

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны
універсітэт імя А. С. Пушкіна»
Кафедра беларускага мовазнаўства і дыялекталогіі

МОВА І КУЛЬТУРА

Зборнік навуковых артыкулаў

Мінск
РІВШ
2014

УДК [811.161.3'282.2+821.161.3.09](476.7)(082)
ББК 81.2Беяя43
М74

Е. И. Абрамова (Брест)

КОНЦЕПТ «ГОЛОВА» В РУССКОЙ НАИВНОЙ КАРТИНЕ МИРА

Рэдакцыя ная калегія:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт *В. М. Касцючык*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Т. А. Кісель*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *І. У. Сауця*;
выкладчык *А. В. Дзябёлая*

Рэцэнзыенты:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага
тэхналагічнага ўніверсітета *У. І. Куліковіч*;
загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт Брэсцкага дзяржаўнага
ўніверсітета імя А. С. Пушкіна *В. Б. Пераход*

Мова і культура : зб. навук. арт. / рэдкал. : В. М. Касцю-
чык [і інш.]; пад агул. рэд. Л. В. Леванцэвіч. – Мінск : РІВШ,
2014. – 238 с.

ISBN 978-985-500-731-0.

У зборнік уключаны навуковыя артыкулы па актуальных пра-
блемах даследавання беларускай і іншых славянскіх моў і па пы-
таннях культуры мовы.

Адресаваны выкладчыкам, знаўцам і аматарам беларускай мовы,
агульнага і славянскага мовазнаўства.

УДК [811.161.3'282.2+821.161.3.09](476.7)(082)
ББК 81.2Беяя43

ISBN 978-985-500-731-0

© Афармленне. ДУА «Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы», 2014

Среди выразительных средств любого языка особое место занимают фразеологизмы. Фразеология дает возможность исследователю проникнуть во внутренний мир человека, выявить его основные культурные, нравственные, морально-этические ценности, особенности национального характера и национального видения мира. Фразеологический состав любого языка наиболее культурно-национален, поскольку система образов, закрепленных в нем, служит своего рода «нишней» для кумуляции мировидения и так или иначе связана с материальной, социальной или духовной культурой данной языковой общности, а потому может свидетельствовать о ее культурно-национальном опыте и традициях.

В антропоморфной модели Вселенной голова символизирует Верхний мир, творящее Божество. Компонент-соматизм голова выражает архетипическое представление о верхе, уме, самом человеке, истине. Поэтому во фразеологии любого языка устойчивые выражения с данным соматизмом являются высокочастотными, относятся к наиболее древней, исконной и социально значимой части лексикона [1, с. 116]. В «Фразеологическом словаре русского языка» зафиксировано 147 фразеологических оборотов с компонентом голова. Соматизм голова в русских ФЕ употребляется в прямом, переносном (метафорическом и метонимическом) и символическом значениях.

Фразеологические обороты, *положительно характеризующие человека* (в данном случае существительное голова имеет синекдохическое значение «человек»), немногочисленны. Они представляют человека а) как самостоятельную личность: *сам себе голова*; б) как руководителя, начальника: *всему делу голова*; в) как достойную личность: *высоко держать голову, держать себя с достоинством*.

Гораздо больше в русском языке ФЕ, описывающих те черты человеческого характера или поведения, которые *имеют неодобрительную или неоднозначную оценку*: *бедовая голова* – смелый, отчаянный человек; *ветреная голова* – легкомысленный, несерезный, непостоянный человек; *забубенная голова* – бесшабашный, разгульный, отчаянный человек; *шальная голова* – сумасбродный, *взбалмошный* человек; о двух головах – неосмотрительно смелый, рискующий жизнью, не боящийся смерти, наказания, жестокой расправы человек; *пролетная голова* – много испытавший, побывавший в разных переделках человек, и др.

Значительное число ФЕ с компонентом «голова» в русском языке описывает различные *эмоционально-психические состояния человека*: а) горе, отчаяние – *биться головой о стену; рвать на голове волосы; по-*

сыпать голову пеплом, хвататься за голову; б) волнение – терять голову, голова горит; в) злость – кровь бросилась в голову; г) уныние – вешать голову; д) влюбленность – потерять голову; е) страх – прятать голову в песок; прятать голову под крыло; ж) озабоченность – голова забита; з) раскаяние – повинная голова / с повинной головой / повинную голову меч не сечет. Нередко такие фразеологические обороты представляют собой вербализованные жесты, эмоциональные или ритуальные. Это связано с тем, что выразительные движения представляют экспрессивную сторону эмоций и выполняют сигнальную функцию.

Голова в наивной картине мира – самый главный орган, т. к. в ней помещается ум: *голова – всему начало; голова б не думала – ноги б не пошли; голова у ног ума не просит.*

Многочисленные фразеологические обороты с компонентом голова в русском языке служат для характеристики **умственных способностей человека**. Единичные ФЕ подчеркивают умственное превосходство человека: *(быть) головой; на голову выше*. Характеристика интеллектуальных способностей человека может быть **положительной**: *голова варит; голова на плечах; светлая голова; с царем в голове; с головой; иметь голову на плечах, золотая голова*, но может быть и **отрицательной**: *голова еловая, голова садовая; голова соломой / опилками набита; дурья голова; мякинная голова; пустая голова; солома в голове; каша в голове; без царя в голове; ветер в голове бродит.*

Способность / неспособность ясно мыслить является важной в языковой картине мира русских. Во фразеоговорах, характеризующих эти качества, достаточно часто голова представляется метафорическим «вместилищем», и от качества того, что в нем находится, зависит оценка умственных способностей, например, *каша в голове; солома в голове, ветер в голове бродит*. На способность / неспособность ясно мыслить оказывает влияние алкоголь: *хмельная голова, на пьяную голову, хмель из головы вылетел.*

В русском языке немногочисленна группа ФЕ, в которых дается внешняя характеристика головы как части тела человека, обычно это устойчивые сравнения: голова как котел; голова лысая как колено.

На сравнении и противопоставлении (оппозиции много – мало; наличие – отсутствие) телесных и интеллектуальных характеристик строятся синонимичные русские пословицы, описывающие глупца: *Голова велика, а мозгу мало; Голова с короб, а ум с орех; Голова с пивной котел, а мозгу с ложку; Голова с печное чело, а мозгу совсем ничего; Голова что чан, а ума ни на капустный кочан; Голова с лукошко, а мозгу ни крошки; Голова то есть, да в голове-то нет; Голова без ума, что фонарь без свечи.* Такого рода конструкции и такого рода противопоставления типичны для многих славянских и неславянских языков.

Интеллект и память в сознании русских и словаков тесно связаны. В русской языковой картине мира голова выступает как «вместилище» (локум) ума, памяти и знания. Из головы можно что-либо достать или в нее что-то вложить. В качестве сосуда голова может наполняться и пустеть. Поэтому **процессы, связанные с памятью**, метафорически представлены в ФЕ следующим образом (часто такие фразеологические обороты составляют синонимические ряды или антонимические пары): *держать в голове (помнить) – улетело из головы, из головы вон, дырявяя голова, голова как решето (забыть).*

Процессы обучения, **способность к обучению**, неотделимы от памяти. Обучение как процесс приобретения знаний представлено в русском языке ФЕ *вбивать в голову, уложить в голове, не укладывается в голове, перебирать в голове, ломать голову над чем-л., приходить в голову. Невозможность что-либо понять представлена в русских устойчивых выражениях сам черт голову сломит; голова пухнет.*

На пересечении полей **ненужных или избыточных знаний** находятся фразеоговоры забивать голову, дурить голову (обременять память ненужными знаниями).

Для характеристики **навязчивых мыслей и идей** в русском языке бытуют устойчивые выражения *сидеть гвоздем в голове; не выходит из головы, втёмяшился в голову.*

Фразеоговоры-соматизмы с компонентом голова в русском языке могут выражать **действия**, совершаемые человеком а) **по отношению к другим людям:** *садиться на голову / шею* (обременять кого-л., использовать в своих интересах); *гладить по голове* (баловать); *намылить голову* (ругать кого-л.); *выдать головой* (предать); *валить с больной головы на здоровую* (неоправданно обвинять); *снять голову с кого-л.* (наказать); *склонять голову перед кем-л.* (преклоняться перед кем-л., покоряться); *задирать голову* (проявлять пренебрежение к другим); б) **действия состояния, не направленные на окружающих людей:** *хоть кол на голове теши* (упрямство), *ручаться головой* (быть уверенным в чем-л.); *на мою голову* (на мою ответственность); *отвечать головой* (нести полную ответственность); *на свою голову* (во вред себе); *выдать себя с головой* (обнаружить свою причастность к чему-л.); *совать голову в петлю* (рисковать); *тяжелая голова* (о болезненном или утомленном состоянии); *делать на свежую голову* (не чувствуя умственной усталости); в) **обстоятельства действия:** *очертя голову* (безрассудно); *сломя голову* (быстро); *поставить с ног на голову* (придать противоположное значение; исказить); *выше головы (много)*; *как снег на голову, как обухом по голове* (неожиданно); *в первую голову* (прежде всего); *через голову* (не ставя в известность того, к кому надо непосредственно обращаться).

Поскольку голова в наивной картине мира русских представляется жизненно важным органом, постольку особую группу составляют ФЕ, связанные с семантикой жизни – смерти: *сложить голову, заплатить головой за что-л.* (погибнуть); *положить голову на алтарь / на плаху* (пожертвовать жизнью); *не снести головы* (поплатиться жизнью); *не щадить головы* (отдать жизнь за кого-л., что-л.); *укоротить на голову* (лишить жизни).

Единичными в русской языковой картине мира являются ФЕ *преклонить голову* (найти кров, пристанище) и висеть над головой (ожидаться в самое близкайшее время).

Список использованной литературы

1. Райхштейн, А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М.: Наука, 1980. – 213 с.
2. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – М.: Русский язык, 1986. – 543 с.

A. A. Албут (Мінск)

ЭПІСТАЛЯРНЫ ЭТЫКЕТ ЯК ЧАСТКА БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛІСТАВАННЯ МАКСІМА ТАНКА)

Фармуляр беларускага ліста складаецца з наступных кампанентаў: *пратацол; асноўная частка, якая падзяляецца на exordium (уводзіны), inarratio (асноўнае паведамленне); эсхатакол; паастскрыптум*¹. У структурных складніках эпісталалярнага тэксту лакалізуюцца пэўныя этикетныя сітуацыі. Можна гаварыць пра эпісталалярны этикет як асобную падсістэму нацыянальнага маўленчага этикету, нягледзячы на агульнасць маўленчых сродкаў для афармлення тоесных этикетных сітуацый². Найбольшую цікавасць для вызначэння спецыфікі эпісталалярнага этикету ўяўляюць пратацол і эсхатакол, у якіх усабляюцца адпаведна сітуацыі вітання і развітання. Менавіта гэтыя часткі фармуляра належаць да моцных пазіцый ліста, а таму «найбольш знакавых у плане адлюстравання ўласна

¹ Гэтая неаблігаторная частка ліста судносіцца або з *narratio* (актуалізаваны інфармацыйны складнік), або з эсхатаколам (актуалізаваны фатычны складнік). Найбольшую цікавасць для дадзенага даследавання ўяўляюць паастскрыптумы, якія карэлююць з эсхатаколам, тым самым выяўляючы адметнасці сітуацыі лістоўнага развітання.

² Так, у narratio, якое з'яўляецца інфармацыйным «цэнтрам цяжару» ўсяго ліста, презентаваны разнастайныя этикетныя сітуацыі (просьба, падзяка, віншаванне, etc.), у якіх ужывальныя этикемы, як правіла, не здолъны выяўіць адметнасці падсістэмы эпісталалярнага этикету. Аднак у асноўным паведамленні могуць прысутнічаць вербалізаваныя этикетныя жэсты, закранацца тэма камунікацыі (напрыклад, сітуацыя «просьба пісаць»), што і вымушае нас рабіць агаровку «як правіла».

беларускай этикетнай спецыфікі» [1, с. 54]. Асаблівасцю лістоўных зносін з гледзішча агульнамаўленчага этикету з'яўляецца напаўненне *exordium*. Праз разнастайныя метакамунікатыўныя выказванні ў ім раскрываецца «тэма камунікацыі (ліставання)», зварот да якой прэзентуе адмысловую эпісталалярную этикетную сітуацыю. Яе ўзнікненне, зрешты, як і ўсе адметнасці лістоўнага этикету, абумоўлены найперш **некананічнасцю маўленчай сітуацыі ліставання**, калі час і простора адрасанта і адресата не супадаюць, перадаць інфармацыю, выказаць эмоцыі можна толькі з дапамогай сродкаў натуральнай чалавечай мовы, магчыма, графічных асаблівасцей, моўцу нельга ажыццяўляць контроль за ўспрыманнем яго маўленчых дзеянняў і змена камунікатыўных роляў удзельнікаў зносін адбываецца запаволена.

Аналіз ліставання Максіма Танка праводзіўся па дванаццатым томе «Збору твораў у 13 тамах» (2011 г.)³. Выбар абумоўлены тым, што, папершэ, вывучэнне камунікатыўнага вопыту асоб, знакавых для нацыянальнай культуры, з'яўляецца плённым для павышэння камунікатыўнай кампетэнцыі носьбітаў беларускай мовы⁴, па-другое, дадзены матэрыял з'яўляецца новым і патрабуе лінгвістычнага асэнсавання.

У ліставанні Максіма Танка прадстаўлены ўсе тры базавыя мадэлі вітальнага комплексу: пераважае мадэль **інтэнсіфікатор + фатычны маркёр + найменне асобы** (ветлівы зварот (спецыяльная этикемавакатыў) і / або імя; непайменны зварот) – *Глыбокапаважсаны і дарагі таварыши Стэфан Атлас!* [с. 20], *Дарагі друга!* [с. 70], *Мілая май Любаша!* [с. 539], *Вельмі Паважсаны Грамадзянін Рэдактар!* [с. 707]; радзей абираецца мадэль **вітальная этикема + інтэнсіфікатор + фатычны маркёр + найменне асобы – Здароў, дарагі друга Пімен!** [с. 383]. Добры дзень, дарагі зямляк! [с. 659]; у лістах, прыналежных да інстытуцыйнальна арыентаванага дыскурсу, спачатку ўжываецца найменне адрасата **у давальнym склоне**, а потым канструкцыя **фатычны маркёр + найменне асобы** **у назоўным склоне** – *Другому сакратару ЦК КБ Беларусі // Таварышу А.Н. Аксёну* // *Глыбокапаважсаны Аляксандар Нікіфаравіч!* [с. 16]. Адзначана мадэль і ў лісце-падзяцы (прысвяченіі)⁵, што збліжае жанр ліста з жанрам інскрыпту (дарчага надпісу): *Дарагому Аляксею Кузьмічу –*

³ Усе прыклады ўзяты з дадзенага выдання [5], таму ў квадратных дужках будуць пазначацца толькі старонкі.

⁴ Слушную выснову робіць Т. С. Навумава: «Далучэнне да камунікатыўнай культуры чалавека, чые паводзіны з'яўляюцца арыенцірам для грамадства ў цэлым, адпавядаючы ў асноўных рысах агульнаэстэтычнаму і этичнаму ідэалам, ... дазваляе забяспечыць паспяхавасць зносін з рознымі тыпамі суразмоўцаў у широкім спектры камунікатыўных сфер» [4, с. 19].

⁵ Асноўную частку дадзенага ліста складае верш, прысвечаны даведніку «Беларускія пісьменнікі».

аўтару даведніка «Беларускія пісьменнікі» [с. 71]. Таксама заўважана тая мадэль вітальнага комплексу ў адным з лістоў да бацькоў пісьменніка (ад 13.07.1936): *Дарагім Бацьком!* [с. 31].

З базавай мадэллю пратакола могуць адбывацца розныя віды мадыфікацыі, што сведчыць як пра неабыякавае стаўленне да адрасата, так і пра творчы, нешаблонны падыход да выкарыстання моўных сродкаў падчас камунікацыі. Так, у лістах Максіма Танка выяўлены наступныя выпадкі мадыфікацыі вітальнага комплексу: *у межах базавай мадэлі – структурна-колькасная мадыфікацыя кампанентаў* (*Дарагі друже, пане Мацею!* [с. 244]); *структурна-семантычнае пашырэнне мадэлі* з дапамогай метакамунікатыўнага каментара (*Дарагая Лю-ба-ша! Відаць, так па-кітайску вымаўлялася б Тваё імя* [с. 487]); *мадыфікацыя на ўзроўні фармуляра ліста – сумяшчэнне* вітальнага комплексу і пачатку асноўнай часткі ліста (Учора, *Любаша*, паслаў Табе трэцяе і цацвертае пісьмо. Не знаю толькі, калі Ты яго атрымаеш. Буду сёння чакаць Твойго званка [с. 647]); *перастаноўка* частак фармуляра, калі *exordium* папярэднічае вітальному комплексу (*Цэлымі днямі дома – шум, гармідар такі, што і працаваць няма як. Сёння – выхадны. Унукі пайшли гуляць. Пакуль прыйдуць, можса, пасплю Табе напісаць. Дарагі Міхале!* [с. 165]). Ёсьць рэдкія выпадкі адсутнасці пратакола, хоць дадзены складнік фармуляра і з'яўляецца ablігаторным.

Такім чынам, у першай структурнай частцы ліста лакалізавана дзве этикетныя сітуацыі – вылучэнне (называнне) адрасата маўлення і вітанне. Прычым спецыфіка эпісталалярнага этикету заключаецца ў tym, што найчасцей гэтыя задачы выконвае адна маўленчая формула. Асобна варта звярнуць увагу на склонавую форму наймення асобы. Акрамя адзначаных вышэй назоўнага і давальнага склонаў, ужывальны і клічны склон: *Паважаны Пане Мельхіёру Ваньковічу!* [с. 49]; *Дарагі друже Яне!* [с. 121].

Рэалізацыя сітуацыі развітання ў лісце мае свае асаблівасці. Па сутнасці, эсхатакол, акрамя ўласна развітання, з'яўляецца і падагульненнем, высновай выказанага ў асноўнай частцы. Максімальная поўная мадэль эсхатакола ўключае наступныя кампаненты: *рэлятывы*⁶ (выконваюць фатычную функцыю) (1) + *інфарматыўны кампанент* (2) + *развітальная этикетка* (3) + *уласна фатычны рэлятыў* (4) + *подпіс* (5). Аднак фактычны матэрыял паказвае, што з прыведзеных пяці пазіцый можа быць запоўнена толькі адна. Некалькі прыкладаў: *Сардэчнае нарачанскае прывітанне Вам і Вашым блізкім!* (1). // *З найлепшымі пажаданнямі* (4) – // *Максім Танк* (5) [с. 70]; *Максім Танк* (5) [с. 71]; З надзеяй на хуткую сустрэчу, з глыбокай пашанай (4) – *Максім Танк* (5) [с. 80]; *I так, Любаша, Ты чакай пакуль майго наступнага пісьма. Калі тваё прыйдзе на адрас Барвіхі, а я буду ў*

⁶ Тэрмін *рэлятывы* ўжыты С. А. Важнікам для абазначэння формул, якія «выражаютъ адносину да адресата» [2, с. 58].

балніцы, мне яго ўсё роўна перашлюць. I напіши Олі, ці зможа яна Цябе на нейкі час выручыць. Хай прыедзе, а то даўно яна ў нас не была, і яна неяк умее абыходзіцца з малышамі, і яны яе любяць. I напіши, як Ты, ці згодна з майм планам? Калі згодна і ўсё так атрымаецца, як планірую, дык і Ты пабудзеши у Маскве. Можса, у мяне шмат набралася карэспандэнцыі? Можса, дэпутацкія справы, лісты? Коратка, прашу, адкажы на іх паштоўкай, што зараз я лячуся, а вырашыць іх змагу, як вярнуся дамоў (2). *Перадай прывітанне суседзям і знаёмым* (1). *Моцна Цябе цалую і нашых малышоў* (3). // *Жэні* (5) [с. 472].

Аналіз эсхатакола дазваляе зрабіць наступныя высновы адносна спецыфікі сітуацыі развітання ў эпісталалярным этикете. Выкарыстоўваюча *вербалізаваныя этикетныя жэсты*⁷ ў якасці развітальнай этикеты (1), таксама як і агульнамаўленчыя формулы (2): *Моцна цісну Тваю руку* // *Максім Танк* (1) [с. 472]; *Сардэчнае прывітанне ад маёй Любоў Андрэеўны*. *Вам і Івану Пятровічу шмат жадаем здароўя і ўсяго найлепшага ў жыцці*. Нешта пачаў кричаць унук у ванне. *Відаць, крыўдзяць яго нашы жанчыны – мыочы*. *Трэба ісці ратаваць яго*. *Поўнач хутка*. *Добрай ночы Вам*. // *Максім Танк* (2) [с. 96]. Узнікае пытанне пра лагічнасць развітальнай этикеты (2), паколькі невядома, калі адрасат будзе чытаць ліст. Аднак з гледзішча прагматыкі такая этикетка вельмі трапнай. Гэта адзін са спосабаў нівеліраваць несупадзенне часу і прасторы камунікантаў. Паказальным з'яўляецца (2) яшчэ і тое, што ілюструеца праява адмысловай лістоўнай ветлівасці, калі адрасант уводзіць у эпісталалярны тэкст с *ітавацыйныя маркёры* – указанні на час, месца, а таксама на старонках асоб – дзеля стварэння ілюзіі непасрэднага контакту, прадухілення непаразуменняў, павышэння інфармацыйнасці як дэманстрацыі стаўлення да партнёра па камунікацыі. Вербалльнае прадстаўленне сітуацыі ў эсхатаколе сігналізуе пра перарыванне зносін з мэтай пакінуць у адрасту станоўчае ўражанне аб адрасанце.

Імкненнем быць ветлівым, захаваць / палепшыць наяўны ўзровень стасункаў з адрасатам ва ўмовах немагчымасці аператыўна карэктраваць ход камунікацыі тлумачыцца магчымая *разгорнутасць эсхатакола*. Праяўленнем цікавасці да асобы камунікатыўнага партнёра з'яўляецца ўключэнне ў эсхатакол комплексу *пытанняў да адрасата* (1), спецыфічнай эпісталалярнай просьбы – «просьбы пісаць» (2): *Піши, Любаша* (2). *Не хвалюйся. Адпачні. Пазагарай. Ці дазваляюць табе купацца ў моры?* Ці ёсць там хто са знаёмых нам? (1) *Прывітанне Табе ад усіх дамашніх і знаёмых. Моцна цалую*. // *Жэні* [с. 615].

Вельмі часта эсхатакол прадстаўлены мінімальна, згорнута – *уласна фатычны рэлятыў + подпісці* толькі *подпіс*. Выказванне адносін

⁷ Гл. пра вербалізованыя этикетныя жэсты ў артыкуле Д. Доўгала «Вербалізацыя этикетных жэстаў: з ліставання Рыгора Барадуліна і Васіля Быкаў» [3].

да адрасата і саманамінацыя адрасанта (апошняе, дарэчы, відавочна збыткоўнае пры непасрэдным кантакце) з'яўляюща паказчыкам завяршэння камунікатыўнага акта і базавай рэалізацыйнай ситуацыі развітання ў эпістальянрных этикетах.

Такім чынам, некананічнасць маўленчай ситуацыі ліставання абумоўлівае разгледжаныя вышэй асаблівасці рэалізацыі ў падсістэме эпістальянрнага этикету ситуацый вітання і развітання. Вывучэнне эпістальянрнага такіх прызнаных майстроў беларускага слова, прэцэдэнтных асоб для беларускай культуры, як Максім Танк, дазваляе ўзбагаціць арсенал моўных сродкаў для здзясенення эффектуўнай пісьмовай камунікацыі на беларускай мове, а таксама стварае партрэт моўнай асобы класікаў айчыннай літаратуры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Важнік, С. А. Эпістальянрны этикет беларусаў: да пытання станаўлення эпістальянрнай нормы беларускай мовы / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 54–56.
2. Важнік, С. А. Эпісталаграфія Уладзіміра Караткевіча / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2009. – № 7. – С. 54–58.
3. Доўгаль, Д. А. Вербалізацыя этикетных жэстаў у эпістальянрнам тэксле: з ліставання Рыгора Барадуліна і Васіля Быкава / Д. А. Доўгаль // Роднае слова. – 2011. – № 4. – С. 48–51.
4. Наумова, Т. С. Коммуникативное поведение Л. Н. Толстого (на материале эпистольного наследия и мемуаров): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01; 10.02.19 / Т. С. Наумова ; Кур. гос. ун-т. – Курск, 2009. – 21 с.
5. Танк, Максім. Збор твораў: у 13 т. / Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы – Мінск: Беларус. навука, 1996–2011. – Т. 12: Лісты / рэд. тома А. У. Бразунуоў ; падрыхт. тэкстаў і камент. : С. У. Калядка, У. С. Трафімец, А. Р. Шакун. – 2011. – 942 с.

Т. М. Андреева (Кіїв, Україна)

ОБРАЗНО-ВИРАЖАЛЬНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКИХ ТАВТОЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Фразеологізми – одиниці, наділені специфічною номінатіўністю. Будучи резултатам процесу вториннога семіосизу, вони демонструюць глибокую закоріненість ў этнокультуру. Іхня образна основа «відбывае» харakterологічні рисы народнага світобачення, што входяць як складавача частына до поняття «менталітэт». На основі цьго у мовознавстві (як і в культурологіі та філософіі) сформувався і стаў загальнозвіннім погляд на фразеологічны склад мовы як на найбільш прозору підсистему мовы для втілення лінгвальными засобамі концептів «мовы этнокультури» [2, с. 35]. Особливості категорызаціі об’ектіўнай дійсности за допомогою фразеологізмів, що засвідчують звязкі з різнимі за глыбиною пластами

етносвідомості, демонструють **тавтологічні фразеологізмы** (далі – ТФ). ТФ виступаюць окремою групою ў фразеосистемі української мовы. Їх виділяе специфіка форми, што характерызуецца наявністю тавтологічнага (грец. ταυτολογία – повторення, від ταῦτό (τὸ αὐτό) – те саме і λογος – слово) повтору, який передбачае наявність в одному фразеологізмі двічі вживанага того самого слова чи кількох (найчастіше – двох) спільнокореневых. Як відомо, повторяючы собою найпростішу стилістичну фігуру, яка «вживается у фольклорній творчости, передовсім у народній пісні та поезії, зумовлена композіційними та смысловыми чинниками» [5, с. 555]. Будучи важливою фігурою стилістики, він виступае художнім засобом естетичнога та эмоційнога освоення дійсности, до якого вдаються мовці [6, с. 219]. Повтор спрямовуецца на досягнення «виражальнага чи виражально-зображенчага ефекту» [8, с. 459]. Ця фігура мови дае змогу авторові звернути увагу читача (слушача) на певны момент тексту або ж привернути увагу знову. Повторюваний фрагмент сильніше закарбовуецца в пам’ять і надійніше там зберігаецца [3, с. 5]. Повтор слів, що мають близьке значення, зазначае І. Улуханов, «знову й знову повертае читача до основнога предмета мовлення, до того спільнога поняття, яке лежа-ло в основі значень усіх повторюваних слів. У такий спосіб демонстру-вались складність, багатоплановість цьго поняття, стверджувались його важливість, піднесеність» [10, с. 47]. Повторення тих самих слів у складі ТФ, на думку А. Васильєва, виражае кількісне посилення інтенсивності значення, яке несе така фразема. Дослідник пропонує називати викори-стання ТФ «фразеологічною гіперболою» [1, с. 32].

Поряд із тавтологічным повтором існує **плеонастичний** (давньогр. πλεονασμός – надлишковий). Ідеться про вживання лексичных компонентів, один з яких – зайвий, бо дублює семантику іншого. Для тавтологічнога повтору характерна та сама чи дериваційно модифікована форма (суєт суєт [11, с. 870; далі – посилання лише на сторінку цьго джерела], мішок мішком [498], як хап ухопів [916]), для плеонастичнога – абсолютно різна форма компонентів, один з яких семантично надлишковий, а отже – непотрібний (побачити на [свої (власні) очі [650], без кінця [i] без краю; без кінця-краю [376]. Отже, диференційною ознакою для цих двох типів повтору виступає характер форми.

Окрім образных тавтологізмів, виділяють також **тавтологічну помилку** – ненавмисне (несвідоме) використання тавтологічнога повтору: затан-цювати танець, зробіти роботу, засніжити снігом. Вона свідчить про низький рівень володіння мовою. Тавтологічну помилку часто називають фраземою *масло масляне або – рідше – дерев’яне дерево*.

ТФ виникають у результатах **фраземнога інтеграції**, під якою Ж. Краснобаева-Чорна розуміє «один із процесів утворення фразеологізмів на базі окремого слова, під час якого всі елементи, що інтегруються, бе-

рутъ активну участь утворенні значення фраземи, чи, точніше, у створенні образу, який це значення мотивує: *кисла Оришка; Михайлъ незгадайло; лелека, що лїта далеко; попарити сухим вініком* [4, с. 190]: морочити памороки [509], марнота марнот [465]. Прийом «свідомої тавтології», що лежить в основі ТФ здебільшого надає аналізованим фразеологізмам виразної експресивності, у результаті чого вони стають широко вживаними засобами ображення: *Комарі нас поїдом їли, тили нашу кров, наслоджуючись* (О. Довженко), *Робота в мене – тихшої не знайдеш: бакенициком вік звікував* (О. Донченко).

Аналізовані ТФ характеризуються так званою «інтенсифікованою напругою» семантики, про наявність якої свідчать семи на зразок «дуже, надзвичайно, зовсім, повністю» [9, с. 197]. Висока експресивність ТФ досягається завдяки специфічній організації і постійності структурної моделі, яка демонструє регулярну поповнюваність. Такі одиниці мають здатність до широкого моделювання [1, с. 32].

Образно-смислове ядро ТФ формує *тавтологічна пара* (далі – ТП) – єдність двох повнозначних складників (тавтологічних компонентів): *коліно в коліно* [386], *плоть від плоті* [648]. Трикомпонентні одиниці – явище рідкісне: *дивним дивом* сл. «*дивуватися*» [238]. Звичайно ТФ дорівнюють ТП, однак ТП можуть входити й до багатокомпонентних одиниць: щоб тебе (його, її і т. ін.) *писачка писала / списала* [627], *міряти однією міркою* (на одну мірку) [494]. За нашими підрахунками, одиниці типу «ТФ = ТП» складають 98 відсотків від загальної кількості фразем, залучених до аналізу (170 одиниць). Високу продуктивність у формуванні ТП виявляють такі компоненти: а) **слово:** *ні слова, ні півслова; ні слівця, ні півслівця* [826], [від слова] до слова [827]; б) **один:** *один від одного недалеко відбіг* [578], *один в один* [579], *одним один* (однісінський) [580]; в) **око:** *око в око* [584], *око на око* [585], *око за око* [585]; г) **лоб:** *лоб до лоба* [443], *не в лоб, так по лобі* [443], *лобом в лоб* [444]; г) **зуб:** *зуб за зуб* [347], *зуб на зуб не попадає* [347], *зуб з зубом не зведе* [325]; д) **вік:** *на віки вічні* [128], *по віки вічні* [129], *по віковіні віки* [129], *до віку вічного* [129], *вік вікувати / звікувати* [129]. Як видно, найбільш активними засобами ображення ТП (ТФ) виступають соматизми, що засвідчує архаїчність таких одиниць, адже, на думку дослідників, антропоморфічний характер аналогізації предметного світу людською свідомістю зумовлений тим фактом, що людське тіло виступає однією з базових її (свідомості) концептосфер [7, с. 83].

Характер ТП дає підстави для поділу ТФ на дві групи: 1) *ТФ експресивного і 2) ТФ смислового призначення*. До першої групи належать одиниці, формування яких має на меті створення відповідного виражального ефекту: *падь пала (напала)* [603], з далекого далека [219], *вік вікувати / звікувати* [129], *кат катом; кат з катів* [366], *святая святих* [790], *пропадати пропадом* [709]. До другої – фраземи, що передають більше логічну

інформацію і створюються в основному без настанови на експресивність, яка, однак, з'являється у процесі використання: з вуст у вуста з сл. «передаватися, передавати, переходити», *від (з) уст до уст* [161], *від дзвінка до дзвінка* [234], час *від часу; від (із) часу до часу* [944], *від букви до букви* [62], *раз за разом* [727]. План вираження одиниць першої групи демонструє вищий рівень семантичної «розчиненості» компонентів (*пришити прішву (пришиви)* – «Доповнити сказане кимсь, втрутитися в чужу розмову» [702], *розводити / розвести розводи* – «Бути надто несміливим, не виявляти належної рішучості, наполегливості в чому-небудь» [745]). Компоненти одиниць другої групи більш самостійні: *хвилина в хвилину* [922], *так за так* [875], *суди та пересуди* [870]. Здебільшого їхня семантика мотивована значенням складників: від дошки до дошки – «Від початку до кінця» [267–268], з години на годину – «У найближчий час» [178], як рівний з рівним – «Рівноправний, рівноцінний з ким-небудь» [736].

У стилістичному плані ТФ частіше функціонують як нейтральні одиниці, проте у складі цієї підсистеми наявні: а) вульгарні (дубом одубитися [581]); б) жартівливі (бодай рак урачив [730]; не в лоб, так по лобі [443]); в) лайливі (нехай (хай) лизень злиже [423]; сто сот крот болячок [862]); г) зневажливі (один одному на голову лізе (лізуть) [579]); г) книжні (святая (свята, святе) святих [790]); д) застарілі (дзвонити (видзвонювати) в усі дзвони [234]); е) іронічні (один від одного недалеко відбіг [578]) та іронічно-фамільярні (мішок мішком [498]).

Отже, особливості образного освоєння дійсності, з одного боку, а також потреба акцентувати увагу на певному важливому понятті, що подається багатопланово, з іншого, зумовили виникнення такого феномена, як ТФ. У цих одиницях знайшли відображення певні фрагменти народного світобачення, специфіка етнічної комунікації, особливості формування концептуальної та мовної картин світу українського етносу.

Список використаних джерел

1. Васильев, А. И. Фразеологическая тавтология в древнерусском языке / А. И. Васильев // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Серия«Филологические науки – 2012. – № 1. – С. 28–33.
2. Васильченко, В. М. Обрядові фразеологізми в російській та українській мовах (етнокультурні паралелі) / В.М. Васильченко // Український смисл. – 2009. – № 2–3 – С. 35–50.
3. Качуровський, І. Основи аналізу мовних форм: (Стилістика) : у 2 ч. / І. Качуровський. – Мюнхен-Київ, 1995. – Ч. 2: Фігури і тропи. – 236 с.
4. Краснобаєва-Чорна, Ж. Дискурсивно-рангові особливості фразем у дискурсивних практиках: типологічні вияви фраземних ігрових начал / Ж. Краснобаєва-Чорна // Учені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64), № 2 (1). – С. 187–192.

5. Літературознавчий словник-довідник / уклад. Р.Т. Гром'як [та ін.] – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 52 с.

6. Ріжко, Р. Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Р. Ріжко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – Випуск 86. – С. 219–230. – Режим доступу до журн.: <http://uk.pdfsbs.com/семантика>.

7. Селіванова, О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 376 с.

8. Тараненко, О. О. Тавтологія / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М. Бажана, 2000. – С. 625.

9. Ужченко, В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

10. Улуханов, И. С. О языке Древней Руси / И. С. Улуханов. – М.: Наука, 1972. – 135 с.

11. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. Білоноженко [та ін.] – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.

M. В. Баглай (Львів, Україна)

ОБРЯДОВЕ ДЕРЕВЦЕ – НЕОДМІННИЙ АТРИБУТ КУПАЛЬСЬКОГО СВЯТКУВАННЯ У ВОЛИНЯН (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У ГОЩАНСЬКОМУ РАЙОНІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Літня пора для українців, ще з давніх часів, насичена низкою хліборобських турбот. Попри щоденну працю, не забували давні слов'янини святий день святкувати. Таким очікуванням святом було Івана Купала, що тепер співпадає з християнським святом Різдва Святого Іоанна Хрестителя, 7 липня.

Метою пропонованої розвідки є розглянути локальну специфіку вибору купальського деревця та простежити виконання обрядів з ним на теренах північної частини історико-етнографічної Волині (села Гощанського району Рівненської області).

Купальське святкування, зазвичай, відбувалося в Іванівську ніч з 6 на 7 липня. Основні обрядові дії здійснювалися навколо купальського деревця, яке волиняни найчастіше називали «купало» [1, арк. 21, 26, 48, 57], «купайлло» [1, арк. 14, 92], «купайлища» [1, арк. 8].

Процес вбирання обрядового деревця розпочинався після обіду 6 липня. Дівчата ходили в поле збирати квіти, рвали в саду вишні, черешні, якими прикрашали «купало». Хлопці вирубували для дівчат крислату гілку верби, яка слугувала основою обрядового деревця. Згідно з польовими етнографічними матеріалами авторка простежила в селах Гощанського району триваріантні «купала». Різниця між ними полягала у специфіці вибору основи для виготовлення.

Найпоширеніший варіант купальського деревця, коли прикрашали вербову гілку із «трьома верхами». «*То беруть дівчата голяку з верби, візьмуть і квітками прикрашають*» (с. Колесники) [1, арк. 2]; «*Хлопці приносять таку гілляку з трьома верхами. Дівчата заказують, значить хлопці приносять і дівчата вбирають її*» (с. Вільгір) [1, арк. 21]; «*Робили купало, брали гілку, щоб було три вершки і обв'язували квітками, даже гіллячки з вишень чіпляли*» (с. Угольці) [1, арк. 50]. Про те, що для виготовлення деревця брали саме вербову гілку, співається у купальській пісні:

*А в нас Купайло з верби, з верби,
А ти, Іванку, прийди, прийди
Од нас Купайло однімістать
І Ярославну цілувати* [1, арк. 60; 9, с. 105].

Другий варіант, коли основою для виготовлення «купала» слугували польові квіти, які в'язали у пучки і складали докупи так, щоб деревце було приблизно зросту людини. «*Робимо з квіток любих. Ну рвемо такі от квітки, ну зв'язуємо такого пучка, як букета, дай вбираємо вишнями, всім!*» (с. Угольці) [1, арк. 52]; «*З квіточок зв'язується такого букетика, дай несуть купати*» (с. Новоставці) [1, арк. 26]; «*Робили з квіток, з всяких квіток. Робили такі букети, кидали на воду*» (с. Ясне) [1, арк. 34]. Уривок з купальської пісні підтверджує існування запропонованого варіанту деревця:

*Ой на Івана, на Купала,
Там дівчинонка квітки рвала,
Квітки зривала, в пучки клала,
До річки несла, в воду кидала* [1, арк. 57].

Третій варіант – функції «купала» виконував сплетений із польових квітів чи барвінку вінок. «*Дівчата плетуть такого вінка з барвінку. Причіплюють три свічки, запалюють їх і пускають на воду, і куди той вінок запливє, то ми всі йдемо і співаємо за тим вінком*» (с. Вільгір) [1, арк. 22]; «*На дрючик ми брали, всяким зіллям украшали, плели такий вінок*» (с. Зарічне) [1, арк. 89]; «*Обично, то віночка плели, дай считалосяю то купало*» (с. Посягва) [1, арк. 92]. Обряд «вбирання купала» супроводжувався піснями. Процей аспект купальського святкування у досліджуваному районі не збереглося відомостей.

Дівчата виготовляли «купало» таємно від хлопців, у котроїсь вдома. В якості прикрас застосовували польові квіти, вишні та черешні, а також чіпляли будяки і кропиву, щоб хлопці попекли руки і їх не займали. «*Треба ж так робити, щоб хлопці не бачили й не знали. В'яжемо ці такі нитки, черешні, вишні, яблука, все на нитки, достаемо з рогами, таку ужє гілку і тоді рвемо квітки всяки і цьобложуємо, обмотуємо нитками цими вишнями, черешнями. Але туди ще напхаемо і кропиви, і будяків колючих. Бо*

як несем, тож хлопці дуже деруть, то щоб попарились, да щоб покололи руки» (с. Бугрин) [1, арк. 77].

Надвечір, виготовлене «купайлло» дівчата несли через ціле село, співали дражливих пісень про хлопців:

Ой на городі лопух, лопух,
Шоб нашим хлопцям живіт опух.
Нехай пухне, нехай знають,
Хай Купала не ламають [1, арк. 60].

Відповідно до традицій, годилося тричі пронести купальське деревце селом. «Треба три рази пронести селом. Раз, і вмочить його у воду, і назад, на край села, і знов вмочить, і знов вмочить, а тоді вже кинуть його на воду» (с. Башино) [1, арк. 66]. Поки дівчата носили по селу «купало», до їхнього гурту приєднувалася вся громада. «Йдуть всі селом дивиться. А там поспівають додому, а ті [молодь] – вжедо ранку» (с. Башино) [1, арк. 71]. Старші дівчата, що «на виданні», стерегли процесію, щоб встигнути вирвати з «купала» квітку, на якій ворожили: «[...] старші дівчата, завжди вибігали так на дорогу, як ми носили, то з купала [зривали] і ложили під подушку цю квітку купальну, щоб приснився сужений» (с. Угольці) [1, арк. 48; 6, с. 22]. Господині намагалися також ущипнути гілочку з деревця, яку носили на город в огірки, пояснювали це майбутнім рясним урожаєм. «Ційкупали садили у городі у огірки, бо казали, що це огірки будуть рясні і родитимуть гарно» (с. Бугрин) [1, арк. 80]; «[...] цю купалувиглягали, ломали на куски і кожній, хто там [був на святкуванні], то брав із собою [додому]» (с. Сергіївка) [1, арк. 98]; «А ще то купалочкось носили на огірки, мати казали, що то на урожай» (с. Башино) [1, арк. 71]. В минулому вірили, що добре принести додому гілочку з «купала», яке слугувало ще й оберегом від злого ока та стихійного лиха [4, с. 82].

Біля річки чи ставка навколо «купала» відбувалося своєрідне суперництво між дівчатами і парубками: останні намагалися відібрати у дівчат деревце і поламати його. Ведучи боротьбу за головний атрибут свята, який, на думку дослідників, був символом дівочості, обидві сторони обмінювалися дошкульними пісеньками і жартами [10, с. 233].

Завершувалося це протистояння топленням «купайла» в річці. Топити деревце мала найдужча дівчина, яка не боялася нечистої сили. Адже коли кидали у воду «купало», то старалися швидко втекти, щоб «чорт не похапав, а то він тоді саме вилазить з річки» [7, с. 18–19]. В народі вірили, «як тільки купало пірне у воду, то налітає сильний вихор: це нечиста сила з'являється за ним» [3, с. 197]. Проте дівчата і хлопці не зважали на заборони, а намагалися облити одне одного водою, бо купатися з «купайллом» не годилося [2, с. 211]. У тих селах досліджуваної історико-етнографічної Волині, де річки не було, «купайлло» дівчата ламали та кидали на купу, яку підпаливали [11, с. 176].

Дослідник купальської обрядовості в Україні Юрій Климець вважав обряд потоплення деревця національною особливістю українського купальського обряду [8, с. 64]. Проте на більшій частині Лівобережжя і в східній частині Полісся, як простежується із запропонованою Ю. Клименцем карти, він взагалі відсутній [8, с. 118]. Основним обрядом потоплення деревця вважався на початку ХХ ст. для Волині й Поділля. Проміжну зону становили Центральна Україна та окремі райони Слобожанщини [5, с. 4].

Отже, автору вдалося простежити локальні особливості вибору основи для виготовлення купальського деревця, яке виступає центральним атрибутом святкування. Зокрема, виділити три варіанти «купала», які характерні для Гощанського району. Окрім того, у розвідці розглянуто обряди, які здійснювалися навколо та із самим «купайллом», які в сучасному селі трансформувалися для молодих людей у своєрідну розвагу. Втратилося розуміння виконуваних обрядових дій, які залишилися в пам'яті лише старожилів. З допомогою яких вдалося з'ясувати, що «купало» виступало символом дівочості, саме тому хлопці намагалися відібрать деревце у дівчат, відбувалося таке своєрідне заличення, з допомогою квіток з купальського деревця дівчата ворожили про майбутній долю, а господині намагалися принести додому хоча б гілочку з «купала», яка за народними віруваннями, сприяла урожаю огірків.

Список використаних джерел

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 281-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: «Літня календарна обрядовість во-линян», зафіксовані у Гощанському та Острозькому р-нах Рівненської обл. Баглай Марію Василівною 4–14 липня 2009 р.), 99 арк.
2. Баглай, М. Ритуальне обливання молоді як локальний елемент купальської традиції на Південно-Східній Волині (за матеріалами етнографічної експедиції у Гощанському районі Рівненської обл. 2009 р.) / Марія Баглай // Forumfilozoficzne. Pismostudentów międzywydziałowego instytutu Uniwersytetu Rzeszowskiego. – Rzeszów, 2010. – Zeszyt 5. – S. 209–211.
3. Воропай, О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 кн. / О. Воропай. – Київ: Оберіг, 1991. – Кн. 2. – 455 с.
4. Виноградова, Л. Н. Деревце обрядовое: Деревце купальское / Л. Н. Виноградова // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ.ред. Н. И. Толстого. – М.: Международные отношения, 1999. – Т. 2: Д (Давать) – К (Крошки). – С. 82–83.
5. Давидюк, В. Походження та семантика деяких купальських обрядів / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2008. – № 11. – С. 3–30.
6. Дмитренко, А. Свято Івана Купала в селах українського порубіжжя / Алла Дмитренко // Матеріали до української етнології. – Київ, 2008. – Вип. 7. – С. 20–25.
7. Камінський, В. Свято Купала на волинському Поліссі / Василь Камінський // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 5. – С. 1–23.
8. Климець, Ю. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Климець. – Київ: Наукова думка, 1990. – 142 с.

9. Максимович, М. Дні та місяці українського селянина/ Михайло Максимович / упоряд., пер. з рос., вступ. ст. В. Гнатюка. – Київ: Обереги, 2002. – 189 с.

10. Соколова, В. К. Весенне-летниекалендарныеобрядырусских, украинцев и белорусов XIX – начала XX в. / В. Соколова. – М.: Наука, 1979. – С. 188–286.

11. Kopernicki, J. Przyczynek do etnografi luduruskiegona Wołyni i zmian riałów w branach przep. Zofię Rokossowską wewsi Jurkowszczyznynewpow. Zwiahelskim / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1887. – T. XI. – Dział III: Materyjaly etnologiczne. – S. 174–187.

A. A. Барковіч (Мінск)

КАНТЕКСТНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ ЛЕКСІЧНАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ

Мадэль – гэта стабільная структура з абагульненым лексікаматэгэрыяльным значэннем, здольная напаўняцца розным лексічным матэрыялам [1, с. 53]. Паколькі працэсы словаўтварэння недаступныя непасрэднаму назіранню, метад мадэлявання выкарыстоўваецца досьць шырока. У выніку вывучэння ўтваральнага і вытворнага слоў выпучаюцца мадэлі, з дапамогай якіх можа быць створаны цэлы шэраг вытворных адзінак.

З метадам мадэлявання звязаны паняцці патэнцыялу слоў і словаўтваральнага патэнцыялу слоў розных груповак, у прыватнасці, часцін мовы.

Патэнцыяльныя словаў (патэнцыялізмы) запаўняюць пустыя клеткі словаўтваральных парадыгм і ўтвараюцца па прадуктыўных словаўтваральных тыпах. **Словаўтваральная парадыгма** – гэта сукупнасць вытворных (кадэрывацца), якія маюць адну і туго ўтваральную аснову і знаходзяцца на адной ступені словаўтварэння. Так, калі мы ведаем, што ў тыповую словаўтваральнную парадыгму ўваходзяць слова з тым ці іншым дэрывацыйным значэннем, мы можам чакаць іх ўтварэння ад любога слова той ці іншай лексіка-семантычнай групі. Напрыклад, парадыгмы назваў жывёлаў пастаянна папаўняюцца членамі, якія рэалізуюць усе тыя дэрывацыйныя значэнні, якія ўтрымлівае тыповая словаўтваральная парадыгма. Назвы маладых істот ўтвараюцца ад любых, нават самых рэдкіх, назваў жывёлаў: рус. *кабаржонок*, *кускусёнок*, *мамонтёнок* і г. д. Словы са значэннем «мяса жывёлы» патэнцыяльна ўтвараюцца ад любой назвы жывёлы: рус. *китятинка*, *слонятинка*, *гнучатина* (ад імя антылопы *gnu*) і пад. [2, с. 334].

Аналагічныя прыклады слоў, не зафіксаваных у ТСБМ і ТСБЛМ, можна прывесці і для беларускай мовы: *ваверчанё*, *важсанё*, *груганё* (ёсьць груганянё і груганяня), *драздзянё*, *зязюлянё*, *лягушанё*, *крацянё*, *нерпянё*, *пацучанё*, *пінгвінянё*, *раchanё* – у спіс трапіла таксама *негрыцянё* [3]. Варыянтаў з фармантам -ня значна менш: *важсаня*, *ваверчаня*, *лягушаня*:

Пацеиняя, як важсаняты, дзве маленькія кабецины ў шэрых шубках этапі побач з высозным бацькам па мокрым, раскоўзаным снезе, а час ад часу, то на змену, то разам, прасліся на руці (Янка Брыль. Дакор) [4].

Параўноўваючы словаўтваральныя парадыгмы розных часцін мовы і розных груповак слоў у межах адной часціны мовы, можна высветліць і супаставіць іх **словаўтваральны патэнцыял**.

На думку А. А. Земскай, «словаўтваральны патэнцыял усіх часцін мовы вызначаецца семантыкай утваральнага і складам яго семантычных кампанентаў... На словаўтваральны патэнцыял упłyваюць таксама наступныя фактары: ужывальнасць, стылістычна афарбоўка, шырыня спалучальнасці, сувязь семантыкі слова з жыццём чалавека (прагматыка). Можна адзначыць, што словаўтваральны патэнцыял шырэй:

- 1) у слоў больш высокай ўживальных, чым у слоў малаўживальных;
- 2) у слоў хутчэй нейтральных, чым стылістычна афарбаваных;
- 3) у слоў з шырокай спалучальнасцю, чым у слоў з аблежаванай спалучальнасцю;
- 4) у слоў, судносных з мэтанакіраванай дзеянасцю чалавека, са сферамі, важнымі для жыцця чалавека, чым у слоў, якія называюць іншыя з'явы» [2, с. 351–352].

Судносная ацэнка словаўтваральнага патэнцыялу розных груповак слоў вельмі істотная для вывучэння новай лексікі: яна дапамагае ацаніць «жыццяздольнасць» наватвора, адносную прадуктыўнасць розных мадэлей, канкуруючых найменняў адной і той жа з'явы. У прыватнасці, ацэнка суфіксальных назоўнікаў беларускай літаратурнай мовы паводле колькасці адзінак, утвораных па той ці іншай мадэлі, дае магчымасць інакш зірнуць на наватворы ў межах тоесных мадэлей [5].

Мэтазгодна правесці размежаванне паняцця патэнцыялізма (патэнцыяльнага слова), агноніма, аказіяналізма, неалагізма (наватвора), кантэкстуалізма і узуалізма.

Патэнцыялізм (англ. *potentialism* або *potential word* – «латэнтная моўная адзінка, якая адпавядае нормам мовы»: ад лац. *Potentia* – «сіла»: ад *potere* – «быць моўным») – адзінка, якая ўтвараеца па прадуктыўных словаўтваральных мадэлях і запаўняе пустыя клеткі словаўтваральных парадыгм. Патэнцыялізмы не фіксуюцца слоўнікамі менавіта з прычыны рэгулярнасці і другаснасці такіх ўтварэнняў. Напрыклад, сярод дзеясловав гэта члены трывальных ланцужкоў *сачыць* – *адсачыць* – *адсочваць*.

Агнонім (англ. *Agnonym* – «малавядомае слово, незнамое большасці гаворачых на дадзенай мове: ад ст.-грэч. ἀ- – «без», γνῶσις – «веды», ὄνομα – «імя»») – паняцце блізкае, але не тоеснае разгледжанаму вышэй. Агнонімы могуць як фіксавацца ў слоўніках, так і не фіксавацца ў іх, а незафіксаваныя могуць належыць як да патэнцыяльных слоў, так і да ўласна наватораў у прыведзеных вышэй дэфиніцыях [6].

Сярод агнонімаў многа, так званых, модных слоў (англ. *buzzword* – «агнонім, які выкарыстоўваецца для павышэння экспрэсіінасць маўлення»: ад *buzz* – «дзівацтва», літар.« гудзенне» і *word* – «слова»).

Аказіяналізм (англ. *occasionalism* або *nonce word* – «аўтарскі неалагізм, сродак мастацкай выразнасці ці моўнай гульні»: ад лац. *occasio* – «магчы-масць»: ад *occidere* – «адбывацца») – гэта аўтарскі наватвор, напрыклад *пространь, супротнасць* А. Разанава і пад. Але аказіяналізмы могуць стаць агульнаўжывальнымі словамі, як храстаматыйны *светапогляд* Якуба Коласа.

Неалагізм (англ. *neologism* або *new word* – «наватвор»: ад ст.-грэч. *νέος* – «новы» *ιλόγος* – «слова») – утвараны па існуючых у мове словаўтаральных мадэлях, але, у адрозненне ад патэнцыяльных слоў, з'яўляеца першым членам у словаўтаральных ланцужках той ці іншай часціны мовы. Да таго ж, неалагізмам часта ўласцівая змена катэгорыяльной семантыкі: *контур* (назоўнік) – *аконтурыцы* (дзеяслоў). Менавіта такія ўтворэнні разумеюцца пад наватварамі ці неалагізмамі.

Працягваючы паслядоўнасць «патэнцыялізм – аказіяналізм – неалагізм – узуалізм», неалагізмы звычайна фіксуюцца ў слоўніках і зразумелыя для большасці носьбітаў мовы.

Кантэкстуалізм (англ. *contextualism* – «моўная адзінка, семантыка і функцыянальныя асаблівасці якой зразумелыя або удакладняюцца пры выкарыстанні ў тэксце»: ад лац. *contextus* – «аб'яднанне»: ад *com-* – «разам» і *texere* – «ткаць») – з'яўляеца дыскурсіўнай адзінкай, семантычная рэалізацыя якой залежыць ад кантэксту.

Узуалізм (англ. *visualism* – «адзінка узуса, зафіксаваная тлумачальнымі слоўнікамі»: ад лац. *iusus* – «звязчай») – тэрмін, супрацьлеглы папярэдніму панянцю, дэмантруе ўстойлівасць і стабільнасць у маўленчай практицы.

Верыфікацыя дыскурсу квантытатыўнымі і кваліфікатыўнымі метадамі на значным тэкставым матэрыяле дазваляе аналізаваць дадзенныя па прыкмете іх стабільнасці ў мове і на метамоўным узроўні. З пункту гледжання стабільнасці і функцыянальнасці моўных адзінак рознага ўзроўню, ёсць падставы для іх дыферэнцыяцыі па розных прынцыпах. Так, напрыклад, презентацыя моўных адзінак у складзе мадэлі на лексіка-семантычным узроўні абумоўлівае іх дыферэнцыяцыю на «узуалізмы» і «кантэкстуалізмы». Карыснасць дыхатамічных мадэляў, як вядома, даўно пацверджана ў структурным і тэарэтычным аспектах.

Зразумела, такая дыферэнцыяцыя ў адпаведнасці з дынамікай мовы і асабліва маўлення будзе ў значнай ступені абстрактнай і няўстойлівой, але дазволіць выяўляць харектарыстыкі моўных адзінак з улікам іх кантэкстнай, дыскурсіўнай презентацыі. Прадстаўленне лексічных адзінак у лічбавым фармаце, іх максімальная «інфарматызацыя» – як ні дзіўна, праграмамінум для мадэлявання мовы, напрыклад, віртуальнай рэальнасці і

Інтэрнэту. На практицы, для аптымізацыі прыкладных даследаванняў, такая сістэматызацыя слоўнікавага складу мовы, безумоўна, неабходная.

Зразумела, кожны дарослы чалавек мае права выкарыстоўваць любы варыянт мовы, абмежаванне тут адно – паразуменне з адрасатам: «One of the fundamental tasks of talk is to refer to something in the world – a person, place, thing – in a way that will not only capture our own sense of what that something is, but will also allow our hearers to adequately recognize what we are talking about»(Адна з фундаментальных задач мовы – суадносіны з рэаліямі свету, у тым ліку, асобамі, з'явамі, з мэтай не толькі зафіксаваць наша ўласнае ўяўленне аб тым, чым яны з'яўляюцца, але, таксама, – дзеля таго, каб даць магчымасць нашым слухачам зразумець, што мы маем на ўвазе) [7].

Менавіта такое разуменне мадэлявання кантэксту вымушае даследчыкаў сістэматызаваць звесткі аб маўленчай практицы. Безумоўна, адносна кантэкстнай, дыскурсіўнай парадыгмы такія звесткі будуць адрознівацца ад існуючых ўяўленняў, якія арыентаваныя выключна на структурную тра-дыцыю.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Степанова, М. Д. Вопросы моделирования в словообразовании и условия реализации моделей / М. Д. Степанова // Вопросы языкоznания. – 1975. – № 4. – С. 53–63.
2. Земская, Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 237–379.
3. Барковіч, А. А. Лексічны патэнцыял беларускай мовы ў святле корпуснай лінгвістыкі / А. А. Барковіч. – Мінск: Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, 2012. – 158 с.
4. Беларуская палічка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.knihu.com. – Дата доступу: 12.01.2013.
5. Лукашанец, А. А. Сучасныя працэсы ў словаўтарэнні беларускай мовы: да пра-блемы міжмоўнага збліжэння і адштурхоўвання /А. А. Лукашанец // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фальклорыстыка: даклады беларускай дэлегацыі на XIII Міжнародным з'ездзе славістаў, Любліна, 2003 / НАН Беларусі. Беларускі камітэт славістаў. – Мінск: Беларуская навука, 2003. – С. 52–69.
6. Морковкин, В. В. Русские агнонимы (слова, которых мы не знаем) / В. В. Морков-кин, А. В. Морковкина. – М.: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1997. – 127 с.
7. Schiffriп, D. From linguistic reference to social reality / Deborah Schiffriп // Discourse and identity: edited by Anna De Fina, Deborah Schiffriп, Michael Bamberg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 103–131.

АФАРЫЗМЫ Ў АБРАЗКАХ І АПАВЯДАННЯХ Ф. ЯНКОЎСКАГА

Мастацкія творы Ф. Янкоўскага занялі належнае і пачэснае месца ў беларускай літаратуры. Творчасць пісьменніка была заўважана і прыхільна сустрэта чытачамі ў першую чаргу таму, што пісьменнік, як ніхто іншы, здольны назіраць і бачыць, слухаць і ацэньваць, думаць і асэнсоўваць, вобразна перадаваць тое, што радуе і баліць. У творах Ф. Янкоўскага нараджаецца адметны, самабытны стыль, які сведчыць пра тонкі пісьменніцкі густ і дасканалае валоданне слоўным матэрыйям.

Асаблівае месца ў творчасці Ф. Янкоўскага займаюць афарыстычныя выслоўі, якія надаюць мове пісьменніка вобразнасць і лаканічнасць. Афарызмы пісьменніка прысвечаны ў першую чаргу тым тэмам, якія закранаў Ф. Янкоўскі ў сваёй творчасці. І адной з найбольш распрацаваных з'яўляецца тэма чалавека – чалавечай годнасці, лепшых маральных якасцяў асобы. Пісьменнік у сваіх афарыстычных выслоўях спрабуе акрэсліць сутнасць чалавека, зразумець асаблівасці яго харектару. Трэба адзначыць, што Ф. Янкоўскі верыў людзям, верыў у людзей, спадзяваяўся на іх лепшыя пачуцці і здольнасці. Роздум пісьменніка пра чалавека, асаблівасці яго харектару, месца ў жыцці ўвасобіўся, напрыклад, у наступных выслоўях: *Чалавек – не ў бағаці* [1, с. 36]; *Геній не толькі стварае, умее ствараць, – геній умее ўбачыць, умее пачуць тое, што ёсць на свеце, у прыродзе, у людзях, на людзях* [1, с. 29]; *Лепей варушицыца, хоць паціху, чым аддавацца ўспамінам* [1, с. 40]; *Людзям трэба людзьмі жыць* [1, с. 51]. У сваіх творах пісьменнік разважаў пра знітаванасць лёсу чалавечага з абставінамі, якія часта былі абумоўлены пэўным перыядам у жыцці чалавека, пэўнай эпохай, самай гісторыяй. У абрэзках засталіся мудрыя выказванні пісьменніка пра ролю часу ў жыцці чалавека: *На ўсё свой час* [1, с. 3]; *Час стварае, час і аблідае чалавека. Кажуць – і лечыць* [1, с. 15].

Асаблівую ўвагу ў сваёй творчасці Ф. Янкоўскі надаваў словаму, роднай мове. Як навуковец і чалавек, улюблёны ў родную мову, пісьменнік проста не мог абысці гэтую тэму. І ў афарыстычных выслоўях, прысвечаных словаму, гучыць любоў да роднай мовы, захапленне ёю: *Далікатная рэч – народнае слова, народная песня. Каб гаварыць пра яе, трэба ведаць яе, разумець яе. Трэба, каб і гаварылі пра яе далікатна* [1, с. 148]; *Жыві, наша Слова! Як жылі і жыць будуць нашы неацэнныя Францыск Скарэйна і Кастусь Каліноўскі, Францішак Багушэвіч і Максім Багдановіч, Янка Купала і Якуб Колас. Як жыла і каб жыла, цвіла яна – Беларусь. Жыві, наша Слова!* [2, с. 396].

Не абыходзіць у сваёй творчасці Ф. Янкоўскі і тэму вайны. Пісьменнік не мог не паказаць чытчу ўсёй пачварнасці гэтай з'явы, бо сам добра

ведаў, што такое вайна, перажыў яе. Таму афарыстычныя выслоўі, прысвечаныя вайне, прасякнуты нянявісцю да ворага, заклікаюць чытача, будуче пакаленне жыць у міры: *Агонь не разбірае, не выбірае, што трэба пашкадаваць* [1, с. 15]; *Вайна ж – пачвара* [1, с. 70]; *Кажуць, раны гояцца з часам. Не ўсе. Не заўсёды...* [2, с. 86]; *Раны гояцца. Гояццы часам. Раны і застаюцца. Загойныя і незагойныя* [6, с. 94].

Асобнае месца ў творах Ф. Янкоўскага займаюць афарыстычныя выслоўі, прысвечаныя тэмам зямлі. Яны падкрэсліваюць патрыятычны аспект творчасці пісьменніка – чалавека, шчыра ўлюблёнага ў свой родны край: *Нельга, каб былі недагледжаныя, пакінутыя нават шматкі зямлі* [2, с. 356]; *Збедніваць зямлю – усё адно, калі не горш, як шукаць, зарабляць на сваю галаву кары, пакарання* [6, с. 297].

Вялікую ўвагу ў сваіх творах надае пісьменнік тэмам настаўніцтва. Ён сцвярджае, што настаўнік – гэта той чалавек, ад якога залежыць будуче новага пакалення і лёс усёй зямлі. Гэтая думка ўвасоблена, напрыклад, у наступных афарыстычных радках: *Табе, будучы настаўнік, самае галоўнае – служэнне чалавеку, народу, зямлі роднай!* [1, с. 31]; *Свет не ведае азалочанага настаўніка, мільянера* [1, с. 39].

Тэматыка афарызмаў Ф. Янкоўскага багатая і разнастайная. Гэта сведчыць пра тое, што пісьменнік у сваёй творчасці закранаў розныя тэмы і імкнуўся паказаць жыццё ва ўсіх яго разнастайных праявах.

Сярод афарызмаў пісьменніка сустракаюцца розныя віды выслоўяў: і максімы, і сентэнцыі, і апафегмы. У максімах, напрыклад, аўтар часцей выказвае свае меркаванні наkonnt надзённых проблем чалавечага існавання, паводзін у грамадстве: *На ўсё свой час* [1, с. 3]; *Агонь не разбірае, не выбірае, што трэба пашкадаваць* [1, с. 15]; *Чалавек – не ў бағаці* [1, с. 36]; *Свет не ведае азалочанага настаўніка, мільянера* [1, с. 39]. Таксама пісьменнік выкарыстоўвае ў сваіх творах сентэнцыі, у якіх ідзе гаворка пра тое, як павінен весці сябе чалавек, да чаго павінен імкнуцца: *Чалавеку трэба адзін кавалак. Толькі адзін, а не дзесяць* [3, с. 74]; *Лепей варушицыца, хоць паціху, чым аддавацца ўспамінам* [1, с. 40]; *Людзям трэба людзьмі жыць* [1, с. 51]. Даволі часта выкарыстоўвае Ф. Янкоўскі апафегмы, у якіх звязраеца да чытача з пэўнымі парадамі: *Табе, будучы настаўнік, самае галоўнае – служэнне чалавеку, народу, зямлі роднай!* [1, с. 31]; *Калі робиш добрае і робиш добра, не чакай і не шукай сабе спакою. Ён, мабыць, не твой* [1, с. 106].

Усе, хто ведаў Ф.М. Янкоўскага, сцвярджаюць, што гэта быў вельмі разумны, мудры чалавек. Таму няма нічога дзіўнага, што сваёй мудрасцю, сваім жыццёвым вопытам пісьменнік хацеў падзяліцца з чытачом. А ідэальны формай для такога «дышялага» паслужылі афарыстычныя выслоўі, якія, мабыць, найвыразней перадаюць светабачанне, светаадчуванне Ф. М. Янкоўскага не толькі як пісьменніка, але і як чалавека. Мож-

на сказаць, што афарызымы ў творах Ф. Янкоўскага – дзейсны сродак лаканізацыі аўтарскага маўлення, яркі і непаўторны элемент мастацкай вобразнасці, экспрэсіўнага вылучэння думкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Янкоўскі, Ф. І. За гарою пакланяюся : апавяданні, абразкі, нарысы / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 238 с.
2. Янкоўскі, Ф. З нялёгkих дарог: Выбр. / Прадм. П. Місько / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 399 с.
3. Янкоўскі, Ф. Прыйніся на часіну: апавяданні, абразкі / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1979. – 208 с.
4. Янкоўскі, Ф. Радасць і боль: апавяданні, навелы, мініяцюры / уклад. С. А. Янкоўскай і І. Ф. Янкоўскай; прадм. Г.С. Шупеных. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 476 с.
5. Янкоўскі, Ф. Само слова гаворыць: філал. эпіоды, абразкі, артыкулы / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 318 с.

Н. М. Борсук (Брэст)

ЧАЛАВЕК – ЧАС – ПРАСТОРА Ў ПАЭТЫЧНАЙ ТВОРЧАСЦІ АЛЕСЯ ПАПЛАЎСКАГА

2013 год для Алеся Паплаўскага стаў багатым на юбілейныя даты: 55 гадоў споўнілася з дня нараджэння, 35 – першаму вершу паэта «Рыжебуй тоскай», убачыла свет трэцяя паэтычная кніга беларускага мастака слова «Скрыжалі душы».

Самабытнае паэтычнае слова Алеся Паплаўскага па-ранейшаму кранае душы чытачоў: «*Світальнаю прыгажосцю / Души слепату змываю...*» (верш «Пакорлівасцю атрутнай»), «*I немата з тваёй далоні / Няўпросых н'е маю самоту*» (верш «Нікчэмнасць слоў»); «*Там і не жыць без цябе мне. / Жыць... / Хочаца жыць*» (верш «Ноч... Стылы воск, цішыні хмель...»)... Паэтычная кніга «Скрыжалі душы» не разлічана на пасіўнага, безаблічнага, бяздумнага чытача. Даўгія чытак ад напісанага нашым земляком не толькі атрымлівае эстэтычную асалоду, але і спрабуе ў паэтычных радках зборніка «Скрыжалі душы» спасцігнуць таямніцы чалавечай душы, знайсці адказы на хвалюючыя пытанні: «*Прайшла сузіранняў хлуслівасць. / Калі?*» (верш «У шэрасці шэрасць не мрояць»), «*Деурушнасць: чужыя пагляд, / Пыхлівасць і міг памкненняў?*» (верш «У садзе сумлення»), «*Душа пазнання – гулкасць кроکаў?*» (верш «Далакоп»), «*Адсутнасць сэнсу – сэнс жыцця?*»...

Паэтычная творчасць стала для Алеся Папалаўскага, як сведчаць і яго папярэднія зборнікі «Спынены лістапад» (1997), «Незваротнасць» (2002), нечым накшталт «мастацка-сацыяльнага доследу прычын пераадолення трагедыі чалавечай адасобленасці і адзіноцтва» (паводле Р. Бярозкіна). Як

тут не пагадзіцца з А. Каско, рэдактарам вышэй пералічаных паэтычных зборнікаў, што нават калі паэзія выяўляе трагізм і горыч, яна неабходна чалавеку як адна з іншасцяў красы: «*Неспатольнае спатоліць / Прыгажосць*» (верш «Невымернасці гадзіннік»).

На наш погляд, каб зразумець сутнасць Алеся Паплаўскага як асобы, сутнасць яго лірычнага героя, неабходна перачытаць першы зборнік паэта «Спынены лістапад». Алеся – нейкае дзіўнае спалучэнне хаосу і гармоніі, буры эмоций і мудрай раўнавагі, аптымізму і незадаволенасці жыццём, якая апошнім часам усё часцей праяўляеца ў буркливых заўвагах. Да гонару пісьменніка неабходна дадаць наступнае. На пытанне: «Алеся, што хо- чацца закрэсліць з ужо напісанага, што – забыць?» – ён пачуццём уласнай годнасці шчыра адказаў: «Нічога з напісанага не выклікае сум, сорам, пры- крае адчуванне; нічога не хочацца забыць, бо гэта частка мяне, жыцця». Ці не па гэтай прычыне паэт любіць дарыць добрым людзям свае кнігі? Аднойчы, падчас презентацыі першага паэтычнага зборніка, аказаўся настолькі шчодрым, што сам застаўся без экзэмпляраў. Пагадзіцесь, пры- емна было Алеся атрымаць у якасці падарунка з рук Лявона Валасюка падчас адной з творчых сустэречі сваю кнігу «Спынены лістапад».

Лірычны герой А. Паплаўскага – чалавек не абыякавы. Ён здольны супакоіць бяздомнае хлапчаня (верш «Ля кавярні»), падтрымаць абяздоленага старца (верш «Абязлюдненне храм. Змоўкне шумны натоўп»).

Герой А. Паплаўскага не сузіральнік – гэта актыўная, дзейная асoba. Ён не адасабляеца ад лёсу сваіх суайчыннікаў: «*З'яднаныя лёсам. Няма на каго наракаць*», хаця крываўна і балоча

... і з году ў год
Чужыною радзімы дыхаць.
Тварам тыцкаюць на ўваход,
А шукаем уласны выхад.
(І хвіліна, і цэлы год).

Лірычны герой марыць аб гарманічных узаемадносінах у свеце людства. Туга па стражданай гармоніі дапамагае яму не столькі заўважыць, як адчуць недасканаласць свету, безабароннасць чалавека ў грамадстве. Гэта, безумоўна, узмадненне драматызм вершаў. Невыпадкова ў зборніку дамінуе матыў увядання жыцця, адзіноты, скрухі: шэрасць нясправдженых дзён; адзінота шэрых дзён; месяц, нібыта плаха; рванай накідкай шэрай / Восень спаўзе на плечы; змучаная нач; стомлены ранак; ля пад’езда воўчым крокам / Ціха ходзіць надвячорак; туга злачынная...

Шкада, што лірычны герой А. Паплаўскага не здольны вырвашаць з палону супярэчнасцей, ён знаходзіцца ў духоўным разладзе нават з самім сабой, імкнецца нікому не паказваць сваёй слабасці, разгубленасці. Гэта моцная натура: «*Сляпцы... / На што шукаць спагаду / У тых, хто просіць сам яе?*» (верш «Цяжэй набыць, лягчэй растратіць»). Адзіны чалавек,

да якога стомлены, расчараваны ён ідзе на споведзь, – гэта матуля, а дакладней – светлая, удзячна памяць пра яе, бо маці паэта памёrlа. Матуля, на думку паэта, – адзіная, хто здольны яго зразумець («*дні мае – твае трывогі*»), падтрымаць, не аддаць на пакуты. Матуля хвалюеца, каб не стаў яе сын чужынцам на сваёй зямлі:

*Кажуць, зноў вясною гэтай
Не цвіла мая каліна.
Мама, ты не вер прыкметам,
Я не стаў чужынцам-сынам.
Я сябе яшчэ не страціў
За будзённай мітуснёю,
Адчыні мне дзвёры, маці,
Я даўно не быў з табою.*

(Кажуць, зноў вясною гэтай)

У традыцыйнай мадэлі сусвету каліна звязана з ніжнім светам, светам памерлых. Уводзячы гэты вобраз у верш, А. Паплаўскі падкрэслівае, што няўлоўная, на першы погляд, сувязь яго героя з матулюю захоўваеца і пасля яе смерці.

Паступова праз боль, праз няспраўджанасць многіх жаданняў і мар ліръчны герой А. Паплаўскага прыходзіць да ўспрымання жыцця ва ўсёй разнастайнасці яго праяўленняў:

*I толькі там, за мітуснёю,
Дзе нават боль – як паратунак,
Вучуся быць самім сабою
У недасяжных чистых думах.
(За днімі дні...)*

Годна вырашаць праблему выбару на шляху пошуку духоўнага сулад-дзя ліръчнаму герою нашага земляка дапамагае вера, што дасталася яму ў спадчыну ад прадзедаў: «*Веру я – значыць я жыву / на адвечнай зямлі пакутаў*». Гэтыя радкі з верша «*Адзінота згрызены дзень*» і паслужылі назваю для першай рэцэнзіі на першую паэтычную кнігу паэта [1, с. 3].

Пройдзе час, і ў аповесці «*Піраміды*» празаік А. Паплаўскі зробіць спробу ўдакладніць сваю пазіцыю: «*Я не з тых людзей, якія здаюцца без бою... Мы павінны перажыць гэтае падзенне. Перажыць, паўтараюся, а не пераступіць праз яго. Бо калі праз усё і праз усіх пераступаць, можна незадўважана пераступіць праз сваё жыццё*» [3, с. 219].

На наш погляд, назва зборніка «*Спынены лістапад*» адпавядзе духоўным пошукам героя. «*Восень, – адзначае літаратуразнаўца А. Хатэнка, – мае сваю мелодыку. Яна не просіць літасці і спагады, як вясна дзеля завязі, небунтуе цягай зачыну, як лета, не песьціць надзею на абуджэнне, як зіма. Восень рабункуе. Яна мудра і прасветлена бачыць, хто чаго варты*» [4, с. 70].

Як сведчыць другі зборнік паэта «*Незваротнасць*», Але́сь Паплаўскі сцвердзіў сябе як паэт дапытлівага філософскага складу. Ён па-ранейшаму ўсведамляе драматычную нестабільнасць свету, космасу, раз'яднанасць пачуццяў, думак, цела, душы: «*Дзе радасць, там поруч – здрада. / Дзе ўпэўненасць, там – ваганні*» (верш «*Убогасць пустых палацаў*»). Але ж у адрозненні ад сябе ранейшага, аўтара зборніка «*Спынены лістапад*», ён навучыўся даражыць кожнай пражытай хвілінай:

*Страчваць альбо мець –
Крайнасці быцця.
Не акупіць смерць
Мудрасці жыцця.
(На сямі вятрах)*

А. Паплаўскі бярэцца за ручку і чысты ліст паперы толькі ў тым выпадку, калі яму ёсьць што сказаць новага, бо, як сцвярджае паэт, «*невядомасць – вынік*», а «*існаваны – небыццё*» (верш «*Альпіністы*»). Але́сь быў узрушены, калі ў 2003 годзе яго прынялі ў Саюз беларускіх пісьменнікаў па рэкамендацыі такіх знакамітых літаратуразнаўцаў як У. Гніламёдаў, А. Лойка, А. Пашкевіч.

Для Але́сі Паплаўскага творчасць – гэта магчымасць уласнай самарэалізацыі:

*Ні наперад, ні ўбок, ні назад...
I паствукаеш – не адчыняць.
I пяро як магчымасць сказаць.
I панера як немагчымасць.*

Пройдзе час, і менавіта гэтым чатырохрадкоўем Але́сь адкрыесвой чарговы паэтычны зборнік «*Скрыжалі душы*». «*Раздвоенасць* альбо «*Раздвоенасць душы*» – так планаваў А. Паплаўскі назваць трэцюю кнігу паэзіі.

*Задоўжсаны да вечнасці ваяж
У пошуках пустой, наўнай мэты...
I страх несумяшчальнасці двух «Я»:
Расчуленага хціцца і пазта.*

(Прыгрэеца пакорлівасць-змяя)

Вершы, якія ўключыць паэт у трэці зборнік, у большасці выпадкаў пазбаўлены роспачнасці, у іх пануе мудрае разуменне дыялектыкі жыцця. Яны абуджаюць «творчую энергию людзей, перш за ўсё мысліцельную» (менавіта так разумела Н. Мацяш прадмет і сэнс любога віду мастацтва) [2, с. 51]. Гэтыя адметнасці новага зборніка выразна адчулуі выдавец, які прымусіў А. Паплаўскага змяніць назvu паэтычнай кнігі, А. Каско, які напісаў прадмову да зборніка і назваў «*Спatalіща неспакоем*».

Скрыжалі душы А. Паплаўскага – мудрыя парады мастака слова сучаснікам і наступнікам, у якіх філософія жыцця, асэнсаванне сябе як

творцы ў неспазнаным, шматаблічным свеце, у іх шлях да спазнання чалавека...: «Ня ўцешнась – за грэх адплата»; «Бязмежнась – яичэ не воля»; «Чужы пакой – не спавядальня»; «Мы сыходзім, каб памятаць... / І вяртаемся, каб застаца»; «Туга – не лекар. Страх – не абаронца»; «Страта ёсць небыцё, бо час, / Час – стваральнік і Час – прарок»; «Дзе радасць – там поруч здрада. / Дзе ўпэўненасць – там ваганні»... Як бачна, сродкамі паратунку для паэта заўжды былі Творчасць, Бацькаўшчына, Айчына, Краса мастацтва, Каханне, Добрая людзі...

Жыццёвяя сцежкі А. Паплаўскага бяруць свой пачатак на Кобрыншчыне (вёска Мазуры). Сустрэчы з цікавымі людзьмі, чытанне кніг абагацілі яго духоўна. Гады, праведзеныя ў Палацку (закончыў Палацкі лесатэхнікум), Віленскі перыяд жыцця (пасля заканчэння тэхнікума працаўаў у рабочым пасёлку Котлаўка, што ў 30-ці кіламетрах ад Вільні) спрыялі творчаму сталенню будучага пісьменніка. Пасля заканчэння тэхналагічнага інстытута ў Мінску працаўаў у лягасах Гарадзеншчыны і Берасцейшчыны, у Берасцейскім зелянгасе, начальнікам адміністрацыйна-тэхнічнай інспекцыі ў гарвыканкаме, сёння – інжынер па забеспечэнні прадпрыемства «Аварыйна-аднаўленчых работ».

Сваіх аднадумцаў Алесь знайшоў у літаратурным аб'яднанні пры газеце «Зара», якім кіравала Зінаіда Дудзюк. З павагаю і любоўю гаворыць заўжды Алесь пра гэтую жанчыну, пісьменніцу, бо менавіта Зінаіда Іосіфаўна дапамагла сцвердзіцца маладому правінцыйнаму чалавеку. Яна пазнаёміла Алеся з Уладзімірам Калеснікам. З лёгкай рукі З. Дудзюк сталі з'яўляцца вершы пачаткоўца на старонках абласных газет. У 1990 годзе А. Паплаўскі – удзельнік Рэспубліканскага семінара маладых літаратараў у Іслачы. З гэтага часу ён піша толькі па-беларуску, свядома, зацікаўлена вывучае родную літаратуру: творчасць К. Чорнага, М. Танка, В. Быкава, У. Арлова і інш.

Пэўны перыяд часу Алесь на Берасцейшчыне болей ведалі як аўтара і выканаўцу бардаўскай песні. У канцы вясьмідзясятых свет рамантычнаму маладому чалавеку, які пасяліўся на сталае жыццё ў Берасці, здаваўся цесным, няўтульным. І тады настойліва пачаў шукаць Алесь аднадумцаў. Ён узяў у руکі гітару. Для яго – гэта быў сродак зносін з людзьмі. Песенны дар А. Паплаўскі атрымаў у спадчыну ад бацькі, вясковага гарманіста, і маці, якая любіла співаць і цудоўна выконвала народныя песні, а замежная літаратура, вывучэннем якой ён быў захоплены пэўны перыяд, узбагаціла напеўны, нязмушаны верш паэта, паглыбіла талент шчырага, пранікнёна га лірыка. Прынцып Верлена – «Музыка – перш за ўсё» – выразна прасочваецца ва ўсіх паэтычных кнігах А. Паплаўскага. Вершы паэта вызначаюцца элегічным пачаткам, сцішанасцю гукаў, тонкім лірызмам. Жывільнай музыкай туті кранае амаль кожны паэтычны радок мастака слова. Па перакананні творцы, напачатку быў гук, а потым слова; словам можна

прынізіць, абразіць, а музыкай нельга. Музыка дапамагае мастаку слова будаваць сказы, падбіраць слова. Апошнім часам Алесь захапіўся класічнай музыкай, якая нязмушана гучыць на старонках кнігі паэзіі «Скрыжалі душы». Прыгажосць музыкі авбастрае не толькі ўнутраны слых і зрок пэта, але і чытача, дапамагае спасцігнуць гармонію скроў тугу дысанансаў:

Важскі крок і заягненца вузел

Неспамелай сцежкі-души.

(Развітальнай, пякельнаю вехай)

Як бачна, чытальць паэзію А. Паплаўскага цяжка, пранікаць у неардынарную творчасць паэта даволі складана, але карысна, бо кожны чытач будзе мець магчымасць духоўна наталіцца.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Борсук, Н. «Веру я – значыць я живу!..» / Н. Борсук. – Заря. – 1997. – 3 жніўня.
2. Мацяш, Н. Мая сястра Эльке Эрб / Н. Мацяш. – Крыніца. – 1995. – № 7. – С. 48–53.
3. Паплаўскі, А. Пастка для рэча: аповесці / А. Паплаўскі – Мінск: Літаратура і мастацтва, 2009. – 224 с.
4. Хатэнка, А. Па прыступках лесвіцы вечнай. Восень у прыродзе і чалавечым лёссе / А. Хатэнка. – Роднае слова. – 1993. – №8. – С. 66–73.

Бут-Гусаім С. Ф. (Брэст)

ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫЯ ПРОЗВІШЧЫ Ў КАНТЭКСЦЕ ТРЫЛОГII УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА «СЯМЕЙНАЯ ХРОНІКА Ў СТЫЛІ БАРОКА»

Творча аналізуочы вечныя праблемы сэнсу жыцця, прызначэння чалавека на зямлі, неабходнасці захоўваць традыцыі продкаў. Уладзімір Гніламёдаў апавядае пра гісторыю свайго роду ў трывогі «Сямейная хроніка ў стылі барока». Уваскращаючы постаці продкаў, пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял і нацыянальна-культурную інфармацыю такога складніка антрапанічнай лексікі, як прозвішчы.

Сродкам адлюстравання гістарычнага каларыту ў трывогі У. Гніламёдаў з'яўляюцца прозвішчы палітыкаў (Тэльмана, Брандлера, Пілсудскага, Леніна, Луначарскага, Маркса, Тарашкевіча, Варашылава, Ластоўскага, Дзяржынскага, Рака-Міхайлоўскага і інш.), ваеначальнікаў (Фрунзэ, Махно, Тухачэўскага, Блюхера, Сікорскага, Урангеля, Калчака, Балаховіча і інш.). Рэальныя постаці мінуўшчыны – гэта гістарычны «канцэкт» мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння.

Сродкам стварэння запаміナルных партрэтаў персанажаў з'яўляюцца іх прозвішчы. Як вядома, антрапанічнай прастора мастацкага твора –

этата адлюстраванне антрапанімікону пэўнай мовы. У антрапанімічнай прасторы беларускай мовы XX стагоддзя можна выдзеліць, па-першае, прозвішчы, утвораныя ад каліяндарных імён, па-другое, прозвішчы, што ўзніклі ад мірскіх імён апелятыўнага паходжання. Гэтыя групы прозвішчаў ужываюцца на старонках рамана У. Гніламёдава. Прозвішчы першай групы ўтвораны галоўным чынам пры дапамозе суфікаў *-ук*, *-чук*, *-юк*, *-онак*, *-чык*, *-ік*, *-іч*, *-эвіч*, *-віч*, *-к*, *-оў-і* інш.: *Дэмітрук*, *Кірыльчук*, *Давыдзюк*, *Ільючонак*, *Грынчык*, *Яфімік*, *Кузьміч*, *Барташэвіч*, *Елізаровіч*, *Хомка*, *Панкоў*, *Засімовіч*, *Клімчук*, *Мартынаў*, *Андронаў*, *Фільчыкаў*, *Навумчык*, *Іваноў*, *Карнілаў*, *Самсонаў*, *Платонаў*, *Мартыньюк* і інш. Прозвішчы другой групы ўтварыліся ад апелятыўнага лексіка-семантычным спосабам (*Швед*, *Ламака*, *Кароль*), так і з дапамогай розных афіксаў (*Падгурскі*, *Рэпін*). У аснове прозвішчаў другой групы ляжаць былья мянушкі апелятыўнага паходжання: 1) празванні-характарыстыкі, якія акрэсліваюць маральныя якасці асобы, становішча чалавека ў грамадстве і сям'і, прафесію, нацыянальнасць: *Шаўчук*, *Пахолак* («сялянскі хлопец, батрак, работнік, слуга, цяльпук, гультай») [1, с. 318]. *Бабіч* («дзіця, якое нарадзілася ў бабкі-павітухі ці ў старой жанчыны») [1, с. 29]). *Нерабеев*, *Бузук* («сапсанавы, разбэшчаны, баламут») [1, с. 65]), *Вярзілін*, *Нямцоў*, *Ламака* («цяльпук, гультай») [1, с. 243]), *Кароль*, *Баярынаў*, *Мельнічук*, *Ляшук*, *Літвінок*, *Швед*; 2) празванні, якія акрэсліваюць месца жыхарства носьбіта: *Падгорны*, *Падгурскі* («які жыве каля гары, пад гарой») [8, с. 234]; 3) найменні, утвораныя ад назваў прадметаў матэрыяльнай культуры: *Кужаль*, *Латушка* («невялікая гліняная місачка з загнутымі ўнутр краямі», «місачка гліняная ці з дрэва») [1, с. 247], *Шпунт*, *Кляновік*, *Блінаў*, *Пробкін*, *Сапажкоў*, *Крандзялёў*; 4) мянушкі, утвораныя ад назваў жывых істот і іх частак: *Зуб*, *Галёнка*, *Каленік*, *Гезава* (гэз польск «авадзень») [1, с. 107]), *Цыбуля*, *Голуб*, *Гарох*, *Рэпін*, *Крыніцкі*, *Гусак*, *Камар*, *Цыбульскі*, *Шчука*, *Сычоў*, *Сарокін*.

Часам пісьменнік, расказваючы пра гісторыю пэўнай сям'і, прыгадвае звесткі пра паходжанне прозвішча аднавяскуюць. Праўда, звесткі гэтыя, напэўна, належаць да разраду так званай народнай этымалогіі: «Прозвішча Аўтуха было Пыр. Казалі, што яго дзеда звалі Упыр, але першая літара па часе адвалілася і стала Пыр» [4, с. 202].

Прозвішчы ў мастацкай літаратуре не столькі ідэнтыфікуюць, колькі характарызуюць, ацэньваюць, выражаютэ эмоцыі і пачуцці аўтара і героя.

Асобныя прозвішчы герояў трэлогіі У. Гніламёдава варта аднесці да гаваркіх паэтонімаў, якія дапамагаюць асэнсаваць сутнасць створаных пісьменнікам вобразаў і глыбей зразумець ідэйную задуму аўтара. Дэфінітыўная сутнасць гаваркіх *онімаў* раскрываеца ў кантэксце, які стварае разгорнутае ўяўленне пра носьбітаў *онімаў* гэтага тыпу. Так, упрозвішчы персанажаў рамана *Хлябіч* – указанне на расхлябанасць,

нявытрыманасць, разбэшчанасць. Лоўчы і ляснік паноў *Падгурскіх* Дармідонт *Хлябіч* карыстаецца сваёй пасадай для паляпшэння ўласнага дабрабыту, бессаромна падманваючы гаспадароў. Не грэбве ён і шлюбам з былой панской каханкай-пакаёўкай. Сын Дармідонта – *Трахімка* – з маладосці набыў у Прусы рэпутацыю разбэшчанага хлопца. Так, *Хлябіч* уступае ў сувязь з маладой мачахай Аленай, а потым адбівае чужую нявесту. Страціўшы жонку, мужчына не клапоціцца пра сына, які трапляе ў турму. Аўтар адзначае: «*Гэты чалавек па-ранейшаму заставаўся, што называецца, самім сабою – усё тым жа непапраўным эгаістам. Сіл і здароўя ў ім шмат, як заўсёды. Стараўся дзеля свайго ўласнага прыбытку – астатнія мала цікавіла*» [2, с. 325]. Разбэшчанасць *Хлябіча* прайдулялася ў многіх жыццёвых сітуацыях: «*Займаўся Трахім і «цыганскім промыслам* – *краў коней. Рызыкоўных людзей знаходзілася нямала: на няўхальнія заняткі штурхалі малазямелле, галеча і беспрацоўе. У глыбіні души Трахім лічыў, што яму ўсё дазволена*» [2, с. 331]. Былі ў аднавяскуюць падазрэнні ў іншых злачынствах Трахімкі: «*Вось каго ў Сібір! Сволач! Такі ж, як і яго бацька. Зрэшты, кажуць, ён і бацьку ў калодзеж упхнуў. Дармідонта старага*» [3, с. 85]. Як бачым, гаваркое прозвішча трапна выражае сутнасць характару літаратурных герояў – расхлябаных, разбэшчаных прайдзісветаў.

У прозвішчы Таццяна *Чудайкіна* (яго мае персанаж рамана «*Расія*») выражаютэ звесткі пра характар смешнага, безгаспадарлівага, легкадумнага дзівака: «*Жыў Таццянка бедна, у яго гаспадарцы не было ні плуга, ні каня. Сваё прозвішча апраўдаў у поўнай меры. Меў, напрыклад, звычай хадзіць у Борскім па базары са сваёй лыжкай – каштаваць смятану, тварог. Купляць не купляе, толькі прыцэньваецца. Гандляркі ведалі Таццянку – праганялі*» [3, с. 176–177]. Менавіта такія безгаспадарлівія, лянівія беднякі, як Таццянка, атрымлівалі пры Саветах уладу. Чудайкін становіцца на чале камуны «*Таварыш Троцкі*». Праславіўся «*абразованы* старшыня тым, што, прачытаўшы брашурку «*Як прымусіць курыцу знесці ў год дзвесце яек*», давёў калектыўную гаспадарку да краху. Заканчваеца «*бліскучая*» кар’ера Чудайкіна пасадай пастуха – «*старшыні*» калгаснага статка.

Сэнс прозвішча героя рамана «*Вяртанне*» *Гадаў* асацыятыўна звязваецца са значэннем слова *гад* «*агідны чалавек, гадзіна*» [6, с. 139]. Найменне персанажа твора адпавядае характару героя, даючы адмоўную ацэнку беспрынцыпнаму жандару, які служыў любой уладзе (царскай *Расіі*, дэфензіве), высочаючы і бязлітасна распраўляючыся з ворагамі гэтай улады: «*Гадаў па-ранейшаму практыкаў па «ссыскному дзелу» і цаніўся ў галіне палітычнага вышуку як выдатны спецыяліст з аграмадным, яшчэ царскім стажам і вопытам. Яго кваліфікаванымі паслугамі паспелі пакарыстацца Дзянікін і Урангель, балканскія краіны, Германія, і цяпер чарга дайшла да Польшчы, дзе ў ім мелі таксама немалую, па ўсім*

відаць, патрэбую» [2, с. 414]. Напэўна, невыпадковай дэталлю знешнасці беспрынцыпнага і амаральнага чалавека з'яўляецца «кайнава пячатка» – чырвоная пляма на твары. «Слепа, неадчэнна і ва вуши закаханы» ў падпольшчыцу Марыю Лісак, Гадаў, калі жанчына не адказала на яго пачуцці, выдае герайню ўладам, ведаючы, што жанчыну чакае суд і смерць.

Адзінса шляхоўзнікнення гаваркіх прозвішчаў – метафарызацыя. Пісьменнік утварае антрапонімы лексіка-семантычным спосабам ад апелятываў, метафорычныя значэнні якіх становяцца ацэнчанай харктарыстыкай пэўных якасцяў асобы. Такія метафары маюць ацэнчанае значэнне. Хоць самі назвы прадметаў побыту ацэнкі не ўтрымліваюць, але адпаведныя прыметы гэтых прадметаў, калі яны прыпісваюцца асобе, набываюць ацэнчаны сэнс. Так, інфармацыю як пра знешнасць, так і ўнутраную сутнасць персанажа перадае гаваркое прозвішча настаўніка польскай школы, героя рамана «Вяртанне» – Гвозд. У апісанні знешнасці героя аўтар падкрэслівае «постаць сутулую і прыгорбленую», «твар худы і маришыністы», «сухую і жылістную шыню» [2, с. 174], «вочы сухія і пагаслыя, ішокі запалыя» [2, с. 354]. Адна з герайні рамана, Фёкла, заўважае: «Здаецца ж свой, рускі. Мала што ў палякаў служыць, павінен быў бы паспацуваць, а ён...» [2, с. 354]. Сэнсавая нагрузкa прозвішча пераклікаецца з зафіксаванай у слоўніку У. Даля лексемай гвоздіть, гвázжывать, гвоздануть – «быть, колотить кого или что, быть по голове» [5, с. 26]. Гвозд жорсткі і бязлігасны да беларускіх вучняў, якіх біў і за брудныя ад працы рукі, і за рускія слова. Прозвішча здаўна было паказыкам нацыянальнай прыналежнасці, таму пісьменнік часам выкарыстоўвае такі прыём, як набілізацыя – «акультурванне» ўласных імёнаў з мэтай стварэння сарказму, іроніі, камізму» [7, с. 80]. У рамане «Вяртанне» сродкам харктарыстыкі настаўніка-прыстасаванца, які стаў «палякам», змяніў перакананні, каб зрабіць кар’еру і зарабіць больш грошай, становіцца сядомае змяненне формy прозвішча: «Да вайны ён працаваў тут жа, у адной з вёсак, у рускай школе. І прозвішча ў яго было Гвоздзев. Цяпер канчатак стаў лішнім і адпаў. І калі Галёнкаў Мікіта аднойчы з ім павітаўся «Здравствуйте!», зняўшы з галавы шапку, – Гвозд накінуўся на яго: чаму гаворыш па-расійску, а не па-польску! Яшчэ больш сядрэйтym становіўся, калі ў класе чуў ад вучняў мясцове слова, тады юшыўся, ханаўся за лінейку і біў «вінаватага» па руках» [2, с. 174]. Набілізацыя ў творы У. Гніламёдава з'яўляецца адным са спосабаў саркастычна-з'едлівай ацэнкі чалавека, які прыстасаваўся да новых палітычных абставін, змяніў свае перакананні і «адкарэктаваў» такі важны складнік чалавечай асобы, як прозвішча.

Як бачым, у трывогі Уладзіміра Гніламёдава прозвішчы выконваюць мастацкую (эстэтычную) функцыю. Гэтая функцыя літаратурных антрапонімаў дазваляе праз іменаванне персанажаў выразіць мастицкую і грамадзянскую пазіцыю пісьменніка, яго суб'ектыўная адносіны да ге-

роя, да пэўнага тыпу асобы, да жыццёвага факта, падзеі, з'явы, стварыць нацыянальны каларыт.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
2. Гніламёдаў, У. В. Вяртанне: раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 429 с.
3. Гніламёдаў, У. В. Расія: раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 672 с.
4. Гніламёдаў, У. В. Уліс з Прускі : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 382 с.
5. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М.: Рус. яз., 1978–1980. – Т. 2. – 1979. – 779 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 тысяч слоў / I. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
7. Шур, В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. Шур. – Мазыр: МДПУ імя І. Шамякіна, 2010. – 207 с.
8. Цымбалова, Л. Н. Тайны происхождения наших фамилий / Л. Н. Цымбалова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 473 с.

C. A. Варонік (Брэст)

АФАРЫСТЫЧНЫЯ ВЫСЛОУІ У. КАЛЕСНІКА З НАРЫСА ПРА У. КАРАТКЕВІЧА

Асабістасць знаёмства Уладзіміра Калесніка з Уладзімірам Караткевічам адбылося вясной 1963 года, як згадваеца ў нарысе «Братанне з Караткевічам». Падарожжа па Слонімшчыне, Наваградчыне дало магчымасць лепей спазнаць адно аднаго, адчуць харктар, знайсці паразуменне, перажыць раскошу сустрэч з харством беларускай прыроды, людзей былога Заходняй Беларусі. І хоць асцерагаўся напачатку падарожжа У. Калеснік (збіраўся ехаць толькі з Янкам Брылём), што У. Караткевіч са сваім няўрэымлівым і гарачым харктарам можа парушыць ягоныя творчыя планы, аднак знаёмства і падарожжа не расчаравала. Яно стала пачаткам іх сяброўства, якое працягвалася на працягу ўсяго жыцця. Асоба і творчасць У. Караткевіча прыцягвала У. Калесніка. Яго неаднаразова запрашаў у Брэст на сустрэчы са студэнтамі, паказваў адметныя мясціны Берасцейшчыны, Белавежскай пушчы. Пра яго пісаў у друку неаднаразова, стварыў арыгінальны нарыс, у якім намаляваў выдатнага паэта і аўтара гістарычнай прозы вельмі жывага, каларытна. Гэта каштоўныя старонкі беларускай біяграфічнай прозы, а таксама літаратурнай крытыкі, з якіх паўстае арыгінальны, непаўторны, самабытны чалавек, паэт і гісторык Уладзімір Караткевіч. Нарыс У. Калесніка «Братанне з Караткевічам» багаты на дакладныя і яркія ацэнкі, харктарыстыкі. Гэта своеасаблівы жывапісны

партрэт як У. Караткевіча, ягонай постаці, так і часу, у які выпала жыць і тварыць. Найбольш адметнай асаблівасцю харктару У. Караткевіча У. Калеснік лічыў свабоду і незалежнасць: «Душа Караткевіча не зносіла ўціску і падпарадкавання. Залежнасць была для яго суцэльнаю пакутай» [1, с. 72]. Аўтар нарысу прыгадвае незабыўныя сустрэчы з У. Караткевічам у Брэсце, паказвае яго бунтарны харктар, які выяўляўся і ў смелай пазіцыі, якую ён адкрыта выяўляў падчас дыялогу са сваімі чытачамі: «Смелыя выказванні Караткевіча аб занядзені нацыі, аб страце гістарычнае памяці, аб неўміручасті нашага племені, аб харастве роднай мовы стваралі драматычны настрой, паднімалі дух, сяго-таго палохалі дзёрзкасцю, затоенаму віжу давалі і матэрыял для даносу» [1, с. 114].

Нарыс пра адметнага творцу нацыянальнай літаратуры, як і многія іншыя творы У. Калесніка, вызначаюцца удумлівымі, глыбокімі разважаннямі пра чалавека-творцу і пра творчасць, пра гісторыю і сучаснасць, пра нацыянальнае і агульначалавече. І гэты нарыс У. Калесніка насычаны цікавымі яскравымі выказваннямі, якія можна разглядаць як афарыстычныя. Вядома, яны самым непасрэдным чынам звязаны з расповядам пра неардынарную асобу ў беларускай літаратуры – У. Караткевіча, аднак шмат якія з іх могуць жыць і па-за кантэкстам гэтага нарысу як развагі пра вечныя каштоўнасці. Прывядзем некаторыя з іх:

Памяць пра цярністая шляхі творчай дзеянасці чалавека – залатое сячэнне гісторыі (с. 72).

Як усё ж блізка і пацешна ляжасць у душах паэтаў праніклівасць з наўясцю, задзірыстасць з памяркоўнасцю... (с. 76).

Чалавек – істота грамадская, хоць часам і дзічыница або фардыбачыца і ўнураеца ў сябе (с. 82).

Родавая памяць для наічадкаў – маральная апора чалавеку, бо ён адчувае сябе не выпадковым суб'ектам жыцця, а гістарычным пераемнікам традыцый і каіштоўнасцяў народа, патрыятычных запаветаў (с. 84).

Як зазначае У. Калеснік, публікацыя твораў У. Караткевіча і яго ўзаемаадносіны з дзяржаўнымі выдавецтвамі былі няпростыя, бо «малады аўтар ігнараваў акадэмічную гістарыяграфію, якая паказвала мінулае беларусаў як ланцуг пакут і вечнае імкненне зліца са «старэйшым братам» [1, с. 92]. Талент, аднак, пераадольваў тყы перашкоды, якія паўставалі перад ім. Творы У. Караткевіча – гэта яго душа, няўрымслівая, чуйнага да хараства, да прыгожага, душа, у якой жыла прага бачыць кожнага і ўвесь свой народ – высакародным, незалежным, годным. У нарысе У. Калесніка – разважанні пра мастака і ягоную творчасць у несвабодным грамадстве, дзе творчая асоба спазнае ідэалагічныя, цэнзурны ўціск. Невыпадкова сустракаем цэлы шэраг і лаканічных выказванняў пра мастакоўскую свабоду, пра часовае і вечнае:

Зброя мастака – талент... (с. 93).

...Сталая літаратура мусіць мець многа паэтаў і розных – патрэбны барабаничыкі і дударыкі, салаўі і драчы, пчолкі і матылі. Але ў нас падобна на тое, што агітпроп дае заказы вывесці адну пароду паэта, якая б давала малако, мяса, воўну – усё адразу (с. 107.)

...Мова – духоўны паштарт народа... (с. 113).

Дзіця жыве ў самой сарцавіне душы, накшталт матрошки, і тое вясёлае, зычлівае дзіця дае рух і каларыт духоўнаму жыццю дарослага (с. 114).

Мастацкі талент, як магічны крыштал пазнання, застаецца ў ліку таямнічых з'яў, непазнаных (с. 116).

Стан несмяротнасці – прывілея чалавека і чалавечства, яна – маці ўсіх жаданняў і стымул самапазнання, з яе выцякае патрэба ўласнай годнасці і пачуцця свайго я (с. 116).

Сумленным прафесійным палітыкам літаратура можа прынесці карысць хіба што як сродак выяўлення псіхалогіі грамадства, ды і то толькі тады, калі будзе напісана свабодна, без аглядкі на сацыяльны, ідэйны ці нават эстэтычны заказ (с. 116).

Хіба мажліва развіцця з вечнасцю, належачы да яе? (с. 120)

У. Калеснік, аналізуочы пазію У. Караткевіча, разважае пра рамантызм і рэалізм, пра асаблівасці выявы рамантычнага ў творах розных жанраў. Цікавымі з'яўляюцца выказванні пра ідэал і асаблівасці яго выяўлення ў мастацтве:

...Ідэалы красы і цнатлівасці не готовенікі і цэленікі ўпалі з неба, яны адкрываліся людзьмі па крошачках, здабываліся ў жыццёвай барацьбе супраць антыідэалаў – брыдоты, подласці, зрады (с. 121).

...Ісціна, спраядлівасць могуць быць здабыты толькі ў змаганні – у смелым дыялогу, адкрытай і сумленнай канфрантацыі думак, пазіцый (с. 122).

Ідэал тады ідэал, калі ён вабіць, узносіць, застаючыся дасягальным і недасягнутым (с. 122).

Ідэал хоць і з'яўляеца данасцю духоўнай, але ён такая ж рэальнасць, як і з'явы матэрыяльнага свету (с. 125).

Ад спраядлівасці ў сваёй краіне да спраядлівасці ў свеце – вось дыяпазон і напрамак стрэлкі ў шкале ідэалу (с. 129).

Нарыс У. Калесніка «Братанне з Караткевічам» багаты на цікавыя звесткі пра жыццё У. Караткевіча, пра ягоны няпросты творчы шлях. Нарыс выяўляе таксама і самога У. Калесніка як выдатнага знаўцу харктару свайго сябра, як літаратуразнаўцу, які так выразна, аў'ёмана малюе постаць выдатнага творцы, а таксама як аўтара глыбокіх філософскіх выказванняў пра творчасць і творцу, пра мастакства і грамадства, пра чалавека і таямніцы ягонай душы. Афарыстычныя выслоўі У. Калесніка – цікавы, арыгінальны матэрыял у кантэксле сучаснай афарыстыкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Калеснік У. Усё чалавечеа: літ. партр., арт., нарысы. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 381 с.

B. M. Васильченко (Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, МОТИВОВАНІ ОБРЯДОМ ПРИСЯГИ

Українська фразеологія демонструє виразні зв'язки з обрядовою сферою. Фразеологізми, відображаючи стихію етнічної духовної культури, формують «сакральну народну фразеологію» (М. Толстой) [2, с. 70]. У фразеосистемі української мови поряд з рештою наявні також і уламки вербального плану обряду присяги. Присяга (клятва) у всьому світі поширенна як ритуал, спрямований на засвідчення і підтвердження вірності, покори чи відданості яким-небудь зобов'язанням [9, с. 260]. За її допомогою також запевнюють у правдивості сказаного, у вірності в коханні тощо. Вона часто підкріплюється згадуванням чогось дорогоого, священногого для того, хто обіцяє. Присяга – відоме з архаїчних часів самозакляття, у процесі якого людина в урочистій атмосфері і при свідках сама накликає на себе нещастя, якщо не виконає обіцянки. «Об'єктами» присяги виступали *життя, мати, Бог, усе святе, кров, здоров'я, діти, честь, добре ім'я* [7, с. 483]. Історично присяга ґрунтуються на страху перед «невидимою силою, руйнівна дія якої може навалитися на особу, що присягнула, у разі порушення вірності присязі» [15, с. 18]. Етимологічно слово *присяга* (псл. *prisęga*) походить від дієслова *prisęgti* (присягти), що означає «доторкнутися до предмета, яким присягали» [5, с. 579]. Отже, первісно суть присяги полягала в доторку (цей рух виступав знаком близькості, причетності, вірності) до певного предмета (обрядового символу), наділеного в семіотичній системі соціуму сакральною важливістю (земля, священний камінь чи зображення, жертовне вогнище, зброя тощо [8]).

Синонімом до слова «присяга» є лексема *клятва*. Той, хто порушує клятву, називається «клятвопорушник». В етимологічному плані слово «клятва» споріднене зі словами *клясти* «проклинати; ляятися», *клястися* «присягатися» [6, с. 470]. Наведена етимологія відсилає до ідеї прокльону як покарання за клятвопорушення. Це пов'язує обряд клятви з обрядом виголошення прокляття.

Існує ще й такий різновид присяги, як *божба* – присягання ім'ям Бога, а також іншого божества з метою ствердження правдивості своїх слів; це менш урочиста обрядова дія порівняно з клятвою. Божба передбачає накликання на себе лиха як кару, якщо сказане виявиться неправдивим [7, с. 47]. Вона являла собою найпоширеніший спосіб судового розгляду. Існували такі її види: словесна божба, божба з використанням хреста, зняття і цілування ікони [3, с. 165].

Обряд присяги, на думку дослідників, сягає первісних часів. Ю. Пісаренко одну з присяг (так звана «присяга з дерном на голові») узагалі пропонує кваліфікувати як «універсальну модель обряду переходу», що водночас, як вважає дослідник, ідеально транслює сенс самого поняття «традиція». Російський селянин, щоб довести належність суперечливої ділянки сіножаті, клав собі на голову шматок дерну і присягався (інколи обходячи при цьому межу), що коли ділянка, довкола якої сперечаються, йому не належить, його покарає «мати-сира земля». Початково, ймовірно, така присяга виступала клятвою загалом, у процесі якої демонструвалася належність того, хто клянеться, до «роду-землі» шляхом тимчасового поховання (і відповідно – смерті) під дерном. Сценарій відтворював повернення до лона роду-матері землі і повторне народження [10, с. 79].

Ритуальність судового дискурсу започатковано ще в язичницькі часи, а в середньовіччі вона досягла апогею. У другій половині XVI–XVIII ст. кожен учасник судового процесу складав присягу, клянучись ім'ям Бога у присутності осіб духовного сану перед Святым Хрестом і Євангелієм [4].

Обряд присяги включав: а) сторони, що клялися; б) свідків (це люди, боги, якими клялися); в) сакральний предмет (хрест, Євангеліє); г) порядок обрядодій і г) текст (вербальну формулу) [3, с. 166]. Відправлявся він у священному місці (могила предка, церква тощо). Присягаючи, у церкві цілували хреста і Євангеліє, урочисто прикладали як свідка Бога. Актом цілування хреста (як і подібних святынь) богато народів стверджували клятву, присягу [1, с. 57]. Цей обряд мав називу *хресне цілування*. «Воно вважалося такою святою справою, що ніхто не смів його порушити якимсь неправедними діями» [11, с. 262–263].

У мотиваційних зв'язках з обрядом присяги перебуває група фразеологізмів. Ці зв'язки зафіксовані як на рівні форми, так і на рівні змісту. Частина таких одиниць описує обряд, різні його варіанти (складники): *давати / дати слово честі* [13, с. 211], *давати / дати обітницю* [13, с. 209], *давати хреста* [13, с. 215], *положити зарік* [12, с. 538], *от (ось) тобі (вам) хрест [святий]* [13, с. 935]. Форма деяких одиниць засвідчує, що присягання відбувалося за участь частин тіла: *давати / дати голову (рідшеруку) на відруб (відсік т. ін.)* [12, с. 177–178], *ручатися (ручитися) головою* [12, с. 626], *присягаю на божі вії* [14, с. 52].

Виявлено групу одиниць, форма яких відображає факт залучення до обряду імені Бога. Бог тут виступає силою, якій присягають, якою клянуться, яку закликають у свідки: *присягаю перед Богом святым* [14, с. 28], *їй же Богу (бо...) [святому!]* [14, с. 26], *їй же богу, їй же богу моєму, їй же ти богу* [13, с. 42], *Богом [живим] божуся!* [14, с. 23–24], *Бог мені свідок* [13, с. 38].

Ряд фразем, у складі яких наявний компонент Бог, за структурою являють собою проклін (зловісне побажання). Зазвичай така вербальна

магічна формула спрямовувалась на того, хто присягає (здійснювалося самозакляття). Озвучувалося лихе побажання собі, якщо сказане – не-правда. План вираження таких одиниць містить опис того, що відбудеться у разі кривоприсяги: *хай (нехай) мене Бог (Господь) поб'є (уб'є, покарає)* [13, с. 40], убий (побий) мене Бог – [13, с. 909]. Присяг-самозакляття серед наявного матеріалу найбільше. Вони мають різномірну тематику. Зокрема, це побажання:

1) смерті (*щоб я вмер!* [14, с. 484]), але частіше – найрізноманітніших хвороб. Причому назви хвороб згадуються доволі рідко: *щоб мені трясця* [13, с. 902], *хай трясця мене б'є!* [14, с. 471]. Найчастіше така фразема містить інформацію про одержання шкоди здоров'ю: *щоб мені язык відсох* (усох) [13, с. 976], *щоб мене скрутило* [13, с. 821], *щоб мені печінку роздуло* [13, с. 749], *щоб очі повілазили* [12, с. 479], *щоб (бодай) руки [ї ноги] повсихали (повісихали)* [13, с. 771–772], *щоб я луснув* (сказився т. ін.) [13, с. 974];

2) лиха від нечистої сили: *враг візьми мою душу!* [14, с. 59], *нехай мене враг візьме!* [14, с. 59], *враг мене (мою душу) візьми* [13, с. 150]; *бий мене нечиста сила* [13, с. 802];

3) відсутності добра чи позбавлення спасіння: *бодай (щоб) мені добра не було!* [13, с. 63], *бодай я довіку щастя не мав* [14, с. 531], *бодай я спасіння не мав!* [14, с. 447];

4) бути проклятим: *щоб я був проклятий (проклят)* [13, с. 974];

5) опинитися на тому світі: *щоб мені [крізь землю] провалитися* [13, с. 704], *щоб [крізь землю] провалитися* [13, с. 572];

6) узагальненого лиха: *бодай (хай) мені те та се* [14, с. 533];

7) невдачі: *щоб я (ти) [так] з носом був* [13, с. 974], *щоб я так жив!* [14, с. 461], *щоб я [так] жив (на світі був)* [13, с. 974];

8) лиха від неба та небесних стихій: *хай мене скрає небо* [14, с. 266], *грім би мене вдарив (побив)* [13, с. 197], *хай мене грім поб'є (уб'є, вдарить, приб'є т. ін.)* [12, с. 170; 13, с. 198];

9) лиха від хреста як магічної сили: *хай (нехай) мене [святий] хрест поб'є* [13, с. 935], *побий (убий) мене [святий] хрест* [13, с. 935], *хрест мене вбий!* [14, с. 503].

Таким чином, аналізовані одиниці засвідчують факт мотиваційних зв'язків між обрядовою дійсністю і фразесистемою української мови. Фразеологізми цього типу як планом вираження, так і планом змісту транслюють способи здійснення відповідних обрядодій і їхню загальну семантику – запевнення у правдивості сказаного.

Список використаних джерел

1. Байбурин А. К. У истоках этикета: Этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Л.: Наука. ЛО, 1990. – 168 с.

2. Васильченко, В. Обрядомотиваційні зв'язки українських етнофразем (на матеріалі поховальних фразеологізмів) / В. Васильченко // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 70–85.

3. Гаевська, Т. І. Звичай як процес улагодження (урядування, обрядування) громадського життя / Т. І. Гаевська // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К.: Міленіум, 2012. – № 4 – С. 165–168.

4. Доценко, О. Л. Комунікативний ритуал у судовому процесі Психолінгвістика: науковий журнал / О. Л. Доценко / Гол. ред. О. М. Холод. – Том. 1 (1). – С. 128–138. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Psyholing/2008_1/statii/08dolrsp.pdf.

5. Етимологічний словник укр. мови: в 7 т. – К.: Наук. думка, 1983 – 1989 – Т. 4: Н – П / уклад.: Р. В. Болдирев[та ін.]. – 2003. – 656 с.

6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1983 – 1989. – Т. 2: Д – Копці / уклад.: Н. С. Родзевич [та ін.]. – 1985. – 572 с.

7. Жайворонок, В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

8. Мечковская, Н. Б. Язык и религия : лекции по философии и истории религий / Н. Б. Мечковская. – М., 1998. – 352 с. – Режим доступу: <http://www.helpforlinguist.narod.ru/MechkovskayaNB/txt00.htm>

9. Никифоров, М.В. Присяга (клятва) как правовое явление / М. В. Никифоров // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. – 2001. – № 1 – С. 260–265.

10. Писаренко, Ю. Г. «Лоно традиции» (размышляя над образом-понятием) / Ю. Г. Писаренко // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / ред.: Я. В. Шрамко. – Вип. 13. – Кривий Ріг, 2012. – С. 72–84.

11. Пономарьов, А. Українська етнографія. Курс лекцій / А. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 318 с.

12. Словник фразеологізмів української мови / відповідальний ред. В. О. Винник. – К.: Наукова думка, 2003. – 788 с.

13. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. Білоноженко [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.

14. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.

15. Цуркан, М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу / М. І. Цуркан // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 3. – С. 18–27.

M. В. Вязова (Барановичи)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА, СВЯЗАННЫЕ С РАБОТОЙ, В ЗЕРКАЛЕ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ

Фразеология – богатейший источник информации о культуре и мен-талитете народа, так как формирование фразеологизмов тесно связано с культурой, обычаями, традициями, естественными природными ус-

ловиями, в которых живет и развивается определенная нация. Поэтому Е. В. Прокофьева и М. Б. Рубина определяют фразеологизмы как «знаки, хранящие и воспроизводящие культурные установки народа», «национально специфические единицы языка, аккумулирующие культурный потенциал народа» [6, с. 35].

В данном исследовании мы попытались выявить, как складывается семантика фразеологизмов, связанных с работой, которые отражают культурные традиции белорусского народа. Материалом для анализа послужили 727 фразеологизмов, отобранных из фразеологического словаря И. Я. Лепешева [0; 2]. Необходимо отметить, что мы склонны придерживаться взглядов С. И. Ожегова, который понимает работу как «занятие, труд, деятельность», а также как «службу, занятие в каком-нибудь предприятии, учреждении как источник заработка» [3, с. 553]. Семантика фразеологических единиц – «сложный информативный комплекс, имеющий как предметно логические, так и коннотативные компоненты» [5].

Среди значения компонентов фразеологизмов выделяются следующие: 1) переносный или образный; 2) прямой или предметный; 3) эмоциональный; 4) стилистический; 5) национально этнический [4; 5].

Прямой компонент значения фразеологизма составляет основу образа, является «образным стержнем» [5]. Но вместе с тем прямое значение обычно второстепенно для коммуникации, так как говорящий использует фразеологическую единицу, имея в виду прежде всего ее переносное значение. Необходимо также упомянуть, что рассматриваемые нами фразеологизмы носят оттенок разговорности.

Перед выполнением того или иного дела белорусы используют такие фразеологизмы, как *з богам, памагай бог*. Их прямое значение подразумевает, что Бог будет присутствовать рядом с человеком, пока он работает. На его основе сформировалось переносное значение «пожелание успеха, удачи в работе», маркирующее положительное отношение к обозначаемому. Национально этнический компонент значения связан с верой белорусского народа в то, что успех в деле в значительной степени зависит от Бога.

Можно предположить, что вол, волк, воробей и собака в сознании белорусского народа имеют положительный образ, так как названия данных животных и птицы встречаются во фразеологических единицах, обозначающих мастерство, опыт, а также большое усердие при выполнении работы. Так, например, в белорусском фразеологизме *рабіць, працаваць як (чорны) вол на основе прямого значения, предполагающего знание того, что вол – животное с высокой производительностью труда*, сформировалось переносное значение – «с крайним напряжением сил». Фразеологическая единица передает положительное отношение к обозначаемому (человек работает старательно). Кроме того, здесь прослеживается национально-этнический компонент значения, так как для сельского хозяйства Беларуси типично разведение волов.

Рассмотрим другие примеры. Во фразеологизме *марскі воўк* на основе прямого значения, связанного с тем, что волк – дикое животное, приспособленное к жизни в различных погодных условиях, имеется переносное значение – «бывалый, опытный моряк». Фразеологизм передает положительное отношение к обозначаемому (у человека имеется опыт работы моряком). Однако национально-этнический компонент значения в данной единице прослеживается частично. Волк – типичное животное для белорусских лесов, но в Беларуси нет морей. Или прямое значение фразеологической единицы *стары верабей* предполагает знание того, что воробей – птица, которая может жить долго. На его основе сформировалось переносное значение «очень опытный человек, имеющий практические навыки». Фразеологизм передает положительное отношение к обозначаемому (наличие опыта, практических навыков представляет большую ценность). Национально-этнический компонент значения фразеологизма проявляется в том, что воробей – типичная для Беларуси птица.

Вместе с тем существуют животные, создающие отрицательный образ в сознании белорусов, например, баран и свинья. Это прослеживается, например, во фразеологизме *разумець, разбіраца як (што) свіння ў апельсінах*. На основе прямого значения, предполагающего знание того, что свинья не питается апельсинами, складывается переносное значение «совсем ничего не понимать, не разбираться в чем-либо». Фразеологизм передает отрицательное отношение к обозначаемому (работа не будет успешной, если человек не разбирается в деле, ничего в нем не смыслит). В данном случае можно говорить о частичном проявлении национально этнического компонента значения фразеологизма, так как белорусы всегда занимались разведением свиней, однако на территории Беларуси не растут апельсины.

Ряд белорусских фразеологических единиц называет чиновников. К примеру, прямое значение фразеологической единицы *крапіўнае семя* подразумевает знание того факта, что крапива – колючее растение. На его основе содержится переносное значение «чиновники, которые занимаются крючкотворством и взяточничеством». Фразеологизм передает отрицательное, пренебрежительное отношение к обозначаемому (чиновники, берущие взятки, и крючкотворы не пользуются уважением). В нем прослеживается национальная принадлежность в связи с распространенностью крапивы на белорусской территории.

В составе ряда белорусских фразеологизмов, связанных с работой, имеются наименования предметов повседневного быта, многие из которых используются в быту и в настоящее время, особенно в сельской местности. Рассмотрим следующие примеры. Во фразеологизме *насіць ваду рэшатам* на базе прямого значения, предполагающего знание того, что с помощью решета невозможно набирать воду, содержится переносное значение – де-

лать что либо безрезультатно, заведомо впустую». Во фразеологической единице проявляется ироническое отношение к обозначаемому (если человек делает что то, заранее обреченное на неудачу, это смешно). Прямое значение фразеологической единицы *воз і цяпер (зараz, сення) там* можно сформулировать следующим образом: «воз по прежнему стоит там же, где и стоял». На его основе сформировалось переносное значение «дело нисколько не продвигается вперед». Фразеологизм демонстрирует неодобрительное отношение к обозначаемому (плохо, если дело стоит на месте). Национально этнический компонент вышеупомянутых фразеологизмов проявляется в том, что решето и воз относятся к предметам повседневного быта белорусов.

Ряд белорусских фразеологизмов имеет в своем составе наименования типичных для Беларуси продуктов питания и блюд. Покажем это на примере фразеологической единицы *пячы як бліны (што)*. Ее прямое значение подразумевает знание того факта, что для приготовления блинов не требуется много времени и, как правило, они готовятся в большом количестве. На базе прямого значения появилось переносное «очень быстро и в большом количестве создавать что либо». Фразеологизм маркирует одобрительное отношение к обозначаемому (хорошо, когда человек быстро выполняет работу). Блины являются одним из распространенных белорусских блюд, что указывает на национально этнический компонент фразеологической единицы.

Таким образом, чтобы выявить, как народная культура отражена во фразеологизмах, необходимо проанализировать прежде всего национально-этнический компонент их значения.

Список использованной литературы

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Бел. Энц., 1993. – Т. 1.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Бел. Энц., 1993. – Т. 2.
3. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 18-е изд. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
4. Паршин, А. Теория и практика перевода / А. Паршин [Электронный ресурс]. – 2000. Режим доступа: http://www.teneta.rinet.ru/rus/pe/parhin_and_teoria_i_praktika_perevoda.htm. – Дата доступа: 16.10.2013.
5. Переводческие соответствия [Электронный ресурс]. – 2009–2012. – Режим доступа:<http://www.perevodworld.ru>. – Дата доступа: 16.10.2013.
6. Прокофьева, Е. В. Фразеологические единицы, содержащие в своем составе зоонимы английского и итальянского языков, как отражение языковой картины мира / Е. В. Прокофьева, М. Б. Рубина // Вестник МГЛУ. – 2008. – № 5 (36). – С. 35–43.

Н. П. Галімава (Брэст)

АГУЛЬНАЕ І АСАБЛІВАЕ Ў АРХІТЭКТУРЫ БАРОКА НА БЕРАСЦЕЙШЧЫНЕ

У архітэктурных формах сакральных будынкаў розных канфесій, свецкай архітэктуры Берасцейшчыны знайшоў уласбленне змест гістарычнай эпохі, што ахоплівае XVII–XVIII ст.ст. Тут засведчаны падзеі, што адыгралі значныя ролі ў лёсе Рэчы Паспалітай, і тыя падзеі, што з'яўляліся пэўнымі адметнымі рысамі рэгіёна. Нельга, канешне, перабольшваць значэнне мясцовай гісторыі, надаваць архітэктуры Берасцейшчыны пераважнае значэнне. Але нельга і прыніжаць тое, што маем, бо, сапраўды, архітэктурная спадчына Берасцейшчыны – досьць багатая старонка мураванага летапісу Рэчы Паспалітай.

Берасцейшчына, як неад'емная частка Рэчы Паспалітай, як састаўная агульнага і адзінага мастацкага пракцесу, набыла ўсе адпаведныя рысы, харектэрныя для краіны канца XVI–XVIII стст. Такім чынам, не ўзнікланіводнай перашкоды для станаўлення стылю барока ў архітэктуры гэтага рэгіёна. Эпоха барока прыходзіць у Брэсцкое ваяводства як чарговая прыступка ў лесвіцы эвалюцыінага развіцця мастацтва, як паступовы этап, жыццё якому далі ідэі Рэнесанса, дасягненні Рэфармацыі, імгненні знаёмства з пратэстантызмам. Як і ў іншым хрысціянскім свеце, ён панаваў на Берасцейшчыне на працягу двух стагоддзяў у архітэктуры палацава-паркавых комплексаў (сядзібных дамоў), у горадабудаўніцтве, у кульставай архітэктуры. Характэрнымі для барока былі наступныя перыяды: ранніе (канец XVI – першая палова XVII стст.), сталае (другая палова XVII – 30-я гг. XVIII стст.), позніе (30–80 гг. XVIII ст.). Яны пакінулі на Берасцейшчыне помнікі з дрэва і каменю са сваімі адметнасцямі. Барока, як і ўсюды, цесна было звязана з канфесіянальнай гісторыяй, сацыяльна-гістарычнымі пракцесамі. Дойлідства барока прыйшло не «з пустымі рукамі», яно карэнным чынам адрознівалася ад больш ранніх перыядоў пашырэннем у будаўнічай практицы папярэдняга архітэктурна-графічнага праектавання. Пачалі выкарыстоўвацца заходнебрапейскія тэарэтычныя архітэктурныя трактаты [1, с. 3–4].

Значную ролю адыграла і мецэнатства на Берасцейшчыне. Вялікая роля належала яму ў сакральным будаўніцтве, дзе мецэнатамі выступалі не толькі магнаты і шляхта, але і царкоўныя іерархі розных канфесій. Сваёй будаўнічай ініцыятывой мецэнат выконваў пэўную сацыяльную праграму, і тут істотную ролю адыгрывалі яго грамадскі статус, палітычныя арыенцыры, канфесійная прыналежнасць, фінансавыя магчымасці. Знакамітымі мецэнатамі на Берасцейшчыне былі Сапегі, Радзівілы, Пуслоўскія, Панятоўскія.

Асноўны мастацкі накірунак у архітэктуры XVII–XVIII стст. На Берасцейшчыне – барока. Мастацкая культура гэтага рэгіёна знайшла сваё яркае адлюстраванне ў самабытных помніках драўлянага і мураванага дойлідства, манументальнага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Увогуле, спецыфіка краю, багатага лясамі, абумовіла фарміраванне і развіццё пераважна драўлянага дойлідства. Гэта было харэктэрна больш для ранняга перыяду (канец XVI ст. – першая палова XVII ст.) Аб гэтым сведчаць і матэрыялы вопісаў (1722–1727 гг.), вывучаныя даследчыкам Сенюком Б., які прывёў наступныя лічбы: з 275 храмаў Берасцейшчыны 254 – драўляныя. Да гэтага ж амаль кожны касцёл, царква, пабудаваны ў перыяд з канца XV – першай паловы XVII стст. перабудоўваліся ў другой палове XVII – XVIII стст. у мураваныя. «Будаваліся з цэглы» – так занатоўваюць у сваіх сённяшніх працах навукоўцы. Даследчык Сенюк Б. піша аб tym, што да нашых дзён з гэтых 275 храмаў дайшлі толькі 10 %. Гэта відавочныя «перспектывы» драўлянага будаўніцтва – і сярод тых помнікаў, што дажылі да сённяшнягу часу пераважаюць культавыя пабудовы. Стыль барока не абмінуў драўлянага дойлідства на Берасцейшчыне, ён знітуюцца з мясцовымі традыцыямі і амаль заўсёды набываў мясцовую трактоўку, крыху адыходзячы ад канонаў.

Усе помнікі ранняга перыяду барока на Берасцейшчыне харэтарызavalіся tym, што архітэктура з больш ранніх часоў захоўвала на гэтым этапе ўплывы і рысы готыкі. Маляўнічы сілуэт збудавання спалучаўся са строгімі формамі абарончай (мясцовой) архітэктуры. А аздабленню фасадаў уласцівы стрыманасць дэкору і спрошчанасць ордерных дэталей.

Перыяд сталага барока на Берасцейшчыне прадстаўлены большай колькасцю і разнастайнасцю помнікаў. Гэта перыяд стабілізацыі 2-вежавых збудаванняў. Гэта час, на які прыпадае будаўніцтва большасці помнікаў «езуіцкага барока». У 1678 г. у Познані быў выдадзены на лацінскай мове архітэктурны трактат, напісаны Барталамеем Натаñіэлем Вансоўскім, які вылучыў эстэтычныя прынцыпы барока, паставіў на першое месца патрабаванні прыгажосці і зручнасці. Яшчэ можна дадаць, што кіруючыся парадамі Вансоўскага, езуіты ў перыяд з першай паловы XVII ст. да 30-х гг. XVIII ст. пабудавалі на Берасцейшчыне шмат цудоўных помнікаў [2, с. 135].

З XIV ст. на тэрыторыі вобласці будавалі манастыры. Будавалі іх як праваслаўныя, так і каталікі. Найбольшы размах будаўніцтва каталіцкіх кляштараў і калегіумаў на Берасцейшчыне пачалося з другой паловы XVIII ст.

Значныя помнікі позняга барока вядомая даследчыца Т. Габрусь падзяліла на адпаведныя рэгіянальныя групы. Такім чынам, Берасцейшчына ўваходзіла ў Палескую группу. Цікавы помнік гэтай групы – кас-

цёл Апекі Найсвяцейшай Дзевы Марыі ордэна езуітаў у в. Крывошын (Ляхавіцкі р-н) – пабудаваны ў 1740 г. як рэзідэнцыя. Помнік у прасторава-кампазіцыйным плане з'яўляеца трохнефнай базілікай без трансепта – дастатковая рэдкае вырашэнне плана.

Берасцейшчына можа ганарыцца і наяўнасцю помнікаў «віленскага барока». Помнікі Берасцейшчыны складаюць асобную групу – гродзенска-слонімскую.

Адным з самых па-мастацку дасканалых помнікаў віленскага барока з'яўляеца ўніяцкая Троіцкая царква ў в. Вольна (Баранавіцкі раён), пабудаваная да 1768 г. на фундацыі мясцовага шляхціча Дамаслоўскага пры кляштары базыльян. Па сваёй архітэкtonіцы – гэта трохнефная базіліка з трасептам і двухпавярховым фасадам.

Унікальны з'яўлялася планіроўка (цэнтрычна-купальная) Троіцкага касцёла ў в. Воўчын (Камянецкі раён). У плане роўнанаконцовы крыж у кампанаваны ў восьмівугольны цэнтрычны аб'ём. Закладзены на фундацыі падскарбія ВКЛ Станіслава Панятоўскага ў 1729 г. (завершаны ў 1733 г.).

Габрусь Т. у кантэксце каталіцкага храмабудаўніцтва позняга барока па шэрагу кампазіцыйных харэтарыстык вылучае цэнтральна-палескую групу [2, с. 249].

На завяршальным этапе барока ў архітэкtonіцы аднанефных касцёлаў назіраецца прысутнасць бязвежавага фасада. У іх стылістыцы ўжо яскрава-вылучаючыя рысы барочнага класіцызму, што адбілася як у дэкаратыўнай пластицы, так і ва ўсёй кампазіцыі.

Тыпологія касцёлаў XVIII ст. вызначаецца вялікай разнастайнасцю: гэта пераважна трохнефныя базілікі ці аднанефныя храмы з двухвежавым альбо бязвежавым фасадам. Але супротыўна варыянты аднанефных аднавежавых і цэнтрычных святынь з семантыкай роўнанаконцовага, раннехрысціянскага крыжа [3, с. 267].

Другая палова XVIII ст. прынесла на Берасцейшчыну новы тып палацава-паркавай сядзібнай архітэктуры. Распасюджваецца барочны тып пабудовы, арганізаванай вакол параднага двара-курданера. Найбольш распаўсюджаным прыёмам быў П-падобны ў плане корпус палаца.

Увогуле рэзідэнцыімагнатаў на Берасцейшчыне, як і ва ўсёй архітэктуры палацавых комплексаў краіны, набылі складаную планіроўку. Часта яны завяршаліся ламанымі дахамі, часам фланкіруюцца алькежамі. Галоўныя ўваходы падкрэслівалі слупавыя ганкі. Схема барочнага вырашэння палацаў з алькенамі прадстаўлена на Брэстчынесядзібамі [4, с. 18–20].

Палацы, як і ўся архітэктурна-мастацкая сістэма, неслі ў сабе пластичнасць, маляўнічасць кампазіцыі, шматпланавасць. Асноўная ўвага надавалася афармленню галоўнага фасада. Была разбурана ўсякая статычнасць. Хаство палацавай архітэктуры заснавана на сувязі з ландшафтам.

Але традыцыйным матэрыялам на працягу ўсёй эпохі заставалася дрэва. Мастацтва барока аказала значны ўплыў на драўлянае дойлідства, выклікаўшы далейшае развіццё яго канструктыўных, планіровачных і дэкаратыўных рашэнняў. У драўляным дойлідстве праходзіла другаснае ўспрынняце запазычаных форм і таму адбывалася мясцовая трактоўка архітэктурных форм [5, с.14].

Такім чынам, пры разглядзе архітэктуры барока на Берасцейшчыне перад намі паўстае сапраўдная мазаічная карціна з розных тыпаў пабудоў, што належаць, да таго ж, і рознымі канфесіям з іх будаўнічымі ідэаламі і свецкім уладам, як буйным магнатам так і сэрэднім шляхце. Аднак у адзіную гісторыка-культурную з'яву іх зігтовае агульная сацыяльна-канфесійная праграма, эстэтычнае канцепцыя барока і мясцовая будаўнічая традыція.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Патоцкі, Л. Успаміны пра Тышкевічаў. Свіслач, Дзяржын, Ружаны. – Мінск, 1997. – С. 5–8.
2. Габрусь, Т. В. Мураваныя харалы. – Мінск, 2001. – С. 30–210.
3. Габрусь, Т. В. Агульныя рысы ў беларускім і польскім манументальным дойлідстве канца XVI – пачатку XVII ст. // Беларуска-польская культурная сувязі. – Мінск, 1991. – С. 165–177.
4. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Брэсцкая вобласці. – Мінск, 1984. – С. 18–20.
5. Сергачев, С. А. Белорусское народное зодчество. – Мінск, 1992. – С. 14.

M. R. Гарбачык (Брэст)

ПРАТЭТЫЧНЫЯ ЗЫЧНЫЯ Ў БРЭСЦКА-ПІНСКІХ ГАВОРКАХ

Беларуская мова, як і ўсе іншыя славянскія мовы, успадковала прыстаўныя зычныя *[v], [j]*, што ўзніклі яшчэ ў агульнаславянскай мове. Так, у беларускай мове і ў яе гаворках зберагліся праславянскія найменні з пратэтычнымі *[v], [j]*: *вымя, вырай, выдра, яблык, есць* і інш.

З погляду пашырэння пратэтычных зычных сучасныя славянскія мовы не вызначаюцца аднастайнасцю. У адных з іх вядомы звычайна толькі тыя прыстаўныя зычныя, што ўспадкованы ад агульнаславянскай і замацаваліся толькі ў асобных словаў; у іншых – такія зычныя ўзнікалі значна пазней, калі праславянская мова ўжо не існавала, прычым у асобных з такіх моў, напрыклад, рускай, сербскай, харвацкай, пратэтычныя зычныя ахоплівалі вельмі абмежаванае кола лексікі, а ў іншых, як, напрыклад, у верхні- і ніжніялужыцкай мовах амаль усе слова з пачатковым галосным атрымлівалі прыстаўны зычны. Ва ўжыванні пратэтычных зычных амаль усім сучасным усходнеславянскім мовам уласціва дыялектная дыферэнцыяцыя. Шырока вядома яна беларускай мове і яе гаворкам.

Аб’ектам аналізу ў артыкуле выступаюць прыстаўныя зычныя *[v], [j]* і *[v̥], [j̥]* у брэсцка-пінскіх(тараканскіх) гаворках.

Развіццё пратэтычных зычных, як вядома, не звязана з семантычнай прыродай слова ці яго граматычным значэннем, таму што пратэза адносіна лексічнага і граматычнага значэння заўсёды выступае нейтральнай. Узнікненне прыстаўных гукаў абумоўлена фанетычнымі ўмовамі. Беларуская мова і яе гаворкі атрымалі ў спадчыну ад дыялектаў старожытнарускай мовы тэндэнцыю да пераадолення збегу галосных, што дзейнічаў яшчэ ў агульнаславянскай мове. Прыстаўныя зычныя на яе грунце развіваліся перад пачатковымі галоснымі, калі папярэднія слова таксама заканчвалася на галосны. Узнікшы як сродак пераадолення не характэрнага беларускай мове і яе гаворкам міжслоўнага збегу галосных, пратэтычны паступова замацоўваўся ў гукавым складзе лексемы, і слова з гэтым зычным пачынае функцыянаваць у іншых пазіцыях слова: *бел. вуха, вуліца, восень, возера, дыял. вуха, вуліца, восень, возера, гухо, гулыця, госьнъ, гозыро* і інш.

Ва ўжыванні прастаўных зычных гукаў тарацанскія гаворкі маюць выразныя адрозненні ад беларускай літаратурнай мовы і большасці яе гаворак, ад іншых славянскіх моў іх дыялектаў, што абумоўлена як лінгвістычнымі, так і экстралянгвістычнымі фактарамі.

Пратэтычны гук *[v̥]* узікае ў сучасных тарацанскіх гаворках перад пачатковым каранёвым *[y]* у націскным і ненаціскным становішчы: *гуж, гужы, гужовы, гулы́й, гулыця, гузкі, гузковаты, гузёл, гузловаты, гудка, гуды́тэ, гудэльно, гурчэтэ, гус, гусэ, гусаты, гусынъ, гусыныця, гухо, гучоба, гучоны, гучэтэ, гучылішчэ, гушэк* і інш. Узнікненне пратэтычнага гука *[v̥]* у тарацанскіх гаворках было абумоўлена перш за ўсё артыкуляцыйнымі фактарамі, месцам і характарам утворэння фрыкатыўнага *[v̥]* і лабіялізаванага *[y]*. Верагодна, што прыстаўны *[v̥]* развіваўся спачатку перад націскным *[y]*, г.зн. такой фанемай, што рэпрэзентавала фаналагічна моцную пазіцыю і якая больш выразна выяўляла дыферэнцыяльныя адзнакі галоснай фанемы. Пазней па аналогіі пратэтычны *[v̥]* пашырыўся ў пазіцыі перад ненаціскным: *гужы* па аналогіі да *гуж*, *гусаты* па аналогіі да *гус* і г. д.

Такім чынам, у сучасных тарацанскіх гаворках умова ўзнікнення пратэтычны *[v̥]* з пачатковым націскным галосным *[y]* не звязваецца, і гук *[v̥]* пачынае закрываць пачатковы *[y]* незалежна ад гэтай умовы.

Узікае прыстаўны гук *[v̥]* пасля прыстаўкі і першай часткі кампазіта: *загузкі, загусыныця, загушинаця, загучэтэ, згудытэ, чорногусы* і інш. Аднак перад галосным *[y]*, які належыць да прэфікса, пратэтычны *[v̥]* не развіваецца: *уборна, угода, указ, умывальнік, уроджай, участковы*; не ўзікае прыстаўны *[v̥]* і ў запазычаных словах: *універсітэт, універмаг, Урал*. Не ўзікае *[v̥]* у асобных словаў, дзе існуюць усе ўмовы яго з’яўлення: *уголь, угор*, што абумоўлена, на нашу думку, наяўнасцю фанемы

[г] у другім складзе ці змяненнем спалучэнняў гукаў пасля страты рэдукаваных: *угль* → *уголь*, *урбр* → *урбор*.

Шырока ўжываеца пратэтычны [г] перад пачатковым каранёвым – націскным і ненаціскным [о]: *гозыро, голова, образ, гобраз, госьнъ, гоблако, гольха, гольховы, гостры, гострэтэ, гостроваты, гоко, говёс, горчык, госынь, госэнні, говачка, горатэ*. Ужыванне прыстаўнога [г] абумоўлена, відаць, і тым, што для тарацанскіх гаворак харэктэрна вельмі моцнае оканне, адсутнасць акання – пераходу ў ненаціскным становішчы [о] у [а]: *говёс – говсовэ – говсовы, гостры – гострэтэ, гостроваты*. Развіваеца пратэтычны [г] пасля прыстаўкі і першай часткі складанага слова: *загозёрны, загоблачны, подгострэтэ, згоратэ, чорногокі*. Пратэза [г] не развіваеца перад префіксальным пачатковым [о]: *обмаль, обмышэтэ, одголос, oddаль, отрубэ, обжэтэ, обыратэ, обколотэ, обклёёны, огрэзок, одбор, окурок*, а таксама ў словах неславянскага паходжання: орган, орден, операцыя, окушэрка, огроном (выключэнне складае антрапонім *Голя – Оля*). Адсутнічае пратэза [г] перад [о] у назоўніку огонь – огнь, хоць для яго ўзнікнення існавалі ўсе умовы. Фарынгальны [г] у функцыі пратэтычнага замацаваўся ў тарацанскіх гаворках і перад пачатковым [а] у асобных славянскіх і іншамоўных словам: *гато, гатакі, Ганна, гарбуз, гандэк* ([а] паходзіць з [и]), так і перад [э] з [и] і [а] у адвыклічніковых і гукапераймальных словам: *гэкатэ, гакакэ, гэй, га, гам*.

Прыстаўны [в] не з'яўляеца фанетычнай рысай тарацанскіх гаворак, адзначаеца ў адзінковых лексемах. Фанема [в] ужываеца перад секундарным галосным [и] у слове *він*, які ўзнік з этымалагічнага [о], пасля якога ў наступным складзе адбывалася страта рэдукаванага [ъ]: *онъ – он – вон – вуон – в’ін*. Па аналогіі з указальным зайненнікам він пратэтычны [в] пачаў ужываеца і ва ўскосных формах вона, воне, а таксама ў лічэніку восьмі/вісю і вытворных ад яго: *восьмы, восьмінадцать, восьмырэма, восьмісот*, што абумоўлена, відаць, уплывам беларускай ці рускай літаратурнай моў: *восем – осем*.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове і ў большасці яе гаворак шырока ўжываеца прыстаўны зычны [в] перад пачатковымі каранёвымі [о], [и], які з'яўляеца адметнай моўнай асаблівасцю (графіка-фанетычнай, арфаэпічнай і арфаграфічнай): *вобад, воблака, волачна, образ, вогненны, вожык, возера, вознік, вока, вокны, волава, ворыва, восевы, восем, восень, воспа, востры, восцевы, воцат, вугал, вугальны, вугор, вуграваты, вудзільна, вуж, вузел, вузка, вусны, вучань і многія інш.*

«У гаворках заходніх рэгіёнаў Гродзенскай, паўднёва-заходніх раёнаў Брэсцкай і паўночна-ўсходніх раёнаў Гомельскай абласцей няма прыстаўных [в], [г]: *ос’ан», «оз’еро, окна* (Саломінка Гродзенскага р-на), *осын», *озіро, окна, острый, ушко, ухо* (Расна Камянецкага р-на), *осен», окна, озеро, ухо, ушко, уліца* (Козікі Івацэвіцкага р-на), *окны, осен», озе-**

*ро, остыц», *остры, ушка, ухо, уліца* (Даўляды Нараўлянскага р-на)» [1, с. 66].*

Для ўкраінскай мовы таксама харэктэрны пратэтычны [в], які ўзнікае звычайна перад пачатковым [и]: *вуж, вус, вухо, вулиця, вулік, вугіль, вузько, вугор, вудила, вузда, вуздечка, вуста; на ўкраінскай глебе развіўся прыстаўны [в] і перад фанемай [и]: вікно, він, вівсище, «аўсянішча», вісюг «аўсяюк», вітар «алтар», вівця «авечка», вічар «пастух, аўчар», відчай «роспач», відчіп «адчэпка», вільха, вільховій, віслюк «асёл», вістрия «вастрыё», вітчизна «айчына» і інш.* Як адзначаюць даследчыкі ўкраінскай мовы, «гаворкі ўкраінскай мовы ва ўжыванні пратэзы выяўляюць значныя разыходжанні: ва ўсходніх і сярэднепалескіх і паўднёва-ўсходніх гаворках пратэза ўласціва толькі асобным словам, а ў большасці паўднёва-заходніх гэта досыць пашыраная з'ява (*возero, вoko, воріх, гозero, гоко, Гуман*)» [2, с. 499].

Пратэтычны зычны [в] і [г] не ўзніклі на ўласнай глебе ў рускай мове, у якой адзначаюцца толькі слова, успадкованыя з агульнаславянскай мовы: *выдра, вымя* (выключэнне складае лічэнік *восем – осем*, у якім гук [в] з'яўляеца пратэзай).

У тарацанскіх гаворках назіраеца шырокое ўжыванне пратэтычнага [й] у пачатку слова перад націскным і ненаціскным [и] у словам славянскага і неславянскага паходжання: *йіска, йіскрэтыся, йіхатэ, йізда, йінстітут, Йірэна, йіголка, йігра, йігратэ, йікона, йікрэ, йіглэсты, йінаки, йіндійц», йіний, йінструмент, йінишы, йістэ, йіуда; перад [о]: Йосып, йолка; перад [э]: ёблыко, ёмена*. Ва ўкраінскай мове, як адзначаюць даследчыкі, «пратэтычны [й] на ўласнай ўкраінскай глебе не выяўляю актыўнасці. Ён засвоіўся толькі ў асобных словам і толькі ў некаторых паўночных дыялектах: *յулиця, јасокор, юврам, ѡволга, ѹіскра*» [3, с. 306].

Такім чынам, для тарацанскіх гаворак, іх фанетычнай сістэмы ўласцівы пратэтычны зычны [в], [й], якія з'яўляюцца адметнай фанетычнай рысай гаворак. Ужыванне пратэзы [в] адзначаеца толькі ў словах *він, восьмі/вісю*, што абумоўлена экстралянгвістычнымі фактарамі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Блінава, Э. Беларуская дыялекталогія: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / Э. Блінава, Е. Мяцельская. – 2-е выд., дапрацаван. і дапоўн. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 304 с.
2. Украінська мова: энциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк і інш. – К.: Украінська енциклопедія, 2000. – 752 с.
3. Історія украінської мовы: Фонетика. – Кіев: Наукова думка, 1979. – 306 с.

ЗАРАДЖЭННЕ БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА

Далучаную да Расійскай імперыі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай Беларусь царызм не ведаў і не разумеў. Вядомы беларускі гісторык М. В. Доўнар-Запольскі адзначаў, што «расійскі ўрад бадай да 60-х гадоў XIX ст. кепска разумеў, што ён мае справу з Беларускім краем» [2, с. 13]. З цягам часу веды аб Беларусі не паглыбляліся, а наадварот, расійская ўлада забылася нават тое, што ведалі дзеячы кацярынінскіх часоў – з Польшчай Літва, як асобная краіна, ніколі не змешвалася. Прадстаўнікі рускай навукі ў пачатку XIX ст. лічылі беларусаў палякамі, і не адрознівалі ад палякаў. Гэтую недарэчнасць з'явілася расійскім акадэмік В. Севяргін. Ён наведаў Беларусь з мэтай геалагічнага і геаграфічнага вывучэння, апублікаваў вынікі сваіх падарожжаў, у якіх сцвярджаў, што беларусы маюць рэлігійныя абрацы, блізкія да праваслаўных. Але крочыць далей, за межы гэтай канстатациі, прыродазнаўца не здолеў.

Неразуменне Беларусі найбольш яскрава прайвілася ў асяроддзі прадстаўнікоў гуманітарных навук. Расійскі гісторык Ф. Адэлунг, напрыклад, не мог зразумець, да якога племені належалаць беларусы. Ён вырашыў, што яны складаюць асобны ад славян народ. Вядомы рускі выдавец А. Плюшар у энцыклапедычным слоўніку мову беларусаў характарызуе як тарарабаршчыну – ні польская, ні руская. Прафесар Маскоўскага юніверсітета, гісторык, славіст М. Качаноўскі беларускую мову рэкамендаваў называць рускай, а філаг, складальнік граматыкі М. Грэч гэтую мову разглядаў, як складзеную са слоў царкоўна-славянскіх, польскіх і лацінскіх.

Хістанні ў адносінах да Беларусі мы бачым у змяненні афіцыйнай тэрміналогіі. Разуменне нашага краю Кацярынай II прасочваеца ў надпісе на медалі, выбітым у памяць аб далучаных да Рускай дзяржавы частках Заходняй Расіі пасля двух падзелаў Рэчы Паспалітай – «Отторженная возвратих». У афіцыйных дакументах гэтыя землі называліся «присоединённые от Польши губернии». Павел I і Александр I ставіліся да беларускіх зямель як да сваіх «польских провінций». Такім чынам, расійская грамадства мела ц'ямены ўяўлені ў Беларусі.

У польскай гісторыяграфіі было прыкладна тое самае – неакрэсленае, недакладнае разуменне беларусаў і беларускай мовы. Таму неабходнасць комплекснага даследавання гісторыі, мовы, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага этнасу было відавочным. Тым больш, што для разгортаўвання такой працы склаліся аўтактыўныя перадумовы. У славянскіх народаў прачынаеца моцнае пачуццё нацыянальнасці, з'яўляючаца мастацкі і навуковыя творы на мясцовых мовах, у грамадскім руху фарміруеца славянофільская плынь, складаеца пласт інтэлігенцыі, апантанай ідэяй нацыянальнага адраджэння. Барацьба народаў Еўропы за

нацыянальнае вызваленне і адраджэнне знаходзіць водгук і ў Беларусі. Засваенне агульнаеўрапейскіх тэндэнций прывяло да росту нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, вылілася ў станаўленне навуковага беларусазнаўства як саставнай часткі славістыкі.

Вялікую цікавасць да Беларусі прайўлялі польскія і рускія даследчыкі. Першыя – з прычыны насталыгічных пачуццяў у адносінах да быўлых усходніх тэрыторый знішчанай Рэчы Паспалітай, другія – з мэтай бліжэйшага знаёмства з новадалучанымі заходнімі тэрыторыямі [2, с. 145]. Так, польскі лінгвіст пачатку XIX ст. С. Ліндэ стаў адным з першых даследчыкаў беларускага пісьменства. Ён прыйшоў да высновы аб самастойнасці беларускай мовы і звязаў яе з мовай Статута ВКЛ. Беларускія фальклорныя і этнаграфічныя матэрыялы змяшчалі ў сваіх грунтоўных працах польскі даследчык Л. Галамбіёўскі («Польскі народ і яго звычаі і забавы», «Хаты і двары Польшчы») і рускі навуковец І. Кірэўскі («Беларускі архіў»).

Але найбольшы ўклад у станаўленне беларусазнаўства ўнеслі прадстаўнікі самой Беларусі, якія распачалі працу па зборні гісторыка-этнаграфічнага, філаграфічнага і фальклорнага матэрыялу. Іх дзейнасць каардынавалі Віленскі ўніверсітэт, Міністэрства народнай асветы Расіі, Рускае геаграфічнае таварыства, Варшаўскае таварыства сяброў навук. Фінансаванне і арганізацыю даследаванняў бралі на сябе асобныя мэцэнаты. Граф М. Румянцаў арганізаваў археалагічную экспедыцыю па Беларусі з мэтай выяўлення мясцовых дакументальных гісторычных крыніц. Ён жа фінансаваў складанне і выданне «Беларускага архіва старожытных грамат» гісторыка І. Грыгаровіча. Князь А. Чартарыйскі аказваў дапамогу З. Даленга-Хадакоўскаму – аднаму з заснавальнікаў славістыкі і беларусазнаўства, аўтару ідэі славянскай агульнасці, пачынальніку археалагічных даследаванняў у Беларусі.

Дзяякуючы самаахвярнай працы патрыётаў адбываўся сістэматычны запіс беларускіх вуснапаэтычных твораў: песен, казак, паданняў, звычаяў, святаў, прыказак, прымавак, якія праходзілі ў рэчышчы нацыянальнага адраджэння беларусаў, фарміравання беларускай ідэі. Адным з першаадкрыўальнікаў беларускага фальклору стаў Я. Чачот. У 1837–1846 гг. ён выдаў у Вільні 6 зборнікаў «Вясковых песень з-пад Нёмана і Дзвіны», у якіх ўвайшло каля 1000 песен у арыгінале і перакладзе на польскую мову.

У 1840 г. у Парыжы пабачыла свет этнографічна-фальклорная кніга А. Рыпінскага «Беларусь. Некалькі слоў аб паэзіі простага люду гэтай нашай польскай правінцыі, аб яго музыцы, спевах, танцах і г. д.». У яе аснову быў пакладзены даклад аў беларускіх народных песнях, з якім аўтар выступіў у Парыжы на пасяджэнні Польскага літаратурнага таварыства. У гэтым выданні зроблены агляд розных жанраў беларускага фальклор-

ру, на аснове якога можна даследаваць, на думку аўтара, нацыянальную літаратуру.

Я. Баршчэўскі ў Пецярбурзе апублікаваў у 1844–1846 гг. «Шляхціца Завальню, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» – узорную кнігу рамантычнай прозы, заснаваную на народных казках і паданнях. У 1851 г. выйшла кніга Р. Зянкевіча «Народныя песні пінскага люду». Эталоннымі ў гісторыі развіцця беларускага фальклору сталі выданні І. Насовіча «Беларускія прыказкі і прымаўкі» (1852 г.) і Л. Паўлоўскай «Беларускія народныя песні» (1853 г.).

Значную ролю ў станаўленні беларускай этнографіі адыграла кніга Я. Тышкевіча «Апісанне Барысаўскага павета» (1847 г.), якая стала настольнай для пазнейшага пакалення этнографаў. Аўтар апісаў абрады ў Блінава Э., сяго цыкла гаспадарчага гадавога календара беларусаў. Багаты этнографічны матэрыял змяшчалі 16 нарысаў працы П. Шпілеўскага «Беларусь у характеристычных апісаннях і фантастычных яе казках» (1853–1856 гг.) і 13 нарысаў, апублікованых у часопісе «Современник» пад назвай «Падарожжа па Палесці і Беларускім краі» (1853–1855 гг.). У сваіх даследаваннях П. Шпілеўскі прыйшоў да высьновы, што беларусы з'яўляюцца асобным народам. У трох выпусках «Этнографического сборника», які выдаваўся Расійскім геаграфічным таварыствам, апублікаваў свой твор «Этнографічны погляд на Віленскую губернию» (1858 г.) А. Кіркор. Каля 20 артыкулаў розных аўтараў было надрукавана ў рускім перыядычным друку Пецярбурга, Масквы і Кіева [3, с. 327–328].

У першай палове XIX ст. з'яўляецца шэраг выданняў, прысвячаных беларускай мове. З. Даленга-Хадакоўскі ўпершыню ў славянскім мова-знаўстве вылучыў беларускую мову як самастойную, вызначыў яе асаблівасці. Ф. Шымкевіч выдаў у 1852 г. «Караняслоў рускай мовы, парашунай з усім найгалоўнейшымі славянскімі гаворкамі і з дваццацю чатырмай замежнымі мовамі». Гэта кніга стала першым этымалагічным слоўнікам з выкарыстаннем беларускага матэрыялу.

У азначаны перыяд пачалося адраджэнне гісторычнай памяці беларускага народа. У Маскве гісторык і мовазнавец І. Грыгаровіч выдаў у 1824 г. «Беларускі архіў старажытных грамат», што стала першай спробай расійскіх вучоных пазнаёміцца з гісторыяй Беларусі на аснове першакрыніц. У 1830–1850-я гг. было выдадзена шмат іншых прац, сярод якіх неабходна назваць кнігі Ю. Лукашэвіча «Гісторыя цэрквой гальветычнага веравызнання ў Літве», прысвечаная гісторыі рэфармацыі ў Літве і Беларусі; М. Балінскага «Гісторыя г. Вільні» і «Старая Акадэмія Віленская»; І. Лялевеля ««Гісторыя Літвы і Русі аж да Люблінскай уніі з Польшчай 1569 г.» (1839 г.); Т. Нарбута 9-томная «Стараражытная гісторыя літоўскага народа» (1831–1841 гг.).

Асабліва трэба адзначыць даследаванні прафесараў права Віленскага ўніверсітэта I. Даніловіча і I. Ярашэвіча. Першы – падрыхтаваў навуковае выданне Статута ВКЛ 1529 г., упершыню апублікаваў беларуска-літоўскі летапіс 1446 г. У працах «Гістарычны агляд літоўскага заканадаўства» (1837 г.), «Пра літоўскія летапісы» (1840 г.) і «Паведамленне пра сапраўдных літоўскіх летапісцаў» (1841 г.) даў характеристыку гісторыі развіцця права ў Беларусі і Літве, паклаў пачатак навуковаму даследаванию беларуска-літоўскага летапісання. Другі – выдаў першую гісторыю беларускага права – 3-х томную працу «Вобраз Літвы з пункту гледжання цывілізацыі ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII стагоддзя» (1844–1845 гг.). Абодвы даследчыкі вызначаюцца навуковай аўтэнтыкасцю, выразна праводзяць грань паміж літоўскай беларускай і польскай гісторыяй [3, с. 352–353].

Вялікае значэнне для станаўлення беларускай гісторычнай навуковай школы мелі працы М. Без-Карніловіча «Гістарычныя звесткі пра выдатныя месцы Беларусі з далучэннем іншых звестак, што да яе адносяцца» (1855 г.) і В. Турчыновіча «Агляд гісторыі Беларусі са старажытных часоў» (1857 г.). У першай кнізе сабраны гістарычныя звесткі пра найважнейшыя гарады Беларусі. Важнасць другой заключаецца ў tym, што ў ёй упершыню ў беларускай гісторыяграфіі гісторыя Беларусі разглядаецца як самастойны предмет даследавання. На яе старонках катэгарычна заяўляецца, што Беларусь мае ўласную гісторыю.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што 1830–1850-я гады сталі часам даўнейшага фарміравання этнічнай самасвядомасці беларускага народа, што прайвілася ў станаўленні беларускай гісторычнай навукі, мовазнавства, фалькларыстыкі, этнографіі і археалогіі, зараджэнні новай навуковай плыні – беларусазнавства.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.)/М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш.; рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2005. – 519 с.
2. Доўнар-Запольскі, М. В. Асновы дзяржаўнасці Беларусі / М. В. Доўнар-Запольскі – Мінск: ГЕРОНТ, 1994. – 22 с.
3. Швед, В. В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.) / В. В. Швед. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 416 с.

I. Я. Гілевич (Львів, Україна)

ПОЛЬОВІ ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ

Важливу групу праць з історії української етнологічної науки становлять дослідження, що присвячені польовим студіям традиційної культури українців та представників інших етносів, які компактно проживають чи проживали на території України. Щоправда, досі відсутня узагальнююча праця, у якій було б докладно описано та проаналізовано весь процес польових етнографічних досліджень на території України з кінця XVIII – до початку ХХІ ст. Ця проблема вперше комплексно і стисло охарактеризована в одному з розділів посібника проф. М. Глушка про методику польового етнографічного дослідження [3, с. 24–55].

Однак у науковій літературі майже відсутні студії, присвячені польовому дослідженню окремих історико-етнографічних регіонів чи районів, у яких розглядались би окремі періоди чи етапи цієї діяльності, установи, що організовували науково-пошукову роботу, учасники, тематика, методика їх проведення, наукові результати тощо.

Одну з перших спроб в українській етнологічній науці розглянути процес етнографічного дослідження окремого історико-етнографічного регіону крізь призму польових досліджень зроблено у кандидатській дисертації автора цих рядків, що присвячене польовим етнографічним дослідженням Полісся України упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. [2]. Застосування такого підходу дало можливість комплексно розглянути процес етнографічного дослідження Поліського краю на тлі розвитку українського народознавства, а в окремих випадках і слов'янознавства загалом, виявити окремі тенденції та причинно-наслідкові зв'язки.

Метою пропонованої статті є введення у науковий обіг окремих міркувань методологічного характеру, що виникли під час написання згаданого дослідження, адже останнє має суттєві відмінності від інших історіографічних праць (монографії [5], дисертації [4], статті [6], розділи у колективних монографіях [1]), що присвячені етнографічному дослідженню окремих історико-етнографічних регіонів чи районів. Коротко охарактеризуємо найважливіші з них.

1. **Об'єктом** дослідження нашої дисертаційної роботи є польові етнографічні дослідження певного історико-етнографічного регіону (району), предметом – наукові установи, тематика, учасники, методика, обстежені терени, результати польової збирацької роботи, введення їх в науковий обіг та використання для вирішення важливих теоретичних питань і практичних завдань.

2. При такому підході автору насамперед необхідно вирішувати наступні **завдання**: визначити наслідки впливу різних чинників (наукових,

суспільно-політичних, ідеологічних, економічних, техногенних та ін.) на польові дослідження цього регіону упродовж відповідного періоду; зібрати та систематизувати відомості про окремі експедиції, проведенні на цих теренах науковцями провідних і регіональних вітчизняних та іноземних народознавчих осередків (як етнологів, так частково і представників суміжних дисциплін (етнолінгвістів, фольклористів, діалектологів та ін.), насамперед у тих ділянках їхніх наукових інтересів, що найближче перетинаються з предметом наукових зацікавлень етнологів); показати особливості методики проведення, географії, тематики польових досліджень, методів фіксації польового матеріалу та вплив тогочасних польових досліджень на подальший розвиток збирацької роботи в цьому регіоні чи державі загалом; визначити форми та стан введення матеріалів окремих експедицій чи їх серій у науковій обіг; показати особливості опрацювання та передачі в архів польових етнографічних матеріалів, вказати основні місця їхнього зосередження; визначити результати збирацької роботи і внесок конкретних народознавчих осередків та вчених на окремих етапах наукових студій упродовж відповідного періоду; з'ясувати особливості та результати дослідження окремих ділянок традиційної і сучасної культури автотонних мешканців та національних меншин відповідного історико-етнографічного регіону; визначити найважливіші прогалини у тематиці та географії збирацької роботи, накреслити шляхи їх подолання (якщо мова йде про польові дослідження другої половини ХХ – початку ХХІ ст.); визначити місце та роль польового дослідження відповідного історико-етнографічного регіону у розвитку етнологічної науки в країні упродовж досліджуваного періоду.

3. Значною специфікою відзначається і **джерельна база** такого дослідження, яку можна розділити на три великі блоки. До першого з них відносимо матеріали, що дають можливість досліджувати підготовку та проведення самих польових досліджень (організатори, учасники, тематика, методика, обстежені терени, зібрані польові етнографічні матеріали та музеїні експонати тощо); експедиційні звіти; офіційні документи про діяльність наукових установ чи їхніх відділів, навчальних закладів, музеїв, товариств (накази, протоколи нарад, плани, звіти тощо); теоретичні праці про методику проведення експедицій, складання історико-етнографічних атласів, комплектування музеїніх збірок; програми збору польових матеріалів для реалізації певних наукових проектів, відповідні анкети та питальники; праці про розвиток етнологічної науки та окремих її складових (польових досліджень, етнографічного музеїніцтва); документи особистого походження (спогади (зокрема й записані у формі інтерв'ю, якщо мова йде про дослідників другої половини ХХ – початку ХХІ ст.), автобіографії, щоденники, некрологи та епістолярна спадщина) тощо.

До другого блоку належать зібрані польові етнографічні матеріали (щоденники, фото, рисунки, креслення тощо).

Натомість до третього блокувідносимо тематичні праці (статті, дисертації, монографії) про різні складові традиційної чи сучасної культури відповідної етнографічної чи локальної групи, народу чи слов'ян загалом, під час підготовки яких авторами серед іншого були використані й польові етнографічні матеріали. Це можуть бути як тематичні розвідки, підготовлені суперечко на польових матеріалах так і наукові праці узагальнюючого характеру. Вони є важливим джерелом для з'ясування наукових результатів окремих ділянок традиційно- побутової культури відповідних етнічних спільнот. Щоправда, про якість зібраного та залученого фактичного матеріалу важко судити лише на основі публікацій праць, передусім радянського періоду, позаяк перед дослідниками часто ставили не властиві для науки завдання, або ж їхні праціуважно «редагували», тому нерідко у них не було можливості належним чином комплексно ввести у науковий обіг навіть найцінніший з наукової точки зору польовий етнографічний матеріал.

4. Певною специфікою відзначається і запропонована нами **структура** такого роду історіографічних праць. Так, вказане дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (896 позицій) та 18 додатків (карти з маршрутами експедицій, переліки тем та підготовлених програм-питальників для реалізації окремих проектів, таблиці з докладними відомостями про окремі експедиції та їх серії (дата проведення, учасники, тематика, обстежені терени, місце зберігання польових матеріалів тощо).

Перший розділ присвячений характеристиці історіографії, джерельної бази та методології дослідження. З огляду на те, що дисертація підготовлена на стику етнології, історії та історіографії, її другий розділ є історичним, а третій – історіографічним. У другому розділі за проблемно-хронологічним принципом на основі значної джерельної бази проведено комплексну характеристику польової збирацької роботи (наукові проекти, задля реалізації яких проводились польові дослідження, підготовчий етап, способи проведення польових дослідень, види і методи збору та фіксації етнографічних матеріалів, форми введення останніх у науковий обіг, наукові результати тощо) представників провідних народознавчих осередків України, Росії, Білорусії та Польщі, працівників скансенів, краєзнавчих музеїв та інших регіональних народознавчих осередків на теренах Полісся України упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У третьому розділі розглянуто тенденції та наукові результати у дослідженнях окремих ділянок традиційної культури поліщуків (господарські заняття, матеріальна та духовна культури, громадський та сімейний побут). Залежно від наукової вартості та їхнього значення для

подальших наукових студій з різним ступенем докладності проаналізовано численні опубліковані та неопубліковані праці.

Щоправда, згідно попереднього задуму, планувалось підготувати ще четвертий розділ («Польові етнографічні джерела – важлива основа наукового поступу українського народознавства»), присвячений аналізу значенню результатів польових досліджень Полісся етнологами та представниками суміжних дисциплін для вирішення низки важливих наукових питань – реконструкції давньослов'янської культури; розробки історико-етнографічного районування; дослідження генезису та етапів розвитку окремих елементів і комплексів традиційної культури. Проте згодом у силу різних обставин було вирішено останній аспект описати у відповідних підрозділах третього розділу, а дві перші проблеми об'єднати у ще один (п'ятий) підрозділ третього розділу. Проте оптимальним варіантом, на нашу думку, є розгляд цих проблем в окремому розділі.

Підсумовуючи, потрібно ствердити, що польові етнографічні дослідження окремих історико-етнографічних регіонів чи районів є важливим об'єктом історіографічних студій, адже підготовка таких праць, по-перше, дає можливість комплексно проаналізувати процес та наукові результати етнографічного дослідження традиційної та сучасної культури мешканців відповідних теренів, а, по-друге, накреслити подальші наукові завдання, побачити ті прогалини у тематиці, географії, методиці проведеної збирацької роботи, які необхідно ліквідувати.

Список використаних джерел

1. Бондарчик, В. К. Полесье в историографических исследованиях и источниках / В. К. Бондарчик, Е. И. Матейко // Полесье. Материальная культура. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 8–27.
2. Гілевич, І. Я. Польові етнографічні дослідження Полісся України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / І. Я. Гілевич. – Львів, 2012. – 19 с.
3. Глушко, М. Методика польового етнографічного дослідження: навч. посіб. / Г. Михайло. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 288 с.
4. Дьяченко, Н. Т. Этнографические исследования Слободской Украины в XVIII – первой половине XIX ст. (Историко-этнографическое исследование): автореф. дисс. ... канд. ист. наук: по спец. 576 – «этнография» / Н. Т. Дьяченко. – К., 1971. – 26 с.
5. Кирчів, Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Р. Ф. Кирчів. – К.: Наукова думка, 1978. – 174 с.
6. Кожолянко, Г. Етнологічні дослідження Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Георгій Кожолянко // Матеріали до української етнології: зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 4 (7). – С. 73–83.

ПРАГМАТОНИМИЯ БРЕСТЧИНЫ (НА ПРИМЕРЕ НАЗВАНИЙ МЯСНЫХ ИЗДЕЛИЙ)

В последнее время, в связи с развитием рекламных технологий, широкое распространение получили работы, посвященные прагматонимам – словесным товарным знакам. Несмотря на их периферийное положение в современном ономастическом пространстве, данные имена собственные представляют собой обширный, активно пополняющийся пласт лексики любого языка в экономически развитых странах. В прагматонимах находят отражение национально-культурные традиции страны и языковая мода.

Создание словесного товарного знака, как и в целом речевой акт присвоения названия в области рекламных имен, означает совершение именующим субъектом ряда последовательных действий: выбор принципа номинации, что придает названию целенаправленность; следующий шаг – выбор способа номинации, т. е. определение языковых средств, необходимых для осуществления коммуникативных намерений номинатора [2, с. 16–17].

Объектом нашего небольшого исследования стала прагматонимия города Бреста на примере названий продукции одного из его ведущих предприятий – ОАО «Брестский мясокомбинат».

Зафиксированные наименования мясных продуктов (107 единиц), в зависимости от количества входящих в их состав знаменательных слов, можно разделить на многословные и однословные.

Однословные названия (более 60 %) образуются онимизацией. Это одна из разновидностей лексико-семантического способа образования имени собственного, когда не происходит изменения формы производящего слова: *салями «Новинка», сосиски «Крепышок», сардельки «Цыпочки»* (значение нарицательного существительного – «цыплёнок, курица»; в состав данного продукта входит куриное мясо), *колбаса «От бабушки», запеченный бочок и запеченная буженина «Из печи», паштет «К завтраку»* и некоторые др.

Процесс перехода апеллятивной лексики в онимическую (что, по оценкам специалистов, является древнейшим способом образования имен собственных) непрерывен, при этом состав онимов пополняется не только существительными, но и другими частями речи в любых формах. Так, среди названий мясных продуктов, помимо отсубстантивных (см. выше) и от наречных (*грудинка «По-крестьянски»*), отмечены отадъективные онимы; и именно они доминируют в количественном отношении: *салтысон «Белорусский», ветчина «Украинская», сервелат «Рублевский», колбаса «Западная», «Останкинская», «Эстонская», ковалочек «Венский», сардельки «Невские», салями «Австрийская», зельц «Закусочный»* и др.

Значительно меньшую часть зафиксированных прагматонимов (около 40 %) составляют многословные названия, способ номинации которых определяют как синтаксический или лексико-синтаксический [2, с. 41–43]: *колбаса «Рижская новая», салями «Сервелат Венгерский»* (во всех названиях сохранено написание номинатора. – Л. Г.) и др. Подобные имена собственные (с учетом частичной принадлежности их знаменательных компонентов) строятся по восьми моделям:

- 1) имя прилаг. + имя прилаг. (самая продуктивная модель): *сосиски «Русские особые», колбаса «Краковская особая», «Рижская новая», «Свиная оригинальная», «Докторская элитная», «Ветчинная молочная», «Любительская экстра» и «Кремлевская люкс»;*
- 2) имя сущ. + имя прилаг.: *рулет «Кармашек мясной», продукт из свинины «Шарлотка мясная», колбаса «Ласунак люкс» и др.;*
- 3) имя сущ. + имя сущ.: *рулет «Секрет от мясника», колбаса «Колобок с сыром», колбаски «Гриль с горчицей»* (между компонентами последнего онима подчинительная связь отсутствует) и некоторые др.;
- 4–8) малочисленными или единичными примерами представлены следующие модели: имя прилаг. + имя сущ. + имя сущ.: *пельмени «Мясные подушечки «Потешки» и «Мясные подушечки «С грибами»*, *сардельки «Свиные колобки с сыром»*; имя прилаг. + имя сущ.: *продукт из свинины «Болгарский с паприкой», колбаса «Брестское угощенье» и «Медовая деликат»*; сюда же отнесли наименования типа колбаса *«Вясковая плюс»*, в которых второй компонент ведет себя как неизменяемое слово; имя прилаг. + имя прилаг. + имя прилаг.: *колбаса «Докторская ароматная новая»*; имя прилаг. + нареч.: *колбаса «Свиная по-крестьянски»*; имя прилаг. + имя сущ. + имя прилаг.: *пельмени «Мясные подушечки «Домашние»*.

Вызывает интерес пример *«Медовая деликат»*: *неизменяемый компонент деликат* (словари русского языка не фиксируют данное слово), как и компоненты *экстра, люкс, плюс*, иллюстрируют одно из проявлений аналитизма в современном русском языке и представляют собой результат явного влияния языков западноевропейских. И, видимо, последнее, с точки зрения рекламной, придает подобным названиям особую привлекательность.

Структура и лексический состав зафиксированных онимов, способ их образования (т. е. способ номинации) во многом обусловлены интенциями именующего субъекта. Как отмечают ономатологи, в речевом акте присвоения подобного названия четко прослеживается ориентация номинатора на именуемый объект или предполагаемого адресата.

Это позволяет в зависимости от принципа номинации условно разделить описываемые прагматонимы на две группы – отобъектные и отадъективные наименования [1].

Самые многочисленные (более 90 %) – отобъектные названия мясных изделий. Основная их функция – сообщение сведений о называемой продукции. В частности, онимы данной группы указывают на:

1) состав мясного продукта, технологию его приготовления: *сосиски «Сливочные»* (их рецептура предполагает большое количество сливок), *«Молочные»* и *«Куриные особые»*, грудинка *«Дымовица»* и *«По-крестьянски»*, *окорочок «Домашний»* и др. Следует отметить, что в значениях двух последних названий присутствует сема «высокого качества» (см. ниже);

2) вид (разновидность) мясного изделия и/или его назначение: колбаса *«Мартаделла»* (известное название итальянской вареной колбасы), колбаски для гриля *«Шашлычные»*, сардельки *«Шпикачки чайные»*, колбаски *«Кабаносы для барбекю»* (кабаносы – название продукта происходит от слова «кабан» – появились в Польше как еда для охотников, оказавшихся далеко от дома) и др.;

3) вид (разновидность) мясного продукта и его состав: *рулет «Кармашек мясной»*, ветчина *«Балерон куриный»*, колбаса *«Сервелат Ореховый»*, пельмени *“Мясные подушечки «С грибами»* и др.;

4) место изготовления мясного изделия / разработки его рецептуры: сальтисон *«Белорусский»*, сыропочечная свинина *«Венская»*, грудинка *«Венгерская»*, салами *«Мюнхенская»*, колбаса *«Брестская»*, *«Столичная»* и *«Советская»* и др.

Кстати, в последнем, если можно так сказать, ретроониме на передний план выходят указание на качество называемого продукта и установка эмоционального контакта с адресатом номинации, т. е. потребителем товара: *«Советская»* – это колбаса, сделанная из натурального мяса; это вкус, знакомый с детства...;

5) место разработки рецептуры мясного изделия и его состав: *продукт из свинины «Болгарский с паприкой»*;

6) вид (разновидность) мясного продукта и место его изготовления / разработки рецептуры: сардельки *«Шпикачки Полесские»*, салами *«Сервелат Венгерский»* и *«Сервелат Донской»* и др.;

7) состав мясного изделия и его качество: колбаса *«Куриная нежная»*, сардельки *«Свиные вкусные»* и др.;

8) качество мясного изделия, причем номинаторы характеризуют свой товар как высококачественный.

Для этого используются имена прилагательные и существительные, лексическое значение которых содержит следующие семы: «вкусный, приятный на вкус, привлекательный» (*сосиски «Аппетитные», мясная полоска «Ароматная»*), «пользующийся спросом» (ветчина *«Популярная»*), «приготовленный по особой рецептуре» (салами *«Новинка»*, колбаса *«От бабушки»* и др.), «предназначенный для особого случая» (салтисон *«Праздничный»*, грудинка *«Фестивальная»* и *«Ярмарочная»*, ветчина *«Застольная»*, колбаса *«Брестское угощение»* и др.), «предназначенный для особого потребителя» (рулет *«Императорский»*, колбаса *«Купеческая»* и *«Королевская»* и др.), «высокого качества» (*продукт из свинины «Фирменный»* и др.); возможна и комбинация нескольких из вышеназванных сем: колбаса *«Ласунак люкс»* и *«Нежная плюс»*.

Остановимся на некоторых из выделенных нами (иногда достаточно условно) групп названий мясных изделий. На наш взгляд, они ими типа колбаса *«От хозяина»* и *«Свиная по-крестьянски»*, салами *«Панская новая»*, запеченный бочок *«Из печи»*, ребрышки *«Деревенские»* и *«Сельские»*, рулет *«Хуторской»*, сальтисон *«Крестьянский»* и подобные им представляют собой переходную зону от отъектных к отадресатным наименованиям. Адресат номинации, конечно, понимает, что речь идет о массовом производстве, но возникающие ассоциации с крепким домашним хозяйством, с настоящим хозяином подсознательно вызывают у покупателя доверие: продукт сделан из натурального, деревенского мяса по проверенным временем рецептам.

Итак, основная функция отадресатных прагматонимов – привлечь внимание потребителя товара, вызвать в сознании адресата «необходимые оценочные ассоциации» [2, с. 51]: салами *«Ностальгия»*, колбаса *«Лучистая»*. Чаще всего номинаторы мясных продуктов обращаются к своему покупателю, обозначая его возрастной, социальный статус: *сосиски «Крепышок»*, колбаса *«Студенческая»*, *«Любительская экстра»*.

Любопытен прагматоним колбаса *«Докторская»*. Говорят, будто приказ создать ее поступил от самого Сталина. Кроме этого, самое непосредственное отношение к этому мясному продукту с пониженным содержанием жиров имеет нарком здравоохранения, с которым согласовывалась рецептура. Новый продукт предназначался «больным, подорвавшим здоровье в результате гражданской войны и царского деспотизма». В годы тотального дефицита эта колбаса была символом благополучия, а в настоящее время ее название, подобно некоторым уже упоминавшимся онимам, стало знаком высокого качества мясного продукта.

Таким образом, наиболее продуктивными способами номинации мясных изделий являются лексико-семантический (онимизация) и лексико-синтаксический, причем среди многословных названий преобладают те, в структуре которых несколько имен прилагательных или существительных, что позволяет разносторонне представить, охарактеризовать именуемый продукт.

Ведущий принцип номинации, выбранный именующим субъектом, отражает его ориентацию на затрату минимума номинативных усилий, но при этом на максимальную информативность онима об объекте и на сохранение языковых традиций. Причем традиционность, даже консерватизм в изготовлении мясных изделий – и в создании их словесных товарных знаков соответственно! – является дополнительным преимуществом. Все это вполне закономерно: покупатель мясной продукции – взрослый человек, которого интересует в первую очередь качество, надежность товара.

Список использованной литературы

1. *Van Мяо.* Названия русских и китайских кондитерских изделий в pragmalingвистическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Van Мяо. – Волгоград, 2010. – 192 с.
2. *Крюкова, И. В.* Рекламное имя: рождение, узуализация, восприятие / И. В. Крюкова. – Волгоград: Перемена, 2003. – 100 с.

Г. Давідзюк (Брест)

ЭКСПРЕСІЎНАСЦЬ ЯК МОЎНАЯ КАТЭГОРЫЯ

Экспресіўнасць асвятляеца ў навуковай літаратуры ў розных аспектах: семантычным, анамасіялагічным, сінтаксічным, лінгвастылістычным, псіхалінгвістичным, прагматычным, у аспекте агульной тэорыі маўленчай дзеянасці. Яна разглядаеца ў працах па агульных і прыватных проблемах семантыкі, а таксама ў працах, прысвечаных проблемам матываванасці слова. У 50–60-я гг. XX стагоддзя, на пачатковым этапе распрацоўкі пытанняў прагматычнага зместу, мовазнаўцаў у асноўным цікавілі стылістычна-функцыональныя асаблівасці лексічных адзінак. У 70-я – першай палове 80-х гг. увага даследчыкаў сканцэнтравалася на проблеме вызначэння месца экспресіўнага зместу лексем у агульной тыпалогіі значэнняў, на проблемах арганізацыі самога прагматычнага значэння. Так, у манографіі А. Н. Лук’янавай, якая з’явілася ў 1986 годзе, на вялікім фактычным мацэрыяле даеца апісанне семантычных адметнасцяў рускай экспресіўнай лексікі літаратурна-размоўнага і дыялектага ўжывання. Экспресіўнае слова разглядаеца ў парадыгматычным і сінтагматычным аспектах. Выяўляюцца спалучэнні канататыўных сем у семантыцы экспресіўных лексічных адзінак і тыпы лексічных экспресіўных значэнняў, асаблівасці ўжывання экспресіўных слоў у маўленні [2]. Вывучэнне мовазнаўчых работ апошніх гадоў дае падставы гаварыць аб значным узмацненні цікавасці да пытанняў экспресіўнасці асобных выказванняў і тэкстаў увогуле. Увагу аўтараў большасці даследаванняў у галіне прагматыкі моўных адзінак прыцігвае ў асноўным камунікатыўны аспект проблемы, паколькі рэалізацыя эмацыянальнага і экспресіўнага зместу слова або выказвання цалкам абумоўліваеца патрэбамі маўленчага працэсу. Экспресіўна-эмацыянальная роля выказванняў вызначаеца лінгвістамі ў сувязі з ад'ектыўнымі ўмовамі акта камунікацыі, сродкам якога выступае пэўная лексічная або сінтаксічна аздінка. З’ява экспресіўнасці ўспрымаеца як вынік уздзеяння псіхалагічных, сацыяльных і іншых фактараў, што спадарожнічаеца працэсу маўлення. Міжтым акалічнасці камунікатыўнага працэсу з’яўляюцца толькі перадумовай узнікнення экспресіўнасці, і яны ніяк не могуць выступаць у якасці паказчыкаў наяўнасці прагматычнай маркіраванасці выказвання. У сувязі з гэтым узнікае проблема дакладна-

га адмежавання ад'ектыўных умоў камунікатыўнага акта ад яго выніку – пэўнага выказвання, якое па сваёй сутнасці з’яўляеца ўжо моўнай існасцю і патрабуе адпаведных спосабаў апісання, заснаваных на моўных крытэрыях. Такім чынам, глубокае асвятленне з’явы экспресіўнасці само сабою запатрабавала ад мовазнаўцаў узяць пад увагу фармальныя сродкі выражэння экспресіўнага зместу моўных адзінак, якім у апошні час у многіх працах надаеца дадатковая, другасная роля. Калі і даеца кароткі агляд моўных форм выражэння экспресіі, то змяшчаеца ён у самым канцы работы, пасля асноўных палажэнняў, базай для якіх выступае, як правіла, семасіялагічны падыход і метад кампанентнага аналізу.

У беларускай лінгвістыцы вельмі выразна сцвердзіў сябе менавіта фармальны крытэрый ідэнтыфікацыі і апісання экспресіўных лексем. Упершыню яго перспектыўнасць, эфектыўнасць і адпаведнасць спецыфіцы лінгвістичных даследаванняў сцвярджаеца ў працы беларускага мовазнаўцы А. Шаблоўскага. Даследчык у пошуках дакладных, моўна канкрэтных фармальных сродкаў выражэння экспресіўнага зместу вылучыў трох асноўных рысы, якімі харектарызуюцца лексічныя адзінкі з таким значэннем у парадунні са стылістычна нейтральнымі адпаведнікамі: 1. фармальная адрозненне за кошт унікальных для дадзенай моўнай сістэмы каранёў і афіксаў; 2. карэкцыя ўнутранай формы на аснове значных у прагматычным плане змястоўных супрацьпастаўленняў; 3. параметрычнае падкрэсліванне пэўных змястоўных прыкмет. «Выкананне хоць адной з пералічаных якасцей, – адзначыў А. Шаблоўскі, – прыводзіц да узікнення экспресіўнай (у шырокім сэнсе разумення экспресіўнасці) намінацыі. У адносінах паміж сабой дадзеная трох харектарыстыкі з’яўляюцца неаднароднымі, несупярэчлівымі і рэлевантнымі, што і патрабуеца пры сістэмным апісанні. Тому асобная лексічная адзінка можа валодаць ці толькі адной з іх, ці адразу некалькімі, ва ўсіх магчымых камбінацыях» [6, с. 123]. Вылучаныя рысы, нават у самым агульным выглядзе, уяўляюцца сабой, на наш погляд, дакладна акрэсленыя моўныя прыкметы экспресіўнага зместу, якія да таго ж маюць і сваё канкрэтнае значаванне. Названыя правілы ідэнтыфікацыі экспресіўных слоў былі выкарыстаны беларускім мовазнаўцам Ю. Маліцкім на прыкладзе дзеясловаў. Даследчыкам было паказана, што «фармальная нетыповасць экспресіўных (эмацыйна-ацэначных) дзеясловаў рэалізуецца менавіта за кошт унікальных каранёў. Афіксы ў дзеясловах, у адрозненіі ад назоўнікаў, не выконваюць стылеўтваральнай функцыі» [3, с. 33].

Экспресіўнасць – паняцце з неадназначнай інтэрпретацыяй у слоўніках, даведніках і ў іншай літаратуры. Так, напрыклад, В. Н. Грыдзін вызначае экспресіўнасць як «сукупнасць семантыка-стылістычных прыкмет адзінкі мовы, якія забяспечваюць яе здольнасць выступаць у камунікатыўным акце як сродак суб'ектыўнага выражэння адносін моўцы да зместу ці адрасата

маўлення» [1, с. 591]. На думку В. М. Тэлі, экспрэсіўнасць – «семантычная катэгорыя, якая надае маўленню выразнасць за кошт узаемадзеяння са зместавым бокам моўнай адзінкі, выказвання, тэксту, ацэначных і эмацыянальных адносін суб'екта маўлення да таго, што адбываецца ў знешнім ці ўнутраным для яго свеце» [4, с. 637]. В. В. Урбан спецыфічныі якасцямі экспрэсілічыць «магчымасць слова быць носьбітам ацэнкі, адлюстроўваць адносіны таго, хто гаворыць, да прадмета выказвання і аказваць пўнае эмацыянальнае ўздзеянне на чытача, слухача». А экспрэсіўнасць (у шырокім разуменні) разглядаецца як «выразнасць, якая можа ўзнікнуць у пракцесе маўлення на аснове семантычных уласцівасцей слова – эмацыянальнасці, ацэначнасці, вобразнасці (у некаторых выпадках)» [5, с. 175].

Улічваючы сказанае, лічым мэтазгодным разумець катэгорыю экспрэсіўнасці як такую сукупнасць прыкмет моўнай адзінкі, дзякуючы якім моўца выражает свае суб'ектыўныя адносіны да прадмета, з'явы, дзеяння. Састаўнымі кампанентамі згаданай катэгорыі, на нашу думку, з'яўляючыся эмацыянальнасць, ацэначнасць, інтэнсіўнасць / экстэнсіўнасць, вобразнасць. Гэтыя зместавыя кампаненты экспрэсіўнасці прадстаўлены па-рознаму (колькасна і якасна) у розных словах, фразеалагізмах.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гридин, В. Н. Экспрессивность / В. Н. Гридин // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., дополн. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 591.
2. Лукьянова, Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 215 с.
3. Маліцкі, Ю. Эмацыянальна-ацэначныя і экспрэсіўныя дзеясловы / Ю. Маліцкі // Роднае слова. – 2005. – № 4. – С. 32–34.
4. Телия, В. Н. Экспрессивность / В. Н. Телия // Русский язык: энциклопедия / под ред. Ю. Н. Карапурова. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2003. – С. 637–638.
5. Урбан, В. В. Аб судносінах экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці ацэначнасці / В. В. Урбан // Актуальная пытанні беларускай лінгвістыкі : зб. наукаў. арт.; рэд. калегія: П. А. Міхайлаў, Н. М. Нямковіч, Т. М. Трыпуціна і інш. – Мінск: БДУ, 2002. – С. 174–178.
6. Шаблоўскі, А. Сістэмны аналіз экспрэсіўнай лексікі / А. Шаблоўскі // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. наукаў. – 1998. – № 3. – С. 118–124.

A. В. Дзябёла (Брэст)

НАРМАТЫЎНАСЦЬ УЖЫВАННЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПРАЗАІКАЎ

Пытанне правільнасці і мэтазгоднасці ўжывання моўных адзінак у кантексте заўсёды будзе заставацца дыскусійным, таму што норма – гэта «выбарачная рэалізацыя сістэмы, якая (стыхійна) рэгулюеца грамадствам»

[1, с. 23]. Унутраныя заканамернасці моўнай сістэмы адлюстроўваюцца ў разнастайных нормах – арфаэпічных, словаўтваральных, марфалагічных і г. д. Зразумела, што асобныя кампаненты ў структуры фразеалагізмаў падпарадкоўваюцца агульнапрынятym правілам акцэнтуацыі, словаўтварэння, словазменення. Адпаведна і парушэнні нормаў могуць назірацца на розных моўных узроўнях. Напрыклад, у парадыгме слова вেцер у родным склоне фіксуеца канчатак -у, такую ж форму захоўвае гэты назоўнікавы кампанент у фразеалагізме *шукай ветру ў полі: Бацька і Яўхім прыедуць, а іх і след прастыў – шукай ветру ў полі!*... (І. Мележ). Ужыванне флексіі -а – парушэнне нормы, незалежна ад таго, размова ідзе пра лексему ці кампанент ФА: *А калі на градцы ўсходжасць жадаемая ад сапраўднай будзе кантратна розніца, шукай ветра ў полі: гарадчук ужо ў іншым горадзе прадае з адной торбачкі і раннія, і познія сарты* (У. Глушакоў). Аднак наяўнасць у структуры асобных фразеалагізмаў кампанентаў, якія з'яўляюцца асістэмнымі з пункту гледжання патрабаванняў лексікі, акцэнтуацыі, граматыкі, арфаграфіі, не заўсёды з'яўляеца сведчаннем парушэння фразеалагічнай нормы: блынды правіць, дабёр бабёр, мяніць бýканы індýка, душы(у) паслухаўчы, цымна вада ва облацях, пачыць у бозе, не разлівада, ні сέмя ні ёмя і інш. Паводле І. Я. Лепешава «фразеалагічная норма – гэта традыцыянае, замацаванае моўнай практикай, аднатыпнае і раўнацэннае ўжыванне фразеалагізмаў, прынятае ў дадзены перыяд моўным калектывам і ўсвядомленае ім як правільнае і ўзорнае» [3, с. 175]. Адзначым, што ўсе змены фразеалагізмаў, якія прыводзяць да ўзнікнення варыянтаў, адбываюцца ў межах нормы і звычайна адлюстроўваюцца ў фразеалагічных слоўніках, напрыклад: *Гэта ж каб мая Ньюка была путная, якая б радасць была ў мяне мець родную сястру. Дык жа пусцілася ў сабачую скuru* (А. Васілевіч); *I вось у той пакутлівы час Чубар нібыта ўшыўся ў сабачую скuru і кожны раз не мінаў сыпануць солі на жывую рану – патікаў разам з іншымі Зазыбу за «блізарукасць»* (І. Чыгрынаў). Заканамерным з'яўлецца працэс пошукаў аўтарамі яничэ некадыфікаваных варыянтаў фразеалагізмаў: *Не хацела мяне пускаць Зіна ў горад па іншых меркаваннях: баялася, каб не сустрэў я там каго з даваенных знаёмых, што самі паспелі залезі ў сабачую скuru ды готовы прыставаць да іншых, вербаваць, каб пайшлі тым жа следам* (У. Калеснік). Узаемазамяняльнасць у кантексте, агульнасць унутранай формы, структурная і семантычная тоеснасць такіх аўтарскіх варыянтаў і ўнормаваных ФА выступае гарантам іх далейшай кадыфікацыі. Калі ж «фразеалагізмы, тоесныя ў сэнсавых і стылістычных адносінах, маюць неаднолькавую сінтаксічную структуру, то гэта ўжо не варыянты, а сінонімы» [2, с. 12]. Напрыклад: *Людзі не верылі Цатэвічу, што быў так нахабна прыліп да савецкай улады, раптам пайшоу ў нямецкія войты, адзеў сабачую скuru* (У. Калеснік). Найчасцей аўтарскія пераўтварэнні ўстойлівых адзінак маюць статус

індывідуальных, вызначаюца аказіянальнасцю, г. зн. носяць выпадковы харктар, таму яны выходзяць за межы вызначаных моўных нормаў і сведчаць пра намер аўтара трансфармаваць фразеалагізмы ў мастацкіх мэтах: *Але Вецік быў не з тых, што ўварві ды падай /адарві (сарві) ды падай /* (А. Жук).

Тым не менш кожнае змяненне ФА нельга разглядаць як індывідуальна-аўтарскае, а значыць, і творчае, бо ў самой сістэме мовы прадвызначаны тыповыя мадыфікацыі ФА, якія маюць харктар нормы. Нарматыўнасць таго ці іншага спосабу ператварэння фразеалагізмаў пацвярджаецца выкарыстаннем яго рознымі пісьменнікамі, у тым ліку ў творах розных гістарычных перыядоў. Бяспрэчна, што агульнапрынятym і замацаванымі ва ўжыванні з'яўляюца ўзуальныя варыянты. Хоць, як сцвярджае А. Г. Ломаў, варыянты – гэта таксама «трансфармаваныя фразеалагізмы, але якія падвергліся гэтаму працэсу ў мінулым. Тое, што калісьці было індывідуальна-аўтарскім, стала з цягам часу агульнамоўным» [4, с. 49]. Таму аказіянальныя на пэўным этапе фразеалагізмы праз некаторы час – пры ўмове іх шматразовага выкарыстання на агульнамоўным узроўні – могуць атрымаць статус нарматыўных і аптынуцца сярод узуальных варыянтаў. Напрыклад, малавядомы раней выраз *зацюканы апостал*, што паслужыў назваю п'есы А. Макаёнка, фіксуеща ў слоўніку як узуальны фразеалагізм са значэннем «увогуле някепскі чалавек, якога затуркалі абставіны, жыццё і пад.» [2, с. 88]: *«Я караю сябе, што заглядаю да бацькоў усё радзеі і радзеі. Зацюканы апостал!»* (І. Шамякін).

Адступленні ад нормы могуць закранаць адну ці дзве ФА адначасова, таму правамерна вылучаць 1) унутрыадзінкавы і 2) міжадзінкавы механізмы адхілення ад нормы. Найбольш яркай разнавіднасцю другога тыпу з'яўляецца кантамінацыя фразеалагізмаў: *«Маладзейшыя з уласцівай маладым катэгарамінасцю сцвярджалі, што Антось і Клаўдзія з'ехалі да ручкі /з'ехаць з глузду+дайсі да ручкі/»* (В. Блакіт). Унутрыадзінкавыя, ці ўнутрыфраземныя, змены ФА могуць закранаць форму ці змест устойлівых выразаў. Адпаведна вылучаюца фармальныя і семантычныя адхіленні ад нормы. Парушэнні формы фразеалагізма назіраюцца пры свабодным вар'іраванні пісьменнікамі асобных кампанентаў ФА без уліку фанетычных законаў беларускай мовы: *«Ламаецце тут камедзь! /параўн.: камедзь – густы, клейкі сок некаторых раслін/»* (М. Сердзюкоў); камедзію ламаецце (Я. Лецка). Як вядома, у большасці запазычаных слоў зычныя *o, т* цвёрдыя, таму нарматыўная ФА – ламаць камедью. Фармальная змены ФА могуць быць абумоўлены памылкамі словаўтаральнага харктару. Так, напрыклад, прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад асновы адушаўлёнага назоўніка мужчынскага роду, у беларускай мове павінны мець суфікс *-ав*, *-ин* з'яўляюцца ненарматыўным, таму выдзеленыя фразеалагізмы таксама ненарматыўныя: – *«Трышкін капитан, – сур’ёзна сказаў Самохін. – Як ні*

нацягвай – калі мала, дык будзе не хапаць /трышкаў капитан/» (В. Быкаў); *«Ты нікому гэту «фількіну грамату» не паказаў?» /фількава грамата/* (С. Грахоўскі). Словаўтаральныя вольнасці асобных пісьменнікаў пры ўжыванні ФА з'яўляюцца найчасцей недапушчальнымі: *«Да сёмага выпату рабіў, каб з голаду не здохнуць /да сёмага (дзесятага) поту/»* (Т. Бондар); *«Ніводзін фільм не прыпаў да вока, і я, уздыхнуўши, адлажыў газету /западаць (упадаць) у вока (у вочы)/»* (У. Рубанаў).

На жаль, парушэнні нормаў у формах роду, ліку, склону назоўнікаў кампанентаў у складзе ФА нярэдка сустракаюцца ў мастацкіх творах. Так, назоўнікі сабака і яблык у беларускай мове мужчынскага роду, гусь – жаночага, і павінны захоўваць адпаведныя формы ў якасці кампанентаў фразеалагізмаў: *«Аднак наступныя кантэксты ілюструюць парушэнні нормы: Усё культурна, ціха і спакойна, і тады ніводная сабака не ўведае і нікому не напіша /ні адзін сабака/»* (В. Супрунчук); – *«Гаспадарка, хлопцы, цяпер мне, вядомо, бы таму сабацы пятая нага.../як сабаку пятая нага/»* (А. Карпюк); *«Зблі хлопца на горкае яблыка /збіць, стаучы на горкі яблык/»* (В. Адамчык); – *«До нас, бувало, грыпа ці іншая якая напасць прыкінела, а з яго, як з тога гуся вода /як (што, нібы) з гусі вада – з каго, каму/»* (У. Глушакоў); *«Інаки хіба можа патрапіць вось так, у самае яблычка /пацэліць (патрапіць, трапіць) у /самы/ яблычак/»* (І. Макаловіч). Адвольнае стаўленне пісьменнікаў да граматычных нормаў падштурхоўвае да неапраўданых змен семантыкі і спалучальных магчымасцей ФА: *«На яго месцы другі зрабіў бы з мяне горкае яблыкі»* (У. Дамашэвіч); *«Бачыць Ліса – дагоніць Сабака. Будзе ёй на горкія яблыкі»* (І. Сіняўскі); *«Усё марна, як з гуся вада»* (М. Віж); *«Вунь Понтусу ўсё бы з гуся вада»* (У. Карпаў).

Дзеясловаы з канструкцыйна абмежаваным значэннем як кампаненты ФА патрабуюць пры сабе адпаведных склонавых формаў назоўнікаў: *«Сядзеў ён у хаце і баяўся сунуць носа на вуліцу /высунуць нос/»* (Г. Марчук); *«Варыць кашы з ім не збіраўся /зварыць кашу/»* (Я. Лецка). Хоць асобныя дзеяслоўныя кампаненты, як пацвярджаюць слоўнікі, замацавалі пры сабе неадушаўлённыя назоўнікі, форма вінавальнага склону якіх супадае з родным (шукаць учарашияня дня), у празаічных кантэкстах пад уплывам граматычных нормаў адпаведных свабодных лексем у складзе такіх ФА сустракаюцца назоўнікаў кампаненты ў вінавальнym склоне: *Цяперака от вымушаны шукаць учараши дзень* (І. Макаловіч). Памылкі пры спражэнні асобных дзеясловаў прыводзяць да ўжывання асістэмных формаў ФА: *I ў вус не дуе* (А. Варановіч); *У вус не дуоць /і ў вус сабе не дзымуць/* (А. Карпюк).

Такім чынам, ненарматыўнасць асобных кампанентаў фразеалагізмаў на агульнамоўным узроўні не зайдёць з'яўляюцца парушэннем фразеалагічнай нормы. Неабходна размяжоўваць наўмысныя, творчыя адступленні ад агульнапрынятых правіл выкарыстання фразеалагізмаў і неправамерныя, некадыфікаваныя, штучныя змены устойлівых адзінак.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мыркин, В. Я. Всегда ли языковая норма соотносится с языковой системой? / В. Я. Мыркин // Филологические науки. – 1998. – № 3. – С. 22–30.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларусь, энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т.1. А–Л. – 672 с.
3. Лепешаў, І. Я. Проблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.
4. Ломов, А. Г. Проблемы фразеологической стилистики русского языка / А. Г. Ломов – Самарканд: СамГУ, 1982 – 58 с.

B. B. Дзяянека (Брэст)

МЯНУШКІ ЯК АЦЭНАЧНА-ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫ СРОДАК У КАНТЭКСЦЕ ТРЫЛОГII УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА «СЯМЕЙНАЯ ХРОНІКА Ў СТИЛІ БАРОКА»

Сюжэтную аснову трывогі Уладзіміра Гніламёдава «Сямейная хроніка ў стылі барока» складаюць жыццёвяя перыпетыі Лявонція Міхайлавіча Сцепанюка, дзеда аўтара. Мянушкі – ацэначна-характарыстычныя празванні – у кантэксце твора з'яўляюцца сродкам абмалёўкі як персанажаў, так і соцыуму, у якім ужываюцца такія формы найменняў. Найчасцей гэта вёска, дзе людзі не так строга прытымліваюцца этикетных нормаў. У вёсцы прынята адкрыта, востра, трапна, а часам і крыўдна ацэньваць чалавека.

З глыбокай старажытнасці да нашага часу ў асяроддзі вяскоўцаў шырока ўжываюцца так званыя *сямейна-родавыя мянушки*. Такія празванні як адзін са сродкаў перадачы вісковага каларыту выкарыстоўваюцца Уладзімірам Гніламёдавым. Утваральнай базай для іх служылі імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб (бацькі, маці, мужа). Члены сям'і маглі называцца *матронімам* – мянушкай, утворанай ад імені або мянушкі маці: «Напішице, як там Ганна *Vасілішына*» [3, с. 365]; «*Ananas Хомчышын* са спалоханым выглядам моўкі назіраў, як паліцыянт выганяў з хлява карову» [1, с. 47]. У ліку сямейна-родавых мянушак выдзяляюць *патронімы* – назвы людзей, утвораныя ад імені, прозвішчы, мянушкі бацькі. Дастаткова часта такія мянушкі маюць форму прыналежных прыметнікаў, утвораных ад прозвішчы, мянушкі або імені бацькі: «У кутку тоўпіліся дзяўчата: Гэлька *Відэрка*, Луша *Гальшава*, Соњка *Пракопава*, Волька *Хомкава*» [3, с. 177]; «Гэта Трахімка з Грышкам *Ясевым* зрабілі» [3, с. 177]; «Оргій *Маркаў* – сын Марка Замагільнага» [3, с. 131]; «Там па-іншаму жывеўцу» – падхапіла *Ламакава Апраска*» [1, с. 11]; «Варка з *Пракопавай* Любой ужо прыбраўші ў хаце, распалілі печ» [1, с. 30]. Ужывальнымі былі і *андронімы* – найменні жонкі, утвораныя ад імені, прозвішчы ці мянушкі мужа: «*Vасіліха* не без поспеху займалася

народным лекаваннем» [3, с. 114]; «У *Хомчыхі* нарадзіўся сын» [3, с. 375]; «З імі маці – старая *Ясіха*» [2, с. 95]; «Федзя Гаранчукавэў яго на пастой да саламянай удавы *Гэбліхі*, муж якой – Гэблік – з'ехаў некалі, гадоў з пятнаццаць назад, у Амерыку ды так і не вярнуўся» [1, с. 89]; «Гаспадыня, *Аляксейчыха*, за печчу абрала бульбу» [1, с. 138].

Паводле прымет, якія становяцца асновай ацэначна-характарыстычнай намінацыі, можна выдзеліць наступныя тэматычныя групы *індывідуальных мянушак*, ужытых у творы У. Гніламёдава.

У першую группу намі вылучаны мянушкі, якія акрэсліваюць вонкавы выгляд, фізічныя якасці персанажаў. Гэтыя празванні ўяўляюць сабою свайго рода згорнутае апісанне, слоўны малюнак, у якім на першы план выходзіць «асаблівасць», найбольш кідкая прымета індывіда. Напрыклад, лаканічны замалёўкай знешнасці Уладзіміра Шандрука, героя рамана «Вяртанне», з'яўляецца яго мянушка *Сівы*. Фізічная загана чалавека, якая адразу кідалася ў вочы пры сустрэчы з ім і была самай запаміナルнай дэталлю ў партрэце, стала асновай характарыстычнага празвання брэсцкага штрайкбрэкера Мойши Мухавецкага *Мойша – шкляное вока*. Побач з прыёмам адпаведнасці сэнсу характарыстычнага празвання знешнасці або ўнутранай сутнасці індывіда ва ўтварэнні мянушак часам выкарыстоўваецца прыём кантраста, калі інфармацыйная нагрузкa празвання супрацьлеглая прыметам носьбіта мянушкі: «Гэлька *Відэрка*, якую за вочы называлі Гэлька *Бочка*, хоць Гэлька такой мянушкі не заслужыла, бо была надзіва стройная, ружавашчокая і многім падабалася» [3, с. 32].

Мянушкі могуць утрымліваць інфармацыю пра факты біяграфіі герояў. Так, групавой мянушкай *Марыканцы* былі ахарактарызаваны прускаўскія хлопцы Цімоша, Піліпко і Лявонка, якія накіраваліся ў Амерыку ў пошуках заробку. Удзельнік Японскай вайны атрымаў характарыстычнае празванне *Японец*: «Фэдар колькі гадоў таму вярнуўся з японской вайны. Быў паранены, інвалід, кульгаў, атрымліваў пенсію. І мянушку яму далі – *Фэдар-японец*» [2, с. 18].

У кантэксце прозы берасцейскага аўтара ўжываюцца мянушкі-*дэлакутывы* – адфразавыя ўтварэнні, асновай якіх з'яўляюцца найбольш паўтаральныя ў маўленні персанажаў слова. Так, мянушка аматара зазірнуць у чарку – *Будзьма*: «О! – як бы пахваліў Міхалі Пацей і дастаў з ніжнай шуфляды стала замусоленую цяжкую шклянку, дзъмухнуў у яе, каб там нічога не заставалася, і выліў усё, што было ў кручку. – У мяне, браце, разумовая праца, без чаркі нельга. Ну, *будзьма!*». Міхаль кіёнуў галавой і міжвольна пасміхнуўся, успомніўны пісараву мянушку *Будзьма*. Пацей падняў шклянку, сабраў губы ў трубачку і кульнуў гарэлку ў рот настолькі спраўна, што наведвальнік ажно мусіў быў здзвіцца. Поўная шклянка адразу апусцела да дна» [3, с. 94–95]. Часта ўжывальная фраза героя стала асновай жартайлівага празвання: «Гамон кожнага году ніяк не мог дача-

каца вясны (сям'я галадала) і нецярпліва прыспешваў час: «*Ой, людкове, калі ж той май прыйдзе?*». За гэта атрымаў мянушку – **Май**. Але, калі называлі **Маэм**, крыўдзіўся» [3, с. 79]; «Апошнім часам зноў прыклелася да яго мянушка **Май**. Цяжка было з харчамі, і Гамон увесь час паўтараў: «Галоўнае – **мая** дачакаца». Таму і празвалі яго **Маэм**. А ў Прусы так: прылепяць якую-небудзь мянушку – як прышыноць. Навек. Яничэ і дзесяцям застанецца» [1, с. 67]. Манеру маўлення персанажа акрэслівае празванне **«Хе-хе»**: «Сядзельца звалі Навумам, але была ў яго мянушка **«Хе-хе»** – з націкам на апошнім складзе па звычыи самога Навума кожны раз дадаўшы **«хе-хе»** да таго, што ён сказаў» [2, с. 23].

Абставіны нараджэння дзіцяці акрэслівае найменне **Знайда**. Гераіня рамана Груша Чапёрка мае гэтую мянушку, бо нарадзілася ў полі і была выратавана выпадковым падарожным: «Летам усё было. Старэйшины сын роды прымай, а маці падказвала, што і як рабіць. Сын разарваў свою сарочку, загарнуў у яе нованараджсаную сястрычку і, бедны, не ведае, што рабіць. Маці аслабла. Ажно чуе – загрукатала па дарозе фурманка. Чалавек убачыў іх, пад'ехаў, забраў усіх траіх і хуценька павёз у вёску. «Гэта, – кажа, – мая знайда». Так тую дзяўчынку і празвалі – **Знайда**» [3, с. 277]. Мянушка мае жартаваўліва-іранічнае адценне.

Мянушкі, якія характеристызуюць разнастайныя якасці персанажаў, могуць утвараць сінанімічныя рады, паказваючы герояў з розных бакоў. Так, адзін з герояў рамана У. Гніламёдава мае характеристыстычныя найменні, што акрэсліваюць месца жыхарства і надзвычайны выпадак, які паказаў фізічную моц чалавека: «*Марка Замагільны (ён сапраўды жыў на хутары за могліцамі), які аднойчы, матлянуўшы падолам сваёй палатнай сарочкі, вырваў з хаты Масея Галёнкі бервяно і разагнаў ім п'яных, калі тыя ўсчалі паміж сабой бойку. Назаўтра, праўда, Марка падняў хату за вугал і ўставил бервяно на месца, але падагнаць яго як трэба усё ж не здолеў, і яно крыху выпірала ўбок. Пасля гэтага Масея і празвалі Касабокім, сапраўданае прозвіча яго было Галёнка*» [3, с. 10].

У творы У. Гніламёдава знаходзім ужыванне мянушак са «сцёртай», забытай у тым асяроддзі, дзе функцыянуюць такія найменні, унутранай формай, напрыклад: «*На сваю мянушку Багдан Пітро не крыўдзіўся – Багданам звалі чамусьці і яго бацьку, якога ўжо даўно не было*» [3, с. 20].

Сустракаюцца ў апісанні турэмнага жыцця аднаго з герояў рамана «Вяртанне» – Андрэя Кляновіка – і мянушкі, якія функцыянуюць у крымінальных колах.: «*Разам з палітычнымі адбываўлі зняволенне крымінальнікі. Неспакойныя і мітуслівыя людзі. Паміж іх асабліва вылучаўся адзін – з прозвічам ці мянушкай Цвілік*» [1, с. 323]. Толькі мянушкай названы бандыт **Сапляк**, атраг якога рабаваў Пруську і суседнія вёскі падчас нямецкай акупацыі ў Першую сусветную вайну. Заўважым, што мянушкі ў асяроддзі злодзеяў з'яўляюцца адзіным сродкам ідэнтыфікацыі крымінальнікаў, імёны якіх ні разу не згадваюцца.

Эмацыйна-ацэначная вобразнасць мянушак літаратурных герояў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў.

Каля 50 % выяўленых мянушак утворана лексіка-семантычным спосабам, на аснове метафарычнага і метанімічнага пераносаў: **Бочка, Сапляк, Цвілік, Май, Знайды** і інш. Каля 10 % мянушак утворана сінтаксічным шляхам у выніку лексікалізацыі словазлучэнняў і сказаў: **Мойша – шкляное вока**. Марфолагічным спосабам, шляхам субстантывацыі прыметнікаў і іншых часцін мовы, утворана 40 % характеристыстычных найменніяў: **Сівы, Будзьма, Хе-хе, Замагільны, Касабокі**.

Мянушкі адлюстроўваюць менталітэт народа, сферміраваны ў грамадстве ў пэўную гістарычную эпоху ацэнкі чалавечай сутнасці, учынкаў, паводзінаў. У кантэксле мастацкага твора ацэнчана-характарыстычныя празванні становяцца трапным і лаканічным сродкам стварэння мастацкіх вобразаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гніламёдаў, У. В. Вяртанне : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 429 с.
2. Гніламёдаў, У. В. Расія : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 672 с.
3. Гніламёдаў, У. В. Уліс з Прускі: раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 382 с.

Н. Н. Домбровская (Брест)

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ОСНОВЫ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ

Эффективная межкультурная коммуникация позволяет языковой личности выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества медиатора культур, не утрачивая культурной идентичности. Межкультурное общение часто оказывается затрудненным из-за существования большого количества социокультурных лакун – несовпадений и расхождений в языках и культурах. По мнению Н. В. Уфимцевой и Ю. А. Сорокина, лакунами являются различия (на любом уровне) между лингвокультурными общностями. Эти различия свидетельствуют об избыточности или недостаточности опыта одной лингвокультурной общности относительно другой [1, с. 75].

Большое количество лакун наблюдается в тех случаях, если коммуниканты являются представителями разных лингвокультурных сообществ, а реципиенты слабо знакомы с реалиями, хорошо известными носителям той культуры, которой принадлежит высказывание либо текст. В данном случае речь идет о социокультурных лакунах. В современной лингвисти-

ческой науке существует следующая классификация социокультурных лакун:

- национально-психологические или субъективные лакуны, отражающие национально-культурную специфику коммуникантов, принадлежащих к различным лингвокультурным общностям;
- деятельностно-коммуникативные лакуны, отражающие национально-культурные особенности различных видов деятельности в их коммуникативном аспекте;
- текстовые лакуны, возникающие в силу специфики текста (содержания, формы, поэтики и т. д.) как инструмента общения;
- лакуны культурного пространства (если рассматривать процесс общения в широком смысле) или лакуны культурного интерьера (если рассматривать конкретный коммуникативный акт).

Национально-психологические или субъективные лакуны возникают как результат расхождения национально-психологических типов коммуникантов. В результате межкультурной коммуникации формируются определенные стереотипы в отношении культур друг к другу, фиксирующие наиболее характерную для той или иной нации черту, слабее выраженную у других народов. Субъективными лакунами можно считать несовпадения разных видов культурной (цифровой, цветовой и др.) символики, характерных для различных этносов.

Деятельностно-коммуникативные лакуны отражают обусловленные обычаями, традициями особенности видов «поведения» носителей той или иной культуры (кинесика, этикет общения, повседневное поведение). Существование кинесических, рутинных и других видов деятельностно-коммуникативных лакун может привести к неприятию чужих норм поведения, создать трудности в общении между коммуникантами.

Текстовые лакуны появляются при особой специфике текста как инструмента общения. Так, беллетристические лакуны возникают в текстах художественных произведений как «коммуникативная станция между автором и читателем» [1, с. 113] (несовпадение сфер общения автора и реципиента), и при временной дистанции между ними (если автор и реципиент не являются современниками).

Лакуны культурного пространства указывают на различия в оценке культурного пространства и интерьера представителей тех или иных лингвокультурных общностей. Под культурным пространством в лингвистике понимается безграничность окружения, в котором живут носители любой культуры. В состав культурного пространства входят быт, окружающий мир, приоритеты, запас знаний, культурный фонд, которым владеет типичный представитель этой общности. Культурный интерьер – это ситуация, в которой происходит определенный коммуникативный акт. Этнографические лакуны указывают на своеобразие бытового уклада в разных культу-

рах и служат характеристикой предметов домашней обстановки, представление о которых инокультурный реципиент не в состоянии составить по описанию, предложенному автором в произведении.

Для взаимопонимания носителей различных культур существуют разнообразные способы элиминирования социокультурных лакун – преодоления препятствий, создаваемых национально-специфическими различиями контактирующих культур. Учеными-лингвистами выделяются два способа элиминирования социокультурных лакун: компенсация и заполнение.

Компенсация – снятие культурологических (национально-специфических) препятствий. С этой целью в тексте вводится специфический элемент культуры реципиентов, тождественный элементу исходной культуры. В результате компенсации лакун возникает деформация национальной специфики оригинала, т.к. в тексте появляются новые элементы, которые принадлежат культуре реципиента. Так, одним из видов компенсации лакун в тексте является использование автором реалий, способствующих пониманию всей ситуации: «У него (дерева – Н. Д.) густая раскидистая крона, продолговатые листья, как у нашей черемухи, только в несколько раз крупнее» [2, с. 98]. Кроме того, для более точного понимания феномена «чужой» культуры и для формирования нужного к нему отношения, автор может использовать ссылки и литературные цитаты из произведений отечественной литературы. Компенсация происходит и в тех случаях, когда из-за необходимости сделать текст максимально понятным сохранить лакуну нельзя, а заполнить ее по разным причинам не представляется возможным.

Другой способ элиминирования социокультурных лакун – **заполнение** – раскрытие смысла слова либо понятия, принадлежащего «чужой» для реципиента культуре. Заполнение (и относящееся к сфере культуры в целом, и языковое) зависит от характера лакуны, от типа текста, в котором она существует, а также от особенностей реципиента, которому адресован текст. Одним из наиболее распространенных способов заполнения лакун является перевод сохраняемого в тексте национально-специфического элемента иной культуры, что способствует созданию определенного колорита неизвестной культуры (иноязычное слово или словосочетание транслитерируется) и обеспечению более глубокого понимания смысла текста. Ярким примером такого способа заполнения лакун является фрагмент из работы Б. Пиляцкого «Восточная и Южная Азия»: «Этот клочок суши <....> зовется Нузи-Бе, что в переводе с малагасийского означает «большой остров» [2, с. 105].

Второй способ заполнения лакун – это включение в текст разного рода комментариев к элементам иной культуры. Существуют три основных способа комментирования:

- исследовательский (имеющий лингвострановедческий характер, т. е. раскрывающий национальные особенности восприятия внеязыковых фактов);

- энциклопедический (сообщающий конкретную информацию из справочных источников);
- заполнение лакун с помощью примечаний, поясняющих трудные для понимания национально-специфические элементы текста.

Таким образом, учет специфики языка как отражения системы культурных ценностей, на основе которых строятся конкретные общества и модели поведения их членов, распознавание и элиминирование социокультурных лакун, создаваемых национально-специфическими различиями контактирующих культур, являются необходимыми условиями результативной совместной деятельности коммуникантов – представителей разных культур в процессе реального общения в бытовой и профессиональной сферах.

Список использованной литературы

1. Уфимцева, Н. В. Этнопсихолингвистика / Н. В. Уфимцева – М.: Наука, 2003. – 154 с.
2. Пиляцкин, Б. А. Восточная и Южная Азия / Б. А. Пиляцкин. – М.: Прогресс, 1999. – 114 с.

A. V. Зубровський (Львів, Україна)

НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ХЛІБОПЕЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОNU В КІНЦІ XIX – XX СТ. СТ.: ТЕХНОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ, ПОВЕДІНКОВІ СТЕРЕОТИПИ І ТАБУ, ПРИПИСИ ТА ПРИКМЕТИ, ЩО СУПРОВОДЖУЮТЬ ЕТАП ПЕРЕБУВАННЯ ХЛІБА У ПЕЧІ

Традиційне хлібопечення було тривалим, складним та багатокомпонентним процесом, кожен з етапів якого мав свою чітку позицію, зміст та призначення. У даній статті пропонується характеристика та аналіз технологічних методів та прийомів, поведінкових стереотипів і табу, приписів та прикмет, що супроводжують перебування хліба у печі. Основною їх метою було, по-перше, забезпечити вдалий випік печива, а, по-друге, спрогнозувати негаразди у господарській діяльності, які можуть бути спричинені дефектами хліба та, за можливості, ліквідувати їх.

Незважаючи на те, що традиційному українському хлібопеченню загалом (це роботи таких авторів, як Л. Артию [7, с. 44–54], В. Борисенко [9, с. 218–221], М. Глушка [10, с. 3–18], Т. Гонтар [12, с. 372], О. Страхова [24, с. 246], М. Сумцова [25, с. 137], С. Толстої [26, с. 412–421]) і певним його етапам та аспектам (наприклад, розвідки автора цих рядків [14, с. 89–103; 15, с. 776–783]) присвячена етнологічна література, вказаний етап виготовлення печива на даний момент залишається поза детальною увагою вчених-етнологів.

На нашу думку, детальнішого дослідження заслуговує територія Західного (Південно-Західного) етнографічного регіону, який включає низку історико-етнографічних районів і підрайонів: Волинь, Поділля, Опілля, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття, Буковина [16, с. 185; 20, с. 64–85], оскільки принаймні половина з них залишається поза сферою зацікавлень вчених-етнологів. Для порівняння і доповнення нами використано матеріал із інших регіонів України та сусідніх слов'янських держав (Польщі, Росії, Білорусії [28, с. 96–101]).

Власне випікання (перебування у печі) хліба, як етап процесу хлібопечення, характеризується, в першу чергу, вимогою стриманої поведінки.

Хліб мав випікатись близько 1,5–2 годин [7, с. 49; 15, с. 779; 21, с. 191; 1, арк. 7, 39; 3, арк. 68; 4, арк. 39]. Такий часовий проміжок був необхідним, щоб хліб добре пропікся.

Протягом усього цього періоду діяли приписи, що виключали дії, несумісні або протилежні із «символікою росту». Одним з основних був такий, що забороняв сидіти (аналогія сідати=сідає хліб, тобто не росте у печі) господині під час випікання повсякденного хліба [31, с. 203] та обрядового печива: «*А то нині молодица усадит у піч, а сама седи, ек глина, тай так і пастя седи*» [11, с. 54] (Покуття). Зазначимо, що аналогічні приписи стосовно випікання повсякденного хліба побутували у поляків [32, с. 16].

Вважалося за можливе коригувати процес та силу запікання хліба. Зокрема, щоб збільшити температуру у печі та посилити «загнічення» (запікання хліба, що супроводжувалось потемнінням його скоринки) хліба, господиня могла пригорнути жар близче до боханів. При випіканні пасок, наприклад, з цією метою навмисне в печі могли спалювати навіть шмаття: «*Умисне гнітять, сплячи на огонь ґрис, кидаючи папір, солому, а дуже часто і «вонучі»*» [17, с. 80]. Також вважали, якщо спалити під час випікання паски ганчірку, то остання краще зросте [18, с. 70].

На Волині існували магічні способи впливу на процес випікання хліба: «*Якщо хліб прищиться (з'являється великі бульки – А. З.), то кладуть на комині дві жарини*» [18, с. 70]. Аналогічно вчиняли, коли по хлібові вилазили чорні скоринки чи він розтріскувався [31, с. 203], з однією відмінністю: «на припічок кладуть стільки тліючих вуглин, скільки є бохунців» [34, с. 154]. Очевидно, так вчиняли або з огляду на імітативну магію (тління вуглинки символізувало гнічення хліба) або з апотропейстичних міркувань (жар відганяв від хліба негативні сили, які спричиняли неправильне випікання), або для магічного «посилення» жару у печі.

Зміна форми хліба, його положення слугує іноді основою для певних прогнозів, найчастіше негативних.

Так, на Полтавщині вважалось, що якщо хліб самовільно перекинеться у печі, це пророкує нещастья та смерть [21, с. 191]; так само, як і на Волині:

«на смерть, хтось помре, хазяйка помре» [15, с. 779]. Дані повір'я пов'язані з тим, що загалом ненормальне положення предметів сприймалося негативно, як відхилення від норми, що може привести до небажаного результату [19, с. 680], оскільки таким чином порушувалось розміщення предмету в системі координатних уявлень семантичної опозиції «верх-низ» [27, с. 345–346], перевернутий хліб у «нижній», негативний рівень.

Негативні наслідки мешканцям дому може принести розпад або поява довгих вертикальних та горизонтальних тріщин: хліб «мов плугом поорано» [21, с. 192]; на Волині говорили, «шо якесь буде нещастя, якась буде біда» [3, арк. 34].

Власне, якщо у печі розтрісався увесь хліб, то пояснення такої невдачі, як правило, було реалістичним: це траплялось через те, що саджали у недостатньо випалену (холодну) піч [3, арк. 92]; хлібне тісто або перекисло, або не докисло (хліб «не висходив») [3, арк. 68]. Зрозуміло, що такий хліб був набагато менше придатний для споживання. Крім того, за ствердженнями інформаторів, розпадався і трісав хліб, виготовлений із невідповідної сировини (із ячменю чи гороху): *«Не замісите ні ячменю, ні гороху. Не замісите, бо він розлетиться. Не буде, бо він такий порепується, такий зробиться репанці самі. Мій дідо раз намолов гороху і на сито підсіяв, і каже до мене: «Паленицю заміси». «Добре, діду: лийте воду, кидайте поташ – я буду місити!» А вона шо?! Я замісила, а її зробила, а вона розсипалася. Да й кажу: «Видите, діду, шо нездала!»* [2, арк. 56]. Зазначимо, що випікання хліба із борошна з нетрадиційними домішками стійко асоціювалося у народній свідомості із періодами лихоліття, голоду і недороду.

Негативним провісником з ритуальної точки зору був розпад одного боханця з усієї партії [3, арк. 71], а Б. Сокальський ще більше уточнює: смерть одного з членів сім'ї віщувало розтріскування першого боханця, посадженого у піч [35, с. 256]. Можливі негативні наслідки від появи таких дефектів хліба можна було знешкодити, посоливши тріщини [3, арк. 71]: *«Часом зробиться такий, що хліб надвое розпадеться. Солили. Як вийняли з печі, то чуть солили зверху туло розпадину»* [1, арк. 17], *«Солили її [тріщину]. Солили і «хай буде на солі!». Постля змивали»* [5, арк. 10]. Очевидно, що з одного боку, сіль виконувала роль апотропея (*«тріщин на хлібові солили, щоб сіль все переїла, щоб біди не було ніякої»* [1, арк. 229]), а з другого – антисептика, оскільки незахищена скоринкою ділянка хліба була вразлива для цвіллевих грибів: *«Потім, от, каже: «Вже лопнув (чи то коровай, чи хліб)! Солили [тріщину]. Шоби воно не цвіло там»* [1, арк. 178].

На Бойківщині існувало кардинально протилежне повір'я, за яким хліб: *«На багатство потріскає»* [4, арк. 14], *«Потріскав мало посередині. Шкірка потріскала, та і всю там. То старі люди собі думали. То на багатство»* [6, арк. 18].

Негаразди пророкував розпад боханця на дві половини [23, с. 169], при чому як ззовні, так і всередині (Сіверщина, Підляшшя) [13, с. 12; 36, с. 279]. Один із можливих наслідків – *«хтось відлучиться від родини»* [36, с. 279].

Смерть господині віщував розпад на дві половини паски: *«Кажуть, що господиня до року вмре – вже гріб показується»* [29, с. 28]. Аналогічні прикмети стосувались у випадку, коли від паски, під час її випікання, відпаде шматок (*«хтось помре»*), а також якщо у цьому печиві западеться середина – *«то шос недобре»*; і навпаки – *«як сі паска перепукне через середину, то кажут, що буде щіски (щасти – А.З.), дуже буде хліб у хаті цілий рік»* [22, с. 36].

Очевидно, розтріскування та розділення печива пополам носить символіку відділення, відмежування (в загальному антитезі до прибутику); наявність великої центральної западини сприймалась як своєрідна «межа» (між цим і «тамтим світом»), а контакт з межовим простором вважався небезпечним і провіщав негаразди в першу чергу основному суб'єкту процесу випікання – господині.

Логічним є також припустити, що розпад печива могло викликати недотримання певних технологічних прийомів, спричинене або недосвідченістю (коли її не було кому вчити, тобто, у випадку ранньої смерті батьків) чи поганими самопочуттям господині, або крайньою межею бідності – коли, наприклад, не було в наявності якісних дров для відповідного напалювання печі. Тобто, розпад печива відбувався з причини певних негативних явищ у господарстві. Згодом, очевидно, розпад хліба почав негативні зміни у житті родини прогнозувати.

Перший боханець, всаджений у піч, був символічно жертвою для душ покійних предків. Про це прямо писав Милорадович В.: *«Помічений хрестом хліб (перший всаджений у піч – А. З.) розламують надвое і кладуть на покуті або на покутньому вікні для предків. «Перший хліб – поминки, він душам спасення, пара з його доходить до мертвих на той світ»; «пара як піде з хліба, то померишім». Його потім віддають жебракам»* [21, с. 192]. Можливим є те, що, або негаразди прогнозувало неправильне випікання жертовної хлібіни (тобто, душі не приймають ритуального кормління і не допомагають у хлібопеченні), або, через велику кількість тріщин у скоринці з боханця під час випікання виходила уся пара, відповідно, не було їжі для помертих.

Негативно сприймалась недопеченість хліба, яка спричинялась до переворення м'якуша в твердий глиноподібний за консистенцією «закалець» (*«закальця на три пальця»* [21, с. 192]) та відставання шкірки від м'якуша (про пустоту, що утворювалась в такому випадку говорили: *«хоч горобців заганяй»* [21, с. 192]). Такий хліб був непридатний до вжитку, в першу чергу, з практичних міркувань. Тим більше, що й пояснення такого явища, як

правило, реалістичне: «Як має хліб закалець, то кажуть, що не висидівся в печі» [29, с. 29]. Щоб цього не допустити, коли хліб зарум'янився, його слід було пересунути на інше місце, щоб він добре підпікся [34, с. 154].

Неоднозначним є ставлення до печива, з боків чи зверху якого вилазив опуклий наріст з тіста – «долька», «губа», «шишка». У Галичині вважалось, що причиною виникнення такого явища є те, що «злі люди господаря або господиню обмовляють» [37, с. 196].

На Волині навпаки вважалось, що на хлібі «мусе бути шишко, збоку вилізти» [3, арк. 58], «шишки повигоне – гарний хліб житній» [3, арк. 68].

Причиною виникнення такого явища було продовження процесу ферментації тіста, яке, разом із тим, що тісто було досить густо замішане, тозважаючи на те, що спочатку запікалась коріння (в першу чергу підошва) призводило до витворення таких своєрідних хлібних «протуберанців».

На Поліссі спостерігали, в який бік вилізуть загадані нарости: якщо всередину печі – на прибуток, якщо до устя (чи в бік двору) – до убутку [24, с. 31]. Такі уявлення своїм корінням зводяться до семантичної опозиції «внутрішній-зовнішній»: всі дії спрямовані в напрямку всередину неодмінно слугували до примноження достатку.

Дві хлібини, що злиплися та спеклись так у печі, віщували довге життя подружжю (Надсяння) [30, с. 67]. Такі печива заборонялось розрізати – їх слід було виключно розламувати (Закарпаття). Такий хліб використовували у народній медицині. За повір'ям закарпатських бойків та українських євреїв, якщо дитина не почала говорити після року життя, слід було розламати такі хліби у неї над головою [33, с. 158]; аналогічно вичиняли на Галицькій Волині, вважаючи, що дитина, над головою якої здійснили розламування зрошеного хліба, дуже швидко ростиме: «Дві хлібинки зліплювалися разом у печі. Казали, щоб дитині над головою розломити, то дитина буде рости дуже» [2, арк. 77].

Очевидно, розламування такого хліба означає його повірнення до природного (правильного) стану. Це, методом контактної магії, мало передатись хворій дитині. Однією з причин зліплення боханців у печі був їх інтенсивний та швидкий ріст, який, на думку селян, мав би передатись дитині, над чиєю головою розломували зліплений хліб.

У Галичині також побутувало повір'я, за яким, коли «хліб розплівиться у печі і випечеться на зразок коржів, то господиня захворіє» [37, с. 196]. Очевидно, суть повір'я така: хліб розтікся, коли був погано вимішаний, тобто, коли господиня не мала сили добре приготувати тісто, тобто вже була нездорова. З другого боку, хліб міг розтектись і тому, що був приготований з неякісних компонентів (з прілого зерна, на «переднівку», чи з порослого у колосі, наприклад): споживання печива з таких інгредієнтів могло пошкодити здоров'ю.

Зазначимо, що уявлення стосовно невдало випеченого хліба побутувало у росіян, які вважали, що якщо хліб випечеться незвичайної форми, то в домі слід чекати нещастия [8, с. 101].

Основною метою поведінкових норм для мешканців дому та жінки господині (виконавця хлібопечення) було забезпечення вдалого випікання хліба, шляхом виключення можливості негативного впливу на випік печива. Крім того, вони забезпечували корекцію процесу випікання хліба, як шляхом хлібопекарських технологічних прийомів (тобто дій раціонального змісту), так і маніпуляцій ірреального характеру.

Уявлення про можливі негативні наслідки невдалого випікання хліба мають наступну основу:

- розпад першого боханця, всадженого у піч, означав, очевидно, неприйняття його як жертви, що і віщувало негаразди, як гіпотетичне покарання від сил (очевидно, душ покійних родичів), яким ця жертва призначалась;
- розпад саме першого боханця віщував негаразди, оскільки негативний результат першої акції, у народній свідомості, провіщав негаразди у решті ідентичних акцій (невдалий перший хліб – невдали будуть решта);
- печиво, яке мало дефекти того чи іншого характеру, було непридатне чи малопридатне для споживання, тому набирало негативних аксіологічних характеристик (як змарнований продукт), що в свою чергу знижувало його семіотичний рівень та наближувало його символічні характеристики до понять смерті, голоду, бідності (відсутність хліба=голод=смерть).

Список використаних джерел

1. Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (Далі: Архів ЛНУ ім. І. Франка) – Ф. 119, оп. 17, спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіковані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7–19 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл. – 336 арк.
2. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр.: Польові етнографічні матеріали зафіковані 7–13 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському р-нах Львівської обл. – 150 арк.
3. Архів Інституту народознавства НАН України (Далі: Архів ІН НАН України). – Ф. 1, оп. 2, спр.: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіковані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 2–5 червня 2010 р. у Шумському р-ні Тернопільської обл. – 133 арк.
4. Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр.: Польові етнографічні матеріали зафіковані 27–29 червня 2010 р. у Турківському р-ні Львівської обл. – 73 арк.
5. Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр.: Польові етнографічні матеріали зафіковані 27–29 серпня 2010 р. у Здолбунівському р-ні Рівненської обл. – 137 арк.
6. Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр.: Польові етнографічні матеріали зафіковані 22–25 червня 2011 року у Воловецькому районі Закарпатської обл. – 22 арк.
7. Артюх, Л. Ф. Українська народна кулінарія /Лідія Артюх. – Київ: Наукова думка, 1977. – 152 с.

8. Балова, В. А. Очерки Пошехонья. Вѣрованія / В. А. Балова // Этнографическое обозрѣніе. – Москва, 1901. – № 4. – С. 81-134.
9. Борисенко, В. Повсякденна їжа та ритуальні страви / Валентина Борисенко// Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. Борисенко В. – К.: Родовід, 1997. – С. 218-221.
10. Глушко, М. Походження та джерела вчиненого хліба в українців (культурно-генетичний аспект) / М. Глушко // Народознавчі Зошити. – 2012 – № 1. – С. 3-18.
11. Голубович, І. Народня пожива в Снятинськім повіті (Покуті) / І. Голубович // Матеріали до української етнольготії. – Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1918. – Т. XVIII. – С. 48-70.
12. Гонтар, Т. Їжа карпатських українців // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4 т. / Гол. ред. С. Павлюк. – Львів, 2006. – Т. 2.: Етнологія та мистецтвознавство. – С. 366-384.
13. Зеленинъ, Д. Изъ быта и поэзии крестьянъ Новгородской губерніи. (По материаламъ изъ бумагъ В.А. Воскресенского) / Д. Зеленинъ // Живая старина. Періодіческое издание отдѣленія Императорскаго русскаго географическаго общества. – СПб., 1905. – Вып. 1-2. – С. 1-56.
14. Зюбровський, А. Народні традиції вчинення та замішування тіста для повсякденного хлібопеченья українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону в кін. XIX поч. ХХІ ст.: особливості технології та обрядово-звичаєвого супроводу / А. Зюбровський // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 2. – Т. 34: История. – Одесса: КУПРИЕНКО, 2013. – ЦИТ: 213–846. – С. 89–103.
15. Зюбровський, А. Традиційна основа випікання хліба на Рівненщині (за матеріалами польових досліджень Гощанського та Острозького районів Рівненської обл. у липні 2009 року) / Андрій Зюбровський // Народознавчі Зошити. – Львів, 2010. – № 5-6. – С. 776–783.
16. Кирчів, Р. Етнографічне районування України / Р. Кирчів // Мала енциклопедія українського народознавства / за редакцією чл.-кор. НАН України, д-ра. іст. наук, проф. С. Павлюка. – Л.: Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – С.185.
17. Коненко, Й. Народня пожива у Скалатськім повіті / Й. Коненко // Матеріали до української етнольготії. – Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1918. – Т. XVIII. – С. 70-85.
18. Кравченко, В. Вогонь / В. Кравченко // Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / В. Кравченко; упоряд. О. Рубан. – Т. 2. – К.: ІМФЕ, 2009. – С. 68–71.
19. Левкиевская, Е. Е. Переворачивание предметов / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого.– М., 2004. – Т. 3.: К (Круг) – П (Перепелка) – С. 679–681.
20. Макарчук, С. А. Історико-етнографічні райони України: навч. посібн. / С. А. Макарчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.; іл.
21. Милорадович, В. П. Життє-бытє лубенского крестьянина / В. П. Милорадович/ Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. Нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. І. Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – С. 170–341.
22. Оницук, А. Народний календар у Зеленици, Надвірнянського повіту (на Гуцульщині) / Антін Оницук // Матеріали до української етнольготії. – Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1912. – Т. XV. – С. 1–61.
23. Пословицы, поговорки, крылатые слова, приметы и повѣрья, собранныя въ слободѣ Сагунахъ, Острогожскаго уѣзда Воронежской губ. // Живая старина. Періодіческое издание отдѣленія Императорскаго русскаго географическаго общества. – СПб., 1905. – Вып. 1-2. – С. 141–180.
24. Страхов, А. Б. Культ хлеба у восточных славян. Опыт этнолингвистического исследования /А. Б. Страхов. – Мюнхен, 1991. – 246 с.
25. Сумцов, Н. Хлѣб въ обрядахъ и пѣсняхъ / Н. Сумов. – Харьковъ: Типография Зильберберга, 1885. – 137 с.
26. Толстая, С. М. Хлеб / С. М. Толстая // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ.ред. Н. И. Толстого. – М.: «Международные отношения», 2012. – Т. 5. – С (Сказка) – Я (Ящерица). – С. 412–421.
27. Толстой, Н. И. Верх-Низ / Н. И. Толстой // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общ. ред. Н. И. Толстого.– М., 1995. – Т. 1. – А (Август) – Г (Гусь). – С. 345–346.
28. Цімоў, В. С. Хлеб у традыцыйна-бытавой культуры беларусаў і палякаў / В. С. Цімоў // Беларуска-польскія культурныя сувязі. Матэрыялы наўуковай канферэнцыі 17–24 кастрычніка 1988 г.– Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 96–101.
29. Чичула, А. Народня пожива в Дрогобицькім повіті / А. Чичула // Матеріали до української етнольготії. – Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1918. – Т. XVIII. – С. 12–31.
30. Cisek, M. Materyjały etnograficzne z miasteczka Źołuni w powiecie Przemyskim / M. Cisek// Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1889. – T. 13. – S. 54–83.
31. Kopernicki, I. Przyczynekdo etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofię Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie / I. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1887. – T. 11. – S. 130–228.
32. Kubiak, I. Chleb w tradycji ludowej / I. Kubiak, K. Kubiak. – Warszawa, 1981. – 231 s.
33. Lilientalowa, R. Wierzenia, przesyady i praktyki ludu żydowskiego / R. Lilientalowa // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. – Warszawa, 1905. – T. 19. – Z. 2. – S. 148–176.
34. Rokossowska, Z. Chleb. Jego znaczenie w przesadach, lecznictwie i codziennym życiu, zebrane na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiahelskim / Z. Rokossowska // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. – Warszawa, 1899. – T. 13. – Z. 1. – S. 153–158.
35. Sokalski, B. Powiat Sokalski pod względem etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów: Z drukarni ludowej pod zarz. St. Baglego, 1899. – 496 s.
36. Szukiewic, W. Wierzenia i praktyki ludowe (zabobony, przesyady, wróżby i t. d.) zebrane w gubernji Wileńskiej / W. Szukiewic // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. – Warszawa, 1903. – T. 17. – Z. 3. – S. 265–280; Z. 4. – S. 432–444.
37. Wierzchowski, Z. Materyjały etnograficzne z powiatu Tarnobrzeskiego i Niskiego w Galicyi / Z. Wierzchowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1890. – T. 14. – S. 145–251.

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ
АНАМАСТЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ АПОВЕСЦІ
А. БЕНЗЕРУКА «МЯЧЫ ГРУНВАЛЬДА,
АЛЬБО ДВАНАЦЦАЦЬ АБАРОНЦАЎ КАРАЛЯ»

У аповесці «Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў карала» Анатоль Бензярук вядзе зімальны аповед пра знакамітую Грунвальдскую бітву, у якой сышліся магутныя рыцары Крыжацкага войска, што вёў у бой вялікі магістр Ульрых Юнгінген, з палякамі і ліцвінамі, якімі кіравалі кароль Уладзіслаў Ягайла і вялікі князь Аляксандр Вітаўт. Па-мастаку ўваскрашаючы карціны гэтай знакавай для айчыннай гісторыі падзеі, пісьменнік умела выкарыстоўвае вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных імёнаў, якія з'яўляюцца каштоўнымі помнікам матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў: «у імёнах нярэдка адлюстроўваецца характар і дух народа лепш, чым ва ўсіх іншых гістарычных помніках; у гэтым выпадку ўласныя імёны служаць скарочанай гісторыяй унутранага быту і духу народнага, і нярэдка, дзе маўчаць хронікі і гістарычныя помнікі, там пачынае гаварыць слова» [1, с. 29].

Значнае месца ў анамастыконе рамана займаюць так званыя *«фонавыя онімы»*: назвы свят, бóstваў, культавых пабудоваў, геаграфічных аб'ектаў, старожытных дзяржаў. Адной з найгалоўнейшых катэгорый наіўнага асэнсавання асобай свету з'яўляеца катэгорыя часу. Асабістae і грамадскае жыццё чалавека было звязана з пэўнымі святамі, якія ахутваліся магічнай тайнай. Таму геартонімы (найменні свят) шырока прадстаўлены на старонках аповесці А. Бензерука. Гэта назвы як хрысціянскіх (*Вербная нядзеля, Раство Хрыстове, дзень Святога Яна Хрысціцеля, дзень Рассення Апосталаў*), так і язычніцкіх (*Купалле*) свят. Так, час пэўных падзеі вызначаўся з пункту гледжання найважнейшых рэлігійных свят: «Добра, – згадзіўся Ягайла, – хай будзе, як паслы просяць, як меншасць вырашила: да лета 1410 года ад Раства Хрыстова да дня Святога Яна Хрысціцеля будзе ў нас мір з Ордэнам Святой Марыі» [2, с. 22].

Каб перадаць асаблівасці светапогляду чалавека эпохі Сярэднявечча, пісьменнік ужывае на старонках гістарычнай аповесці *«мэонімы і агіёнімы»* – найменні багоў і святых. Так, ідуучы на лёсавырашальную бітву, кароль звяртаецца па дапамогу да *Божай Маці*: «Ягайла ціхмяна маліўся, спяваючы *«Багародзіцу»*» [2, с. 5]. Ваяры перад бітвой натхнююцца воклічам, у якім гучаць імёны багоў (бога вайны і бога святла) – пакрavіцеляў непераможных легіяneraў Старожытнага Рыма: *«Марс, Аналон – нас цэлы легіён»* [2, с. 41].

Атмасферу мінуўшчыны дапамагаюць перадаць такія «фонавыя» онімы, як біблійнімы (*Святое Пісъмо, Біблія*), назвы ікон (*абраз Святога*

Францыска), найменні духоўна-вайсковых рыцарскіх аб'яднанняў (*Ордэн Святой Дзевы Марыі Тэўтонскай*).

Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць таксама ўжытыя ў канцэце гістарычнага рамана *тапонімы*. Устарэлыя геаграфічныя найменні былі разгледжаны паводле іх суадносінаў з сучаснымі называмі. Некаторыя ўстарэлыя найменні адрозніваюцца ад сучасных назваў асаблівасцямі гучання і словаўтваральнымі афіксамі. Гэта фанетыка-словаўтваральная археонімы: *Менск, Берасце, Гародня, Вільня, Коўна. Гістарыёнімы* з'яўляюцца найменнямі дзяржаў і дзяржаўных саюзаў, якія зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Залатая Арда* (феадальная дзяржава на тэрыторыі Сярэдняй Азіі і Усходняй Еўропы ў XII–XV стагоддзях, якая трymала ў васальнай залежнасці рускія землі), *Падляшша* (гістарычная вобласць на заходзе этнічнай тэрыторыі беларусаў у басейне Заходняга Буга і Нарава, у XIII–XIV стагоддзях цалкам увайшла ў Вялікое Княства Літоўскае), *Чэшскае Карапеўства*. Тапонім *Літва* змяніў з цагам часу сваё значэнне. Зараз гэта адна з прыбалтыскіх дзяржаў, у часы Ягайлы і Вітаўта Літва – землі паміж сённиншнім Навагрудкам, Маладечнам, Мінском і Слонімам. Гістарычны каларыт XV стагоддзя передаецца праз выкарыстанне найменняў культавых збудаванняў, старадауніх замкаў і рынкаў, дзе разгортваюцца падзеі аповесці: *Чэрвеньскі манастыр, Кобринскі замак, Кракаўскі замак, Кракаўскі рынак*.

Галоўнае месца ў анамастычнай прасторы аповесці займаюць антрапонімы – імёны, прозвішчы, мянушкі людзей. Аўтар раскрывае чытчу старонкі гісторыі Радзімы. Таму ў творы не раз называюцца імёны рэальных гістарычных дзеячаў. Гэта найменні валадароў дзяржаў XV стагоддзя, асноўнага часу дзеяння аповесці – *онімы-сучаснікі*: імёны польскага карала *Уладзіслава Ягайлы*, літоўскага князя *Аляксандра Вітаўта*, сына хана Залатой Арды *Джалаадзіна*, чэшскага караля *Вацлава*, венгерскага караля *Сігізмунда*; імёны палкаводцаў: магістра Тэўтонскага ордэна *Ульрыха Юнгінгена*, камандора *Ліхтэнштайна*, маршала *Валенрода*. Аўтар аповесці прыгадвае старонкі гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, таму ў творы ўжываюцца *онімы-рэträспекцыі* – імёны вялікіх князёў *Гедзіміна* і *Альгерда*. Некаторыя вядомыя ў сусветнай гісторыі валадары мелі не толькі імёны, але і характеристычныя празванні-мянушки, што адлюстравана ў аповесці: «Шкадуе рыцар сваю шэрую торбу: у ёй хаваў грамату ад былога гаспадара – караля неапалітанскага ды іерусалімскага *Ланселота Велікадушнага*, напісаную каралю *Ягайле*» [2, с. 46]; «Жыў-княжыў у Пінску слáўны гаспадар *Юрый*, *на мянущи Нос*» [2, с. 35]; «*Камтур* быў са старажытнага роду. Усе мужчыны ў сям'і наслілі аднолькавае імя, Генрыхі – бацька, дзед, прадзед і гэтак ажно да Генрыха *Чэскага* і Генрыха *Рускага*, заснавальнікаў роду. Яны атрымалі мянушки не за тое, што адзін быў чэхам, а другі русінам. Зусім наадварот: адчайна і смела

змагаліся продкі Плаўэна супраць славян, прыхоплівалі чужыя землі, на іх замкі свае будавалі, таму і стаў забойца чэхаў звацца **Чэскім**, а забойца русаў **Рускім**» [2, с. 74].

Адлюстраваны ў аповесці і даўні звычай надання дзіцяці імені таго святога заступніка, у свята якога нарадзілася дзіця. Так, пінская князёуна атрымала імя **Яна**, бо нарадзілася на дзень **Святога Яна**: «**Янка** – купальская дачка... Нараďлася **Яна** ў Купальскую ночь, калі палалі кастры, плылі песні над жытнімі палямі і водамі, калі шукалі чудоўную кветку» [2, с. 40]. Адаптуючыся да славянскіх моў, хрысціянская імёны сталі ўтвараць размоўна-бытавыя і ацэнчныя формы. Так, памяншальныя формы (дэмінутывы) сталі выкарыстоўвацца для наймення дзяцей, што знайшло адлюстраванне ў аповесці: «Пасля кніжных навук чакае **Янку** вайсковы настаўнік. У ваяра цяжкі тугі лук, у **Яны** лягчэйшы:

– Ну, **Яська**, і ты спрабуй!» [2, с. 36].

Ужываецца на старонках гістарычнай аповесці і даўняя граматычная форма клічнага склону імені: «Глянь, **Вітаўце**, як на поўначы, на заходзе ўзняліся жалезнагаловыя пачвары» [2, с. 11].

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазій пісьменніка, то яны адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў XV стагоддзі. Так, некаторыя героі носяць язычніцкія імёны: рыцары **Дабяслаў**, **Келбаса**, **Збігнеў**, **Земавіт**, майстар **Яраслаў**. Частка герояў, якія прынялі хрысціянскую веру, носяць праваслаўныя або каталіцкія імёны: каралеўскі духоўнік **Барташ**, святар **Мікалай**. Некаторыя персанажы ідэнтыфікуюцца праз пасрэдніцтва хрысціянскага імені і язычніцкага празвання-мянушкі: майстар **Данілка Русін**, стараста ў Быдгашчы **Януши Бярозавая Галава**, палкаводцы **Ян Сокал**, **Ян Жыжска** і інш.

З XII стагоддзя на нашых землях стаў ужывацца такі кампанент антрапанімічнай лексікі, як **памранімічнае іменаванне**, утворанае ад імені ці мянушкі бацькі або продкаў па бацькаўскай лініі. Такія формы наймення маюць прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў: «Прыставіў князь да дачкі выхавацеля – даўгавусага **Кіру Данілавіча**, вопытнага ваяра» [2, с. 35].

Паэтонімамі ў кантэксце аповесці А. Бензераука з'яўляюцца не толькі асабовыя імёны, але і непарыўна звязаныя з імі апелятивы-прыдаткі. У падобных выпадках адпаведныя агульныя назоўнікі маюць непасрэдныя адносіны да персанажаў, характарызуюць іх паводле той ці іншай прыкметы. Аззначэнні-прыдаткі пры асабовых імёнах у творы А. Бензераука ўтрымліваюць наступныя віды інфармацыі пра носьбітаў імёнаў. Яны могуць указваць на род заняткаў, сацыяльнае становішча персанажа: «Але **Барташ-капелан** паспей пракрычаць войску: «Мы пераможсам!» [2, с. 77]; «**Данілка-майстар**, бы пух молат падкідае» [2, с. 51]; на месца нараджэння героя: «Замежныя рыцары доўга ваяваць могуць, ды толькі

за гроши», – непакоіцца **Ян-кракавяк**» [2, с. 47]; на знешнасць чалавека: «Лічыць стары **Кірша-даўгавус**» [2, с. 89].

З пункту гледжання літаратурна-мастацкай анамастыкі, многія з імёнаў персанажаў рамана з'яўляюцца гаваркімі онімамі. Сэнс такіх празванняў раскрываецца праз глыбокое спасціжэнне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Імя хуткага, імклівага, смелага каралеўскага пасланца, які пераадольвае ўсе перашкоды на сваім шляху – **Збігнеў Чайка**. Унутраная форма імені раскрываецца праз характарыстыку носьбіта наймення, якая гучыць з вуснаў падканцлеры Каралеўства Польскага: «**Чайка** – самы адважны і надзейны, хто і на крылах бурана данясе добрую вестку» [2, с. 12]. Мастацкі эффект ва ўжыванні антрапоніма ствараецца за кошт аманімічнага каламбура. Аўтар абыгрывае семантыку этымона язычніцкага імені, ужытага ў складзе адмоўнага парыўнання: «Не над морам ляціць чайка. Мільгаюць над высокімі снягамі каптымы гарачых коней. Уздень сонца асвяляе доўгую дарогу, рагаты месяц уначы. Нясуцца коні, коўзаюцца крытыя сані. Услед прыспяшаецца невялічкі атрад вершнікаў. Меладычна звіняць бомы, бы з заснежсаным лесам гамоняць. Важны чала-век едзе: каралеўскі пасланец вязе грамату **Вітаўту**» [2, с. 12].

Адлюстраваны ў аповесці і стары звычай змены імені, звязаны са зменай статусу асобы. Так, комтур Тэцінген пасля Грунвальдской бітвы атрымаў новае імя, што трапна акрэслівала паводзіны палахлівага рыцара, які збег з поля бітвы: «А вось Тэцінгена адoleў не чужы рыцар, а страх за сваю скuru. Меў комтур зычны голас. Калі пабачыў, што справа – швах, тады крычаў сваім вояям: «Хэрум!» «Хэрум!» (што значыць «Назад! Назад!»). Комтур Тэцінген, хвалько і задзіра, наперадзе ўсіх даваў драпака. (З тae пары яго звалі **Рэйтар-Хэрум** – Рыцар-Назад.) За ім кулём каціліся рэшткі крыжсавага воінства» [2, с. 12].

Як бачым, у аповесці А. Бензераука сродкам мастацкага адлюстравання фактаў і постацяў далекага мінулага з'яўляюцца насычаныя нацыянальна-культурнай інфармацыяй уласныя імёны, якія становяцца адным з найважнейшых спосабаў выражэння светапогляду чалавека далёкага XV стагоддзя.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Карніёўская, Т. А. Имена́слоў Гомея другой паловы ХХ стагоддзя: манаграфія / Т. А. Карніёўская. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарны, 2010. – 168 с.
2. Бензярук, А. Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў караля / А. Бензярук. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 130 с.

ТВОРЧАСЦЬ А. РАЗАНАВА Ў АЦЭНКАХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ

Алесь Разанаў належыць да таго шэрага пісьменнікаў, якія прыйшлі ў беларускую літаратуру ў 70-я гады XX стагоддзя. Першай кнігай паэта стаў зборнік «Адраджэнне» (1970), пасля гэтага пабачыла свет яшчэ больш дзесяці зборнікаў. Кожная з кніг па-свойму адметная. Напрыклад, знакавай падзеяй 80-х гг. стаў вершаваны зборнік «Шлях–360» (1981), прадмову да якога напісаў паэт Пімен Панчанка, а пасляслоёе – крытык Варлен Бечык. Літаратуразнаўцы сышліся на думцы, што Алесь Разанаў сваёй творчасцю пазначаў наватарскі шлях у паэзіі, а новае, як вядома, выклікае спрэчкі, а то і непрыманне, таму надзвычай важнай была для паэта падтрымка калег і разуменне з боку літаратурнай крытыкі.

А. Разанаў амаль сорак гадоў займаецца літаратурнай творчасцю, аднак пра яго пакуль напісана парадкальная няшмат, хоць апошнім часам колькасць даследаванняў і публікацый павялічылася. Да ліку найбольш значных варта аднесці манографію Г. Кісліцынай «Алесь Разанаў: проблема мастацкай свядомасці» [1]. Сярод аўтараў публікацый пра творчасць паэта трэба адзначыць Т. Чабан, У. Калесніка, Я. Гарадніцкага, У. Гніламёдава, У. Конана, Е. Лявонаву [2]. Першае, што звяртае на сябе ўвагу ў гэтых мэтэрыялах, – статус паэта-наватара, нададзены Разанаву. Так ужо атрымала-ся, што ўсім – і аматарам паэтычнай творчасці, і даследчыкам літаратуры, і проста чытачам – разанаўская паэзія здаецца з'явай іншага парадку, нязвыклай для беларускай літаратуры. Эпітэты, якія характерызуюць яго творчасць, – «экстрэмальны», «наватарскі», «новы», «самабытны», «карыгінальны». Аднак, нягледзячы на ўсе гэтыя азначэнні, паэзія Алесь Разанава ў не меншай ступені і традыцыйная. Пра гэта сведчыць аргументацыя Г. Кісліцынай, якая ў сваёй манографіі дала досыць выразную назуву аднаму з раздзелаў: «Класічная літаратурная традыцыя і ідэйна-творчыя пошуки Алесь Разанава». Даследчыца паказвае сувязь творчасці паэта з класічнай мастацкай спадчынай, праводзіць паралелі з творчасцю Я. Купалы, М. Багдановіча. Разам з тым у манографіі адзначаецца, што «услед за Багдановічам Разанаў ставіць перад сабой задачу спрыяць стварэнню літаратуры, якая б па сваіх ідэйна-эстэтычных якасцях адпавядала лепшым узорам сусветнага мастацтва» [1, с. 37]. Блізкія ці падобныя назіранні знаходзім у іншых крытыкаў і даследчыкаў. Напрыклад, У. Гніламёдаў піша, што «свой стиль Алесь Разанаў фарміруе, азіраючыся не на каго-небудзь, а на Гамера: «Напоўніўся весткаю позірк, а слых цішынёю», – гаворыцца ў адной з паэм. Успамінаецца вяртанне Адыселя (з гамераўскага эпасу), ён вярнуўся ў сваю Ітаку, «пространством и временем полный». Паэт хоча ўзняць сучасніка на больш высокі абсяг быцця» [3, с. 236].

Творы Алесь Разанава перакладзены больш чым на 20 моў свету. Яго паэтычныя зборнікі выйшлі ў Германіі, Балгарыі, Грузіі, Польшчы. Некаторыя з іх уяўляюць сабой кнігі-білінгвы. На грузінскай мове выйшла яго кніга «Вандроўны горад» (1987), балгарскай – «Страшны суд» (1996), польскай – «Заваёўнікі», «Падарунак хроснай маці» (1997). Відавочна, што А. Разанаў выйшаў за прасторы звыклага беларускага мастацкага космасу і падняўся да вышыні не толькі єўрапейскіх, але і сусветных. Але, нягледзячы на гэта, ён, як ні парадаксальна, «адзін з самых беларускіх паэтаў у нашай літаратуре» [4, с. 28].

Нягледзячы на тое, што А. Разанаў дасягнуў вяршынь на паэтычным алімпе не толькі Беларусі, але і іншых краін свету, творца знаходзіцца ў пастаянным пошуку, прагне абнаўлення. Менавіта ў гэтым сутнасць паэзii, сутнасць яе адвечнай залежнасці ад часу. Так, напрыклад, Я. Гарадніцкі ў сваім эсэ пра творчасць Алесь Разанава піша: «Паэзія мае мноства азначэнні. Сярод безлічы іншых ёсць і такое: гэта тое, што знаходзіцца на другім, нябачным для вока, баку дрэва. Бачыць нябачнае, чуць нячутнае – у гэтым прызначэнне паэзii і яе сутнасць... Як ні ў кога з беларускіх паэтаў, у Алесь Разанава ягоны філософскі светапогляд адэкватны ягонаму паэтычнаму свету» [5, с. 47]. З думкай даследчыка цяжка не пагадзіцца, таму што Алесь Разанаў па-свойму вырашыў праблему адзінства формы і паэтычнага зместу, але галоўнае, відаць, у тым, што яго асабісты жыццёвы досвед заўсёды адпавядаў і сёння адпавядае высокаму і строгаму вопыту часу, яго патрабаванням да мастацтва. Алесь Разанаў – паэт, які пошук, адкрыццё зрабіў сваёй творчай мэтай. Некаторыя даследчыкі параўноўваюць паэта з «майстрами за ганчарным кругам, які шукае новай формы для сваіх вырабаў. Бесперастанку апрацоўвае, месіць-перамінае важкую неаднародную глину, пакуль яна не станеца падатлівай і не набудзе жаданы выгляд. Ва ўмелых руках майстра нараджаецца цуд» [6, с. 42].

Чытаючы творы А. Разанава, згаджаецца з думкамі крытыкаў, што «кожны яго радок, слова, думка, вобраз заглыбленяя, бо ўесь час аўтар у роздуме, у працэсе пазнання, чымосьці па-сапраўднаму ўсхваляваны, занепакоены, спрабуе знайсці выйсце з нейкай складанай ситуацыі (часам нават незразумела – якой іменна)» [6, с. 42]. Сапраўды, паэзія А. Разанава няпростая для ўспрымання, яна вымагае неаднаразовага, асэнсаванага прачытання. Але той, хто цярпліва, удумліва ўчытаеца ў яе, духоўна пабагацее, бо адна з несумненных вартасцей разанаўскай паэзii – з'яўленне ў ёй новага героя, чалавека, які імкнецца знайсці шляхі адраджэння адзінай для ўсіх каштоўнасці – душы.

Класічны традыцыяналіст і разам з тым яркі наватар, Алесь Разанаў заснаваў і ўвёў у паэзию свае, новыя жанры і, нягледзячы на не надта спрыяльныя ўмовы творчасці, здолеў сказаць непаўторнае слова пра час і пра сябе. Яго паэзія ўвабрала ў сябе нацыянальную культурную памяць

і арганічна самавыяўляеца ў кантэксце сусветнай культуры і літаратуры. Застаючыся асобай непаўторнай, беларускі паэт сцвярджае сябе сваім тварэннямі як чалавек-«сусвет», чалавек-«космас». На старонках перыядычнага друку з'яўліся нават артыкулы з адпаведнымі назвамі. Так, напрыклад, у «Полымі» Т. Аляшкевіч презентавала свой артыкул «Гук і сэнс у паэтычным космасе Алеся Разанава», дзе яна звяртае ўвагу на вызначальную і распознавальную рысу яго творчасці – моцна выяўленую гукавую аснову верша. Даследчыца адзначае: «Яна (гукавая аснова – В.К.) трymаеца перш за ўсё на паўтарэнні «сузор’яў» зычных гукаў, што пераклікаюцца паміж словамі і надаюць тэксту звязнасць і дадатковую шчыльнасць» [7, с. 122]. Л. Яўдошына ў сваіх артыкулах, прысвечаных лінгвістычнаму аналізу вершаказаў А. Разанава, таксама звяртае ўвагу на гукапіс, які, на яе думку, накіраваны на актуалізацыю ўнутранай формy слова. Даследчыца піша: «Паэзія Алеся Разанава – свет багатай і невычарпальнай змястоўнасці, адметнай вобразнасці і філософскай заглыбленасці. Гэта свет, які не пакідае чытача абыякавым, прымушае яго думаць і разважаць, адчуваць і перажываць, узбагачацца інтэлектуальна і эстэтычна. Відавочна, што ў цэнтры гэтага свету знаходзіца сам чалавек – лірычны герой А. Разанава, надзелены неардынарным светабачаннем, здольны ба-чыць арыгінальнае і нечаканае ў звыклым і будзённым, адкрываць новае ў вядомых рэчах і найперш у самім сабе. Названая адметнасць творчасці аўтара знаходзіца ў поўнай адпаведнасці з яго меркаваннем пра тое, што «першай і апошняй мэтай пазіі з'яўляеца сам чалавек, яго магчымасці» [8, с. 48]. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што «пры ўсёй яўнай калейдаскопічнасці, мазаічнасці верша, паэм, балады Разанава ягоны твор – цэласны арганізм, знітаваны з асобай аўтара» [5, с. 47]. Гэтай жа думкі прытрымліваецца і Н. Ламека, якая прыходзіць да вываду, што слова і сэнс у Разанава не толькі не губляюць сувязі, але ўсё мацней сплятаюцца адно з адным [4, с. 30]. З разважанняў даследчыцы вынікае, што паэт імкнецца спазнаць справядлівы, першапачатковы сэнс моўных адзінак, разгадаць самыя патаемныя іх загадкі.

У шэрагу артыкулаў прасочваеца эвалюцыя паэзіі А. Разанава ад зборніка да зборніка, паказваеца ўзыходжанне паэта па творчай лесвіцы. Вылучаюцца асноўныя этапы ў творчасці паэта, кожны з якіх, як правіла, звязваеца з выхадам пэўнага зборніка.

Даследчыкі дакладна адзначаюць дамінантныя рысы паэзіі Алеся Разанава, яе ідэйна-філософскія абсягі. Паэт асэнсоўвае праблемы чалавечага быцця: «чалавек і прырода, чалавек і грамадства, чалавек і мараль». Напрыклад, Е. Лявонава вылучае такую надзвычай істотную жанрава-стылевую рысу, як стварэнне традыцыйнага ў еўрапейскай паэзіі «верша на прадмет, аб прадмете, рэчы, нават верша-рэчы» [2, с. 35]. Даследчыца судносіць «прадметныя», «рэчыўныя» вершы беларускага аўтара з паз-

тычнай канцэпцыяй Р.-М. Рыльке і робіць выснову, што, «паводле Рыльке і Разанава, рэч гарантую чалавеку яго пасміротны працяг; нават калі застаеца «нізкай», побытавай, яна забяспечвае існаванне «высокага», быцця, становіща метафорай у пэўным сэнсе свету ў яго цэласнасці...» [2, с. 35]. Гаворачы пра змест паэзіі А. Разанава, крытыкі і даследчыкі адзначаюць інтэлектуальны харктар і філософскую напоўненасць яго паэзіі. Інтэлектуалізм і філософізм – самыя адметныя якасці паэзіі А. Разанава. Да асноўных матываў творчасці адносяць наступныя: цікавасць да роднага слова, міфалагізм, фальклорызм, зварот да слáунага мінулага; пошуки сувязяў, момантаў судакранання ўласна беларускага з агульнаславянскім, еўрапейскім і агульначалавечым.

Аналізуучы працы, прысвечаныя А. Разанаву, можна адзначыць, што адзін з цікавых аспектаў «разанаваўства» – разгляд твораў паэта з фармальна-боку. Даследчыкі раскрываюць тыя ці іншыя асаблівасці структуры вершаваных тэкстаў Алеся Разанава, паказваюць іх рытмічную арганізацыю, жанравае ablічча. Аднак працэс узбагачэння і ўдасканалення жанравай сістэмы паэта працягваеца, з'яўляючыца новыя вершаваныя формы. Так, Е. Лявонава ў артыкуле «Слова кілча – сэнс адгукавацца...» аб'ектам свайго аналізу абрала вершасловы. Яна лічыць, што «перед усім варта звярнуць увагу на іх вонкаве ablічча» [9], і сама прапануе аналіз гэтай паэтычнай формы. Фармальна-змястоўная глыбіня многіх твораў А. Разанава аналізуеца ў кнізе Е. Лявонавай «Агульнае і адметнае» [10].

У апошні час з'яўліся дысертацыйныя даследаванні, прысвечаныя аналізу паэтыкі і мовы разанаўскіх твораў. Так, у 2001 г. з'яўлялася дысертацыйнае даследаванне Т. Старасценка «Лексіка-стылістычныя сродкі рэалізацыі контрасту: На матэрыяле твораў Алеся Разанава»; у 2008 г. выйшлі манаграфіі А. С. Івашчанкі «Паэтыка Алеся Разанава: між медытацияй і рацыяй» і Т. Ціхановіч «Дынаміка жанравай фонасемантыкі паэзіі Алеся Разанава» [11; 12; 13]. Новыя працы падкрэсліў адметны харктар паэтыкі А. Разанава, самабытнасць аўтарскага стылю паэта, творчасць якога, несумненна, будзе прыцягваць увагу новых даследчыкаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Кісліцына, Г. М. Алесь Разанаў: праблема мастацкай свядомасці / Г. М. Кісліцына. – Мінск : Беларус. навука, 1997. – 144 с.
2. Лявонава, Е. «Палову жывіці падаюся ў свет, палову – варочаюся са свету...» Алесь Разанаў і філософска-эстэтычныя пошуки ў еўрапейскай літаратуры / Е. Лявонава // Роднае слова. – 1997. – №12. – С. 32–42.
3. Гніламёдаў, В. Традыцыі і наватарства / У. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 1972.
4. Ламека, Н. У. «Зямлі вяртаючы нябесы». Творчасць Алеся Разанава ў кантэксце сусветнай літаратуры // Роднае слова. – 2004. – № 2. – С. 28–32.
5. Гарадніцкі, Я. «І верад свой я ў слова пераклаў...» Эсэ пра творчасць Алеся Разанава / Я. Гарадніцкі // Роднае слова. – 1992. – № 1. – С. 47–53.

6. Ціхановіч, Т. Паззія Алеся Разанава: наватарства, жанравыя пошуки / Т. Ціхановіч // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – №11. – С. 42–57.
7. Аляшкевіч, Т. Гук і сэнс у паэтычным космасе Алеся Разанава / Т. Аляшкевіч // Польмія. – 2010. – № 2. – С. 122–130.
8. Яўдошына, Л. Асаблівасці паэтыкі вершаказаў Алеся Разанава / Л. Яўдошына // Веснік Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітета. – 2013. – С. 48–54.
9. Лявонава, Е. «Слова кілча – сэнс адгукавацца...» (ням. кн. Вершасловаў Алеся Разанава) / Е. Лявонава // Літ. і маст. – 2004. – 9 крас.
10. Лявонава, Е. Агульнае і адметнае: творы бел. пісьменнікаў ХХ ст. у кантэксле сусветнай літаратуры / Е. Лявонава. – Мінск: Маст. літ. – 2003.
11. Старасценка, Т. Я. Лексіка-стылістичныя сродкі рэалізацыі кантрасту: на матэрыяле твораў Алеся Разанава: дыс. ... канд. філал. навук / Т. Я. Старасценка – Мінск, 2001.
12. Іващанка, А. Паэтыка Алеся Разанава: між медытатыяй і рацыяй: манографія / А. Іващанка. – Мінск: БНТУ, 2008. – 143 с.
13. Ціхановіч, Т. Дынаміка жанравай фонасемантыкі паэзіі Алеся Разанава: дыс. на атрыманне вучонай ступені канд. філал. навук: 10.01.08 / Т. Ціхановіч. – Мінск, 2008. – 119 л.

B. M. Касцючык (Брэст)

ТЫПЫ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

Фразеалагізмы з'яўляюцца адметнымі моўнымі адзінкамі. Яны істотна адрозніваюцца ад слоў паводле многіх паказчыкаў (семантычных, марфалагічных, сінтаксічных). Фразеалагізмы разглядаюцца як састаўныя назвы, якія складаныя знакі, якія пазбаўлены прамога дэнататуёнага фону. У складзе ж значэння фразеалагічных адзінак назіраюцца розныя дадатковыя психалагічныя накладанні, прагматычныя характеристыкі, эмацыйна-психалагічныя ацэнкі.

Дыялектныя фразеалагізмы, занатаваныя ў вёсцы Тышкавічы Іванаўскага раёна, уяўляюць сабой спецыфічны пласт намінатуённа-ацэначных сродкаў, які з'яўляецца састаўной часткай фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы і фразеалогіі беларускай нацыянальнай мовы. Да следчыкі вылучаюць розныя тыпы фразем: 1) фразеалагізмы, вядомыя ўсім дыялектам і літаратурнай мове; 2) тэртыярыяльна амбежаваныя фразеалагізмы, уласцівыя і літаратурнай мове; 3) тэртыярыяльна неабмежаваныя фразеалагізмы, адсутныя ў літаратурнай мове; 4) фразеалагізмы, якія ўжываюцца ў асобных гаворках і не ўваходзяць у фразеалагічны склад літаратурнай мовы; 5) дыялектныя варыянты агульнанарадных фразеалагізмаў. Да ліку дыялектных, на думку М. Даніловіча, адносяцца толькі фразеалагічныя адзінкі пятай групы [1, с. 23]. Сярод дыялектных варыянтаў вылучаюцца свае тыпы, якія ілюструюць характар адрознення дыялектызма ад літаратурнага адпаведніка.

Так, пераважная большасць дыялектных фразеалагізмаў з'яўляецца **фразеалагічна-фанетычнымі дыялектызмамі**. При тоеснасці значэння

яны адрозніваюцца ад літаратурных фразеалагізмаў асобнымі гукамі. Згадаем некаторыя з іх: *устаты на ногы – устаць на ногі* (ФСБМ, Т. 2, с. 500) «*направіць сваё матэрыяльнае становішча, разбагацець*»: *Ек устанытэ на ногы, то тогды і купытэ себі машыну; браты до душі – браць да душы* (ФСБМ, Т. 1, с. 120) «*уразліва ўспрымаць што-н., моцна перажываць*»: *Ёго слова міні гэтак ворочаюць душу, што я ныяк ны можу заснуты; рабыты з муҳы слона – рабіць з муҳі слана* (ФСБМ, Т. 2, с. 49) «*перрабольшаць*»: *Люды заўши зробяць з муҳы слона; бытылынды – біць лынды* (ФСБМ, Т. 1, с. 93) «*нічога не рабіць*»: *Усе літо лынды быў, а зарэ шэ нішо хочэ!; зубы з'юна чым – зубы з'ёу на чым* (ФСБМ, Т. 1, с. 438) «*мае вялікі вопыт, навыкі ў чым-н.*»: *Я ужэ на гэтым тканні зубы з'йла; по-класты зубы на польцу – пакласці зубы на палицу* (ФСБМ, Т. 1, с. 512) «*пастаянна недаядаць, галадаць*»: *Ек ны робытымыш, то зубы на польцу хутко покладэш; вдарыты в хомут – ударыць у хамут* (ФСБМ, Т. 1, с. 95) «*рашуча не пагадзіцца, заўтарціцца*»: *Пожынвалыся, коб він ны вадрыв в хомут. А тыпэр што ля ейі робыты?; горыты в рукахчых – гарыць у руках чыіх* (ФСБМ, Т. 1, с. 263) «*хутка выконваецца (пра работу)*»: *У Жэнкы всэ в руках горыть і всэ завышы зробленэ; даты дуба – даць дуба* (ФСБМ, Т. 1, с. 325) «*памерці*»: *Коб хоть тутыка нам з тобою дуба ны даты в гэтакым холоде; залываты вочы – заліваць вочы* (ФСБМ, Т. 1, с. 402) «*напівацца*»: *Хватыть вжэ вочы залываты кождый дэнь; грэты на нервахкаму – іграць на нервах каму* (ФСБМ, Т. 1, с. 462) «*раздражняць, злаваць, хваливаць каго-н.*»: *Ты ишо, нарочно міні на нервах грайш?; сушыты зубы – сушыць зубы* (ФСБМ, Т. 2, с. 407) «*весела смяяцца, рагатаць*»: *Ны сушы зра зубы, бо ныц смішнага ны бацу; кусаты лыкты – кусаць локці* (ФСБМ, Т. 1, с. 551) «*шкадаваць аб чым-н. няздзейсненым, непапраўна страчаным*»: *Будыш ты себі ішэ локты кусаты, алы будэ позно; махнуты рукою – махнучь рукој* (ФСБМ, Т. 1, с. 24) «*перастаць звяртаць увагу на што-н., перастаць цікавіцца чым-н.*»: *Я давно вжэ махнula рукою на ёго вытыванні; молоты языком – малоць языком* (ФСБМ, Т. 2, с. 16) «*пустасловіць*»: *Вона оно і знае, што молоты языком, а правды ныколы ны скажэ; крутыцца на языку – круціцца на языку* (ФСБМ, Т. 1, с. 538) «*не ўспамінаецца ў момант гутаркі пра што-н. вядомае*»: *На языку крутыцца, а вспомніты ныек ны можу; паліц об паліц ны стукнүты – палец аб палец не стукнүць* (ФСБМ, Т. 2, с. 478) «*нічога не зрабіць, нічым не дапамагчы каму-н.*»: *А він і пальц об пальц ныколы ны стукнэ, всё трэба за ёго робыты; ходыты ходуном – хадзіць хадуном* (ФСБМ, Т. 2, с. 145) «*прыходзіць у рух, бурна прайяўляцца*»: *Чырыз вонкі було выдно, шо ў хаты ўсе ходуном ходзэ; убыты ў голову – убіць у галаву* (ФСБМ, Т. 2, с. 470) «*запомніць што-н.*»: *Убы собі ў голову тэе, што тобі кажутъ; дісятому заказаты – дзясятаму заказаць* (ФСБМ, Т. 1, с. 395) «*зараціся ніколі не рабіць чаго-н.*»: *Я тобі ек дам, так дісятому закажыши; воўком*

выты – воўкам выць (ФСБМ, Т. 1, с. 235) «горка скардзіца на якія-н. нягody, пакуты»: Ек попадэ лыхый замуж, то будыш вовком выты; **да-ваты джарукаму – даваць жару каму** (ФСБМ, Т. 1, с. 311) «выгаворваць, прабіраць каго-н.»: Ішла каля Кундіхы, ну і джару вони там з мужыком давалы!; **і куры ны шэпчутыпра каго – і куры не шэпчуцьпра каго** (ФСБМ, Т. 1, с. 550) «ніхто нічога не гаворыць пра каго-н.»: Мовчы, бо про гэтэ навыт і куры ны шэпчуць і інш.

У дыялектызмах акцэнтна-фанетычнага тыпу кампаненты характарызу юцца іншым націкам і гукам (ці гукамі) адначасова: **браты в го'лову – браць у галаву** (ФСБМ, Т. 1, с. 127) «многа думаць пра што-н., непакоячыся і хвалючыся»: Ой, навытка в голову ны быры, всё будэ добрэ; **на шырокую но'гу – на шырокую нагу** (ФСБМ, Т. 2, с. 67) «багата, раскошина, без аблежавання у сродках». Каждыі хочэ жыты на шыроку ногу і інш.

Фразеалагічна-марфалагічныя дыялектызмы супадаюць з адпаведнымі літаратурнымі эквівалентамі семантычна, але маюць разыходжанні фанетычнага і граматычнага парадку – адметную фанетычную і марфалагічную форму аднаго ці некалькіх кампанентаў: заблудытыс ў трох соснах – заблудзіца ў трох соснах (ФСБМ, Т. 1, с. 98) «не разабраца ў чым-н. простым, элементарным»: Я думала, шо ты зразу скметіш, шо до чого, а ты ў трох соснах заблудыўса; **мягті кота за хвіст – цягнуць ката за хвост** (ФСБМ, Т. 2, с. 547) «марудзіць з ажыццяўленнем якой-н. справы»: Шо ты моўчыши! Ны тягні кота за хвіст! Прызнавайса!; **даты гарбузакаму – даць гарбуз каму** (ФСБМ, Т. 1, с. 303) «адмовіць таму, хто сватаецца»: Ганночка правільно зробыла, ішо дала гарбуза гэтыму Феді; **пустыты з торбыюкаго – пусціць з торбайкаго** (ФСБМ, Т. 2, с. 446) «зрабіць жабраком»: Ты мынэ хутко з торбыю пустыш з такымы запропсамы; **як мокрэ горыть – як мокрае гарыць** (ФСБМ, Т. 2, с. 44) «вельмі марудна, павольна, не спяшаючыся (рабіць што-н.)»: Ны можу, колы ты робыши, як мокрэ горыть; **як кіт з собакыю – як кот з сабакам** (ФСБМ, Т. 2, с. 523) «у паставяннай варожасці, сварцы, нядружнса»: Вони і так жылы як кіт з собакыю; **хоть до раны прыкладай каго – хоць да раны прыкладзі каго** (ФСБМ, Т. 2, с. 510) «хто-н. вельмі пакорлівы, памяркоўны, згаворлівы»: Мій хазяін зробыўса такыі, шо ты ёго хоть до раны прыкладай і інш.

Фразеалагічна-словатваральныя дыялектызмы адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў марфемна-словатваральнай структурай асобных кампанентаў. Марфемныя адрозненні такіх моўных адзінак у асноўным звязаны з прэфіксальнымі і суфіксальнымі асаблівасцямі і закранаюць, як правіла, нейкі адзін кампанент, часцей дзеяслоўны ці назоўнікавы. Апрача таго, паміж дыялектным і літаратурным фразеалагізмамі назіраюцца таксама фанетычныя адрозненні: **становытыся на дыбы – становіца**

на дыбкі (ФСБМ, Т. 2, с. 389) «рэзка пярэчыць, пратэставаць, выяўляць нязгоду»: Ны становыся на дыбы, а послухай мынэ; **ногы обмываты каму і тую воду выпываты – ногі мыць каму і тую воду піць** (ФСБМ, Т. 2, с. 52) «бязмежна дагаджаць каму-н. у знак удзячнасці за што-н.»: А вони батьковы ноги мыють і воду слідом выпывають і інш.

Фразеалагічна-лексічныя дыялектызмы, захоўваючы адзінства значэння, адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў асобнымі кампанентамі. Такое вар’іраванне супрадажаецца і фанетычнымі адрозненнямі паміж супастаўленымі фразеалагізмамі: **шывылыты мозгамы – варушиць мазгамі** (ФСБМ, Т. 1, с. 154) «сур’ёзна думаць, меркаваць, разважаць»: Мозгамы крохы пошывылы, колы ішо робыши, а ны так собі; **вставыты пять копіёк – уставіць тры гроши** (ФСБМ, Т. 2, с. 500) «умяшацца ў чужсія справы»: I тут він, конечно, вставыў сваіх пять копіёк. Алы хто ёго просыў?; родытыся в рубашцы – нарадзіца ў сарочыцы «быць ічаслівым»: Вона ішэ в рубашцы родылася, бо тамыка тежко було выжыты; **і крышычки' позбыраў чые – і крошачкі пабраў чые** (ФСБМ, Т. 2, с. 108) «вельмі падобны да каго-н.»: А вона всі крышычки батьковы позбырала; **рваты на собі косы – рваць на сабе валасы** (ФСБМ, Т. 2, с. 270) «адчайвацца, вельмі моцна перажываць, гараваць»: Будыш ты ішэ косы на собі рваты, будыш ішэ локті кусаты; **повісты ярмо на шую-каго – надзець ярмо на шию каму** (ФСБМ, Т. 2, с. 68) «заняволіць, браць у поўнае падпарадкаванне каго-н.»: Я з гэтую роботую тобі лышне ярмо на шию повісьла і інш.

Разгледжаныя віды варыянтнаў спалучаюць у сабе фанетычнае вар’іраванне з марфалагічным, словаўтваральнym і лексічным, таму могуць быць ахарактарызаваны і як **камбіваваныя**. Апрача згаданых камбінацый, вылучаюцца і іншыя: **поічытаты рэбра каму – палічыць рэбра каму** (ФСБМ, Т. 2, с. 145) «моцна пабіць, збіць каго-н.»: Я ёму крохы рэбра поічытав, коб він ны казав альбы ішо; **аж по-за вушшу трышчытъ – аж за вушамі трашчиць** (ФСБМ, Т. 2, с. 453) «з вялікім апетытам, задавальненнем»: Гэтак смачно було, ішо аж по-за вушшу трышчелю, ек іллы; **впрагті в оглоблікаго – запрэгчы ў аглоблі каго** (ФСБМ, Т. 1, с. 409) «беручы пад сваю ўладу, прымушаць каго-н. працаўца, эксплуатацаць каго-н.»: Што, і тыбэ вжэ впраглы в оглоблі?; **бы мыші на крупу – як мыши на крупы** (ФСБМ, Т. 2, с. 52) «вельмі моцна»: Мій малый надўса бы мыші на крупу і інш.

Уласнафразеалагічныя дыялектызмы вылучаюцца тоеснасцю значэнняў, несупадзеннем унутранай формы, прыналежнасцю да аднаго граматычнага разраду, аднолькавай спалучальнасцю. Адны з іх з’яўляюцца эквівалентнымі, паколькі абазначаюць паняцці, якія ў літаратурнай мове перадаюцца іншымі фразеалагізмамі: пар. **біць байды** (ФСБМ, Т. 1, с. 92) – дур’ю маятыся «нічога не рабіць»: Хватыць, помаялыся дур’ю, ты-

пэрыка трэба за роботу прыступаты; **выставіць дулю каму** (ФСБМ, Т. 1, с. 230) – **даты дусту** каму «рашуча і з насмешкай адмовіць у чым-н., нічога не даць каму-н.»: *Дусту я тобі дам, а ны грошэй; падстаўляць галаву пад абух* (ФСБМ, Т. 2, с. 126) – **подстаўлеты шкуру** «рызыкаваць жыццём; нарываца на небяспеку»: Ек люды ны дружны, то ныхто за другога свою шкуру постаўлетецы ны будэ; **выкідаць конікі** (ФСБМ, Т. 1, с. 211) – ставыты кардібалеты «рабіць ці гаварыць што-н. недарэчнае, нечаканае»: *А він ля мі каждый вэчор кардібалеты ставыть; толькі адны вочы засталіся ў каго* (ФСБМ, Т. 1, с. 193) – тылько одны гочы тырчеть у каго «хто-н. вельмі схуднеў»: *Ійс шо-ныбудь, бо вжэ тылько одны гочы тырчеть; кату па пяту* (ФСБМ, Т. 1, с. 498) – **мэтыр з шепкыю** «вельмі малы ростам»: *Сам мэтыр з шепкыю, а найшоў молодыцу высоку; павесіць галаву* (ФСБМ, Т. 2, с. 110) – унурывы плэчы «дайсці да моцнага адчаю, адчуць душэўнае хваляванне, замаркоціца»: *Ну, чого ты плэчы унурывала?* і інш.

Другія ўласнафразеалагічныя дыялектызмы абазначаюць паняцці, якія не маюць літаратурных адпаведнікаў: **ныгдэ свічки ны поставыть** «не зробіць нічога добра»: Гэты діты ныгдэ свічку ны поставыть; **сыбэ правыты** «клапаціца толькі пра сябе»: А вона оно сыбэ правыты; **роскататы** губу «паспадзявацца на што-н.»: Шо ты роскатату губу! Дарма ны жды – ныц ны получыши; **гаречка горыть** «хто-н. спяшаецца нешта рабіць»: На хучай, бо гаречка горыть, трэба іхаты на полэ; **вошы з'йдеть** каго «нехта знікне, перастане існаваць»: Ек будымо пырыбыраты гэты клубнікі, вошы з'йдять нас тутыка; **оттопырыты** губу «пакрыўдзіца на каго-н.»: Ну, ишо ты вжэ свою губу оттопырила, дай пошкодую тыбэ і інш.

Пры ўтварэнні фразеалагізмаў, што ўжываюцца ў гаворцы вёскі Тышкавічы, выкарыстоўваецца найбольш прадуктыўна агульнаўжывальная лексіка. Прыкладна 99 % дыялектных фразеалагізмаў складаюцца цалкам з агульнанародных слоў. Дыялекцная лексіка знайшла адлюстраванне ў малой колькасці ўстойлівых адзінак: у **кульбаку** «вельмі моцна (згорбіцца)»: *Наша баба ўжэ зусім у кульбаку зогнулас;* **залыты вылыці** «напіцца, многа выпіць (гарэлкі, віна і пад.)»: Знов залыв свой вылыцы, іды, коб гочы моі тыбэ ны бачылы; **скірыты зубы** «весела смяцца, рагатаць»: *Ны скір зра зубы, бо ныц смішнага ны бачу і інш.*

Такім чынам, фразеалогія вёскі Тышкавічы Іванаўскага раёна ўяўляе сабой неаднародную сістэму моўных адзінак, тыпы якіх вызначаюцца іх фармальнымі асаблівасцямі. Самабытнымі фразеалагізмамі ў дыялекцным маўленні выступаюць уласнафразеалагічныя дыялектызмы – устойлівыя выразы з непаўторнай унтуронай формай і своеасаблівым кампанентным складам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Даніловіч, М. А. Беларуская дыялекчная фразеалогія. Тыпалогія, лексічны склад: аўтарэф. дыс. ... д-ра філалаг. навук : 10. 02. 01 / М. А. Даніловіч. – Мінск, 2004. – 42 с.
2. ФСБМ – Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. – 607 с.

H. С. Касюк (Мінск)

ВВЕДЕНИЕ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЮ: ЦЕЛЬ, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ (ПРОЕКТ ТИПОВОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ)

Учебная дисциплина «Введение в лингвокультурологию» предназначена для студентов 4-го курса, обучающихся по направлению специальности 1-21 05 02-04 «Русская филология (русский язык как иностранный)» и получающих профессиональную квалификацию «Филолог. Преподаватель русского языка и литературы, русского языка как иностранного». Типовая учебная программа «Введение в лингвокультурологию» разработана в соответствии с образовательным стандартом Республики Беларусь (ОСРБ 1-21 05 02-03(04)-2010).

Современная концепция обучения иностранным языкам, предполагающая усвоение языка вместе с культурной грамотностью, обусловила включение в программы изучения иностранного языка иноязычной культуры как компонента, определяющего содержание и параметры социокультурной компетенции. В этой связи следует отметить исключительную важность дисциплины «Введение в лингвокультурологию» для будущей профессиональной деятельности преподавателя РКИ, предметом которой является не только язык, но и культура. Целью изучения дисциплины является формирование у студентов представления о комплексе проблем «язык и культура в их взаимосвязи и взаимодействии».

В задачи преподавателя входит: 1) обеспечить необходимый объем теоретических сведений о системе культурных ценностей, выраженных в языке, национальном культурно-нравственном опыте и национальной ментальности; 2) ознакомить с современными подходами к проблеме взаимосвязи языка и культуры; с методикой и инструментарием анализа и интерпретации этих взаимосвязей; 3) сформировать представления о понятийно-терминологическом аппарате лингвокультурологии; 4) сформировать способность к распознаванию и анализу единиц всех уровней языка с национально-культурным компонентом содержания; 5) сформировать умение проводить анализ языковых сущностей с позиций лингвокультурологии; 6) ознакомить с практикой отбора и презентации сведений о русской культуре, о национальной специфике речевого общения русской языковой личности в иностранной аудитории; 7) сформировать и усовер-

шествовать навыки и умения осуществления межкультурного общения путем изучения соотношения языка и культуры.

Примерный тематический план дисциплины представлен 9 темами.

Тема 1. Методологические основания и дисциплинарный статус лингвокультурологии.

Смена научных парадигм в языкоznании. «Человеческий фактор» в языке и формирование антропоцентрической парадигмы как системы ориентированных на человека собственно лингвистических и гибридных дисциплин. Лингвокультурология как продукт антрополингвистики.

Место лингвокультурологии в ряду филологических дисциплин.

Лингвокультурология как самостоятельная научная область: предпосылки формирования и современное состояние. Объект, предмет, содержание, цели и задачи лингвокультурологии.

Тема 2. Общие теоретические положения базовые понятия лингвокультурологии.

Основные постулаты лингвокультурологии. Категориальный аппарат лингвокультурологии. Лингвокультуреma как единица представления культуроvedческого материала. Типология лингвокультуреm.

Направления современной лингвокультурологии и лингвокультурологические школы.

Прикладная лингвокультурология: принципы и приемы практического моно- и билингвального описания языка в единстве с культурой народа, вопросы теории и практики обучения языку, культуре и цивилизации, прикладные аспекты учебной лексикографии (культурологические словари и справочники).

Тема 3. Язык и культура: проблемы взаимодействия.

История постановки и решения проблемы «Язык и культура» в российской и мировой науке.

Современные подходы к проблеме взаимосвязи языка и культуры (по В. А. Виноградову): 1) культура в языке, т.е. отражение культурного содержания в языковых единицах; 2) язык в культуре, т. е. использование языковых клише в определенных социокультурных контекстах и ситуациях; 3) культура речи, т. е. социально и исторически обусловленная современная речевая культура общества; 4) язык культуры, т.е. семиологическая система базисных концептов национальной культуры.

Тема 4. Исследовательский инструментарий лингвокультурологии.

Методология и методы лингвокультурологии. Методика исследования коррелятивных связей языка и культуры: 1) культурологический подход к фактам языка (от культуры к языку), основанный на культурных концептах; 2) лингвистический подход к явлениям культуры (от языка к культуре) с использованием собственно лингвистических методов; 3) комплексный подход, реализующийся в понятии лингвокультурологического поля.

Тема 5. Теория языковой картины мира.

Концептуальная и языковая картины мира. Наивная и научная картины мира. Модель мира как программа поведения личности и коллектива. Лингвокультурное моделирование картины мира (фрагмента).

Прецедентные феномены. Система стереотипов. Понятие фрейма.

Тема 6. Концептосфера русского языка.

Культурное пространство и концептосфера русского языка. Индивидуальные, микро-, макрогрупповые, цивилизационные, общечеловеческие концептосфераы. Концепт как категория лингвокультурологии. Лингвокультурный типаж как разновидность концепта.

Ключевые концепты (константы) русской культуры. Общность концептосфер русского и белорусского языков как языков одного «лингвокультурного типа» (Б. М. Гаспаров). Концепция лингвокультурной общности восточнославянских языков.

Интерпретация концептов с лингвистической точки зрения.

Тема 7. Человек как носитель национальной ментальности и языка.

Язык и этнос. Языковая картина мира и этноязыковое сознание. Идиоэтническое и универсальное в языковой картине мира. Когнитивная база этноса. Ментальность: сопряжение языка, сознания и культуры. Ментальность, менталитет, национальный характер: соотношение понятий. Стереотипы национального восприятия. Стереотипное восприятие русских и белорусов представителями других культур.

Язык и индивид. Место теории языковой личности в антропоцентрической лингвистике. Языковая личность: область компетенции, структура, типы, аспекты изучения. Трехмерная модель языковой личности. Концепция вторичной языковой личности. Тезаурус. Идиолект. Языковая и речевая личности: соотношение понятий. Универсальное, национально-социально-групповое и индивидуальное в языковой личности. Национально-детерминированная специфика русской языковой личности. Лингвистическое портретирование.

Тема 8. Национально-культурная специфика речевого общения.

Верbalное, паравербальное и невербальное общение. Речевое общение и речевое поведение. Структура и специфика стандартов коммуникации. Рече-поведенческие тактики и стратегии общения.

Языковая ментальность как отражение социокультурной среды реализации речевого общения. Когнитивные и прагматические аспекты реализации языковых единиц в речевом общении.

Этнокультурные аспекты речевого общения. Национально-культурная специфика организации речевого общения. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения. Национально-культурная специфика русского речевого общения.

Тема 9. Уровни языка в культуроедческом аспекте.

Языковая картина мира и этнокультурная специфика слова. Национально-культурная семантика уровней языка.

Фонетика. Звуковой аспект языка как отражение его национального своеобразия; эмоционально-эстетическое восприятие языка инофонами. Русская фонетика и интонация. Критерий шибболета [1, с. 337–351].

Лексика. Эквивалентная, безэквивалентная и интернациональная лексика. Понимание культур через посредство ключевых слов. Семантическое пространство языка: формальные и лексико-семантические парадигмы слов. Безэквивалентная и фоновая лексика. Лингвострановедческая теория слова. Классификация безэквивалентной и фоновой лексики. Фоновые особенности ономастической лексики. Онимы в паремиях и фразеологизмах. Специфика русской антропонимической системы и ее связь с речевым этикетом. Фоновые особенности терминологической лексики. Национально-культурная семантика русской лингвистической и литературоведческой терминологии.

Фразеология и афористика. Национально-культурная семантика фразеологического и афористического фондсов [1, с. 41–202].

Словообразование: национально-культурная семантика. Экспрессивное словообразование. Деминутивы [1, с. 352–358].

Морфология: национально-культурный компонент семантики. Варьирование корней, краткие формы прилагательных в функции определений, варианты предложно-падежных парадигм, «одноразовый вид» русского глагола.

Синтаксис. Роль синтаксиса в языковой картине мира, в реализации актуальных культурологических тенденций. Синтаксемы со значением лица, критерия оценки и социальной характеристики лица. Словосочетания как продукт компрессии фоновой информации. Типы фоновых глаголов-предикатов. Предложение в аспекте культурологии. Национально-культурная традиция в текстообразовании.

Текст. Культурологический аспект текста. Национально-культурный компонент текста. Прагматические и проектные тексты. Прецедентные тексты и прецедентные высказывания. Роль фоновых знаний в восприятии социокультурной информативности текста [2, с. 88–132].

Список использованной литературы

1. Верещагин, Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, Е. Г. Костомаров; под ред. и с послесловием Ю. С. Степанова. – М.: «Индрик», 2005. – 1040 с.
2. Чумак, Л. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: учеб.-пособие / Л. Н. Чумак. – Минск: БГУ, 2009. – 304 с.

I. B. Кевлюк (Київ, Україна)

«ЛЮБО ОКОМ ГЛЯНУТИ»: ФРАЗЕОЛОГІЗМИ 13 КОМПОНЕНТОМ ОКОВ УКРАЇНСЬКІЙ УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ

В українській усній народній творчості віддзеркалюються найрізноманітніші сфери життя народу: його історія, культура, погляди, вірування, прагнення, суспільні відносини, морально-етичні норми, виробнича діяльність. В сучасних відроджувальних процесах значну роль відіграє словесний фольклор українського народу. Він знаходиться в арсеналі філологічних засобів і сприяє репродукції етнонаціональної культури.

Український народ протягом багатьох століть зберігає свій безцінний культурний скарб – фольклорну творчість.

Метою даної статті є дослідження соматичних *фразеологізмів із компонентом око* в українській усній народній творчості. Вивчення ФО є важливим моментом функціонально-прагматичного аспекту дослідження фразеофонду в його динамічному розвитку.

Фольклор – це мудрість народу, це народна поетична творчість. Сама наука про фольклор, фольклористика, оформилася як окрема галузь на початку XIX ст. у працях М. Цертелєва, М. Костомарова, М. Максимовича, І. Срезневського. Відомо, що мова усної словесності стала самостійним об'єктом дослідження лише з середини ХХ ст. У славістиці завдяки працям А. Євген'євої, Й. Оссовецького, С. Артеменко, О. Хроленка, С. Нікітіної, Є. Серощюка, Є. Бартмінського та ін. сформувалася окрема галузь філології, яка виникла на межі фольклору, стилістики і мовознавства – лінгвофольклористика. Для номінації цього напрямку науковці, зокрема, Р. де В. Ренвік та Г.М. Хоенісвold у праці «A propos of the study of folk – linguistics» використовували термін «фольклорна лінгвістика» [10]. Деякі філологи вважають, що треба вивчати мову фольклору в рамках етнолінгвістики, головне завдання якої вбачається в описі народної ментальності через мовні форми [Є. Бартмінський, М. Толстой]. Інші дослідники, аналізуючи мову усної поезії, послуговуються категоріями лінгвостилістики. Народну словесність пропонують досліджувати в аспекті лінгвокультурології [О. Хроленко].

Термін «**мова фольклору**» лінгвісти трактують по-різному. Так, наприклад, фольклористи розуміють його «як сукупність поетичних формул і правил їх поєднання, так звану «поетичну граматику» [А. Лорд] чи як «єдиність сюжетотворчих мотивів» [Б. Путілов]. «Лінгвісти, – зазначає С. Нікітіна, – розглядають мову фольклору як наддіалектну художню форму мови, що реалізується в фольклорних текстах, і говорять про фонетику, морфологію і лексику цієї мови» [9, с. 53].

С. Єрмоленко підкреслює, що поняття «мова фольклору» об'єднує мову різних фольклорних жанрів, у яких закладено естетичне сприймання народного слова, його емоційно-експресивний зміст» [5, с. 282]. Відомо, що фольклорний компонент органічно входить до стилістичної системи української літературної мови. Найбільшої взаємодії він зазнає з діалектами і текстами художнього стилю. Саме тому С. Єрмоленко розглядає народно-поетичне мовлення як різновид художнього стилю [6, с. 21–30].

Українську лінгвофольклористику представляють також С. Єрмоленко, В. Васильченко, В. Телеуця, Л. Рак, О. Назарук, П. Мишуренко, Р. Волошинук, К. Шульжук, В. Чабаненко, Т. Воробйова, Н. Журавльова, С. Савицький, Г. Сагач та ін. Лінгвісти звернули увагу на явище гіперболізації, сталі епітети, складні слова, здріблі форми, порівняння, тавтологічні вирази, паралелізми, прикладки та фразеологізми у фольклорі. Досліджено, що крім загальних жанрів, таких, як казки, загадки, прислів'я, у фольклорі кожного народу є тільки йому притаманні жанри. Так, тільки в українській народній творчості існують коломийки і думи, але немає властивих російському фольклору частівок і билин.

Специфічними **ознаками фольклору** є спосіб збереження в пам'яті поколінь, усна форма творення й побутування, традиційність, варіантність, неспеціалізованість, колективність. Серед найдавніших за походженням жанрів усної творчості прислів'я та приказки: «*У чужім очі порошину бачить, а в своєму пенька не помічає*» [Пр]; «*аж мені очі розбігаються*» [Пр]; «*бачить око, та зуб не йме*» [Пр]; «*очі б їти, та губа не може*» [Пр]; «*бачать очі, та ба!*» [Пр]; «*у страхі велики очі*» [Пр]; «*страх має велики очі*» [Пр]; «*хто боїться, у того в очах двоїться*» [Пр]. До поширених жанрів українського фольклору відносять також думи, історичні пісні, пісні-хроніки та балади.

Основним, невичерпним джерелом української фразеології є народна мова, якій властиві влучність, образність. Саме влучні, метафоричні вислови стають усталеними і поповнюють фразеологічні запаси мови. **Фразеологічні одиниці** – це складні семантичні явища, досить різноманітні за своєю структурою: сполучення двох або кількох повнозначних слів; сполучення слів, структура яких ідентична структурі речення; сполучення службового слова з повнозначним.

ОКО – об'єкт численних вірувань і повір'їв; за допомогою ока люди наможе вплинути на долю іншої людини, особливо негативно (звідси **зочити**, тобто нашкодити, навести врохи за допомогою очей, погляду); з очима ототожнюютьсяявікна, порівнямо народну загадку про око: «*Стойть палата, навколо мохната, одне вікно, і те мокре*»; різникользові очі – ознака належності до нечистої сили; особливі властивості приписують очам деяких тварин: заворожувальну силу маєпогляд вовка, коли він першим подивиться на людину; погляд жаби наводить причину або випадання

зубів; магічну силу мають косі очі зайця, вони можуть зурочити, наслати безсоння або сонливість, викликати пожежу; народний афоризм «*Очи не бачать – серце не болить*» виражає силу впливу зорових вражень на почутия людини, пор. синоніми: **очі важкі, вогненні, гарячі, глибокі, гострі, іскристі, променисті, пронизливі, сяючі, яскраві; погляд бездонний, блискучий, важкий, відкритий, гарячий, гіпнотичний, глибокий, гнівний, гордий, гострий, жасучий, журливий, зіркий, іскристий, палкий, пекучий, пломеніючий, променистий, шалений. В очі лис, поза очі біс (прислів'я); В чужім очі порошинку бачиш, а в своїм і поліна не примічаєши (прислів'я); Не доглянеш оком, то вилізе боком (прислів'я)** [7, с. 414–415]. У текстах УНТ фразеологізми із компонентом око віддзеркалюють ставлення особи до свого оточення – суспільства, природи: *не спускати очей, пестити очима, наинути оком, поганим оком, очей не зімкнула, очей не являти, туман в очі пускати, полууду на очі наводити, очі колоти, очима вигравати, очі замілювати, очима пасти, очі проглядіти*.

Серед усіх функціонально-стилістичних груп **просторічні фразеологізми** – найбільш знижена частина всього ідіоматичного запасу. Які розмовні, вони вживаються в усному мовленні або в народній творчості. Особлива емоційно-стилістична зниженість помітна при зіставленні нейтральних компонентів ФО з різко зниженими, грубими, а то й вульгарними або лайливими:

вітріщити очі, пор.: «Ходив Хома, ходив, **вітріщав баньки, вітрішав** – ніяк не побачить шкапи» [Казка].

вилупити очі, пор.: «**Вилупити очі як цибулі**» [Пр].

очі завидючі, пор.: «**Очи завидючі, а руки загребуці**» [Пр].

плюнь у вічі, пор.: «*Ти йому в очі плюй, а він каже: дощ іде*» [Пр]. «Плюнь у вічі, а він каже: ще ж девічі» [Пр].

очі вілізуть (не вілізуть), пор.: «*Зсорому очі не вілізуть*» [Пр].

Досить часто в аналізованих творах усної народної творчості зустрічаемо фраземи із компонентом око, що входять до складу порівняльних зворотів:

як зіницю ока, пор.: «Бережи як зіницю ока» [Присл].

як риб'яче око, пор.: «Чиста, як риб'яче око» [Присл].

як з очей, пор.: Як з очей, так і з думки [Пр].

як ока в лобі (в голові), пор.: «Бережи, як око в лобі» [Присл].

як за своїм оком (як свого ока, як ока, як око), пор.: «Дуже хотіла мачуха згубити з світу незістку, але ніяк не вдавалось їй, бо царський син дуже кохав жінку і доглядав за нею, як за своїм оком» [Укр.казк].

очі як картохи, пор.: «*Очи як картохи, а не бачать нітрохи*» [Пр];

очі по яблуку, пор.: «*У страхі очі по яблуку*» [Пр].

Наслідування моральних цінностей – характерна риса ментальності українців. Совість є здатністю людини критично оцінювати свої вчинки, думки, бажання. Людина усвідомлює і переживає щодо невиконаного бор-

гу, негідної поведінки, оцінку якій «виставляє» сама. Совість є моральною свідомістю людини, здатністю розрізняти добро і зло, що спонукає індивіда робити свідомий вибір на користь добра, саме тому в усній народній творчості зустрічаємо значну кількість фразем із компонентом око, що характеризують поняття «совість» чи «сором»: «Чого очі не бачать, того серцю не жаль» [Пр]; «зникне з очей, зійде з думки (з мислі, з гадки)» [Пр]; «стид – не дим, очей не відсть» [Пр]; «погані очі все перелупають» [Пр]; «сором[но] у вічі (в очі) дивитися»; «в Сірка (в Рябка) очей позичати»; [Пр]; «у Сірка очей позича» [Пр]; «очі правда коле» [Пр].

Страх перед проблемами чи небезпекою українці також зафіксували у фразеологізмах, серед яких виділяємо фраземи з компонентом око, пор.: «У страхі велики очі» [Пр]; «страх має велики очі» [Пр]; «хто боїться, у того в очах двоїться» [Пр].

Таким чином, усна народна творчість кожного народу є не тільки цінним внеском у скарбницю світової культури, а й має важливе пізнавальне, виховне та сецесічне значення.

Використані умовні скорочення:

ФО – фразеологічна одиниця

Укр. – український (-а)

Казк. – казка

Пр. – приказка

Присл. – прислів'я

УНТ – усна народна творчість

Список використаних джерел

1. Білоноженко, В. М. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко [і інш.]; відповідальний ред. В. О. Винник. – К.: Наукова думка, 2003. – 788 с.

2. Васильченко, В. М. Обряд як етнокультурний феномен і його місце у фразеотворенні. Науковий часопис Нац. педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / В. М. Васильченко; відп. ред. М. Я. Плющ. – К.: НПУ, 2007. – Вип. 3. – С. 181–191.

3. Васильченко, В. М. Обрядові фразеологізми як носії етнокультурної інформації. Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник / В. М. Васильченко. – 2007. – Кн. 9 (714). – С. 61–72.

4. Васильченко, В. М. Українська фразеологія у контексті вербального коду обряду. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко // В. М. Васильченко; відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. – К.: ІУМ, 2007. – С. 426–432.

5. Єрмоленко, С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.

6. Єрмоленко, С. Я. Фольклор і літературна мова С. Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1987. – 245 с.

7. Жайворонок, В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 705 с.

8. Мерзлікіна, О. В. Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислівів у художніх творах (на матеріалі творів М. Серрантеса): дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.05 / О. В. Мерзлікіна. – К., 2001. – 203 с.

9. Нікитина, С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Нікитина. – М.: Наука, 1993. – 245 с.

10. Funk and Wangalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend / Maria Leach, editor, Jerome Fried, associated editor. New York: Funk & Wagnalls, 1979. – 1236 p.

T. A. Кісель (Брэст)

ФІТОНІМЫ ЛАЦІНСКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў ЗАХОДНЕПАЛЕСКІХ ГАВОРКАХ

Наменклатура многіх прыродазнаўчых навук пабудавана на аснове грэка-лацінскіх элементаў. Датычыць гэта і батанічнай наменклатурнай лексікі. Сёння мы назіраем уплыў падобных найменняў на дыялектную мову, аднак не ўсе навуковыя назвы лёгка прыжываюцца ў гаворках. Адны з іх свабодна функцыянуюць у якасці асноўных найменняў раслін, другія – замяняюцца арыгінальнымі мясцовымі назвамі з больш зразумелай матывацый. Назіранні над функцыянованнем запазычаных (у прыватнасці, лацінскіх) фітонімаў у дыялектнай мове розных рэгіёнаў нашай краіны могуць садзейнічаць вырашэнню пытанняў фарміравання, упарядковання і нармалізацыі сучаснай навуковай наменклатуры раслін.

Падобныя назіранні над фітонімамі лацінскага паходжання мы правялі ў гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся. У складзе заходнепалескай батанічнай наменклатуры можна вылучыць, па-першае, лексемы, якія не-пасрэдна прыйшлі з лацінскай мовы, па-другое, найменні, якія пазычаны з лацінскай мовы праз пасрэдніцтва рускай, польскай, французскай, нямецкай і іншых моў. У артыкуле прыводзяцца варыянты заходнепалескіх найменняў раслін з прыкладамі ўжывання ў гаворках і ланцужкі пранікнення іх з лацінскай мовы.

1) Непасрэдна з лацінскай мовы прыйшлі такія фітонімы, як:

валяр'ян (валер'янка, вар'янка, вырыв'янка) «валяр'янлекавы» – лац. Valeriana, Valeria «назва мясцовасці» [5, II, с. 50]: Валер'янка по ломках ростэ (МА, Пелішча Кам.), Валер'янка у конаві е (МА, Бухавічы Кобр.), Валер'янку трэба варыці (МА, Сярэдняе Пруж.). Валер'янку пару год собырала (МА, Прылукі Брэсц.). У валер'янцы ўсе гадзюкі з вужамі збіраюцца (МА, Калоднае Стол.). Вар'янка пахнэ (МА, Міхалін Брэсц.). Вырыв'янку от сэрца п'ют (МА, Лапацін Пін.);

гладіолусы «гладыёлус» – лац. gladiolus «невялікі меч» [14, I, с. 386] (МА, Бухавічы Кобр., Гарадная Стол., Глінка Стол., Жабін Пруж.) і інш;

золототысячнык «цвінтарэй звычайны» – лац. *centaurium* (ад лац. *centum* «сто» і *aureum* «золата») [2, с. 14] (МА, Віры Драг., Жабін Пруж., Закросніца Кобр.);

календўла «календула лекавая, наготкі» – лац. *Calendula* – памяншальнае ад *Calendae* (ці *Kalenda*) – назва першага дня кожнага месяца ў рымлян; звязана з тым, што наготкі цвітуць на працягу доўгага часу [2, с. 13] (МА, Прылукі Брэсц.);

каляндра (*колендора*, *коліедра*, *колоңдра*) «каляндра пасяўная» – лац. *coriandrum* [14, I, с. 572]; *Колендору* укідаю як заправу (МА, Крамно Драг.), *Суп с колендорию смашніш* (ЖНС, Сычы Драг.), *Коляндра на городу выросла* (МА, Лагішын Пін.), *Колянду гэты рок сяяла* (МА, Сярэдняе Пруж.), *Коляндра для мясца, сала добра* (МА, Хлябы Пін.), *Коляндра на сало, на заправу* йдэ (МА, Гарадная Стол.);

пачконос – калька з лац. мовы – цыбуляносная, у якім (паводле падабенства) слова цыбуля заменена словам почка [5, VIII, с. 254]: *Пачконос* мажэцца (МА, Міхалін Брэсц.);

прымула «першацвет вясенні» – лац. *primula* – памяншальнае ад лічэбніка *primus*, а, им – «першы» [2, с. 37]: *Прымулы красіво цвітуть, красны, білы, рано зацвітають* (МА, Бухавічы Кобр.);

тыцыкале (тыцикаль) «тыцыкале» – лац. *triticum* [14, II, с. 486]: *Тыцикале вэнсноу сеють* (МА, Туляцічы Іван.), *Тыцикале бы жыто* (МА, Радчыцк Стол.), *Кольсь тыцикале ніхто ні знав* (МА, Бухавічы Кобр.), *Сіемо тыцикаль, жыто, овес* (МА, М. Радванічы Брэсц.);

фікус «фікус» – н.-лац. *ficus* [14, II, с. 564]: *Фікус е у менэ* (МА, Жабін Пруж.);

фўксія (*фўкцыя*) «фуксія» – н.-лац. *Fuchsia*, *Fuchs* – прозвішча нямецкага батаніка [14, II, с. 596]: *У фукцыї звоночек вныз цвітэ* (МА, Прылукі Брэсц.);

цынія «цынія» – н.-лац. *Zinnia*, *Zinn* – прозвішча нямецкага батаніка [14, II, с. 628] (МА, Бухавічы Кобр., Ліпна Кам., Лука Стол.) і інш.

2) Праз пасрэдніцтва рускай, польскай, нямецкай і іншых моў з лацінскай былі запазычаны наступныя заходнепалескія найменні раслін:

алой «алоэ, альяс» – польск. *Aloes*, с.-лац. *aloes* [5, I, с. 108]: *Алой – лецбны вазон* (МА, Ліпна Кам.);

барвінок (*барвінэць*, *барвінок*, *бэрвінок*) «барвенак малы» – польск. *Barwinek*, чэш. *Barvínek*, ням. *Bärwinkel*, лац. *pervinca* [5, I, с. 312–313]: *Барвінэць стэлыцца по зынні* (СГПЗБ, Сіманавічы Драг.), *Барвінок е ў городі* (МА, Прылукі Брэсц.), *Барвінок голубым цвітэ* (МА, Страдзечы Брэсц.), *Барвінок ўеца* (МА, Гарадная Стол.), *Стэлыся, бэрвінку, буду поплываты* (з песні) (МА, Рылавічы Іван.) і інш.;

брунэлька «чорнагалоу звычайны» – польск. *Brunelka*, лац. *prunella* [5, I, с. 384]: *Маты колысь звала брунэлька* (МА, Бухавічы Кобр.);

бульба «бульба» – польск. *Bulba*, ням. *Bolle* «клубень, цыбуліна» або лац. *bulbus* «цыбуліна» [5, I, с. 410]: *Бульбу зарэ купляють* (МА, Радчыцк Стол.), *Бульбі у этом году хватае, бульба уродыла* (МА, Гарадная Стол.), *Скопэць бульбы е* (МА, Сушытніца Малар.), *Як нэ покінеш продух, то ж бульба можэ зопрыты, покá нэмá морóзу. Бульба трэба коб дыхала, подсыхала* (РС, Лышча Пін.);

герань «пеларгонія» – рус. *Герань*, ням. *Geranium*, *Geranie*, лац. мовы або прама з лац. *geranium* [5, III, с. 78]: *Герань цвітэ белым і розовым* (МА, Туляцічы Іван.);

конвалія (*коновалія*) «ландыш майскі» – польск. *Konwalia*, з с.-лац. *Convallium*, ад лац. *convallis* «даліна, якую акаляюць горы» [5, IV, с. 235]: *Коновалія в лісах ростэ* (МА, Велямовічы Брэсц.);

лілія (*лілія*) «лілія» – ст.-польск. *lilija*, *lelija*, с.-в.-нем. *lilje*, *lilja*, лац. *lilia* [5, V, с. 309–310]: *Лілія ніяк ні цвітэ* (МА, Жабін Пруж.), *Трэба высною попрысадзьваты ліліі* (МА, Фядоры Стол.), *Білу лілію посію* (СГПЗБ, Сіманавічы Драг.);

лубін (*лубін*, *лубын*, *лубэн*, *лугын*, *лутін*) «лубін» – польск. *lubin* < с.-лац. *lubinus* < ад лац. *lupinus* «воўчы» [5, VI, с. 39]: *Лубін за удорненіе загороють* (МА, Туляцічы Іван.), *Лубін сіють, він ростэ вэлікі* (МА, Хлябы Пін.), *Лубін сладкі на корма сіють* (МА, М. Радванічы Брэсц.), *Лубын для гною угровають* (МА, Рылавічы Іван.), *Лубын быў колысь* (МА, Прылукі Брэсц.), *Лубын замест гною йдэ* (МА, Чарнакі Кам.), *Лубын на полю, по дорозі ростэ, люды садзяць за цвіты* (МА, Міхалін Брэсц.), *Сыют лубын і прыбруют* (СГПЗБ, Дэмітравічы Кам.), *Лубэн зара сіють* (МА, Велямовічы Брэсц.), *На полі ростэ лугын* (ДСБ, Дружба Брэсц.), *Лупін з горохом посейлі* (МА, Радчыцк Стол.);

пастухыя сумка (*пастухова сўмка*, *пастуха сўмка*) «стрэлкі звычайныя» – рус. *пастухья сўмка* – пераклад злац. *Capse llabursa-pastoris* – ад лац. *Capsella* «маленькая каробочка», *bursa* «сумка», *pastor* «пастух» [2, с. 13]: *Всё поле заросло пастуховою сумкою* (МА, Лагішын Пін.), *Пастухай сумкі вэнсноу было* (МА, Міхалін Брэсц.), *У пастухыі сумкі сэздэчкі такія е* (МА, Хацінава Кам.), *Пастухыя сумка у городі е* (МА, Прылукі Брэсц.), *Пастухыя сумка бы кіночком ростэ* (МА, Лапацін Пін.);

рапс «рапс» – польск. *Raps*, ням. *Raps*, лац. *rapicium* [5, XI, с. 102]: *Raps на корм добрэ* (МА, Прылукі Брэсц.), *Raps сіюць* (МА, Жабін Пруж.), *Raps у сіласну яму закладають* (МА, Крамно Драг.), *Raps сіють, він доўгі жывотым цвітэ* (МА, М. Радванічы Брэсц.), *Raps жалі на сенаж* (МА, Радчыцк Стол.);

роза «кружка» – рус. *Роза*, ням. *Rose*, лац. *rōsa* [5, XI, с. 169]: *Роза до того красіва* (МА, Туляцічы Іван.), *Роза красіва* (МА, Міхалін Брэсц.), *Роза вэлыка выросла* (МА, М. Радванічы Брэсц.), *Роза красіва у городі е* (МА, Прылукі Брэсц.), *Роза цвітэ, вона пушиста* (МА, Крам-

но Драг.). Варыянт назвы **рóжа** паходзіць ад той жа лацінскай асновы, але трапіў у гаворкі праз пасрэдніцтва польскай мовы – ст.-польск. *róża, ruža*, ст.-чэш. *ruože* ці с.-в.-ням. *Rôze*, лац. *rôsa* [5, XI, с. 167–168]: *У сусіда рохы цвітуть* (МА, Ляхаўцы Малар.);

ромáшка «рамонак» – рус. *ромашка*, відаць, з'яўляеца сцяжэннем выразу, што сустракаўся ў старажытных рускіх друкаваных слоўніках – рус. *романоватрава*, як даслоўны пераклад з лац. *Anthemisromana* [5, XI, с. 88]: *Ромашка така белен'ка* (МА, Раўчак Стол.), *Ромашка по полю ростэ* (МА, Велямовічы Брэсц.), *I на полях ростуть ромашкі, ны такіи, як дома, коло хаты* (МА, Фядоры Стол.);

румáнок «рамонак» – польск. *rumianek* з чэшскай са зменамі пад уплывам прыметніка *rumiany* ад лац. *Anthemisromana* [5, XI, с. 213]: Румянок мы збыраем і сушым на лікарство (ДСБ, Макраны Малар.);

рэ́дъка «рэдзька пасяўная» – прасл. **redъky* са ст.-в.-ням. *retih, Rettich*, лац. *rādix* «корань» [5, XI, с. 254]: *Рэдъка така гірка* (МА, Астрамечава Брэсц.), *Рэдъка от кашля помагае* (МА, Прылукі Брэсц.), *Рэдъка в городі ростэ* (МА, Ганчары Пін.) і інш.;

фія́лка «пячоначніца высакародная, пералеска» – ст.-польск. *Fijalka*, ням. *Viola*, лац. *viola* [1, II, с. 573]: *Фіялкі – раннія квіткі* (МА, Туляцічы Іван.);

цыбу́ля – польск. *Cybula*, с.-в.-ням. *zibolle, zwibolle*, лац. *cērulla, cēra* [3, IV, с. 305]: *Цыбуля вона гірка* (МА, Астрамечава Брэсц.), *За цыбулюю трэба лізты на еuru* (МА, Зянькі Кам.), *Цыбулю ўжо выбрали* (МА, Калоднае Стол.).

Такім чынам, запазычанні з лацінскай мовы ў складзе заходнепалескай батанічнай наменклатуры прадстаўлены значным шэрагам слоў, што часткова абумоўлена шырокім ужываннем падобных лексем у навуковай батанічнай наменклатуры, якія і пранікаюць у дыялектную мову.

Скарачэнні крыніц фактычнага матэрыялу

АГБР – Леванцэвіч, Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Лексіка: дапаможнік для студ. філал. спец. ВНУ / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст: БрДЗУ імя А.С. Пушкіна, 2001. – 135 с.

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

ЖНС – Жывое наша слова : дыялектал. зб. / рэд. Л.П. Кунцэвіч, І.Я. Яшкін. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 352 с.

ЛАБНГ – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Фонд фундаментальных даследаванняў РБ, 1993 – 1998. – Т.1: Раслінны і жывёльны свет / Г.У. Арашонкава [і інш.]; рэд. М.В.Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. – 1993. – 160 с., 368 карт.

МА – матэрыялы, сабраныя ў час спецыяльных выездаў, у выніку апытання прадстаўнікоў гаворак.

РС – Прыгодзіч, М.Р. Дзе хвалі ціхаплыннай Вісліцы...: З лексікі гаворкі вёскі Лышча / М.Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 2003. – № 1. – С. 35–39.

СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходній Беларусі і яе пагранічча: у 5-ці т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – 5 т.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – 2 т.
2. Минц, И. П. Этимологический словарь латинских названий лекарственных растений / И. П. Минц. – Ленинград, 1962. – 54 с.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 4-е изд., стер. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – Т.4. – 863 с.
4. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – 6-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2004. – Т. 2. – 560 с.
5. Этымалагичны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, Беларус. наука, 1978–2008. – Т. 1. – 440 с., Т. 2. – 344 с., Т. 3. – 408 с., Т. 4. – 327 с., Т. 5. – 320 с., Т. 6. – 287 с., Т. 8. – 270 с., Т. 11. – 333 с.

С. С. Клундук (Брэст)

ІНТЕРТЭКСТ НА ГАЗЕТНАЙ ПАЛАСЕ

Інтэртэкстуальнасць як тэндэнцыя сучаснага публіцыстычнага дыскурса аднымі даследчыкамі ўсведамляеца як сродак стварэння вобразнай мовы і адпаведна як дадатак да асноўнага зместу, як прыём зацікаўлення і як складнік аптымальнага ўспрымання інфармацыі. Іншыя даволі крытычна ставяцца да мадыфікацый вядомых тэкстаў, да інтэртэкстуальных украпленняў (цытат, афарызмаў, прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, назваў твораў і г.д.). І гэта зразумела, паколькі ўспрыняцце тэксту з таким прыёмам вымагае ад чытача не проста пэўнай адукцыі, а якасной адукцыі, высокага інтэлектуальнага ўзроўню. Несумненна, што інтэртэкстуальнасць «сведчыць пра кампетэнтнасць носьбіта мовы, пра энцыклапедычнасць пазнання навакольнага свету» [3, с. 116]. Аднак, як паказваюць прыклады, не заўсёды гэта кампетэнтнасць, энцыклапедычнасць да месца, г. зн. не заўсёды аўтар (журналіст) умела выкарыстоўвае інтэртэкст і з дапамогай яго не заўсёды ўдала раскрывае сутнасць вызначанай проблемы. Не кожнаму чытачу даступна журналісцкая экстравагантнасць. У выніку ўзнікае непаразуменне паміж аўтарам выказвання і ўспрымальнікам інфармацыі (рэцыпіентам), ствараеца так званая «негатыўная інтэртэкстуальнаянасць» [3, с. 117].

На жаль, «негатыўная інтэртэкстуальнаянасць» – нярэдкая, нават частая, з'ява ў мове сучасных друкаваных СМІ. Яна распаўсяджана ў розных жанрах журналісцкага тэксту і ў большасці выпадкаў мае іранічнае, саркастычнае гучанне. А апошняе – якраз агульная тэндэнцыя пры стварэнні тэкстаў сучасных сродкаў масавай інфармацыі.

Як правіла, інтэртэкст, асабліва загаловачны, яскрава перадае пазіцыю аўтара, яго «я», а г. зн. станоўча ці адмоўна ўздзейнічае на чытача. І нельга не пагадзіцца з В. І. Іўчанкам, што абсалютная большасць інтэртэкстуальных мадыфікацый мае іранічнае, саркастычнае, ёрніцкае адценне. А гэта, як бы там ні было, адлюстроўваецца на харкторы рэцыпента, яго стаўленні да навакольнага і ўрэшце фарміруе асаблівасці ўзаемінаў. Толькі ў некаторых выпадках выкарыстанне цытат у публіцыстычным тэксце, асабліва цытат з твораў мастацкай літаратуры, па словах А. Цікоцкага, не мае іранічнага харктору [1, с. 259]. Пасправубем разгледзець гэта на канкрэтных прыкладах. Так, прагляд газеты «СБ. Беларусь сёдня» за 15 верасня 2010 года, паказаў, што:

1) інтэртэкст – актыўны прыём у публіцыстычным тэксце названа га выдання (загалоўкі матэрыялаў): «Язык до Киева доведёт» (абсалютная неадпаведнасць, несумішчальнасць інтэртэксту пададзенай у артыкуле інфармацыі), «Ушли в себя», «Стадное чувство», «Не суди, да не судим будеш», «Зов предков» (удалае, на нашу думку, праяўленне інтэртэкстуальнай мадыфікацыі), «Назад в СССР», «Битвы полов», «Буря в стакане чая», «Профиль в профиль и анфас», «Чёрным по белому», «Наши «пальчики» устали», «На глазок», «Всё в твоих руках» і іншыя).

2) большасць прыведзеных інтэртэкстуальных адзінак мае адмоўную канатацію (уявіце: кали чатырохсот тысячаў чытачоў падпадае пад негатыў, сарказм, ёрніцтва!).

Безумоўна, выяўленне пэўных тэндэнций у выкарыстанні інтэртэкстуальных канструкцый вымагае скрупулёзнага аналізу далёка не аднаго накладу перыядычнага выдання, а пра ўдаласць/няўдаласць, станоўчасць/адмоўнасць інтэртэксту можна гаварыць толькі глыбока прааналізаваўшы кожны артыкул. І тут немагчыма аблінуць невялікі па аб'ёме матэрыял, змешчаны зноў жа ў газете «СБ» за 14-га верасня 2010 года, пад назваю «Перекаты-поле» (аўтар – Д. Умпіровіч) [7, с. 1]. Ужо сам загаловак успрымаеца, асацыяеца ў чытача з нечым адмоўным (нават звычайны абывацель ведае як прамое, так і пераноснае значэнне прыведзенай лексічнай адзінкі). Так, паводле ТСБЛМ, «Перакаці-поле – назва некаторых травяністых раслін стэпаў і пустынь, якія пасля выспявання адрываюцца ад кораня і, сплёўшыся ў клубкі, перакочваюцца з аднаго месца ў другое, раскідаючы насенне» [6, с. 465]. На аснове прамога значэння развілося метафорычнае з неадбэральнай канатаціяй: «Перакаці-поле – той, хто доўга не жыве на адным месцы, не мае пастаяннага

прыстанічча» [5, с. 177]. Да таго ж слова (фразеалагізм) перакаці-поле ў апошнім значэнні лічыцца размоўным.

Дык каго/што называюць у артыкуле «перакаці-полем»? Камбайн ці няшчасную жанчыну, якая трапіла пад жатку камбайна і ў лепшым выпадку засталася інвалідам, ці...? Відаць, жанчыну. І для журналіста, як паказаў кантэкст, яна не няшчасная жанчына, а ўсяго толькі перакаці-поле. Як бачым, сама назва матэрыялу раскрывае суб'ектыўнасць аўтарскай пазіцыі, прычым негатыўнай пазіцыі, паказвае на стаўленне аўтара да падзеі і асабліва да «герайні», з'яўляеца выразным сродкам персаналізацыі журналіста. У самім жа тэксце аўтарская «я» пацвярджаеца ўсяго толькі некалькімі моўнымі сродкамі, але «моцнымі» і выразнымі. Напрыклад: «Под **жатку** комбайна **угодила** 54-летняя жительница деревни Чепели...». Размоўнае угодить («трапіць куды-небудзь, наткнушыся на што-небудзь») больш прымальнае ў дачыненні да жывёлы. Да таго ж: «Чтобы её **освободить**, спасателям при помощи гидравлического оборудования **пришлоось разжимать цепи жатки...**». Чытаем далей: «Скорее всего, на это поле **пришла поживиться початками...**». Зноў жа стылёва размоўнае поживіться з дэфініцыяй «попользоваться, за чужой счёт получить что-нибудь для себя» і да таго ж удакладненне поживіться початкамі яшчэ больш узмадненай аўтарскую пазіцыю: жанчына з асацыяльным вобразам жыцця – гэта жывёла. І перакаці-поле? Аднак асацыяльнасць паводзінаў героя не дае права журналісту называць першага перакаці-полем. Як бачым, губляеца сувязь паміж інтэртэкстуальнай адзінкай і кантэкстам. Вынікам з'яўляеца адраванасць, несуадноснасць загаловачнага зместу і асноўнай інфармацыі. Да таго ж навідавоку чалавечая агрэсія, якая праяўляеца праз формы маўленчай агрэсіі і спараджае яшчэ большую агрэсію, і навідавоку журналісцкая бес tactouнасць («уборку кукурузы... омрачило ЧП; ампутированы обе ноги до колена»). І ці можна ў такім выпадку гаварыць пра прафесійную этику? І ці можна гаварыць пра станоўчы ўплыў журналісцкага прадукту на аўдыторыю? Узнікае яшчэ некалькі заканамерных пытанняў: а як жа статус калектыўнага аўтарства? Чаму «СБ» пратускае такога кшталту матэрыялы і чаму на першай, самай галоўнай, паласе масавага выдання размяшчаюцца не самыя важныя навіны, прычым негатыўнага харктору (няшчасныя выпадкі, здарэнні, забойствы і г. д.)? Між тым, узніятыя пытанні закранаюць іншы ўзворэнь журнالісцкай дзейнасці.

Такім чынам, прыведзены кароткі аналіз невялікага па змесце артыкула паказвае, што інтэртэкстуальнаянасць не заўсёды распазнавальная, дакладная і трапная і што на самай справе інтэртэкстуальны тэкст з'яўляеца маўленчым сродкам персаналізацыі журналіста, можа перадаваць аўтарскую пазіцыю, аўтарская стаўленне да аўекта адлюстравання.

Удаласць інтэртэкстуальнага выкарыстання, на нашу думку, можна

паказаць на прыкладзе артыкула пад назвай «Люблю театр – весны творенье» Ігара Кольчанкі («СБ», 10 сакавіка 2009 года) [4, с. 2]. Загаловак поўнасцю трансфарміраваны, аднак сувязь з прататэкстам відавочная (рытм, рыфма, пазней – змест матэрыялу), і ўстанавіць яе не складае асаблівых намаганняў. Чытачом адразу ўзгадвающца слова з верша Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна «Я помню чудное мгновенье». З самага пачатку журналіст настройвае рэцыпента на станоўчае ўспрыманне інфармацыі (люблю – помню, весны творенье – чудноемгновеніе) і адпаведна на такую ж адваротную сувязь у выглядзе цытаты ўзнёслага прататэксту, насычана-га пазітывам («*Teatr должен быть уютным и современным домом для его обитателей, таким, как предстал после реконструкции Большой театр оперы и балета*» – «Передо мной явилась ты, Как мимолётное виденье, Как гений чистой красоты»).

Чытаеш артыкул і адчуваеш непарыўную сувязь журналіста і аўтара вядомых радкоў, і сам уступаеш у контакт, пачынаеш асацыяваць і ствараць свае вобразы: Тэатр – гэта Жанчына («*В 1933-м, в том самый год, когда в Минске был создан Государственный театр оперы и балета БССР...*» – «*В томленьях грусти безнадёжной, В тревогах шумной суеты, Звучал мне долго голос нежной И снились милые мечты*»). Далей доўгі час забыцця, пра што журналіст адкрыта не ўзгадвае: «*Шли годы. Бурь порыв мятежный Рассеял прежние мечты, И я забыл твой голос нежный, Твои небесные черты*», «*В глухии, во мраке заточенья Тянулись тихо дни мои Без божества, без вдохновенья, Без слёз, без жизни, без любви*». І вось рэканструкцыя. Забытае аднаўлялі па фотаздымках: «*Судя по фотографиям, строители попытались придать Большому театру первозданный вид – каким его задумал архитектор Иосиф Лангбард*» – «*Душе настало пробужденье. И вот опять явилась ты*». І нарэшце з улікам духу гісторыі і сучаснасці тэатр адноўлены. Ён, як і жанчына, геній прыгажосці («*В зрительном зале нельзя не обратить внимание на нежную альфрейскую ростпись потолка, воссозданную по эскизам Лангбарда. В обновленном здании, как мне показалось, в нужных пропорциях сочетаются традиции и современность*» – «*И вот опять явилась ты, Как мимолётное виденье, Как гений чистой красоты*»). Думаем, нездарма апошнім акордам артыкула і адпаведна падзеі было ўшанаванне жанчыны, беларускай жанчыны, а каралеўскім падарункам з нагоды Міжнароднага жаночага дня якраз і стала адкрыццё тэатра («*В зрительном зале в бархатных креслах цвета королевской мантии восседали виновницы торжества*» – «*И сердце бьётся в уповене, И для него воскресли вновь И божество, и вдохновенье, И жизнь, и слёзы, и любовь*»). Тэатр ажыў і ажыла жанчына, а г. зн. ажылі любоў і каханне.

Здзіўляе, як удала аўтар вытрымаў кампазіцыйную зададзенасць асноўнага тэксту і прататэксту. Рэальны тэкст успрымаецца як цэласны твор. І гэтаму дапамагае знешне не зусім выразная суб'ектыўнасць, аўтарская

пазіцыя. Журналіст дае ацэнку падзеі, хоць ні разу не прадстаўляе сваё «я». Калі ў Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна дамінуе часам схаванае «я», то ў Ігара Кольчанкі мадальнасць перадаецца у асноўным праз сінтаксіс, напрыклад, праз зредчас ужытыя пабочныя і ўстаўныя канструкцыі (*разумеется, впрочем, как мне показалось, конечно же; или традиции «советских сборников»*). Выяўленню аўтарскай пазіцыі садзейнічае і выкарыстанне пўяна-асабовага сказа (*люблю театр...*), рытарычнага пытання, шматкроп'я, семантычнага двукосся (*по «желанию», «едут», советских «сборников»*) (гэта яшчэ і своеасаблівія элементы дыялогу з чытачом) і іншых адзінак арганізацыі тэксту.

Такім чынам, аўтар, на нашу думку, удала змадэляваў рэальны і ірэальный планы выказвання. Журналісту ўдалося выканаць асноўнае патрабаванне да выкарыстання інтэртэктуюльных канструкцый – дасягненне зместавай і фармальнай адпаведнасці асноўнага тэксту і прататэксту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Журналістыка-2007: стан, праблемы і перспектывы: матэрыялы 9-й Міжнар. наўк.-практ.канф., прысьв. 63-годдзю факультета журналістыкі БДУ / рэд. С. В. Дубовік [і інш.]. – Вып. 9. – Мінск: БДУ, 2007. – 423 с.
2. Журналістыка-2008: стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы 10-й Міжнароднай наўкова-практычнай канферэнцыі, прысьвеченая 64-годдзю факультета журналістыкі БДУ / рэдкал. С. В. Дубовік [і інш.]. – Вып. 10. – Мінск: БДУ, 2008. – 571 с.
3. Іўчанкаў, В. І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, дыскурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі: курс лекцый / В. І. Іўчанкаў. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. – 280 с.
4. Кольчанка, І. Люблю театр – весны творенье / СБ. Беларусь сегодня. – 10-га сакавіка 2009 года. – С. 2.
5. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – У 2 т. Т. 2. – Мінск: БелЭН, 1993. – 607 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мінск: БелЭН, 1996. – 784 с.
7. Умпіровіч, Д. Перекаты-поле / Д. Умпіровіч // СБ. Беларусь сегодня. – 14-га верасня 2010 г. – С. 1.

В. М. Конопка (Львів, Україна)

ЗВІЧАЙ ЗАЛИШАТИ ОБЖИНКОВУ «БОРОДУ» В УКРАЇНЦІВ: АРЕАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬСВИХ ЕТНОГРАФІЧНЫХ ЕКСПЕДИЦІЙ)

У минулому українці наприкінці жнів частину збіжжя не зжинали, а залишали в полі. Найпоширенішою назвою цьго збіжжя ё «борода», в літературі зустрічаються терміны «Спасова борода», «Волосова борода».

Польові етнографічні дослідження українських регіонів підтверджують поширеність цього звичаю на всій етнічній території. Вдалося виявити цей звичай і автору під час етнографічних експедицій.

Поряд із загальнов Українським терміном «борода» вживали і такі локальні назви: «спасова борода», «Ільї на бороду», «коза» (Прикарпаття, Волинь) [14, с. 239; 21, с. 59], «дідова борода», «обжинка», «обжинок», «дожинок», «дід» (Полісся) [13, с. 196], «квітка», «коса», «хвіст» (Поділля) [5, с. 66], «баба» (Волинь) [1, арк. 24; 18, с. 123], «перепілка», «куст» [8, с. 56], «перепелиці на гніздо» (Холмщина, Волинь, Поділля) [16, с. 264]. Щодо самого виникнення терміна «борода», то на сучасному етапі через термінологічне різноманіття ведеться наукова дискусія [4; 5; 10; 13; 14; 19]. Зокрема, на території Полісся зафіксовано дві «бороди»: одну, яку залишали в полі, і другу, що її несли до хати. На території Південно-Західного історико-етнографічного регіону автором був зафіксований тільки варіант, коли «бороду» залишали в полі.

На Поліссі «бороду», яку несли з поля, робили так: з трьох чи з дев'яти останніх нажатих снопів витягали по декілька стебел з колосками. Солому відрізали на відстані 20–30 см від колосків для того, щоб з'язати їх у пучок. Сформований сніпок несли урочисто додому, де він міг навіть перебирати на себе функції «зажона» [14, с. 237]. Для «бороди», яка залишалась у полі, звичай залишали одну-две жмені нежжатих стебел, не рахуючи їх, тобто без конкретної визначеності кількості, або по колоску на кожного члена сім'ї. Подекуди до цієї жмені додавали ще і по колоску на кожну одиницю домашньої худоби [1, арк. 41; 4, с. 227].

А. Кримський зазначає, що на Звенигородщині (Черкаська обл.) «спасові на бороду» залишали досить багато збіжжя, при цьому подав народне пояснення звичаю: «Раніш, коли краще хліб родив, – кидали спасові на бороду кроків три поперек і кроків 9 вздовж, а останні часи залишають стілько, скілько можуть узяти у дві руки й об'язують перевеслом, бо та-кий малий кущ без перевесла не встоїть, – ляже. Спасові на бороду залишають, щоб не виводитися з хліба» [12, с. 356].

У день, коли господарі були впевнені, що вони закінчать роботу на ниві, брали у поле з собою хліб і сіль, кольорові нитки, стрічки, квіти, а також свячену чи звичайну воду для пиття і їжу. Закінчивши жати, господиня серпом розпушувала поміж залишеними колосками ґрунт, виполювала бур'ян і зв'язувала їх у декількох місцях червоною ниткою, прикрашала квітами. Подекуди був поширений звичай витереблювати з колосків «бороди» зернини, імітуючи при цьому сівбу. Після цього господиня стелила на землю чисту тканину, на яку клала шматочек хліба з сіллю. Бувало, що колосся «бороди» заламували чи загинали донизу до самих стебел, але в жодному разі не до землі [1, арк. 13; 21, с. 59]. Навпаки, «бороду» підpirали, щоб не гнулася.

У комплексі обрядодій, які пов'язані з «бородою», важливе місце займає качання по стерні навколо «бороди». Це дійство описали К. Копержинський та П. Чубинський [21, с. 59; 10, с. 4]. На жаль, автору вдалося виявити подібні обрядодії лише на Поділлі, де цей звичай поширений: «Якщо жито вродило високе, то жниці або діти пролазять під бородою, щоб бути здоровими і не хворіти. Іноді жниці качаються на ниві, примовляючи: «Нивко, нивко! Верни мені силку!» [17, с. 64]. Обрядове качання по землі, на думку Д. Зеленіна, колись було актом фізичного насилення над землею, від якої людина, яка качалася з боку на бік, вимагала, надавлюючи усією вагою свого тіла, в одних випадках плодючої сили для зернових, а в других випадках – фізичної сили для себе особисто. В останньому випадку втомлені женіці одночасно передавали землі свою втому [7, с. 39].

На Волині звичай «залишати бороду» поширений повсюдно. Закінчивши жнива, казали: «О, вже борода кончилася» [1, арк. 1]. Місце розташування «бороди» знаходилось переважно над краєм поля. Робили «бороду» так: «Схрещували колоски, які загиналися; біля бороди залишали хліб і огірок (щоб була ситності)». Під «бородою» прополювали, щоб наступного року врожай чистий був (с. Великий Скніт Славутський р-н. Хмельницька обл.) [1, арк. 14]. Навколо «бороди» робили зі стерні своєрідну хатку, тобто її огорожували [1, арк. 17]. Один з варіантів – пучок колосків, який залишали на ниві, після закінчення жнив означували терміном «баба», оскільки «воно так зв'язане, як бабка» (с. Рівки Славутський р-н Хмельницька обл.) [1, арк. 24]. Для ілюстрації сказаного наведемо декілька з описів виготовлення «бороди»: «Лишася трошки збіжжя цього зерна, не викошене, а тоді обкладається ще отак на чотири вугла, цею самою соломою, убирали квітками, закрутіли цю бороду і це вона так стояла» (с. Волиця Славутський р-н Хмельницька обл.) [1, арк. 35]. На Західній Волині: «То зв'язували і його тако взьмут з'яжуть і вимнуть, вимнуть те зерно і взьмут посіють томво, де во трошечка. То маленький кусочек. Серпом побдують і так колоски помнуть і розсіють»⁸; «То при коньці. Вже як дожинають, і при коньці остається там трошки і його оставляють. Кажуть то борода»⁹.

У більшості випадків бороду намагалися оздобити. Зв'язування колосся докупи символізувало родючість, багатство; використання червоної нитки чи стрічки – оберіг; прикрашання квітами – на врожайність, а коли не прикрашали – «щоб не було бур'янів»; заламування колосся вниз – це спрямування родючості зерна в землю; покладення хліба та солі – має зберегти силу родючості на наступний рік [1, арк. 14; 6, с. 75].

⁸ Зап. 7.07.2010 у с. Богунівка Горохівського р-ну Волинської обл. від Пасічник Ольги Савівни, 1925 р. народж.

⁹ Зап. 5.07.2009 у с. Вільгір Гощанського р-ну Рівненської обл. від Онищук Галини Лукашівни, 1935 р. народж.

Прополювання бороди, яке подекуди поєднувалося з імітацією оранки, засівання, а потім зжинання, теж мало вагоме значення. Ритуальна оранка – це символічна дія, мета якої вплинути на плодючість землі. Її (ритуальну оранку) наділяли властивістю відганяння злих духів [6, с. 656]. Роль засівання зерном під «бородою», можна пояснити тим, що зерно вважають осередком вегетативної сили, символом плодючості, відродженням життя, бессмерття, вічного оновлення. Воно має здатність надовго зберігати і знову відтворювати життя, примножуючи його. Насіння – рослина – насіння складають постійний кругообіг, що свідчить про нескінченість життя [20, с. 324–327].

На Бойківщині у полі також залишали жменю незжатих стебел, які зв'язували нитками й обкладали камінням, при цьому приспіували: «Ставим обороги – мишам на залоги» [9, с. 86]. Так же робили і на Лемківщині – залишали дрібку нескошених колосків жита чи пшениці, щоб миші «залишилися в полі, а не заводилися на господарстві» [11, с. 119]. Згідно з народними тлумаченнями, звичай залишати на полі жменю незжатого збіжжя для мишей чи горобців, або щоб був наступного року гарний урожай, насправді є залишками дохристиянських вірувань, коли предки також брали участь у жнивах [2, с. 113].

На Полтавщині бороду слід залишати «з правого боку поля, скраю». Тут колоски також завивають, тобто скручують від себе (навпаки) і залишають в полі [15, с. 265]. На волинсько-опільському пограниччі це було так: «Шось на бороду рішили» – так говорили. Он потім закрутіли в такий вузольчик, і то борода булла»¹⁰. У селях Західного Поділля незжаті стебла називали «виток», і пояснювали цей звичай так: «Оставляють, щоб на другий рік воно родило»¹¹.

Закарпатські бойки теж лишили «бороду»: «То лишили мишам, щоб не йшли в зерно, то лишили їм на городі. Ото вам миші абисьте не йшли. Лишили на єден сніп і доста»¹². На Буковинській Гуцульщині залишали трошки невижкатого, і пояснювали, що це «на врожай»: «Витереблювали тако, земля собі принімала [...] Дай Боже аби воно сі вродило, а щоб цей урожай був нам на щастя, на здоров'я». Щоби родило!»¹³. На бойківсько-покутському пограниччі: «Вже як закінчують все жати, то залишають в

¹⁰ Зап. 6.07.2012 у с. Спас Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл. від Ковалюка Павла Івановича, 1922 р. народж.

¹¹ Зап. 19.08.2009 у с. Теклівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл. від Потіхи Михайла Євгеновича, 1941 р. народж.

¹² Зап. 23.06.2011 у с. Латірка Воловецького р-ну Закарпатської обл. від Соломки Олексія Ілліча, 1929 р. народж.

¹³ Зап. 25.05.2013 у с. Гробище Путильського р-ну Чернівецької обл. від Полєка Юрія Федоровича, 1938 р. народж.

полі хатку, жмен'яку незжатого вівса. Зав'язували, закручували так аби миші не виділи як йти до стодоли, а щоб в полі сиділи. Називали – купинка для мишей»¹⁴; «Жну, жну, а вже закінчую, то скраю трошки залишу. Отак залишу і кажу: «От вам миші, аби не йшли до моєї хати»¹⁵; «Для мишей. Загинають, закручують. То залишали аби миш не мала що їсти і нейшла до стодоли. Казали «Ось вам миші пожива, аби не лізли до комори, до стодоли»¹⁶. Отже, переважаюче пояснення у горян – оберіг від мишей.

У народі цей звичай тлумачили так: «Щоб родило гарно на другий рік»; «Щоб родило»; «В честь того, що кончив жнива»; «Щоб Господь спасав, щоб Господь родив»; «Це знак того, що кончив жнива»; «Перепелиці на гніздо»; «Бо так по закону»; «Такий звичай»; «Бо так колись робили»; «Для того, щоб збіжжя було таке грубе, як баба»; «Щоб збіжжя росло завжди не виводилося»; «Щоб миші залишались в полі, а не були на господарстві».

В. Ужченко проаналізував календарно-обрядові пісні і зробив висновок, що бороду залишали не тільки на житній ниві: «Жито залишають Спасові на бороду, а також Петру, Прокопу, Гаврилу, Валькові й Пантелеймону (Палію) на бороду; ячмінь – Маковієві на бороду, пшеницю – Пречистій на одівання; гречку – Покрові на одівання й овес – царському коневі на гриву» [19, с. 80]. Таку інформацію наприкінці XIX ст. записано в Харківській, Волинській, Подільській, Київській, Херсонській губерніях, у Білорусі і Західній Європі [15, с. 265].

Польові експедиційні дослідження автора, та інформація з літератури підтверджують побутування звичаю залишати «бороду» в Україні до середини ХХ ст., подекуди, зокрема на Поліссі, цей звичай затримався й пізніше.

Автор погоджується з висновками К. Кутельмаха, який пов'язує «бороду» з культом померлих. Це передусім проявляється у тому, що в полі, поряд з «бородою», ще й до сьогодні залишають шматочок хліба, дрібку солі, а в різних місцевостях ще й свячену воду, огірок чи іншу їжу. Вона призначена для померлих родичів, які охороняють врожай. Українці вірять, що дані дії в майбутньому сприятимуть родючості ниви. Але варто відзначити, що хоча мотиви пошанування предків, присутні у обрядодіях, пов'язаних із «бородою», але помітні

¹⁴ Зап. 12.07.2008 у с. Глибоке Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Паливоди Явдохи Григорівни, 1929 р. народж.

¹⁵ Зап. 16.07.2008 у с. Саджава Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Мороз Софії Іванівни, 1934 р. народж.

¹⁶ Зап. 17.07.2008 у с. Міжгір'я Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Коропецької Надії Михайлівни, 1925 р. народж.

тут і мотиви вегетації та плодючості. В Карпатах цей звичай, здебільшого, затримався у вигляді оберегової обрядодії, і призначений для захисту від шкідників.

Список використаних джерел

1. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 183-Е: Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіковані студентом другого курсу Конопкою Володимиром Михайловичем у Славутському районі Хмельницької області. 12–23.07.2007, 60 арк.
2. Боян, С. П. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків / С. П. Боян // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Випуск XV. – С. 107–114.
3. Валенцова, М. М. Ритуальная пахота / М. М. Валенцова // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – Москва, 2004. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). – С. 656–658.
4. Виноградська, Г. Жниварський звичай «Спасова борода» на Поліссі / Г. Виноградська // Древляни: Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів, 1996. – Вип. 1. – С. 224–231.
5. Виноградська, Г. М. Народна семантика жниварських звичаїв та обрядів українців: християнізація символів / Г. М. Виноградська // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків, 2006. – Вип. 9. – С. 62–69.
6. Доманицький, В. Народний календар у Ровенськім повіті, Волинської губернії / В. Доманицький // Матеріали до української етнольгієї. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 62–89.
7. Зеленин, Д. К. Восточнославянские земледельческие обряды – катанье и кувыркание по земле / Д. К. Зеленин // Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1917–1934. – М., 1999. – С. 35–49.
8. Климец, Ю. Д. Календарные обычаи и обряды / Ю. Д. Климець, Я. И. Минько // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. – Минск, 1997. – С. 48–61.
9. Колесса, Ф. Людові вірування на Підгір'ю в с. Ходовичах Стрийського повіту / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. V. – С. 76–98.
10. Копержинський, К. Обжинки. Обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку / Кость Копержинський. – Одеса, 1926. – 60 с.
11. Красовський, І. Календарна обрядовість / І. Красовський, Й. Вархол // Лемківщина: історико-етнографічне дослідження. – Львів, 2002. – Т. 2.: Духовна культура. – С. 113–123.
12. Кримський, А. Неопублікований розділ «Жнива» праці А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» / Публікація і передмова Г. Виноградської / А. Кримський // Народознавчі зошити. – 2012. – № 2. – С. 348–360.
13. Кутельмах, К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / К. Кутельмах // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1999. – Вип. 2: Овруччина. 1995. – С. 191–210.
14. Кутельмах, К. «Спасова борода»: магія чи реальність? (причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (за матеріалами Полісся) / К. Кутельмах // Древляни: Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів, 1996. – Вип. 1. – С. 232–250.
15. Милорадович, В. П. Заметки о малорусской демонологии / В. П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ, 1991. – С. 407–430.
16. Рижик, С. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя / С. Рижик // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1997. – С. 251–269.
17. Творун, С. О. Практична етнологія для ділових людей. Навчальний посібник / С. Творун. – Вінниця: Книга–Вега, 2009. – 288 с.
18. Терновская, О. А. Баба / О. А. Терновская, Н. И. Толстой // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. – М., 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 122–123.
19. Ужченко, В. Д. Фразеологія в календарно-обрядовому пісенному дискурсі / В. Д. Ужченко // Лінгвістика: збірник наукових праць. – Луганськ, 2008. – № 1 (13). – С. 67–87.
20. Усачева, В. В. Зерно / В. В. Усачева // Славянская мифология: энциклопедический словарь. – М., 2002. – С. 183–185.
21. Чубинский, П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. П. Чубинский. – СПб., 1872. – Т. III: Народный дневник. – 486 с.

B. Круглова (Мінськ)

ПАРЭМПІ Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ ЛУЧЫНЫ

Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы ўяўляюць сабой невычэрпную крыніцу моўнага багацця. З іх дапамогай ствараюцца непаўторныя і яскравыя карціны жыцця народа.

«Збор народных прыказак, створаных дасціпнымі і мудрымі людзьмі, – гэта матэрыялізаваная ў сціслым і зіхоткім слове народная душа, філасофія жыцця, апраўданне чалавечай прысутнасці на зямлі, абгрунтаванне сэнсу індывідуальнага, асабістага і грамадскага, гістарычнага існавання, духоўная хартыя народа, яго пашпарт на нацыянальную тоеснасць і несмяротнасць у свеце» [2, с. 9].

Паэтычная мова Янкі Лучыны мае цесную сувязь з вуснай народнай творчасцю. Адметнай рысай гэтай сувязі з'яўляецца наяўнасць у вершах паэта прыказак, прымаўак, фразеалагізмаў.

Пісьменнік на высокім узроўні валодаў польскай і беларускай мовамі, ведаў вусную народную творчасць польскага і беларускага народаў, адкуль браў прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы для сваіх твораў. Яшчэ падчас вучобы ў гімназіі будучы паэт удзельнічаў у фальклорных экспудыцыях П. Шэйна, што аказала ўплыў на фарміраванне яго паэтычнай мовы.

Многія вершы Янкі Лучыны маюць сацыяльныя характеристы, таму большая колькасць ужытых парэмій адлюстроўвае рэаліі сацыяльнага жыцця: сацыяльную няроўнасць і несправядлівасць, узаемадносіны паміж багатымі і беднымі, цяжкую працу.

У беларускамоўных вершах ужыты прыказкі, якія адлюстроўваюць стаўленне сялян да паноў: «Не прыкрыўши, не прылгаўши, // Тай не будзеш панам», «Не папаўся, не злавілі, – // Зух ты, пане-браце!», «У худобе і ў чэсці // Хутка станет панам» («Вясновай парой»). Усе пералічаныя адзінкі выражаюць адмоўнае стаўленне сялян да паноў, недавер да багатых. Прывядзеным выпадку выполнваюць функцыю эўфемізмаў, каб прыхаваць негатыўныя адносіны.

У паэтычных творах сустракаюцца сінанімічныя парэміі. Напрыклад, у беларускамоўным вершы «Вясна» ўжыты выражэнне «З горкай чаркі як піў, так і п’ю я да дна», а ў польскамоўным «Z dziejów życia i pieśni» – «I rijaś tylko z cierpień kielicha?»

Абодва варыянты адной прыказкі маюць значэнне: «Цярпенне, туга, боль» – выкарыстаны, каб больш яскрава перадаць душэўны неспакой лірычнага героя.

У польскамоўным вершы «Na powodzian» сустракаюцца выражэнні «Pędzić życia macie prawo, // Nie kupione pracą krawą!», «Ikrwawegopotustrugi // Życiątekznówwyorzą» сінанімічныя выражэнні «Дасць Богу крывавым потам аратаму // Здабрыць пяскану зямліцу здаўщица» з беларускамоўнага верша «Роднай старонцы». Фразеалагізмы «крывавы пот» / «крывавая праца» маюць значэнне: «Поўная знямога ад цяжкай, непасільнай працы» [5, с. 322] – выкарыстаны, каб паказаць цяжкія, амаль безнадзеіныя ўмовы сялянскага жыцця, выклікаць чытачоў спачуванне героям вершаў.

У вершах, за выключэннем гавэнды «Plusquamperfectum», адрасантам парэмій з'яўляецца або лірычны герой, або беларускі селянін. Цікавым у гавэндзе «Plusquamperfectum» з'яўляецца тое, што прывядзены, прымоўкі і фразеалагізмы прамаўляе не селянін, а пан: «Niech nie durzy ludziom głowy!», «Niech ją jasny riorun trzaśnie!», «By spokojne uszy były, // Muszę karmić darmozjadą!», «Wciąż zagłdasz w kieszeń cudzą». Адресантам пералічаных адзінак з'яўляецца сялянка, дадзеныя звароты выражанаюць адмоўнае стаўленне багатых да бедных.

Укладаючы нацыянальнаёны кампанент у вусны пана, Янка Лучына хацеў падкрэсліць яго асаблівую дасведчанасць пра народную творчасць, выключнасць сярод іншых прадстаўнікоў свайго асяроддзя.

Янка Лучына крыху змяняе сэнс некаторых парэмій. Выраз «Чым хата багата» мае значэнне: «Выкаванне ветлівага запрашэння паесці, перакусіць, шчыра падзяліцца з кім-небудзь тым, што ёсць у гаспадара» [4, с. 601]. У вершы «Пакуль новы год настане на свеце» пад словам «хата» маеца на ўзвеце «краіна», а лірычны герой запрашае гасцей у сваю родную старонку. У вершы «Пагудка» пад словам «хата» маеца на ўзвеце «творчасць», лірычны герой запрашае чытачоў пазнаёміцца з яго вершамі.

Назва верша «Upał przedburzą» адначасова можа мець як прымы, так і пераносны сэнс. Твор адносіцца да грамадзянскай і пейзажнай лірыкі, калі выраз інтэрпрэтаваецца як прывядзенне: «Прыгніцны спакой» – сітуацыя, пасля якой чакаючыя важныя змены.

У паэзіі Янкі Лучына знаходзяць месца і ветлівія звароты: «Ўсюды сустрэнуть з хлебам і соллю // І з добрым словам, і са слязамі», «Будзьце здаровы» («Усёй трупе дабрадзея Старыцкага беларускае слова»), з дапамогай якіх у вершы ствараецца радасны настрой.

Некаторыя выражэнні набываюць іншую ацэнку ў кантэксьце. Напрыклад, адзінкі «Падпускаеш, йшоўши ў таны, // Ў вочы чары і туманы», «Ты пазнаўся з самім бесам, // І, прадаўши душу шэльме, // Чараўнік ты хітры вельме!» з верша «Дабрадзею артысту Манько» ўжыты для станоўчай харкаваністкі майстэрства акцёра, а ў народнай творчасці дадзеныя спалучэнні адмоўна харкаваністкі чалавека.

Ужытыя парэміялагічныя адзінкі ў паэтычных творах Янкі Лучыны збліжаюць яго паэзію з народнай, адлюстроўваюць найбольш важныя рэаліі жыцця.

Прывядзены, прымоўкі і фразеалагізмы ўзбагачаюць вершы паэта, надаюць мове сэнсавую і стылістичную выразнасць, ствараюць нацыянальныя каларыт, ажыўляюць, расквечаюць паэтычныя творы, спрыяюць самавыяўленню асобы аўтара.

Парэміялагічныя адзінкі ў паэзіі Янкі Лучыны падлягаюць творчай апрацоўцы, многія з іх маюць варыянты. Прывядзены, прымоўкі і фразеалагізмы часам гіпербалізуюць рэальнасць, даюць ацэнку з’яў, падзеі, унутранага свету герояў, узаемаадносін паміж героямі.

Выкаванне, ператворанае ў прывядзенне, больш эфектыўна ўздзейнічае на чытача, закранае душу, здзіўляе – у чым выражана адна з асноўных функцый паэзіі. Парэміялагічныя адзінкі дапамагаюць у кароткай форме выразіць важныя праблемы і ідэі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Poezje Jana Niesłuchowskiego. – Warszawa, 1898. – 156 s.
2. Беларускія прывядзены, прымоўкі, фразеалагізмы / Складу Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Лучына, Я. Творы: вершы, нарысы, пераклады, лісты / Я. Лучына; уклад., прадм. і камент. У. Мархеля. – Мінск, 2001. – 206 с.
4. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – / Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1: А – Л. – 672 с.
5. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 2: М – Я. – 704 с.

АСНОЎНЫЯ АРФАГРАФІЧНЫЯ ТЭРМІНЫ НА СТАРОНКАХ ВУЧЭБНЫХ ДАПАМОЖНІКАЎ ДЛЯ ШКОЛЫ І ВНУ

Уводзіны. Арфаграфія – другасная сістэма ў адносінах да маўлення, а арфаграфічныя правілы ў пэўным сэнсе штучныя, умоўныя, паколькі ствараюцца людзьмі і для грамадскасці. Аднак роля арфаграфіі ў агульнай сістэме мовы і для грамадства надзвычай вялікая, пра што сведчыць па-стаянная ўвага да гэтага раздзела як мовазнаўцаў, так і грамадзян, для якіх лінгвістыка не з'яўляецца прафесіяй [8].

Задача артыкула – прааналізаваць, як прадстаўлены на старонках вучэбных дапаможнікаў для агульнаадукацыйных і вышэйшых навучальных установ адукацыі асноўныя тэарытычныя паняцці арфаграфіі (арфаграфія, арфаграма, арфаграфічныя прынцып). Матэрыялам для даследавання сталі дзеяць вучэбных дапаможнікаў, сярод якіх шэсць пазіцыянуюць сябе як выданні, адрасаваныя вучням агульнаадукацыйных установ, два – студэнтам, адзін як навукова-папулярнае выданне (аўтар В. І. Іўчанкаў) для шырокага кола чытачоў.

Даследаванне тэорыі арфаграфіі ў адзначаных вучэбных выданнях для школы і ВНУ ажыццяўляецца ўпершыню. У гэтым і ёсць навізна нашай навуковай працы.

Арфаграфія. Тэрмін арфаграфія з'яўляецца ключавым для разумення гэтага паняцця. Рэпрэзентатывнасць яго наступная. У вучэбных дапаможніку для 11 класа [1] тэрмін не тлумачыцца, а вось у кнігах, дзе адным з аўтараў выступае Г. М. Валочка, прапануецца наступная дэфініцыя: «Арфаграфія (ад грэч. *orthos* – правільны і *grafo* – пішу), або правапіс – гэта сістэма правіл перадачы вуснага маўлення на пісьме» [3, с. 3; 4, с. 5; 5, с. 68; 6, с. 64].

У дапаможніку В. Сіўковіч чытаем: «Арфаграфія (або правапіс) – сістэма правіл перадачы вуснай мовы на пісьме, якая вызначае аднастайнае і абавязковое для ўсіх, унармаванае напісанне слоў і марфем. Арфаграфія вызначае вонкавую абалонку слова, з якой яно замацавалася ў пісьмовай форме мовы» [10, с. 81].

У дапаможніках для ВНУ таксама няма адзінства. Кніга пад рэдакцыяй Л. М. Грыгор’евай прапануе наступнае тлумачэнне: «Арфаграфія (ад грэч. *orthos* – правільны, прамы і *grapho* – пішу) – 1) раздзел мовазнаўства, які вывучае і распрацоўвае правілы аднастайной перадачы вуснай мовы на пісьме; 2) гістарычна складзеная сістэма правіл, што патрабуюць агульна прынятага, абавязковага для ўсіх носібітаў мовы, унармаванага напісання слоў і их значымых частак (марфем). Тэрмін «правапіс», які часта ўжываецца замест тэрміна «арфаграфія», мае больш шырокое зна-

чэнне: правапіс – гэта сістэма правіл напісання (арфаграфія), і правілы ўжывання знакаў прыпынку (пунктуацыя)» [11, с. 80]. А вось выданне з серыі «канспект першакурсніка» акцэнтуе ўвагу толькі на адным аспекце: «Арфаграфія – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца правілы аднастайной перадачы вуснай мовы на пісьме» [2, с. 22].

У навукова-папулярным выданні В. І. Іўчанкаў чытаем: «Правапіс, можна сказаць, рэгламентуе мову, надае пісьмовай практицы аднастайнасць, стабільнасць і ў той жа час абавязковая адлюстроўвае асаблівасці і заканамернасці яе развіцця» [7, с. 5].

Задачы арфаграфіі і сістэма арфаграфічных правіл. Кола задач, якія ўваходзяць у кампетэнцыю арфаграфіі, аўтары вучэбных дапаможнікаў акрэсліваюць таксама па-рознаму. Складальнікі кніг для школы адзінадушна гавораць толькі пра адну, асноўную, задачу арфаграфіі: «арфаграфія вызначае аднастайнае, агульна прынятага і абавязковое для ўсіх, унармаванае напісанне слоў і іх форм» [3, с. 3; 5, с. 68; 6, с. 64]. У дапаможніку для ВНУ гэта задача гучыць крыху па-іншаму: «Асноўная задача арфаграфіі – выпрацоўка і ўсталяванне сістэмы правіл напісання як цэлага слова, так і яго марфем для таго, каб адлюстраваць гукавы склад вуснай мовы і адначасова захаваць нязменнасць некаторых марфем слова і выразнасць яго граматычных форм» [11, с. 80].

Не выяўлена разыходжанняў у пераліку раздзелаў, якія ўтвараюць сістэму арфаграфічных правіл сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Ва ўсіх аўтараў гэта сістэма складаецца з правілаў:

- напісання слоў і іх частак;
- напісання слоў разам, праз злучок і асона;
- ужывання вялікай і малой літары;
- пераносу слоў з аднаго радка на другі;
- напісання абрэвітур і розных агульна прынятых умоўных скорачэнняў.

Арфаграма. Аксіёмай ў сучаснай лінгвістыцы з'яўляецца сцверджанне, што адной з асноўных адзінак тэорыі і практикі арфаграфіі з'яўляецца паняцце арфаграмы. Менавіта яно дазваляе вылучыць са сферы пісьма ўласна арфаграфічныя з'явы, якія патрабуюць ведання спецыяльных правіл, і тым самым робіць працэс фарміравання навыкаў правапісу больш паскораным і эфектыўным. Пры дапамозе гэтага тэрміна апісваюцца арфаграфічныя законы і паняцці.

У беларускім мовазнаўстве і нацыянальнай метадычнай навуцы ў дачыненні да тэрміна арфаграма склалася парадаксальная ситуацыя. З аднаго боку і навукоўцы практикі, і навукоўцы тэарэтыкі прызнаюць важнасць гэтага тэрміна для практикі навучання, а з другога боку не спяшаюцца ўводзіць яго ў школьнную праграму. Мяркуйце самі: ні ў праграме экзамену па беларускай мове (Гл.: Малажай Г. М. Беларуская мова: Дапам. для падрыхтоўкі да абавязковага цэнтралізаванага тэсціравання /

Г. М. Малажай. – Мінск: Аверсэв, 2004. – 368 с.), ні ў Праграме ўступных іспытаў для асоб, якія маюць агульную сярэднюю адукцыю і паству- паюць у сярэднія спецыяльныя і вышэйшыя ўстановы (Гл. : Беларуская мова : Праграмы ўступных іспытаў у ССНУ і ВНУ. – Мінск: Нацыянальны інстытут адукцыі, 2008. – 22 с.) такіх паняццяў як арфаграма і апор- нае напісанне няма, як і не было іх у Беларускай граматыцы для школ Б. Тарашкевіча (1929), падручніку для студентаў філалагічных факультэтаў універсітэтаў і педагогічных інтытутаў «Курс сучаснай беларускай мовы. Фанетыка. Арфаграфія. Лексікалогія» (1961), ТСБМ (1977), энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994), а таксама ў большасці сучасных дапаможнікаў па беларускай мове для падрыхтоўкі да ўступных пісьмовых экзаменаў і цэнтралізаванага тэсціравання.

У тых жа навуковых выданнях, дзе як адзін з элементаў арфаграфічнай тэорыі апісваецца тэрмін арфаграма аналіз засведчыў неадназначнасць разумення і трактавання яго, недастатковую тэарэтычную распрацава- насць лінгвістычнай прыроды арфаграмы і яе суаднесенасці з графемай (графаграмай). Найбольш часта сустракаецца азначэнне, якое пададзена ў вучэбным дапаможніку для студентаў пад рэдакцыяй Л. М. Грыгор'евай:

«Арфаграма (ад грэч. *orthos* – правільны і *gramma* – літара) – гэта правільнае (што адпавядае правілам або традыцыям) напісанне, якое патрэбна выбраць з двух ці больш магчымых розных напісанняў. Да арфаграм адносяцца напісанне асобных літар і іх спалучэнняў, зліннасць, паўзліннасць, раздзельнасць напісання слова, перанос, а таксама харектар скарочанага напісання слоў» [11, с. 81].

Арфаграфічны прынцып. Такая ж сітуацыя назіраецца і з тэрмінам арфаграфічны прынцып. Яго азначэнне прадстаўлена толькі ў кнізе для студентаў: «Арфаграфічны прынцып (ад лац. *principum* – аснова, пачатак) – гэта пэўная заканамернасць, якая звязана з нацыянальнай спецыфікай мовы і на аснове якой грунтуюцца і аб'ядноўваюцца ў группы канкрэтныя правілы напісання» [11, с. 81]. У школьніх падручніках ён або не тлумачыцца [1; 10], або маеца падолі расплывістася фармуліроўка, што «Арфаграфія любоі мовы грунтуюцца на пэўных навуковых асновах, прынцыпах» [3, с. 3; 4, с. 5; 5, с. 68; 6, с. 64].

Неаднолькава падаецца ў дапаможніках і колькасны склад прынцыпаў. У большасці з іх адзначаецца: «Правапіс беларускай мовы ў асноўным грунтуюцца на фанетычным і марфалагічным прынцыпах» [1, с. 29; 3, с. 3; 4, с. 5; 5, с. 68; 6, с. 64]. У дапаможніку, аўтарам якога з'яўляецца В. М. Сіўковіч, у якасці асноўных прынцыпаў называюцца фанетычны і марфалагічны, і як дадатковая прыгадваюцца традыцыйны і дэферэнцыйны напісанні: «Беларуская арфаграфія заснавана на спалучэнні фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў. Сустракаюцца таксама выпадкі традыцыйных і дэферэнцыйных напісанняў» [10, с. 82]. А ў выданні для

студэнтаў традыцыйны і дэферэнцыйны напісанні пазіцыянуюцца як прынцыпы: «У сучаснай беларускай арфаграфіі спалучаюцца фанетычны, марфалагічны, традыцыйны і дэферэнцыйны прынцыпы» [11, с. 81].

Мы лічым, што вучням і студэнтам трэба гаварыць пра шэсць прынцыпаў: фанетычны, марфалагічны (фанематычны), традыцыйны, ды- ферэнцыйны, лексіка-сінтаксічны і словаўтваральна-граматычны [9, с. 22].

Заключэнне. Тэорыя арфаграфіі – важны кампанент вывучэння правільнага напісання па-беларуску. Як і тэорыя любой іншай навукі яна павінна быць адназначнай, навукова дакладнай і простай. Аднолькава падавацца ва ўсіх вучэбных выданнях незалежна ад чытацлага адрасу. Толькі пры такіх умовах, на наш погляд, засвоіць арфаграфію можна хутка і праста.

Адзінага падыходу да тлумачэння тэрміна «арфаграфія» і ўстанаўлення кола задач арфаграфії ў вучэбных выданнях няма:

- у дапаможніках для агульнаадукцыйных установаў аўтары пропагандуюць атаясамліваць тэрмін арфаграфія толькі з правіламі перадачы вуснага маўлення на пісьме, якія ўтвараюць пэўную сістэму;

- у дапаможніках, адрасаваных студэнтам дыфініцыя ўскладняеца: тэрмін арфаграфія тлумачыцца: а) як раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца правілы аднастайной перадачы вуснай мовы на пісьме; б) раздзел мовазнаўства, у якім не толькі вывучаюцца, але і распрацоўваюцца правілы перадачы вуснай мовы на пісьме; в) гістарычна складзеная сістэма правіл;

- пажадана, каб у дапаможніках для старшакласнікаў і студэнтаў былі б аднолькавыя тыпалагічныя прыкметы для вызначэння гэтага тэрміна: а) гэта раздзел мовазнаўства, які вывучае і распрацоўвае правілы, што не толькі рэгламентуюць аднастайнае напісанне слоў, але і прадугледжваюць варыянтнасць; б) гэта сістэма традыцыйных напісанняў (склаліся гістарычна); в) гэта правілы перадачы на пісьме не толькі слоў, але і марфем; г) гэта яшчэ і сам працэс прытрымлівання існуючых правіл.

Пры ўказанні задач, што стаяць перад арфаграфіяй, варта ўказваць наступныя:

- класіфікацыя прынцыпаў арфаграфіі і іх харектарыстыка;
- стварэнне такіх несупярэчлівых правілаў напісання слоў і марфем, якія адначасова былі б простымі ў афармленні і прымяненні; аб'ектыўна адлюстроўвалі гукавы склад вуснай мовы; захоўвалі нязменнасць некаторых марфем слова і выразнасць яго граматычных форм, напрыклад, писчаны, дарожка, падказаць, а не «пяшчаны, дарашка, патказаць».

Толькі асобныя выданні з прааналізаваных, як правіла для ВНУ, змяшчаюць дэфініцыю тэрмінаў арфаграма і арфаграфічны прынцып. У дапаможніках для школы разгорнутых тлумачэнняў гэтых тэрмінаў няма, што, на наш погляд, значна збядняе тэарэтычную аснову падручнікаў і ўпłyвае на якасць вывучэння саміх арфаграфічных правілаў і ўсёй сістэмы правапісу беларускай мовы.

Ніводзін дапаможнік не змяшчае карыснай і важнай, на наш погляд, інфармацыі пра тое, якая сувязь існуе паміж арфаграфіяй і іншымі раздзеламі мовазнаўства.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Нац. ін-т адукцыі, 2010. – 256 с.
2. Беларуская мова / сост. В. В. Барсуков. – Минск: Интерпрессервис, 2002. – 144 с.
3. Валочка, Г. М. Беларуская мова 5–9 класы. Вывучаем беларускі правапіс: дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко. – Мінск: НІА; Аверсэв, 2010. – 127 с.
4. Валочка, Г. М. Беларуская мова 10–11 класы. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі: дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. – Мінск: НІА; Аверсэв, 2010. – 188 с.
5. Валочка, Г. М. Беларуская мова: дапаможнік для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання / Г. М. Валочка, Я. М. Лаўрэль, С. А. Язерская. – Мінск: Новое знание, 2010. – 707 с.
6. Валочка, Г. М. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы. 10–11 кл.: вучб.-метад. комплекс / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. – Мінск: Нац. ін-т адукцыі, 2010. – 286 с.
7. Іўчанкаў, В. І. Беларуская арфаграфія: апавяданні і гісторыі / В. І. Іўчанкаў. – Мінск: Пачатковая школа, 2010. – 304 с.
8. Куліковіч, У. І. Новае ў беларускай арфаграфії. Правілы. Заданні. Тэсты. Слоўнік: вучэбны дапаможнік / У. І. Куліковіч. – Мінск: Новое знание, 2009. – 104 с.
9. Куліковіч, У. І. Сучасная беларуская арфаграфія. Правілы. Трэніровачныя заданні. Кантрольныя работы. Заліковыя тэсты. Даведкі: вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. – Мінск: Новое знание, 2011. – 507 с.
10. Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах: дапаможнік для вучняў старэйшых класаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукцыі, з беларускай і рускай мовамі навучання / В. М. Сіўковіч. – Мінск: 2012. – 578 с.
11. Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор'ева [і інш.]; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 559 с.

Н. Лаптева (Брест)

СТАНОВЛЕНИЕ ЖАНРА ФЭНТЕЗИ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

На протяжении многих веков продолжает сохраняться своеобразное состояние «полуверы», когда человеческое сознание допускает, хотя и с оговорками, возможность существования сверхъестественного. Художественную литературу со времён А.С. Пушкина часто уподобляют «магическим кристаллу», преобразующему реальность в соответствии с волей автора. Однако при этом не всегда помнят, что данное преобразование равно убедительно и ярко может осуществляться как в формах непосред-

ственno воссоздающих облик привычного мира, так и в формах, изменяющих его, придающих реальности неузнаваемый вид. В последнем случае возникают различные варианты повествования о необычайном. В какой-то мере подобный тип повествования, по мнению исследователя Е.Н. Ковтун, «являет собой вершину словесного творчества, ведь под пером художника возникает то, чего прежде не существовало на свете».

Рассказы о необычайном и сверхъестественном, не существующем в принципе или пока еще недоступном человеческому познанию и пониманию, составляли во все времена важную часть художественной литературы, не говоря уже о фольклоре. Если попытаться проследить историю литературы такого рода, то перечень произведений придется начать с мифологии. Протянувшаяся сквозь столетия традиция вберет в себя творения Гомера и Апулея, Лодовико Ариосто (1474–1533) и Данте Алигьери (1265–1321), Томаса Мора (1478–1535) и Томмазо Кампанеллы (1568–1639), Франсуа Рабле (1494–1553) и Джонатана Свифта (1667–1745), Френсиса Бэкона (1561–1626) и Сиррано де Бержерака (1619–1655), Яна Потоцкого (1651–1815) и Чарльза Метьюрина (1782–1834), Оноре де Бальзака (1799–1850) и Эдгара По (1809–1849), а также многих других давно и заслуженно ставших знаменитыми писателей.

Во второй половине XX века традиции повествования о необычайном были восприняты и развиты в творчестве многих знаменитых писателей: Ч. Айтматова (1928–2008), А. Кіма (род. 1939), Р. Баха (род. 1936), Х. Л. Борхеса (1899–1986), П. Акройда (род. 1949), С. Гейма (1913–2001), а также авторов, почитаемых преимущественно любителями фантастики: таких как А. Азимов (1920–1992), А. Кларк (1917–2008), Р. Брэдбери (род. 1920), П. Буль (1912–1994), С. Кінг (род. 1947), М. Муркок (род. 1939), У. Ле Гуин (род. 1929), И. Ефремов (1908–1972), А. Стругацкий (1925–1991) и Б. Стругацкий (род. 1933–2012), Л. Соучек (1926–1978), П. Вежинов (1914–1983), К. Борунь (1923–2000), С. Лем (1921–2006).

Фантастика как приём была известна искусству с незапамятных времён. Собственно, в той или иной мере она присуща любому виду искусства. В литературе же она прошла очень долгий путь: от первобытного мифа к волшебной сказке, от сказки и легенды – к литературе Средневековья, а затем и романтизма. Наконец, пришла очередь научной фантастики и фэнтези. Эти жанры развивались параллельно, иногда в чём-то соприкасаясь.

На Западе такие жанры как фантастика и фэнтези сложились и расцвели уже к середине XX в., но в Россию пришли сравнительно позже. И если фантастика существовала и в какой-то мере развивалась в русской литературе, то фэнтези «опоздала» на полвека. В то время, как научная фантастика расцветала в СССР, фэнтези не существовала даже в младенческом состоянии. Более того, классические образцы англо-американской фэнтези переводились на русский язык в виде редкого, а лучше сказать – редчайшего исключения.

Советское мировидение основывалось на науке, и даже фантастическое в СССР обязательно должно было иметь научную основу. Поскольку магии, драконам, эльфам или каким-нибудь бесовским козням невозможно или, по крайней мере, очень трудно отыскать научное обоснование, то и фэнтези оставалась нежелательной гостьей в СССР. «Советские издатели рассудили, что волшебным странам, чудесам, колдовству и т. п. – самое место в детской, иными словами, «несерьезной» литературе. Поэтому под вывеской «детская литература» в СССР печатались некоторые фэнтезийные произведения. В том числе, например, первые переводы Джона Рональда Руэла Толкина» [49].

В дореволюционной России развитие литературы *вымысла на грани волшебства, магии, мистики* никогда не прерывалось. Ей отдали дань А. С. Пушкин (1799–1837), Н. В. Гоголь (1809–1852), М. Ю. Лермонтов (1814–1841), А. Погорельский (1787–1836), В. Ф. Одоевский (1803–1869), поэты и прозаики «серебряного века». После революции обращение к «фантазиям» могло быть обусловлено разве что социальным заказом. Для этого требовалась определенная смелость.

Итак, в России предпосылки фэнтези возникают в первой трети XIX века с появлением фантастических элементов в повестях и рассказах Н. Гоголя, А. Погорельского, А. Бестужева (Марлинского), О. Сомова, В. Одоевского. Эта линия была продолжена в начале XX в. Л. Андреевым, А. Куприным и В. Брюсовым, а позже – А. Грином. Особое место занимают в истории русского фэнтези 1960-е годы, когда был опубликован роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и повесть братьев Стругацких «Понедельник начинается в субботу», напечатанная в 1965 году.

А. Грин, критикуя пороки буржуазного (и не только буржуазного) общества, в пору зарождения советской научной фантастики использовал не имеющие никакого научного объяснения образы. В наши дни романтическая проза Грина могла бы выйти в какой-нибудь массовой фэнтезийной серии и выбивалась бы из общего ряда лишь высоким интеллектуализмом. Яков Голосовкер создал собственную обработку греческих мифов, точнее, воспроизвел утраченную стадию их развития, мифологию «титаническую» – «Сказания о титанах». Много было попыток – на грани дозволенной литературной сказки – по давнему примеру Гоголя обратиться к славянскому фольклору, а фольклор – один из источников происхождения фэнтези.

Традиция советской литературы не стала плодотворной почвой для развития отечественного фэнтези 1990-х. Конечно, кое-что в багаже российских фантастов и фэнтезиистов восходит к советским временам или даже классике. Однако степень художественной преемственности невелика. Можно смело констатировать тот факт, что российское фэнтези наших дней гораздо больше ориентируется на англо-американские образцы, нежели на отечественный художественный опыт в этой литературной сфере.

В конце 1980-х – начало 1990-х контроль над издательской политикой со стороны правительства ослаб, и фэнтези стало постепенно печататься в СССР, а потом и в России. Первая половина 1990-х годов – эпоха популярности фэнтези в России. Собственно русское фэнтези почти не было. Популярность завоёвывал массовый перевод самых известных английских и американских писателей. Первыми по-настоящему значительными авторами отечественное фэнтези стали Ольга Ларионова, Мария Семёнова и Елена Хаецкая. В 1988 вышел роман Ольги Ларионовой «Чакра Кентавра», в котором перемешались мотивы рыцарской романтики, романтического волшебства и космических войн. В 1990-х она дописала две книги, продолжившие «Чакру Кентавра» уже в чисто фэнтезийном ключе. Елена Хаецкая в 1993 выпустила роман «Меч и Радуга» под псевдонимом Мэдилайн Симонс. Там есть маги, рыцари, волшебные миры, густые леса, а также все обаяние зрелого европейского Средневековья. Впоследствии она опубликовала еще несколько фэнтезийных романов, но уже под своей фамилией.

Особенную любовь фэнтези приобрело в России во многом из-за обстоятельств политической жизни. Канула в прошлое советская империя. Мир «демократии» и коммерции, пришедший ей на смену, мог быть принят далеко не всеми. Фэнтези предлагало миры, наполненные красотой и благородством. Это создавало очевидный контраст с неказистой реальностью и вызывало надежду на лучшее устройство жизни или хотя бы желание отрешиться от действительности, окунуться с головой в красоты вымысла. Популярность жанра фэнтези в современной культуре во многом связана именно с тем, что произведения, повествующие о вымышленном мире, населённом фантастическими необычными существами, где царят свои законы, помогают человеку выжить в нашем безумном мире, опереться на что-то глубокое, древнее, сущностное.

Если говорить о судьбе классического фэнтези на русской литературной почве, то, например, Дж. Р. Р. Толкиен почти сразу снискдал большую популярность. С начала 1990-х годов ежегодно на лесных полигонах России ставятся ролевые игры по романам этого писателя.

Славяно-киевская фэнтези – собственно российское изобретение. Иначе и быть не могло, ведь такого рода литература построена на материале первых столетий существования древней Руси и наполнена образами славянского язычества. Еще в 1970–1980-х издательство «Молодая гвардия» выпустило немало произведений, в которых основными персонажами оказывались разнообразные волхвы, берегини, светлые князья, храбрые дружинники. Это считалось патриотичным, к тому же вполне подпадало под определение фэнтези. Некоторые ее признаки видны в героическом романе Марии Семеновой «Волкодав». Могучий витязь Волкодав, по происхождению своему относящийся к фантастическому народу (очень похожему на

славян), защитник слабых, слуга несчастных женщин, вечно стремящийся кого-то спасти либо восстановить справедливость, полюбился читателям. Впоследствии усилиями самой Семеновой и нескольких других писателей возник целый «мир Волкодава».

Михаил Успенский создал серию романов об удалом князе Жихаре. В романах Успенского видно и знание славянской мифологии, и уверенная ироничная манера письма, и стремление в озорной, юмористической форме поговорить о «вечных вопросах».

В конце 1990-х развивалось направление романтического фэнтези. Главная ее черта – использование экзотической эстетики для выстраивания романтического пространства, причем чаще всего – это эстетика европейского Средневековья (в рамках XII–XVI вв.). Романтическое пространство прочно связано с историческими романами Вальтера Скотта, Александра Дюма, Артура Конан Дойля, Сигрид Унсет и т.д. Это мир меча, таверны, дворцовой интриги, пергаментных грамот, брабантских кружев, ландекских менестрелей, лесных дорог, рыцарских замков и роскошных костюмов. Ее важная составляющая – любовная линия и иные варианты межчеловеческих взаимоотношений, здесь сталкиваются не носители концепций, а просто люди с их желаниями, страхами и слабостями.

Прежде всех прочих в романе «Мракобес» (1997) Елены Хаецкой виднеются черты романтического пространства Германии первой половины XVI в. А вот в романах Натальи Резановой «Золотая голова» (1999) и «Я стану Алиеной» (1999) романтическое пространство суровой Северной Европы, XIV – XV вв. Роскошное, выписанное в деталях романтическое пространство приблизительно XV–XVI вв. предложила читателям Наталья Ипатова в дилогии «Король-Беда» и «Красная Ведьма» и «Король забавляется» (2002). Рыцарско-дворцовая Европа примерно XIV–XVI вв. – сцена для действия сюжета романа Ольги Елисеевой «Хельви – королева Монсальвата» (2001). Дальше всех от реалий действительного европейского Средневековья отошла Полина Копылова. В ее романе «Летописи святых земель» (1998) невозможно отыскать географические и этнографические признаки Испании, Германии или, скажем, Франции. Булыжные мостовые, придворные наряды, пыточные застенки, дворянские титулы – все это изящная стилизация наподобие королевства Арканарского у братьев Стругацких. Основа сюжета – борьба между двумя расами: людей и эльфов. Из-за этого Европа напоминает нам Средиземноморье Дж. Р. Р. Толкиена.

Из современных создателей фэнтези стоит назвать М. Успенского, который написал трилогию о приключениях богатыря Жихаря в 1998 году; а также С. Логинова, написавшего роман «Многорукий бог далайна» в 1996 году; С. Лукьяненко, создавшего серию книг о Дозорах.

Э. Грейдо в своей статье «Художественный мир фэнтези» утверждает, что «до недавнего времени литературу о невозможном, сверхъестественном относили то к юмористической, то к сатирической фантастике. Лишь в к. ХХ в. стало возможным говорить о формировании отечественной фэнтезии».

Итак, в России традиция вымысла на грани волшебства, магии, мистики никогда не прерывалась, ей отдали дань А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, М. Ю. Лермонтов, поэты и прозаики «серебряного века». Однако тенденции развития советской литературы не стали плодотворной почвой для магистральных направлений отечественной фэнтези 1990-х годов. Фэнтези была нежелательным жанром в СССР, поэтому, в отличие от западноевропейской фэнтези, которая сложилась и расцвела уже к середине XX века, в России произведения в этом жанре стали печататься значительно позже. Более того, в то время, как научная фантастика расцвела в СССР, фэнтези не существовало даже в младенческом состоянии, и только с началом перестройки в Россию хлынул поток зарубежной классики в жанре фэнтези: «Хоббит» Дж. Р. Р. Толкиена, «Полые Холмы» М. Стюарт и др. Если и были ростки отечественной «предфэнтезии», то с конца 1980-х годов они стали пропадать под нарастающей волной фэнтези переводной. Поэтому вполне закономерно, что российская фэнтези наших дней гораздо больше ориентируется на англо-американские образцы, нежели на отечественный художественный опыт в этой литературной сфере.

Л. В. Леванцэвіч (Брэст)

НЕВЕРБАЛЬНАЯ МОВА Ў КАНТЭКСЦЕ МАСТАЦКАГА ТВОРА

Вучоныя да гэтага часу вядуць спрэчкі, наколькі здольнасць да мовы жэстаў з'яўляецца прыроджанай, як хутка яна развіваецца, калі чалавек вучыцца гаварыць і якую ролю іграе перайманне ў яе развіцці. Мяркуюць, што жэсты і міміка, якія маюць адно і тое ж значэнне ў культурных традыцыях большасці народаў, з'яўляюцца прыроджанымі. Аднак адны і тыя ж жэсты могуць мець рознае значэнне ў розных краінах. Гэтыя выпадкі абумоўлены перадаваемымі з пакалення ў пакаленне нормамі, якія фарміруюцца зусім іншыя традыцыі. Існуе мноства адрозненняў у спосабах выкарыстання мовы жэстаў прадстаўнікамі розных культур, таму пры канчатке паміж імі можа ўзнікаць адчуванне няёмкасці. Ведаць мову жэстаў варта і для таго, каб лепш разумець субяседніка і сваёй культуры.

Мастацкая літаратура з'яўляецца надзейнай крыніцай вербалізацыі самога жэсту, удакладнення сферы яго існавання, таму што пісьменнікі паказываюць і так называемую моўную характеристыку, і асаблівасці карыстання невербальнай мовай.

Паспрабуем прасачыць, якія жэсты і мімічныя рухі апісваюць аўтары, каб паказаць эмацыянальны і псіхалагічны стан герояў. Жэсты, міміка і рухі цела суправаджаюць мову, каб надаць большую выразнасць словам, а таксама могуць выступаць як самастойная камунікатыўная адзінка.

Намі ўзяты наступныя слова, якія называюць унутраныя перыжыванні чалавека, яго эмоцыі і перадаюцца пэўнымі жэстамі і мімічнымі рухамі герояў: абыякавасць, насцярожанасць, радасць, хваляванне, абуранасць, збянтэжанасць, здзіўленне, бездапаможасць, безнадзейнасць, адчай, засяроджанасць, гора, заклапочанасць, злосць, абурэнне, страх, спалох, разгубленасць і інш.

Безнадзейнасць, адчай.

- заламаць руکі:

Заламаўшы руکі, маці разрываючым душу крыкам галасіла і прычытала (Я. Колас).

- мацней сціскаць губы:

Саковіч маўчаў, толькі мацней сціскаў губы – было відно, што ён восьвесь заплача. Але пры ўсіх ён зрабіць гэтага не мог і, прыкрыўшы рукамі вочы, выбег з класа (Б. Сачанка).

Злосць, абурэнне.

- упіцца вачымі:

Зазвінёу званок, і ў клас не ўвайшоў, а ўляцеў як вечер Харытон Рафаілавіч. Шмаргануў носам, буркнуў звыкла «сядайце» і, утішыся валаўтамі вачыма ў мяне, сказаў: – Тэкс-с... Паглядзім, яек ведаюць урок некаторыя... (Б. Сачанка).

- заварушыць вусамі, сядзіцца зірнуць:

Каморнік зірнуў на Андрэя, і вусы яго заварушыліся. Відаць, хацеў нешта сказаць, але не знайшоў чаго. Ён яичэ раз сядзіцца зірнуў на Андрэя з-пад сівых навісных брыўей (Я. Колас).

- плонуць:

– Ці ж не праўда? – казаў далей дзед. – Скарб хоча залезі к нам на печ... Тъфу! – плануў Ахрым (Я. Колас).

- сядзіцца заблішчалі вочы:

Сораму ў іх няма! – і старыя вочы дзеда сядзіцца заблішчалі (Я. Колас).

Страх, спалох, разгубленасць.

- згорбіцца і замітусіцца:

Стары вінавата згорбіўся і замітусіўся: за хамут ды ходу з хаты (Я. Брыль).

- губы дрыжаць:

Поп пабялеў і стаяў як укопаны, толькі губы яго дрыжали, ён шаптаў: «Ад веичы, ва цыме прэхадзяшчыя, ад беса полудзеннаага...» (Я. Колас)

- стаіцца, прыпасці ўсім целам:

У страху і як бы нейкім здраницвенні пашыўся бліжэй да вываратня. I там, у зараслях травы і малінніку стаіўся, прыпаў усім сваім целам да камля (Б. Сачанка).

- валасы заварушыліся на галаве:

Я ўздрыгнуў: проста перад намі крохаў за дзесяць ад палатна, наперадзе стаяў воўк – у блеклым святле месяца добра відны былі ногі, роўная спіна і галава. Валасы ўмомант зварухнуліся на галаве. I я адчуў, як на іх паднялася шапка (Б. Сачанка).

- учэпіста схапіць за руку:

Нечакана Мальвіна учэпіста схапіла мяне за руку:

- Воўк! – ціха шапнула яна і спынілася (Б. Сачанка).

- дрыжаць каленкі:

Страхоў тут наказалі, // Што ў Яські каленкі дрыжали, // I нізавошта па вячэры // Не смеў ён выйсці вон за дзвёры (Я. Колас).

- раз-пораз азірацца, насцярожана ўслухоўвацца:

Сэрца чорнай латаю сціскаў страх – усё здавалася, што нехта паблізу ходзіць і вось-вось цапне мяне за плечы. Я раз-пораз азіраўся, насцярожася на ўслухоўваўся ў глухую цішыню ночы і лавіў у ёй кожны самы нязначны рух (Б. Сачанка).

- пальцы сударгава кручацца ў кулакі:

Яроцкі паспешнымі лёгкімі крокамі прабіраецца праз глухія завулкі. У целе ўва ўсім – напяtaşасць, спрунжынаванасць нейкая. Пальцы сударгава ў кулакі кручацца (М. Зарэцкі).

- скругліць вочы, бязглудза ўпяць:

Шчупак скругліць свае вочы, упяць бязглудза ў Яроцкага. Здзіўленне тупа застрала ў іх, задзіўленне і спалох. Гэта ў вачах. А па вуснах зблелых, пакрӯленых боль працякла, пакута вострая (М. Зарэцкі).

Здзіўленне.

- падхапіцца з лаўкі:

– Як? – я аж з лаўкі падхапілася. – Хто гэтыя некаторыя? (Б. Сачанка).

- падняць вышэй адзін вус:

– Ці ж толькі тых, хто зварэдзіўся, просяць садзіцу? – спытаў ляснік і падняў вышэй адзін вус. – Або ты бачыла, як я ляжсаў? (Я. Колас)

Заклапочанасць, засяроджанасць.

- чухаць патыліцу:

Міканор таксама быў спакоен, але не цікавіўся глядзець на Кастуся, толькі чухаў кудлатую патыліцу ад турботы: гэткая няўдача выпала на яго долю... (З. Бядуля).

- шчыльна самкнутыя губы, вочы пазіраюць углыб:

Аб чым жа думаў хлопчык? Відаць, аб чымсьці важным і сур'ёзным, бо губы яго былі шчыльна самкнуты, а вочы пазіралі кудысьці углыб (Я. Колас).

Стараннасць.

- выпучыць вочы, высунуць язык, засапеці носам:

Андрэйка выпучыў вочы, высунуў язык, засоп носам і пачаў старанна выводзіць літары. Ён іх маляваць хацеў надзвіва, але яны выходзілі ў яго вельмі нязграбныя (З. Бядуля).

Трывога, хваліванне.

- апусціць вочы долу:

Mіхась адгукнуўся: «Чаго-о?» // А голас яго невясёлы, // А вочы апушчаны долу. // Ідуць – маці, Данік, Юрка... // Ну пачнеца зараз бура! (Я. Колас).

- злёгку затрэсціся:

Дзяўчына, у прадчуці нядобрага, злёгку затраслася, сэрца яе заныла. Ды, каб схаваць гэтую трывогу душы, яна спакойна пачала гаварыць (Я. Колас).

Абыва́касць.

- пазяхаць на ўвесь рот:

І гэта каб яе цікавіла! А то проста так, абы не маўчаць, абы пра нешта пытаць. Сама ж будзе пазяхаць на ўвесь свій шырокі рот, заплющчаць, нібы тая курыца, вочы і драмаць (Б. Сачанка).

Сум.

- ускідваць вочы і злёгку ўздыхаць:

Накінуўши на плечы хустку, Ганна, дачка Андрэя Зазуляка, сядзела адна на сваёй прызбе. Часамі яна ўскідала на вуліцу вочы і злёгку ўздыхала (Я. Колас).

Важнасць.

- надзьмуць шчокі:

Зняважсаны ляснік прыкінуўся, што ён не чуў гэтага, і, важна надзьмуўши шчокі – так рабіў пісар у лясніцтве, – ступіў некалькі кроکаў каля прызыбы (Я. Колас).

Какетлівасць.

- кідаць вочкамі гарэзлівия іскрынкі:

А вочки гараць. А вочки кідаюць гарэзлівия іскрынкі. Яроцкі іх ловіць сваімі вачмі і адчувае з уzechай, як яны мякка казычуць нутро, абураюць сэрца лёгкім запалам.

– *Мо яничэ скажаце што?*

Які галасок мілагучны! А вусны дрыжасць. Яничэ момант, здаецца, і пырсне са смеху (М. Зарэцкі).

- салодка жмурыць вочы

Яроцкі глядзіць на дзяўчыну, любуеца. Салодка жмурацца вочы, ту-маніца жарам вільготным. Гаворыць вуснамі толькі аднымі, бо гаво-рыць адно, а другое наўме (М. Зарэцкі).

Выяўленне і апісанне найбольш ужывальных жэстаў, сабраных на ма-терыяле беларускай літаратуры, дапаможа выявіць жэсты і мімічныя рухі, характэрныя для носьбітаў беларускай мовы і беларускай культуры.

A. В. Макарэвіч (Брэст)

ЖАЛАВАННЕ, ПЕНСІЯ ЦІ ЗАРОБАК?

Найважнейшую частку даходаў работнікаў наёмнай працы складае **заробак** (*заработка платы*), які з'яўляецца і крыніцай забеспячэння жыццядзейнасці чалавека, і выступае магутным інструментам рэгулявання эканамічных інтэрэсаў. Заработка платы – сукупнасць узнагарод у грашовай, валютнай або натуральнай форме, якія атрымліваюцца за фактычна выкананую працу работнікам, які знаходзіцца ў працоўных адносінах на ўмовах найму з уласнікам або яго прадстаўніком на прадпрыемстве, ва ўстанове, арганізацыі, незалежна ад форм уласніцтва і гаспадарання [1, с. 210]. У наш час у беларускай мове ўжываюцца з такім значэннем тэрміны – **заробак**, **заработка платы**, **зарплата** як размоўнае. Аднак яшчэ нідаўна (да 30-х гадоў XX ст.) у мове выкарыстоўваліся і іншыя слоўы, напрыклад, **жалаванне, пенсія**.

Жалаванне зафіксавана пісьмовымі крыніцамі старабеларускай мовы ў пачатку XVI ст. Да прыкладу, у «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» знаходзім: «**Жалованье, жалование.** 2. Плата за працу, службу. *маєтъ* *намъ* *дати за сей первый годъ, початку, дв ст золотыхъ Вгорскихъ червленыхъ на сии запусты прийдучie, а иные п..нязи маеть давати на квитанции, кому што жалованья нашего въ него дадимъ на квитанцыахъ* (АЗР, II, 1, 1506). Укладальнікі «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» лічаць, што слова **жалаванне** ўтворана ад рускага **жалование** і сваё значэнне «платы за працу» набыло ў XVIII ст.: «**Жалаванне.** У 60-х гадах XIX ст. з руск. **жалование**. Ст.-рус. **жалование** «падарунак» ад **жаловати**«аказваць міласць, жалець», якое мае той самы корань, што жаль. Значэнне «платы за працу, што выдаецца ў вызначаны тэрмін» атрымала ў XVIII ст. (т.3, с.203). Адзначым, I. Насовіч гэтае слова не змяшчае ў «Слоўніку беларускай мовы» (1870). **Жалаванне** з такім значэннем выкарыстоўвалася ў сучаснай беларускай мове ў 20–30-я гады мінулага стагоддзя. Ужываліся таксама сінанімічныя **пенсія** і нават дыялектнае найменне **дажа**. Так, В. Ластоўскі ў «Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку» (1924) фіксуе: «**Жалованіе** платы за працу; **пэнсія**, **дажа**. *Сколькі дажы бярэш у месяц?*» (с. 174). У перакладным «Руска-беларускім слоўніку» (1937) адпаведнікам **жалаванню** з'яўляецца лексема **зарплата** (с. 91). Аўтары тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы значэнне гэтага наймення падаюць парознаму. Паводле «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» **жалаванне** з'яўляецца архаізмам: «**Жалаванне.** уст. Заработка платы. Зарплаты,

альбо, як тады гаварылі «жалавання», акцёрам ніхто не плаціў, і яны задавальняліся выручкамі ад спектакляў і танцаў. (Рамановіч, т. 2, с. 248). Укладальнікі «Глумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы» (1996) не лічаць яго ўстарэлым словам, а адносяць да агульнаўжывальнай лексікі, напрыклад: «**Жалаванне**. Грашовае ўзнагароджанне за службу, працу» (с. 198).

Да 1917 года ў Расійскай імперыі настаўнікам налічвалі **жалаванне** па колькасці праведзеных заняткаў. Ім выдавалі за гэта спецыяльныя білеты – «лісткі». У Маскоўскай Дзяржаве існавалі розныя формы **жалавання: выезжая жалаванне** «ўзнагарода, якую выдавалі замежніку падчас прыезду на службу з-за мяжы», **прыходжае жалаванне** «разавая выплата пры пераходзе селяніна ў крапасную залежнасць да новага зелеўладальніка», **сабалінае жалаванне** «жалаванне, якое выплочвалася сабалінамі футрамі» [2, с. 143].

Доўгі час са значэннем «заработка плата» выкарыстоўваўся тэрмін пенсія. У беларускую мову гэта слова запазычана праз польскую з лацінскай. Укладальнікі «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» адзначаюць: «**пенсія, пэнсія, пэнсыя**» «штотомесячнае грашовае забеспячэнне ў старасці, заработка плата. З польск. pensja, penzja»«стале гадавое жалаванне, плата», якое з лац. pensio«ўзнагароджанне, плата, плацеж». Да 20–30-х гадоў XX ст. лексема **пенсія** з'яўлялася сінанімічнай называй **жалаванню**, ці **заробку**. Да прыкладу, газета «Наша ніва» пісала: «Як абъяўляюцца ваенныя палаажэння и іншыя, то ёсце гэтые пэнсіи увяличываюцца» (НН, 1906, № 4, с. 7). Хоць караблёў пасля японскай вайны асталося надта мала, але пэнси адмиралам ідзе многа (НН, 1907, № 4, с. 7). Ужывалі таксама і галіцызм **пенсіён**. В. Ластоўскі ў «Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку» (1924) падае: «пенсіон або пенсія франц. плата звыж памесячнай, пагоднай дажы, за заслугі, або за доўгатенную службу; запаслуга» (с. 454).

Аднак з часам найменне пенсія сталі ўжываць толькі са значэннем «рэгулярнае грашовае забеспячэнне за выслугу гадоў, па інваліднасці, непрацацьльнасці і інш.» Словы **пенсія** і **пенсіён** у значэнні «заробак» трапілі ў склад устарэлых назваў. Напрыклад, паводле «Глумачальнага слоўніка беларускай мовы» **пенсія** з'яўляецца семантычным архаізмам: «**Пенсія. уст. Заработка плата**» (т. 4, с. 155).

Яшчэ ў Вялікім Княстве Літоўскім насы продкі актыўна выкарыстоўвалі эканамічны тэрмін **заробак**, а таксама вытворныя ад слова **зароблене** ў значэнні назоўніка **заробак**, **заробіти**, **заробіць** «набыць работай, атрымаць за работу», **заробляти**, **зарабляти**, **заробяты**, **зарабяты** «атрымліваць грашовую ці якую іншую плату за працу». «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» фіксуе: «**Заробок** наз. Заработка. За працу свою водле матерей часу и дорогости заробок слушны

мети могли (С. 1588, 108). **Заробленое** прым., у знач. наз. **Заработка**. За тые дни чатыре заробленага заплатили имъ всимъ золотыхъ двадцать (ІНОМ, IV, 186, 1686). З часам у беларускай мове замацаваліся, думаецца, пад уплывам рускай мовы, **заработка** і **заработка плата**. У друку пачатку XX ст. падаюцца лексемы **заробак**, **заробак**. А колькі вучыцялёў без працы ды **заробку**, **голодных**, **абношаных**, **змардаваных**, **без жаласці выкінутых у ахвяру нуды і пакуты?**! З дарэвалюцыйных допісаў у газеты. Я. Колас.

Глумачальны слоўнік беларускай мовы адзначаюць **заробак** «1. Плата за работу. **Месячны заробак**. 2. мн. (**зароботкі**). Праца па найму, звычайна часовая, па-за месцы пастаяннага жыхарства»; **заработная плата** «плата за работу па найму». Тэрмін **заробак** фіксуецца як размоўнае слова. Размоўным падаецца і найменне **зарплата**. Вытворнае ж **зарабіць** стала кампанентам фразеалагізма **зарабіць як Заблоцкі на мыле** – пацярпець няўдачу, страціць больш, чым атрымаць карысці (у якой-н. справе, гандлёвай здзелцы і пад.).

У дыялектнай мове ўжываюцца **заробак**, **зарплата** і іх фанетычныя варыянты – **зарабак**, **зарабатак**, **зарботок**. Напрыклад, у «Тураўскім слоўніку»: «**зарботок** 1. Заробак. На картоплях самы лепшыи зарботок. Верасніца. 2. мн. Заработкі. Праца па найму са здзельнай аплатай. Як красне весна, то поеду ў зарботкі. Альшаны» (т. 2, с. 119).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік / Беларус. Энцыкл.; рэдкал.: С. В. Кузьмін [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1992. – 636 с.
2. Словарь русских историзмов: учеб. пособие / Т. Г. Аркадьевича [и др.]. – М.: Высшая школа, 2005. – 228 с.

В. Марковска (Люблін, Польша)

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОШИБКИ ПОЛЬСКИХ СТУДЕНТОВ-РУСИСТОВ В РЕЧИНА РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ПУТИ УСТРАНЕНИЯ

Практика преподавания русского языка как иностранного показывает, что формирование слухопроизносительных навыков в глottодидактическом процессе неразрывно связано с речевыми ошибками произносиельного характера. Это фонологические и артикуляционные, акцентуационные и интонационные, ошибки, вызванные интерференцией родного языка и нарушающие процесс коммуникации.

Глottодидакты подчеркивают, что ошибки являются неотъемлемой частью образовательного процесса прежде всего потому, что на ошибках учатся. Следует также отметить, ссылаясь на слова А. А. Леонтьева, что «ошибка является одним из важнейших орудий исследования нормаль-

ного функционирования речевого механизма: она – это как бы символ разошедшегося шва и может помочь раскрыть иерархию таких швов» [12, с. 42]. Иными словами, изучение проблемных сфер и разошедшихся швов дает мотивацию для нахождения приемов предупреждения и устранения типичных устойчивых ошибок иностранных учащихся в речи на русском языке, а в итоге – мотивацию для разработки эффективной системы подачи и отработки языкового материала, оптимальных форм и средств обучения, дидактических материалов [9, с. 4–7]. Проблематика ошибок в речи польских учащихся описана достаточно широко. Научным описанием и разработкой методик по предупреждению и устранению фонетических ошибок в русской речи польских учеников занимались С. Гжибовски, В. Галецки, Л. Гроховски, а также Я. Генцель, Д. Дзевановска, Я. Бартушевска.

Цель данной статьи – указать типичные ошибки произносительного характера в речи студентов I курса славянской филологии и показать возможности предупреждения и устранения данных ошибок на примере авторской техники обучения произношению, основанной на одновременном введении орфоэпических и орфографических правил русского языка.

Во время работы со студентами-русистами, нерусистами, школьниками, а также в разговорах с учителями русского языка нам удалось выявить следующую закономерность: несмотря на то, что на рынке существует множество хороших учебников, аудиозаписей, к каждому учебнику приложены диски для прослушивания, есть Интернет со множеством словарей с нормативным высказыванием, учащиеся все чаще совершают ошибки произносительного характера. Часть вины приходится сбросить на непонимание сущности коммуникативно-ориентированного подхода в преподавании иностранных языков. Учителя видят суть коммуникативного метода в следующем: не важно, как и что мы скажем на иностранном языке, важно только то, чтобы состоялось общение [14]. Поэтому грамматике и фонетике в школе уделяется минимум внимания, а ведь именно от правильного произношения зависит эффективность коммуникации. По словам Ефима Пассова: «обучение иностранному языку в современном мире напоминает лес и дебри: налево пойдешь – в болоте компетентности погрязнешь, направо пойдешь – в переводно-сопоставительную яму угодишь, прямо пойдешь – заблудишься в лесу коммуникативных дебрей» [13, с. 26]. Ситуация, представленная ученым, отрицательно влияет на формирование фонетических навыков у учащихся, хотя программа по русскому языку как иностранному предусматривает «владение фонетической системой языка, то есть усвоение правил правильной артикуляции, интонации и акцентуации» на уровне A1 [3, с. 16].

Принимая во внимание исследования польских ученых и дидактов, можно утверждать, что все многообразие ошибок произносительного характера классифицируется на 3 группы, причем основным критерием классификации является причина ошибки [6, с. 114–115]:

1. Ошибки, связанные с языковой интерференцией.
2. Ошибки, связанные с недостатком знаний учащихся.
3. Ошибки, связанные с дефектами речи.

Одной из важнейших проблем в процессе формирования произносительных навыков является интерференция польского языка. Сильное воздействие артикуляционных навыков польского языка играет отрицательную роль в формировании фонетической корректности речи на русском языке [10, с. 299–301]. Негативное влияние сказывается на постановке ударения и на произношении редуцированных гласных. Польское ударение определяется языковедами как силовое, однако из-за своей стабильности оно, по сравнению с русским языком, характеризуется ослабленной динамикой. В связи с этим явление редукции безударных гласных не свойственно польскому языку, что переносится студентами на русский язык.

С целью установления фонетических явлений, освоение которых связано с трудностями артикуляционного плана, в октябре 2012 года был проведен тест в группе студентов (60 человек) первого курса русской филологии Университета Марии Кюри-Склодовской в Люблине. Тестирование предусматривало проведение устного теста умений, основанного на технике прочтения. Заданием студентов было прочитать тесты со словами, насыщенными фонетическими явлениями.

При тестировании были учтены принципы, сформулированные профессором Доротой Дзевановской:

1. Индивидуальное тестирование.
2. Студент не был информирован о том, какое артикуляционное явление подлежит проверке.
3. Студент не мог познакомиться с содержанием теста заранее.
4. Студент читал слова непосредственно после получения теста.
5. Во время чтения производилась запись на электронный носитель данных.
6. Преподаватель не сигнализировал и не исправлял ошибки.
7. Студент имел право самостоятельно исправлять свои ошибки в ходе чтения [4, с. 182].

Представим данные, полученные на основании анализа результатов тестирования. Статистический анализ полученных данных позволил установить показатель артикуляционной корректности студентов I курса славянской филологии. Статистический расчет был произведен в процентном выражении: отношение числа правильных употреблений к числу возможных употреблений для данного артикуляционного правила в тесте.

Таблица 1 показывает результаты анализа. Артикуляционные явления представлены в списке, начиная с самых трудных явлений с самым низким показателем корректности.

Таблица 1

Артикуляционное явление	Показатель корректности
Артикуляция звуков, соответствующих буквам <i>ж, ю, ы</i> в сочетании с гласными	25 %
Артикуляция безударных гласных <i>а, о</i>	34 %
Артикуляция иотированных гласных в разных позициях	36 %
Артикуляция гласных по старомосковской норме	37 %
Артикуляция согласных <i>ч, щ</i> в сочетании с согласными и гласными	43 %
Артикуляция твердых согласных перед <i>е</i> в словах иностранного происхождения	44 %
Артикуляция сочетаний согласных (<i>-кв-, -св-, -тв-, -хв-, -цв-, -жж-, -зж-, -ши-, -зи-, -сж-, -чт-, -чн-, -лищ-, -рдщ-</i>)	53 %
Произношение предлогов с самостоятельными частями речи	54 %
Артикуляция [ы ³], [и ^e]	55 %
Артикуляция русского <i>р</i> в сочетании с <i>я, е, ё, ю, и, ы, ѿ</i>	63 %
Артикуляция <i>г</i> в словах с окочанием <i>-ого, -его</i>	63 %
Артикуляция переднеязычного зубного <i>л</i>	64 %
Артикуляция слов с элементом <i>-анский</i>	66 %
Артикуляция безударных гласных в словах высокого стиля	67 %
Артикуляция мягких согласных	67,4 %
Артикуляция твердых согласных	68,3 %
Артикуляция ударных гласных	68,8 %

Тестирование показало, что большинство произношения ошибок связано с отсутствием знаний орфоэпических правил, а также с противоречивостью графической и звуковой стороны выражения слов на русском языке. Характер ошибок, допускаемых студентами, предусматривает работу над артикуляционной корректностью с учетом несоответствий звуковой и графической реализации речи [6, с. 114-115].

Остановимся на проблеме отработки практических навыков артикуляции в контексте несоответствия написания и произношения в русском языке. Как известно, «русское письмо относится к фонетическому (звуковому), т.е. единицы алфавита – буквы (графемы) – предназначены для

обозначения звуков (фонем)» [8, с. 145]. Процесс обучения русскому языку поляков начинается от алфавита, имитации и обучения чтению. Зрительное усвоение графики влечет за собой риск ошибочного произношения, а в свою очередь, устная речь преподавателя может вызвать у учащихся проблемы на уровне письма [1, с. 9]. Янина Бартошевска утверждает, что «в условиях Польши русский язык изучается в значительной степени через письмо (зрительно), поэтому фонетические ошибки обусловлены, с одной стороны, влиянием звукового строя родного языка и графики, а с другой – усиленным буквенным внушением орфографии» [2, с. 22].

Графическая форма отображения звуков влечет за собой больше проблем при обучении русскому языку как иностранному, чем фонетическая интерференция польского языка [11, с. 48]. Ученик, например, склонен прочитать слово *цирк* так как оно написано, то есть смягчая [ц]. Как доказала Д. Дзевановска, при обучении произношению обязательным элементом является «параллельное и взаимное соединение правил артикуляции и правописания на основе взаимного сопряжения букв и звуков, а также равное и взаимное участие в данном процессе зрительного анализатора, слухового, а также моторики учащегося» [5, с. 247].

С целью предупреждения фонетических ошибок, а также формирования правильных произносительных навыков студентов были разработаны авторские дидактические материалы для обучения произношению на русском языке. Теоретический и тренировочный материал сконструирован таким образом, чтобы помочь студентам усвоить основы фонетической системы русского языка и автоматизировать навыки произношения. Авторская техника преподавания русской орфоэпии предусматривает равномерное обучение звуковой и графической стороне высказывания на основе алгоритмизации орфоэпических и орфографических правил [15, с. 253–265].

Опираясь на репродуктивно-креативный метод преподавания русского языка, предложенный профессором Янушем Генцелем, при создании материалов были учтены следующие принципы [5, с. 10-65]:

- Первым этапом обучения русскому языку является интенсивный фонетический курс, предусматривающий сформирование артикуляционных навыков.

- Упражнения с целью формирования артикуляционных навыков основаны на многократном повторении слов и слов, репрезентирующих определенные правила произношения. Репродукция как форма упражнения уменьшает возможность ошибочного произношения и поэтому доминирует именно на начальном этапе обучения.

- Формы свободной репродукции высказываний, а также самостоятельные высказывания включаются постепенно и только после усвоения артикуляционных норм.

- С первого занятия вводятся следующие виды речевой деятельности: повторение, чтение, письмо.

- Обучение произношению происходит одновременно с формированием каллиграфических и орфографических навыков.

- Формирование произносительных и графических навыков основано на принципе осознанности. Студент должен понимать и осознавать правила произношения и правописания. Неосознанные речевые действия приводят к ошибкам.

- Работа над предупреждением произносительных ошибок предусматривает также соединение обучения звуковой стороны речи с игровой формой: пословицы и поговорки, загадки, игры, ребусы и каламбуры.

Вышеперечисленные компоненты легли в основу авторского пособия по орфоэпии и орфографии, которое на сегодняшний день находится в стадии верификации. Теоретическая и практическая части пособия дают учащимся возможность осознанно усвоить грамматический материал, развить артикуляционные навыки и использовать их в коммуникации. Реализации данной цели способствуют алгоритмы, т. е. орфоэпические и орфографические правила, преподнесенные в краткой и четкой форме. Теория совмещения орфоэпических и орфографических правил в обучении произношению основана на принципах когнитивного метода, исходя из которого, обязательным элементом изучения иностранного языка является понимание и осознанное усвоение сущности изучаемого языкового явления, усвоение лингвистической информации и использование данной базы во время последующих речевых упражнений. Поэтому композиция каждого раздела учебника представлена следующим образом:

I. Теоретическая часть:

- презентация буквы и характеристика звука, произносимого в изоляции и в слогах, с указанием знаков фонетической транскрипции и в сравнении с польским языком;

- презентация орфоэпических и орфографических правил в форме алгоритмов и таблиц совместно с грамматическим комментарием, основанным на указании различий в произношении и правописании.

II. Практическая часть:

- упражнения: каллиграфические – орфоэпические – орфографические, сосредоточенные на указании различий в произношении и правописании;

- адаптированные литературные тексты для чтения.

Работа над артикуляцией осуществляется поэтапно: начинается с демонстрации буквы алфавита, характеристики звука, сравнения звуков польского и русского языков, далее наступает переход к осознанному усвоению орфоэпических и орфографических норм. Алгоритмы, при помощи которых представлены правила, обеспечивают комплексную презентацию

правил и способствуют обобщению и усвоению звуко-графической информации. Данная форма демонстрации норм артикуляции и орфографических правил облегчает процесс их усвоения и применения в общении. Следующий этап – закрепление изученных правил и выработка умений использовать теоретическую информацию в речевой практике. Последняя фаза работы с пособием предусматривает знакомство с адаптированными текстами для чтения с целью отработки умений и закрепления произносительных навыков. Становление артикуляционных навыков должно быть тесно связано с общим процессом выработки умений устной речи, в котором тексты и упражнения являются основой для развития коммуникативных навыков студентов-русистов.

Представим фрагмент одного из уроков авторских дидактических материалов:

АРТИКУЛЯЦИЯ И ПРАВОПИСАНИЕ -Ш-, -Ж- В СОЧЕТАНИИ С ГЛАСНЫМИ И СОГЛАСНЫМИ

1. Произношение и правописание -жа-, -ша-

ПРОИЗНОШЕНИЕ	ПРАВОПИСАНИЕ
Сочетание -жа-, -ша- под ударением произносится твёрдо: [жа], [ша].	Под ударением действует фонетическое правило правописания: <i>жаба, шабля, жажда, жарко, шар, шарик, шашка, шабаш</i> .
В I степени редукции сочетание произносим согласно [жә], [шә]; Во II степени редукции сочетание произносим согласно [жъ], [шъ].	Правописание -жа-, -ша- в безударной позиции следует запомнить или подобрать родственное слово: <i>жара, шалаши, жарковато, шалуны, наша, ваша, шасси, шатен, шкафот, каша, жалюзи</i>
Слова (к <i>сожалению</i> , <i>лошадей</i> , <i>жалеть</i> , <i>жасмин</i> , <i>жакет</i> , <i>ржаной</i> , <i>жавель</i> , <i>жавелевая вода</i> , <i>пожалей</i> , <i>бешамель</i>) произносятся согласно старомосковской норме: после шипящих в первом предударном слоге и заударных слогах произносится [ы³].	Правописание -жа-, -ша- в безударной позиции следует запомнить: к <i>сожалению</i> , <i>лошадей</i> , <i>жалеть</i> , <i>жасмин</i> , <i>жакет</i> , <i>ржаной</i> , <i>жавель</i> , <i>жавелевая вода</i> , <i>пожалей</i> , <i>бешамель</i> .
Сценическое произношение согласно старомосковской норме: в первом предударном слоге после твердых шипящих произносится [жы³], [шы³].	Правописание -жа-, -ша- в безударной позиции следует запомнить: <i>жара, шампанское, шаги</i> .

Упражнение 1.

Слушайте и повторяйте за преподавателем. Объясните правила произношения ударных и безударных гласных после твёрдых шипящих -ж-, -ш-:

жар, шар, жсанр, жаль, жажда, шашка, шарик, жалко, жатва, жара, шатен, жабо, жабры, шатёр, жаргон, шалуны, жарковато, шалации, шаровой, к лыжам, Машам, лошадь, кашам, наша, Даша, жар-птица, жанровый, жаворонок, жалоба, жажда, жарить, жалость, жадина, жалить, жалование, жаккардовый, жсанровый, жаргон, шар, шарф, шашки, шахматы, шапки, шампунь, шанс, шантаж, шарж, шахтёр, шашни, шасси, шаблон, шагать.

Упражнение 2.

Слушайте и повторяйте за преподавателем пары слов. Объясните правописание безударных гласных после твёрдых шипящих -ж-, -ш-:

жарковато – жарко, жара – жар, жалеть – жалость, шары – шар, шаровой – шар, лошадь – лошадка, жаркое – жарить, шарфы – шарф, шахтёр – шахта, шатать – шаткий, шагать – шаг.

Упражнение 3.

Слушайте и повторяйте за преподавателем пары слов. Вставьте в места с пропущенной буквой -а- соответствующие знаки фонетической транскрипции:

ж_леть, ж_лею, ж_леешь, ж_леет, ж_леем, ж_леете, ж_леют, ж_леющий, ж_левший, пож_лей, пож_леть, к сож_лению, лош_дь, лош_дей, лош_дям, о лош_дях, ж_смин, ж_кет, рж_ной, ж_веливая вода.

2. Произношение и правописание -жи-, -ши-

ПРОИЗНОШЕНИЕ	ПРАВОПИСАНИЕ
Сочетание -жи-, -ши- произносится твёрдо: [жы], [шы]. Правописание слов с -жи-, -ши- следует запомнить.	Орфографическое правило звучит следующим образом: ЖИ, ШИ ПИШИ С И!

Упражнение 4.

Слушайте и повторяйте за преподавателем. Объясните правила правописания и произношения шипящих -ж-, -ш-:

жизнь, шить, машина, жить, шина, житель, джип, жир, шире, камыши, крандаши, ширина, шик, шина, широкий, вышитый, нахисва, жирок, нахисвать, жираф, житный, жизнелюб, жилем, жизнерадостный, жирность, жишица, жилистый, шиворот, шикарный, шило, шинель, шимпан-

зе, шинкарь, шиншилла, шипеть, шиповник, ширма, шифер, шифон, шифровка, шишечка, доложить, во всеоружии, внушить.

Упражнение 5.

Слушайте и повторяйте за преподавателем. Объясните правила правописания и произношения шипящих -ж-, -ш-:

хороший, пригожий, свежий, прохожий, создавший, рыжий, погожий.

Упражнение 6.

Прочитайте слова и объясните их произношение и правописание. Образуйте родственные слова:

жить, живопись, жизнь, шип, широта, шифр, шишка, шить, жилице.»

Представленный фрагмент авторских глottодидактических материалов показывает один из путей работы над устранением произносительных ошибок в речи студентов. Многие фонетические ошибки, как показал тест, связаны с графико-орфографическим вопросом. Поэтому основная идея предлагаемых студентам материалов – взаимное сопряжение букв и звуков, которое позволит учащимся дифференцировать их восприятие и будет способствовать формированию правильного произношения.

Список использованной литературы

1. Аванесов, Р. И. Русское литературное произношение / Р. И. Аванесов. – 5-е изд. – М., 1972.
2. Бартешевска, Я. Звуко-буквенные соотношения и их учет при усвоении русского текста [w:] / Я. Бартешевска// Tekst rosyjski w świetle innowacji językowych i socjokulturowych / red. S. Chwatow. – Olsztyn, 1995.
3. Buchowiecka-Fudała, A. Program nauczania języka rosyjskiego w szkołach ponadgimnazjalnych. Kurs podstawowy / A. Buchowiecka-Fudała// [w:] http://uploads.wszpwn.com.pl/uploads/oryginal/3/0/36c1d766_Program_nauczania_języka_rosy.pdf [24.02.2013].
4. Dziewanowska, D. Aspektowo-kompleksowe nauczanie akcentuacji na studiach rusycystycznych / D. Dziewanowska. – Kraków, 2005.
5. Dziewanowska, D. Kształtowanie sprawności mownych w procesie nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w klasach V i VI szkoły podstawowej / D. Dziewanowska. – Kraków, 1993.
6. Dziewanowska, D. Typiczne fonetyczne ошибки, допускаемые студентами старших курсов отделения русской филологии / D. Dziewanowska // Новое в теории и практике описания русского языка / red. Isajew N., Isajewa J., Miedzinski T. – Warszawa, 2000.
7. Grzybowski, S. Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego. Fonetyka. Fonologia. Pismo / S. Grzybowski. – Warszawa, 1986.
8. Grzybowski, S. Kratkiy очерк фонетики русского языка / S. Grzybowski. – Торунь, 2007.
9. Максимов, В. И. Занимательная фонетика / В. И. Максимов. – СПб., 2010.

10. Kędziora, A. Типичные языковые ошибки, допускаемые студентами старших курсов отделения русской филологии / A. Kędziora // Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Rusycystyczne VI, Zeszyt 74 / red. J. Henzel. – Kraków, 1982.
11. Щукин, А. Н. Обучение речевому общению на русском языке как иностранном / А. Н. Щукин. – М., 2012.
12. Леонтьев, А. А. Психология грамматики / А. А. Леонтьев. – М., 1968.
13. Пассов, Е. И. Коммуникативность: прошлое, настоящее, будущее / Е. И. Пассов // Русский язык за рубежом. – 2010. – № 5.
14. Сиротина, О. Б. Основные критерии хорошей речи / О. Б. Сиротина. – Режим доступа: //http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/kultura/28_139, [доступ: 24.03.2013].
15. Марковска, В. Принципы построения сборника упражнений по русской орфоэпии и орфографии / В. Марковска // Język rosyjski jako przedmiot nauczania w szkole wyższej / red. H. Munia, S. Szaskowa. – Lublin, 2013. – S. 253–265.

A. P. Марчанкава (Брэст)

**РЭГІЯНАЛЬНЫЯ АДМЕТНАСЦІ ТКАЦКІХ ВЫРАБАЎ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ВУЧЭБНАЙ ФАЛЬКЛОРНА-
КРАЯЗНАЎЧАЙ ЛАБАРАТОРЫ
ФІЛАЛАГІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА
БРДУ ІМЯ А. С. ПУШКІНА)**

Духоўная культура беларусаў, як і іншых народаў, цесна звязана з ма́тэрыяльнай культурай, з тымі рэчамі, якімі карыстаюцца людзі ў штодзённым побыце. Сярод розных відаў гаспадарчай дзейнасці беларусаў выдзяляецца такі від народных промыслаў, як ткацтва. Аб'ектам даследавання паслужаць ткацкая вырабы, якія захоўваюцца ў вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі філагічнага факультэта БрДУ імя А. С. Пушкіна. Прадстаўлены яны дзвюма гісторыка-этнаграфічнымі рэгіёнамі Беларусі – Заходнім і Усходнім Палессем і маюць своеасаблівую лакальную рысы і ў тэхніцы ткацтва, і ў мастацкім аздабленні. Найбольш даунімі па часе стварэння з'яўляюцца ткацкая вырабы (ручнікі, посцілкі, абрусы) з Акцябрскага і Жыткавіцкага раёнаў Гомельскай вобласці. Адносяцца яны да 1920–1930-х гадоў, вытканыя чатырохнітовай двухуточнай тэхнікай ткання. Адрозніваюцца паміж сабой толькі арнаментальным вырашэннем узораў. Для ўпрыгожвання посцілак (лакальная назва – дзяруг), ручніка (мал. 1) з вёскі Рассвет Акцябрскага раёна выкарыстаныя рапортона паўтараемыя па ўсёй тканіне буйныя кругі з квадратамі ў сярэдзіне, для абруса – восьміпялётавая разетка, якія спалучаюцца паміж сабой і, дзякуючы гэтаму, атрымоўваюцца адзіны малюнак. Мастацкае аздабленне ручніка спалучае ў сабе не толькі шашачна-геометрычныя узоры шматнітовай тэхнікі ткацтва, але і вышыўку крыжыкам, якая размяшчаецца па канцах ручніка на вольнай ад узору палатніне. Чырвона-чорная коле-

равая гама, хвалепадобныя раслінныя матывы ўзору вышыўкі з'яўляюцца элементамі так званых бракараўскіх матываў аздаблення ручнікоў. Ніз упрыгожаны зубчастымі, вязанымі кручком, карункамі з ільняных неадбеленых нітак. Ручнік вузкі (30 см) і доўгі (240 см) выкарыстоўваўся ў сялянскай сям'і ў якасці ручніка-набожніка. Супастаўляючы мастацкыя стылістычныя вырашэнні гэтага ручніка з іншымі, можна адзначыць, што згодна класіфікацыі В. А. Лабачэўскай да яго вельмі падобныя сучасныя драгічынскія ручнікі, у якіх прысутнічаюць тыя ж харкатэрныя да дадзенага рэгіёна лакальныя рысы аздаблення, толькі ў вышыўцы замест чырвона-чорнай колеравай гамы выкарыстоўваецца паліхромія.

Мал. 1. Ручнік. 1930-я гг., в. Рассвет Акцябрскага р-на Гомельскай вобл.

Свае рэгіянальныя адметнасці ў структуры арнаменту ўласцівы ручніку з г. п. Тураў Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці, увесь цэнтр палатна якога выкладзены чаргуючымі паміж сабой буйнымі рэльефнымі ромбагеаметрычнымі і расліннымі ўзорамі, вытканымі пераборнай тэхнікай ткацтва, якая пачала распаўсюджвацца на Беларусі ў пасляваенныя гады. І тэхніка ткання, і кампазіцыйнае размяшчэнне арнаменту маюць рысы падабенства з ручніком з вёскі Рухча Столінскага раёна Брэсцкай вобласці.

Двухбаковым пераборам выткана посцілка з вёскі Карасі Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці (мал. 2). Па часе стварэння яна адносіцца да пасляваенных (1950–1960-х) гадоў, зроблена з дзвюх сшытых полак, вытканых контрастнымі па колеры баваўнянымі карычневымі і штучнымі жоўтымі ніткамі, якімі шырокія пачалі карыстацца ткачы, таму што яны прыдавалі вырабам большую дэкаратыўнасць і насычанасць. Кампазіцыйная будова складаецца з раслінных і арнітаморфных (матылі) ўзору, якія размяшчаюцца па кругу ў цэнтры посцілкі, а паабапал – кветкавыя бардзюры.

Мал. 2. Посцілка. 1950-я гг., в. Карасі Пружанскага раёна
Брэсцкай вobl.

Разглядаючы ткацкія вырабы з рэгіёнаў Заходняга Палесся, можна заўважыць, што ў асноўным вытканыя яны палатніным перапляценнем, а ў мастацкім афармленні іх замест геаметрычных узораў прэваліруе найбольш старажытны па сваім паходжанні лінейны арнамент, які «не се-мантычны, не нясе сімвалічнага сэнсу, а толькі з'яўляецца магічным сродкам упрадакавання просторы плоскасці тканіны» [1, с. 31]. Гэта можна назіраць у дэкаратыўным афармленні ручніка з вёскі Семігосцічы Столінскага раёна Брэсцкай вобласці, які ў штодзённым побыце палешукоў выконваў чыста ўтылітарную функцыю. Сышты ён з дзвюх полак тканіны палатнінага перапляцення, па канцах якой вышыта лікавай двухбаковай гладдзю вузкая гарызантальная палоска заходнепалескага арнаменту чырвона-чорнага колеру, ніз аздоблены карункамі, вязанымі кручком, з белых баваўняных нітак.

Папяроchnыя рознакаляровыя палосы праходзяць па ўсім палатне посцілкі (лакальная назва – радзюжка) з вёскі Лышчыцы Брэсцкага раёна. Мастацка-стылістичнае вырашэнне традыцыйнага касцюма жыхароў Заходняга Палесся таксама захавала архаічныя элементы народнай культуры. Асабліва гэта прайяўляецца ў дэкаратыўным аздабленні рукавоў сарочак і фартухоў, паступіўшых з Маларыцкага раёна і выкананых бранай тэхнікай ткацтва.

Гаворачы пра рэгіянальныя адметнасці ткацкіх вырабаў, нельга абысці ўвагай ручнікі з вёскі Моталь Іванаўскага раёна, якія вельмі адрозніваюцца ад ткацкіх вырабаў іншых рэгіёнаў Беларусі. Ручнікі, якія захоўваюцца ў нашай калекцыі, адносяцца да 1960-х гадоў, у мастацкім афармленні іх прадугледжваюцца два варыянты. У першым гэта наяўнасць папяроchnых узорыстых палос з баваўняных чырвоных, сініх, зялёных нітак па ўсім белым саржавым палатне, вытканым чатырохнітовым аднаўточным спо-

сабам ткацтва. Канцы ручніка аздобленыя бардзюрам з раслінных узоруў («кветкі з лістом») з чырвоных і зялёных нітак, выкананым браным ткацтвам. Для ўпрыгожвання нізу выкарыстаны фабрычныя карункі, абвязаныя кручком ніткамі ружовага колеру. У другім варыянце дэкаратыўнасць ручніку прыдае спалучэнне натуральнага і адбеленага лёну, чырвоных і зялёных уточын у самым палатне ручніка. Канцы ручніка аздоблены паліхромнай вышыўкай гладдзю кветковых узоруў (мал. 3).

Мал. 3. Ручнікі. 1960-я гг., в. Моталь Іванаўскага р-на Брэсцкай вobl.

Акрамя ручнікоў з ярка выражанымі лакальнымі рысамі ў калекцыі прысутнічае ручнік, мастацка-стылістичнае вырашэнне якога не нясе ў сабе асаблівых этнарэгіянальных адметнасцей. Гэтыя ручнікі атрымалі назvu – бракараўскіх. Такі ільняны ручнік паступіў да нас з вёскі Роўбіцк Пружанскага раёна. Дата яго стварэння (1934 год) вышыта на самім палатне ручніка. Арнаментальнае аздабленне яго складаецца з вышываных крыжыкамі гірляндаў раслінных узоруў і надпісаў («Если только охота, то не хитра моя работа»). Колеравая гама вышыўкі пашыраеца, да традыцыйнага чырвона-чорнага аздаблення дабаўляеца шэрае. Да ручніка прышытыя зубчастыя карункі з ільняных неадбеленых нітак, плеценыя кручком, арнамент якіх складаецца з геаметрычных узоруў.

Такім чынам, можна адзначыць, што ткацкія вырабы нашай калекцыі, аднесеныя да розных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, маюць своеасаблівія рэгіянальныя адметнасці і ў тэхніцы ткання, і ў арнаментыцы. Заўважана, што для посцілак і ручнікоў з Усходняга Палесся больш характэрна шматнітавая тэхніка ткацтва з рэльефнымі геаметрычнымі ўзорамі, якія амаль не сустракаеца ў вырабах з Заходняга Палесся, для арнаментальнага вырашэння якіх больш уласціва паласатасць і лінейнасць узораў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лабачэўская, В. Повязь часоў – беларускі ручнік // В. Лабачэўская. – Мінск: Беларусь, 2009. – С 31.

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ М. СТРАЛЬЦОВА

У мастацкіх, публіцыстычных і іншых кантэкстах фразеалагізмы, на думку многіх даследчыкаў, выступаюць як яркія экспрэсіўныя сродкі, якія ўзбагачаюць, упрыгожваюць маўленне, выконваюць шэраг стылістычных функцый. Асаблівасці выкарыстання фразем аўтарам адметна характэрны зоўюць яго творчую манеру і стыль. Звернемся да аналізу ўжывання фразем М. Стральцовым у апавяданні «Сена на асфальце».

У гэтым апавяданні многія фразеалагізмы выкарыстаны аўтарам у нязменным выглядзе, з захаваннем звыклай формы і зместу. Напрыклад: 1) ... *Дурны ты, дурны, чаго ты са свайго гнязда сарваўся, чаго пайшоў у белы свет як у капейку;* 2) *Пайшоў бы я на тваім месцы ў грузчыкі, у плытагоны, у кавалі. Сілу б у плячах адчуў. Анетым бы меў воўчы;* 3) *Грошай трохі мы сабралі; каб купіць халупу, хопіць, а там, як кажуць, бог-бацька:* руки ёсць, горб таксама, можна і новую хату набудаваць [4, с. 112]. Ёсьць прыклад сутыкнення фразеалагізмаў з аднолькавым кампанентам і антанімічным значэннем: *A што былі такія – і брыгадзіры, і старышыні, і падстарышыні былі, што на людскім горы падчаровак гадавалі, тую ўдовіну гарэлку ў глотку лілі, бо надта шырокая была, – дык няхай ім абзавеца і на гэтым свеце і на tym, калі ён ёсць, удовіна сляза...*

Сустракаюцца ў аналізуемым апавяданні і прыклады творчага выкарыстання фразеалагізмаў, напрыклад, са структурна-семантычнымі змяненнямі. Паводле меркавання А. С. Аксамітава, «найбольш распаўсюджаным прыёмам індывідуальна-аўтарскага пераўтварэння фразеалагізма з'яўляецца замена аднаго з кампанентаў другім словам» [1, с. 130]. У кантэксле фразеалагізмы ўступаюць у сувязь са словамі свободнага ўжывання, і часам значэнне ўстойлівай адзінкі патрабуе большай канкрэтызацыі, выкліканай як зместам твора, так і пэўнай маўленчай сітуацыяй. Напрыклад, выражение *груши на вярбе растуць* мае наступную дэфиніцыю: «хто-небудзь неймаверна хлусіць, выдумляе, рассказвае небыліцы» [2, с. 290]. Замена слова *груши* на *батоны* абнаўляе фразеалагічную адзінку, надае ёй новае адценне значэння, абумоўленае агульным кантэкстам апавядання: *A таму дрэнна, – усхадзіўся дзядзька Ігнат, – што некаторыя думаюць, быццам батоны на вярбе растуць...* *A таму што да зямлі пашаны няма* [4, с. 105]. Герой апавядання Ігнат падкрэслівае, што ў цяперашні час няма пашаны да зямлі, да сялянскай працы, таму здаецца, што хлеб вельмі лёгка даецца чалавеку.

Для творчай манеры М. Стральцова характэрны прыём ускладнення фразеалагізма словамі свободнага ўжывання. У такім выпадку ў фразеалагізм уводзіцца слова або спалучэнне слоў, якія ўваходзяць у семан-

тыка-граматычныя адносіны з пэўным фразеалагічным кампанентам. Адбываецца пашырэнне кампанентнай структуры фразеалагізма і tym самым – прырашчэнне сэнсу. Прывёлім ускладнення фразеалагічнага кампанента словамі свободнага ўжывання абыгрываючага фразеалагізм *галаву злажыць* у наступным кантэксле: *Столькі аратараў, цесляў на той вайнне палягло... А ты застаўся, галавы сваёй не злажыў, аcaleўши, дамоў прыйшоў* [4, с. 105]. Фразеалагізм *галаву злажыць* ужываецца ў значэнні «загінуць, памерці». Аўтар вырашыў выкарыстаць у складзе фразеалагічнай адзінкі і займеннік *сваёй*, tym самым падкрэсліваючы большы эмацыйнальны эффект выказвання, часціца не змяняе сэнс фразеалагізма на супрацьлеглы – «застацца жывым».

Заўважым, што ў беларускай мастацкай прозе 60–90-х гг. XX ст. колькасць фразеалагізмаў-наватвораў нязначная. Тым не менш, такія фразеалагічныя адзінкі ўжываюцца ў творах М. Стральцова. Так, выражение *сена на асфальце*, які стаў загалоўкам апавядання, ужываецца ў творы для абазначэння чалавека, які цяпер жыве ў горадзе, але доўгі час перад гэтым пражыў у вёсцы і сумуе па родных мясцінах: *«Сена на асфальце», – падумаў я, сена на асфальце... Быццам доўгая я шукаў нечага слова і раптам яго знайшоў. Сена на асфальце, – узрадавана думаў я. – Вёска ў горадзе...* [4, с. 115]. З цягам часу выражение *сена на асфальце* набыў статус фразеалагізма са значэннем «гараджанін у першым пакаленні, ахоплены настальгіяй па роднай вёсцы» [3, с. 331].

Варта сказаць, што ў апавяданні «Сена на асфальце» М. Стральцоў падыктаваў аўторскому ўжыванню фразеалагізмы як у традыцыйным, так і абноўленым выглядзе, абумоўленым мастацкай задумай аўтара. Свядомае аўтарскае выкарыстанне пісьменнікам фразеалагічных адзінак у мастацкім тэксле выяўляе невычэрпныя магчымасці фразеалагізмаў, сведчыць пра талент пісьменніка ў выкарыстанні «моўных самацветаў».

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск: Выш. шк., 1984. – 224 с.
2. Лепешаў, І. А. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. А – Л. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 590 с.
3. Лепешаў, І. А. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 2. М – Я. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 607 с.
4. Стральцоў, М. Выбранае: проза, паэзія, эсэ. / М. Стральцоў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. – 607 с.

СІНОНІМЫ Ў ПАЭТЫЧНЫМ РАДКУ А. ЛОЙКІ

А. Лойка належыць да таго пакалення пісъменнікаў, якое слушна назвалі «філалагічным». Пакалення рамантыкаў, «дзяцей вайны» [1, с. 147]. У паэзіі А. Лойкі жыве струменіца захапленне звычайным, штодзённым, простай радасцю ад судакранання з цудам жыцця. Увогуле, як слушна заўважыў М. Арочка, паэт А. Лойка «менш схільны да ўвядзення адкрыта сацыяльнай проблематыкі» [2, с. 12]. Дабрата, шчырасць лірычнага героя, аптымістычнае стаўленне да жыцця знаходзяць найбольшае мастацкае ўласбленне ў творах паэта. Ствараючы разнастайныя вобразы, характеристы, А. Лойка шырока выкарыстоўвае розныя сродкі мастацкай выразнасці, сярод якіх важную ролю адыгрываюць сінонімы.

У творах Алега Лойкі сустракаюцца як узуальныя, так і кантэкстуальныя сінонімы. Сярод узуальных у вершах паэта найбольш часта сустракаюцца семантычныя сінонімы, радзей – стылістычныя і семантыка-стылістычныя.

Семантычныя сінонімы ў вершаваным радку А. Лойкі найчасцей слу-
жаць для стварэння псіхалагічнай характеристыкі персанажа, дакладна ілюструючы пачуцці лірычных герояў, перадаючы нарастанне эмоцый, на-
прыклад: *лютаваць, катаваць, здзеквацца; журба, туга; ціша, спакой;*
*звычайнае, штодзённае, штохвіліннае; нядобры, злы; санлівасць, мля-
васць; незвычайнае, дзіўнае.* Звычайна ўжыванне такіх сінонімаў ілюструе прыём ампліфікацыі: кожнае наступнае слова сінанімічнага рада ў такім выпадку дапаўняе і ўзмацняе значэнне папярэдняга, як, напрыклад, у на-
ступным кантэксьце:

*Сонца зацьміўши чужынцы прыйшли,
Лютаваць, катаваць, здзеквацца сталі.
(«Балада пра свойскі хлеб»)*

Кожнае слова-сінонім тут нясе асаблівую нагрузку, узмацняе адчуванне ўсіх жахаў вайны і здзекаў над падняволенымі людзьмі. Сінонімы не толькі канцэнтруюць увагу на tym, што чынілі чужынцы, а яшчэ ілюструюць пачуцці людзей, якія цярпелі гэтыя здзекі.

У наступных кантэкстах сінонімы таксама ўжываюцца для перадачы эмоцый, дапамагаючы больш дакладна перадаць настрой верша, пачуцці лірычнага героя:

*Як ветразі, высяцца кроны,
Шумяць без журбы і тугі.
Іх кожны лісточак зялёны –
Маленечкі ветразь тугі!..
(«Клённы»)*

Назоўнікі-сінонімы *журба, туга, ціша, спакой* дапаўняюць значэнні адзін аднаго, дапамагаючы ўявіць і зразумець стан прыроды і тое, як на-
вакольнае асяроддзе ўплывае на душэўны стан лірычнага героя. Дадзе-
ныя сінонімы ствараюць псіхалагічную характеристыку душэўнага стану
герояў вершаў і адметна перадаюць стан навакольнага асяроддзя.

Стылістычныя сінонімы ў творах паэта найчасцей таксама перадаюць псіхалагічную характеристыку з'яў, аб'ектаў, падзеі, дадзеную з пазіцыі лірычнага героя. Напрыклад, выкарыстоўваючы стылістычныя сінонімы ў вершы «Залаты дождж», паэт стварае атмасферу радаснага пачуцця, у якой мы ярка і выразна можам ўявіць цёплы, летні дождж, які даўно марыў асвяжыць зямлю, наталіць смагу ўсяго жывога:

Дождж льецца, плёскае, звініць!

Пі яго ад любое смагі...

Кантэкстуальныя сінонімы збліжаюцца сваім значэннем толькі ў пэўным кантэксьце. Яны складаюць самую шматлікую групу сярод сінонімаў, выяўленых у вершах А. Лойкі. Напрыклад: *ніцма, долоў; вя-
сёлая, звонкая; шыпіць, спяшаецца, гудзе; вясновы, буйналісты; вецер,*
крылаты лайнэр; вольна, смела; боль, смутак; збліжаюцца, зліваюцца;
чорны, хіжы, самотны; чорны, злавесны; трывога, жаль, скруха; сляпы,
недарэчны; пануры, трывожны. Такія сінонімы, акрамя стварэння во-
бразнага малюнка, найперш вельмі адметна характеристызуюць светабачан-
не самога аўтара. Напрыклад, у вершы «Лясная песня» паэт арыгінальна
супастаўляе з'яву прыроды і прадмет тэхнікі, зробленай рукамі чалавека:
вецер і крылаты лайнэр. Гэтыя два паняцці набываюць тоеснасць: вецер
атаясамліваецца з лайнерам, вялікім, мужкім, хуткім, непераможным і не-
залежным. Яго сілы і нястрымнасці хопіць, каб абагнаць сваіх сяброў, каб
заўсёды быць першым.

А. Лойка як выдатны творца, вынаходнік і наватар у сваіх вершах дае рознабаковую характеристыку з'яў і паняццяў, і важным мастацкім сродкам пры стварэнні гэтай характеристыкі часта становяцца кантэк-
стуальныя сінонімы. У вершах А. Лойкі сінонімы найчасцей выконва-
юць экспрэсіўна-ацэнчаную і ўдакладнільную функцыі, характеристызуюць пачуцці людзей, дзеянні, стан навакольнага асяроддзя, а таксама выразна раскрываюць унутраную сутнасць і настрой саміх вершаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Клышка, М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. Клышка. – Мінск, 2005. – 672 с.

2. Козіч, В. Алег Антонавіч Лойка (Да 70-годдзя з дня нараджэння) / В. Козіч // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2001. – № 2. – С. 147–148.

3. Скобла, М. Стокніжка Алега Лойкі / М. Скобла // Роднае слова. – 2006. – № 5. – С. 12–13.

B. P. Немец (Львів, Україна)

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ДІВИЧ-ВЕЧОРА У ТРАДИЦІЙНОМУ ВЕСІЛЛІ ВОЛИНІ ТА ПОЛІССЯ (ДР. ПОЛ. XIX – ПЕР. ПОЛ. ХХ СТ.)

Важливим структурним компонентом власне весільної ритуальної частини був молодіжний вечір, що зазвичай проходив одночасно в хатах молодого і молодої. У молодої групі актів дівич-вечора відзначалася особливою ліричністю, бо символізувала її перехід не тільки до категорії заміжніх жінок, а й в іншу родину, розлуку з рідною домівкою, подругами [6, с. 42]. Складовими елементами обряду дівич-вечора було приготування вінків, весільного деревця, розплетення коси нареченої, обмін подарунками між молодими. Слід зауважити, що не всі згадані ритуальні дії могли відбуватися в рамках одного дівич-вечора; деякі з них (розплітання коси, посад молодих) іноді проходили й наступного дня, вранці перед вінчанням.

Для теренів України властиве значне розмаїття найменувань дівич-вечора: «вінці» [8, с. 78], «загравини» [8, с. 78] (Лемківщина), «гуски» [11, с. 243], «заводини» [11, с. 243] (Бойківщина), «деревце» [21, с. 308] (Гуцульщина), «вечур» [7, с. 292] (Підляшшя), «розплетини» [7, с. 292] (Холмщина), «головиця» [4, с. 220], «вінкоплетини» [4, с. 220] (Поділля). На Волині та українському Поліссі молодіжний вечір найчастіше називали «вінками», «дівич-вечором», а на білоруському Поліссі – «дівич-вечор», «дзевоцкі запоїни» [22, с. 650]. Як бачимо, зазвичай назви молодіжного дівич-вечора походять від обрядодій, що під час нього виконувались; однією з найважливіших прийнято вважати виготовлення весільного деревця.

Весільне деревце. Деревце – стійкий атрибут шлюбного ритуалу. В його образі поєднуються символи родючості, достатку, продовження роду і культ поминання душ покійних предків, а також прощення з дівоцтвом. На думку О. Поріцької, назви ритуального дерева складають парадигму – смисловий інваріант і його локальні варіанти [20, с. 53]. Зокрема, в центрально-східних районах України цей знак виступає під назвою гільце. На територіях міжетнічних меж його назви стають часто спільними і для сусідніх етносів. Наприклад, в обрядовій поезії українців і білорусів Полісся поширені назви «йолце», «ялина», «яліна», «ельник», «війслце» [19, с. 46]. Загалом, за походженням назв весільного деревця на Волині і Поліссі, можемо виділити три основні групи:

- терміни, зумовлені хвойною породою дерева і пов’язані з поняттям «йолка»: «йолчик» [16, с. 9], «йолца» [18, с. 109] та уже згадані нами «йолце», «ельник», притаманні головно для Полісся;

- терміни, утворені від слова «гілка»: варіативні назви терміну «гільце», що побутували як на Волині, так і на Поліссі. Зокрема, у Кременецькому районі Тернопільської області (центральна Волинь) весільне деревце називали «галіскою» [1, с. 12].

- назви, зумовлені способом виготовлення, а саме виттям, висхідним рухом по спіралі: варіативні назви терміну «вільце», зафіковані як на Волині, так і на Поліссі.

За формою виготовлення весільного деревця на Волині і Поліссі розрізняють два основні типи: деревце у вигляді гілок-шишок (переважно фіксується на Полісся, рідше – на Волині) і деревце, виготовлене з вершка дерева (домінуюча форма деревця на Волині, але побутувала також і на Полісся).

Древце у вигляді гілок-шишок найчастіше складалось із трьох шишок – однієї (головної) з трьома галузками і двох – з двома [16, с. 6]. Їх розташовували в центрі короваю трикутником. Часом кількість шишок залежала від кількості найрідніших гостей. Останніх обдаровували ними під час розподілу короваю.

На теренах Полісся для виготовлення шишок заготовлювали гілки берези, явора, верби, ліщини; часом використовували фруктові породи – вишню або грушу [16, с. 7].

Проте найчастіше на Волині і Поліссі зустрічаємо весільне деревце, виготовлене з вершка дерева, переважно хвойного (сосна, ялина, смерека), або плодового (вишня, груша, яблуня), яке як і попередньо згаданий тип вstromлювалось в центрі короваю. Так, на Кременеччині для весільного деревця зазвичай обирали смереку або сосну: «з смереку така була вершечок, або з сосни, і чіпляли квітки. То треба було п’ять палок, або три сосни» [1, с. 72], «от з смереку робили, поїдуть в ліс, виріжуть отаких о дві галісочки і вбрали її ленточками двома і всю» [1, с. 58], «соснова гарлицка, соснова гілочка» [1, с. 31], «то смерека, сосна і обізательно повинна була бути калина» [1, с. 85]. Подібно до цього, на Лівобережному Поліссі «вильце» робили з верхівки сосни, до котрої прив’язували калину з хмелем – «як хміль веться ся на калину, так щоб і парубок з дівчиною» [14, с. 86].

Весільне деревце зазвичай виготовляли як в домі молодої, так і в молодого, рідше – лише в когось одного. Зокрема, подекуди на півдні Житомирської області (східна Волинь) молодому виготовляли «вільце» з сосни, а молодій – з вишні [22, с. 635].

Якщо деревце було розгалуженим натроє, як у Центральному Полісся, усі складові квіток збирались в однакові букети і в’язалися до країв трьох галузей, однак одна з галузей все одно була найвищою [17, с. 151]. На

Снятинціні (Покуття) верхня квітка весільного деревця – «косиця» – складалася із з'язаних докупи квітів і пір'я когута [3, с. 12].

До символіки «гільця» зверталося чимало дослідників весільної обрядовості. Зокрема, на думку М. Маєрчик весільне деревце поєднує чоловіка і жінку в єдину довершену цілість, так само як Світове дерево перебудовує хаос у космос [15, с. 29]. Загалом же деревце є одним із основних санкціонуючих атрибутів весільного ритуалу, який пов'язаний із сакральною частиною обрядового простору – «покутем», а також супроводжує кульмінаційний етап весільного дійства – «посад молодих», про який йтиметься нижче.

Окрім «гільця», на дівич-вечорі традиційного весілля не менш важливим було приготування інших весільних атрибутів – шаблі, весільної свічки, вінків. Зокрема, на Лівобережному Поліссі весільну шаблю виготовляли так: «з цілого хліба відрізають окраєць і через той окраєць застремлюють яку небудь стару шаблю або шпагу, до держальна і прив'язують той окраєць» [14, с. 94]. На думку В. Борисенко, даний атрибут мав апотропейче призначення стосовно весільного поїзда [5, с. 65]. Побутування весільної шаблі на Волині і Правобережному Поліссі майже не фіксується.

Суکання весільної свічки на дівич-вечорі було більше притаманне теренам Полісся, аніж Волині. Територіально на Поліссі можна виділити два основні способи формування свічки: качання, як загальнопопулярний, і ліплення, як локально побутуючий. Останній спорадично зафіксований на Житомирщині, і полягав у зліплюванні в руках трьох шматків воску, зібраних із трьох господарств, не торкаючись столу, оскільки дія качання заборонялася [17, с. 145].

Свічка освітлювала тайство виготовлення короваю, його прикрашання, посади молодих, ритуальну трапезу, розподіл короваю, зміну дівочого головного убору на жіночий. Символіка свічки у весільних обрядах зазвичай пов'язана з тим значенням, якого надавали її полум'ю. Свічку наділяли доленоносною функцією, від полум'я якої залежало майбутнє життя подружжя; вона була уособленням сакрального вогню під час ритуального акту злучення родинних вогнищ двох родин.

За своїм функціонально-смисловим навантаженням в одному ряду з вбирням «гільця» на молодіжному вечорі виступають вінки, вінкоплетини, що широко побутували як на Волині, так і на Поліссі. В згаданих етнографічних регіонах вінки зазвичай виготовляли з барвінку – символу молодості і дівочої цноти [10, с. 228]. Виплітаючи вінки, наречена символічно прощалася з молодим безтурботним життям, зі своєю родиною і подругами, тому пісні, що супроводжували цей обряд, сповнені глибокого суму:

Ой чути, чути в зильонуй рути:
Плакала Манічка, виночки в'ючи.
Зачув Колічка, по коня йдучи [12, с. 190]

На Західному Поліссі вінок для молодої виготовляла одна з дружок, а сама молода в цей час плела маленький віночок для молодого, який згодом пришивала йому до шапки [12, с. 190]. Подібно до цього, на Західній Волині наречена прикрашала шапку нареченого барвінковим віночком з позолоченим листям [9, с. 133]. Оскільки вінок був символом дівочої цноти, його ніколи не вдягала вдова, що вдруге виходила заміж, а також молода, яка до шлюбу втратила незайманість.

Розплітання коси нареченої на Волині і Поліссі могло відбуватися як під час дівич-вечора, так і наступного дня, перед вінчанням. Молоду садили на стілець або діжку, вкриту кожухом, іноді подушкою. За традицією, косу її розплітав найчастіше старший брат, після нього решта членів родини – мати, батько тощо.

Як вважає В. Балушок, особливістю жіночих ініціацій є те, що центральне місце в них відводиться підготовці до того, щоб «принести у світ нове життя» [2, с. 34]. Відповідно до цього, під час порубіжної фази в жіночих ініціаціях важливу роль відіграють символи родючості.

Важливою складовою дівич-вечора був *обмін подарунками*. На Волині і Поліссі був поширений звичай дарування нареченим чобіт молодій, за що взамін він отримував від неї сорочку. Так, подекуди на східній Волині молода, отримавши від молодого чоботи, мусила одразу взути їх і зробити кілька кроків по хаті [22, с. 636]. Якщо чоботи виявлялися затісні, молодий повинен був подарувати їй інші, а якщо підходили за розміром – приготити горілкою всіх присутніх на дівич-вечорі. Крім того, сорочку, подаровану молодою, молодий мав обов'язково одягнути наступного дня до вінчання [23, с. 73]. На Лівобережному Поліссі, перед тим як молодий їхав до молодої дарувати чоботи, його мати насипала в один із них жита і грошей, а в інший – насіння, горіхів і пряників. Жито з чобота молода згодом пересипала в торбинку, яку клала до скрині з приданим, пряники і горіхи роздавала подружкам, що були на дівич-вечорі, лише гроші залишивши собі [14, с. 89]. Як бачимо, очевидно не дарма в деяких регіонах України дівич-вечір називали «чоботоносинами» [5, с. 62].

Заключним ритуальним актом дівич-вечора на Волині і Поліссі був *посад і перепій* молодих. Взагалі, в українській весільній обрядовості фактично виділяється кілька моментів посаду. Як ми пам'ятаємо, перший спільній посад молодих на заручинах санкціонував шлюб молодих перед громадою, другий – окрім молодої і молодого на дівич-вечорі – символізував визнання зрілості молодих, їх здатність побудувати нову сім'ю. Усі наступні посади молодих були спільними і санкціонували остаточний привселюдний шлюб.

Отже, повернемося до посаду нареченої і нареченого на дівич-вечорі. Перед тим, як сіdatи на посаді, молоді просили благословення у родини, близьких і даліх сусідів, присутніх при цьому обряді. Так, на півдні

Рівненської області (центральна Волинь), після того як сват заводив молодого за допомогою хустки до хати, молодий одразу ж падав на коліна і кланявся усім хто був в хаті [13, с. 139]. Якщо молодий був сиротою, йому співали:

*Одчиняйтесь ворота,
Бо йде на посад сирота,
Без ножика серденько красе
Що батенька немає* [13, с. 140].

Як на Волині, так і на Поліссі на посаді молоді сідали на кожух, що мало забезпечити їм добробут у подружньому житті. Крім того, посад на хутрі передбачав обов'язковість збереження молодими цноти, тому після першої шлюбної ночі на кожух уже не сідали. Власне, посадом молодих у своїх домівках, невеликою гостиною з танцями і співом дівич-вечір закінчувався.

Здійснене нами дослідження спонукає до наступних висновків:

1. Дівич-вечір можна вважати одним з найважливіших структурних компонентів власне весільної ритуальної частини.

2. У структурі дівич-вечора на Волині та Поліссі чітко вирізняються такі ритуальні акти: виготовлення і прикрашання весільного деревця, плетення вінків, сукання свічки, розплітання коси нареченої, обмін подарунками, посад і перепій.

3. За формою виготовлення весільного деревця на Волині і Поліссі розрізняють два основні типи: деревце у вигляді гілок-шишок і деревце, виготовлене з вершка дерева.

4. Сукання весільної свічки на дівич-вечорі було більше притаманне теренам Полісся, аніж Волині.

5. Розплітання коси нареченої на Волині і Поліссі могло відбуватися як під час дівич-вечора, так і наступного дня, перед вінчанням.

6. В контексті обміну подарунками між молодою і молодим на Волині і Поліссі був поширений звичай дарування нареченим чобіт молодій, за що взамін він отримував від неї сорочку.

7. Заключним ритуальним актом дівич-вечора на Волині і Поліссі був посад і перепій молодих, що символізував визнання зрілості молодих, їх здатності побудувати нову сім'ю.

Список використаних джерел

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119. – Оп. 17. – Спр. 159-Е. – 86 арк.
2. Балушок, В. Елементи давньослов'янських ініціацій в українському весіллі / В. Балушок // Народна творчість та етнографія. – К., 1994. – № 1. – С. 31–36.
3. Белоус, М. Русское веселье после звычаев и обычаев народных над Прутом и на Подолю / М. Белоус. – Коломия, 1907. – 46 с.

4. Борисенко, В. К. Весільні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. – К.: ВНЦ «Доля», 1994. – С. 217–228.

5. Борисенко, В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.

6. Борисенко, В. К. Локальні особливості дівич-вечора у традиційному українському весіллі / В. К. Борисенко // Народна творчість та етнографія. – К., 1984. – № 4. – С. 42–46.

7. Борисенко, В. К. Обряди життєвого циклу людини / В. К. Борисенко // Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1997. – С. 280–309.

8. Вархол, Й. Весільні обряди / Й. Вархол [і інш.] // Лемківщина: історико-етнографічне дослідження. – Львів: ІН НАН України, 1999. – Т. 2: Духовна культура. – С. 75–93.

9. Весілля на Сокальщині. Текст і музику записав І. Чабан. 1922–1927 // Весілля. [Збірник]: у 2 кн. – К.: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 125–182.

10. Дикарев, М. Знадоби до української народної ботаніки / М. Дикарев // Бандурка: Українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. – К.: Дніпро, 2001. – С. 227–278.

11. Здоровега, Н. І. Народні звичаї та обряди / Н. І. Здоровега // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 232–248.

12. Климчук, Ф. Традиційне весілля села Симоновичі / Ф. Климчук // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – Вип. 27. – С. 185–274.

13. Кравченко, В. Г. Свадьба в с. Курозванах / В. Г. Кравченко // Труды общества исследователей Волыни. – Житомир, 1902. – Т. I. – С. 118–150.

14. Литивинова-Бартощ, П. Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту / П. Литивинова-Бартощ // Матеріали до української етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 70–173.

15. Маєрчик, М. Шляхи трансформації символу Світового дерева / М. Маєрчик // Народознавчі Зошити. – Львів, 1995. – № 1. – С. 25–31.

16. Несен, І. І. Весільне деревце в контексті ареальних трансформацій (за матеріалами Рівненської області) / І. І. Несен // Етнокультурна спадщина Полісся. – Вип. VII. – Рівне: Перспектива, 2006. – С. 4–13.

17. Несен, І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми / І. І. Несен. – К.: Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – 280 с.

18. Несен, І. І. Древце у весільному ритуалі Київського Полісся / І. І. Несен // Київська старовина. – К., 2003. – № 6. – С. 107–114.

19. Пашкова, Г. Т. Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся: на матеріалах весільної обрядовості / Г. Т. Пашкова. – К.: Наукова думка, 1978. – 118 с.

20. Поріцька, О. Обрядовий знак дерева та його номінація / О. Поріцька // Народна творчість та етнографія. – К., 1986. – № 5. – С. 51–53.

21. Сявако, Є. І. Сімейна обрядовість / Є. І. Сявако // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 302–319.

22. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаженной императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1877. – Т. 4. – 680 с.

23. Stecki, T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / T. Stecki. – Lwów, 1864. – Т. I. – 388s.

ПРОСТОРЕЧИЕ КАК СПОСОБ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА ПЕРСОНАЖА В ИРЛАНДСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

В отечественном языкоznании и зарубежной лингвистике достаточно много исследований посвящено изучению проблемы грамматических отклонений от литературной нормы, к которым относят: сленг, жаргон, территориальные диалекты, просторечие. Целью нашего исследования являлось изучение особенностей конструирования просторечных форм на примере ирландских сказок.

В Словаре русского языка «просторечие» определяется как: «обычный язык (в отличие от книжного, литературного как более точного правильного); слово, грамматическая форма, оборот речи, не являющиеся нормой литературного языка, но употребляющиеся в обычной речи» [1, с. 527].

Проведенный морфологический анализ ирландских сказок выявил три основные группы отклонений от речевой нормы: морфологические (неправильное употребление глаголов, пропуск слов и др.), фонетические (замена одних звуков другими, редукция, вставка звуков, их перестановка и др.), синтаксические (отклонения в согласовании подлежащего и сказуемого, неправильное образование отрицательного предложения и др.).

Наиболее типичными морфологическими отклонениями от нормы, встречающимися в ирландских сказках, являются отклонения в области глагола (*you've good health* → *you've got good health* («The Big Poor People»), *heates* → *heeats* («The Big Poor People»)).

Среди фонетических отклонений от нормы, характерных для речи персонажей ирландских сказок, следует назвать:

- замену одних звуков другими (*count* → *cant*, дифтонг [au] заменяется онофтонгом [a], *you* → *ye* [ju], *with* → *wid* [wið], *strong* → *sthrong* [strɔŋ], *nonsense* → *nonsense* [nɔns(ə)ns], *evening* → *avenin'* [i:vniŋ], *thtrue* → *true* [tru:], *troubles* → *troubles* [trʌblz], *country* → *country* [kʌntri], *avil* → *evil* [i:vł], *Can't I throw out wather when I plase, widout talkin' about it?* → *Can't I throw out water when I please, without talkin' about it.* «The Big Poor People»);

- редукцию (*honey* → *hone* «Rent-day», *feeling* → *feelin'*, *doin'*, *don't know* → *dunno* «O'Donoghue»).

К синтаксическим отклонениям от нормы, встречающимся в ирландских сказках, относят:

отклонения в согласовании подлежащего и сказуемого (*I never take off my hat* → *I never takes off my hat* «Rent-day», *you were* → *ye was* «Rent-day»).

В процессе анализа речи представителей низшего социального слоя (бедняк, прислуга и пр.) выяснилось, что для них типичными отклонени-

ями от нормы являются: ненормативное употребление прилагательных, временных форм глаголов и местоимений.

В то же время для представителей среднего и высшего класса характерно нормативное употребление лексических единиц, что подчеркивает их социальный статус.

Проведенное исследование показало, что социальная принадлежность как фактор, влияющий на возникновение ненормативных грамматических конструкций в речевом поведении персонажей, выражается в том, что у героев сказок, в чей круг общения входили представители разных статусных категорий (богач – бедняк, хозяин – прислуга и др.), основная часть отклонений приходится на симметричные ситуации общения (с представителями своего круга общения). Это можно объяснить стремлением говорящего продемонстрировать при помощи грамматически неправильной речи свою принадлежность к данному социальному слою, желанием найти «общий язык», установить быстрый контакт с лицом соответствующего круга.

Список использованной литературы

1. Словарь русского языка: в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Т. З. П. – Р. – 1984. – 752 с.
2. The Big Poor People Irish folktale [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.worldoftales.com/European_folktales/Irish_Folktale_29.html. – Date of access: 15.10.2013.
3. Rent-day folktale [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.worldoftales.com/European_folktales/Irish_Folktale_29.html. – Date of access: 15.10.2013.
4. O'Donoghue folktale [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.worldoftales.com/European_folktales/Irish_Folktale_29.html. – Date of access: 15.10.2013.

МЕСТО ЯЗЫКА В МЕЖЭТНИЧЕСКОМ И МЕЖКУЛЬТУРНОМ ВЗАЙМОДЕЙСТВИИ СТРАН ВОСТОЧНОЙ АФРИКИ

Язык является одним из важнейших компонентов культуры любого народа, её неотъемлемой частью. Язык выражает и формирует специфику национального духа, отражает национальное представление о мире, является квинтэссенцией традиций и культуры общества. Язык обеспечивает культурную преемственность путём передачи информации, знаний из поколения в поколение. Поэтому исчезновение любого языка, какому бы малочисленному народу он ни принадлежал, представляется невосполнимой потерей, т. к. вместе с языком умирает, как правило, и культура данного народа, а, значит, утрачивается возможность получить знания и опыт, накопленные определённой частью человечества. Не случайно многие из-

вестные языковеды и этнографы постоянно указывают на необходимость одновременного изучения языков и культур конкретных народов [1, с. 98].

В этом отношении огромный интерес для исследователей представляется Африка. Количество африканских языков составляет, по разным оценочным данным, от 1000 до 2000 языков [1, с. 99]. Африканские языки представляют уникальные данные и богатейший фактический материал не только для общей теории языка, отдельных областей лингвистики, но и в целом для науки об обществе, культуре и истории народов и регионов. Ситуация, когда этногенез, формирование народа происходит как результат взаимодействия нескольких этнических общностей, разноязычных и «разнокультурных» – очень распространенная в этнической истории народов мира. Общий язык у такого народа складывается постепенно, как результат всего этногенетического процесса. Интересный пример образования новой этнической и языковой общности – народ суахили и язык суахили.

Ареалом, где зарождалась и формировалась (в основном в X–XIII вв.) новая этническая общность – васуахили (васвахили), была узкая полоса восточноафриканского побережья Индийского океана и прилегающие острова. В этом этногенетическом процессе, который происходил главным образом в прибрежных городах и торговых поселениях, участвовали представители аборигенов из племен банту, арабы, персы, индийцы, позднее – африканцы из внутренних областей континента, вывезенные сюда в качестве рабов.

Арабские путешественники IX–XIV вв. в своих сочинениях коренных жителей восточноафриканского побережья называли зинджами, а сам регион – «страной зиндже» (так арабы и персы обобщенно именовали всё негроидное население известных им областей Черной Африки). Но у арабского путешественника Ибн Баттуты (XIV век) встречается и другое название той части побережья, где было расположено много гаваней и портовых поселений – «ас-Савахил», по-арабски это и означает «гавани, прибрежные поселения». С данным термином прямо связан и этоним waswahili (то есть «люди, живущие в савахилях, портовых городах и селениях», суахилийцы), и лингвоним (название языка) kiswahili (то есть «так, как говорят в савахилях», язык суахилийцев). Термин waswahili, суахилийцы, которым стали называть жителей побережья (и которые стали так само называться), относился к исламизированному населению, говорившему на сформировавшемся уже новом языке общения – kiswahili [3].

Этот этоним обозначил появление новой этнической общности, которая интегрировала, существенно преобразовав, и бантуские племена побережья, и живших рядом с ними выходцев из Азии. Это было новое этнокультурное, этноязыковое единство, включавшее разные этносоциальные группы. Так рождался, формировался новый этнос – народ суахили.

В настоящее время суахили – один из основных африканских языков, крупнейший из языковой семьи банту. На языке суахили говорят, по раз-

ным оценкам, от 20 до 50 млн человек [1, с. 105]. Его активно использует население Танзании и Кении, частично Уганды, Заира, Конго, Мозамбика. Наряду с другими местными языками он хорошо известен во многих районах Сомали, на северо-западе Мадагаскара и на Коморских островах, а также в Южной Африке. Кроме того, суахилийскую речь можно услышать на южноаравийском побережье и в странах Персидского залива. Столь широкое распространение суахили объясняется активной посреднической торговлей, которая осуществлялась в течение нескольких столетий населением побережья и связывавшая внутренние районы Африки со странами Востока.

В XIII и XIV вв. на фоне расширения внешней торговли происходили важные социально-экономические и культурные изменения, которые повлекли за собой формирование мусульманских по религии, но бесспорно африканских по существу торговых империй и государственных образований [2]. Города береговой зоны (от Могадиши на севере до Мозамбика на юге) стали крупными торговыми и культурными центрами. В этих городах арабские, персидские и индийские купцы, обычно происходившие из знатных фамилий, осев на постоянное жительство, ассимилировались с местной знатью и образовали единую верхушку населения, говорившую на суахили. Именно в эти города стекались предметы обмена и торговли: слоновая кость, золото и медь из Центральной Африки, ткани, посуда, украшения из Аравии и Индии. Арабские и суахилийские торговцы, снаряжая караваны в богатые королевства Межозерья и Конго, набирали многочисленных проводников и переводчиков из прибрежных жителей – суахили, которые, пересекая огромные территории, вовлекали в торговый обмен население внутренних районов, способствуя тем самым широкому распространению языка суахили как средства межэтнического общения.

С начала XVI в. в Индийском океане установилось владычество Португалии. Суахилийские города были разграблены, некоторые разрушены, большинство из них пришли в полный упадок. Вторжение португальцев прервало традиционно сложившиеся связи побережья со странами Востока. Но тем самым оно усилило караванную торговлю с глубинными районами, которая особенно возросла к началу XIX в. В связи с повышением спроса на рабов и слоновую кость во внутренних районах Африки появились целые торговые поселения суахилийцев, которые принесли в эти области язык суахили, а также мусульманскую культуру.

В течение долгого времени, примерно с XI в., письмо на языке суахили использовало арабскую графику. На ней записывались хроники городов, генеалогии правящих семей, составлялись деловые бумаги и велась переписка. Кроме того, существовала религиозная и нравоучительная литература. Из всей семьи языков банту суахили – единственный, имеющий длительную письменную традицию.

Большая роль в распространении письменного суахили на основе латинской графики принадлежит христианским миссиям, которые вели на нём преподавание в школах, переводили библейские тексты, издавали газеты. Колониальные власти, как немецкие, так и английские, использовали суахили в системе администрации и в области начального образования.

В 1920-х годах благодаря усилиям Восточноафриканского языкового суахилийского комитета был создан «стандартный суахили» – нормированная и кодифицированная форма языка. Этот стандарт зафиксирован в нормативных грамматиках и словарях, а само употребление стандартного суахили предписывается на официальном уровне в Танзании и поощряется в Кении. В процессе кодификации и нормализации суахили многие изначально заимствованные арабские слова были заменены на английские и бантуеские. Под влиянием норм английского языка был усложнен синтаксис. В настоящее время на стандартном суахили издаются художественные произведения, справочная и другая литература. Однако современная литература не имеет тесной связи с классической литературой на суахили [4].

Язык суахили в определенном смысле уникален, поскольку не связан с определенным этносом: народа, для которого суахили был бы родным, в Африке никогда не было. Этот язык является нейтральным в этническом и политическом отношении и, как следствие, имеет уникальный статус основного языка межэтнического и надэтнического общения в Восточной и Центральной Африке. Сам термин «васуахили» (суахилийцы) имеет скорее не этническое, а социально-культурное значение.

В настоящее время язык суахили используется дикторами радио и телевидения, политиками и военнослужащими, эстрадными исполнителями. Этот язык знают почти все работники торговли и сферы обслуживания. Большинство населения Восточной Африки владеет как минимум двумя языками – своим родным и суахили.

Наибольшее распространение суахили получил в Танзании, население которой состоит преимущественно из представителей народов банту. Здесь этот язык используется в качестве средства надэтнического общения и имеет максимально широкий диапазон применения. На нем разговаривают около 39 миллионов человек [4]. Он служит рабочим языком в парламенте, в органах власти и судах, в армии и полиции, на нем ведутся церковные службы и радиовещание, развивается национальная литература и пресса. Кроме того, суахили – единственный язык обучения в начальной школе.

В Танзании суахили – своеобразный символ национального единства. Языковая политика государства направлена на то, чтобы суахили стал универсальным государственным языком, поскольку по объему выполняемых функций он сравним с официальными языками развитых стран. Пока же суахили существует с английским – ведущим в продвинутых сферах

коммуникации, таких как средняя и высшая школа, наука, техника, международные контакты. В традиционных сферах общения предпочтение отдается местным этническим языкам, которых в стране более ста.

В Кении язык суахили обслуживает все сферы коммуникации вместе с этническими языками и английским. Его основной функцией является обеспечение межэтнического общения. В Кении и Уганде суахили – обязательный школьный предмет с первого года обучения. Языком широко пользуются в армии и полиции Уганды. Кроме того, на суахили говорят в пяти восточных провинциях Демократической Республики Конго (бывшего Заира). Людям, владеющим суахили, достаточно легко общаться также с населением Центральной Африки.

Интерес ученых к суахили постоянно растёт во многих крупных университетах и научных сообществах европейских стран, США, Китая, Японии. Так, в Йельском университете в рамках специальной программы по изучению африканских языков особое внимание уделяется именно суахили как основному языку стран Африки, обладающему уникальной лингвокультурой. Однако прежде всего суахили изучают в самой Африке: в Танзании при Дар-эс-Саламском университете открыт Институт исследования суахили. Здесь издается журнал, в котором публикуются научные работы по различным проблемам языка, вопросам литературы, культуры и традиций.

Список использованной литературы

1. Культуры Африки в мировом цивилизационном процессе / отв. ред. Р. Н. Исмагилова. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 335 с.
2. Режим доступа: http://africana.ru/lands/tanzania/town_suahili.htm – Дата доступа: 3.11.2013 .
3. Режим доступа: http://www.ng.ru/science/2012-02-08/14_africa.html. – Дата доступа: 4.11.2013.
4. Режим доступа: <http://suahili-uchim.narod.ru/index/0-2>. – Дата доступа 4.11.2013.

В. У. Праконіна (Мінск)

КРЫНІЦЫ БЕЛАРУСКАЙ ЭКАНАМІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ XX–XXI СТСТ.

У канцы XX – пачатку XXI стст. у адпаведнасці з реалізацыяй «Закона аб мовах» на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь нацыянальная мова пачынае выкарыстоўвацца ў многіх сферах грамадскай дзейнасці: юрыдычнай, сацыяльнай, культурнай, эканамічнай. Інтэнсіўнае развіццё беларускай эканамічнай тэрміналогіі абумоўлена ўзмацненнем інтэграцыйных працэсаў у свеце. Ва ўмовах міжнароднага супрацоўніцтва актуальным падаецца ўпрарадкованне тэрміналогіі беларускай мовы, а таксама міжнародная сістэматызацыя і ўнормаванне тэрмінагалін розных навук.

Беларускай эканамічнай тэрміналогіі ўласціва «сістэмнасць – рыса, якая абумоўліваецца прыналежнасцю тэрміналагічнай адзінкі да пэўнай галіны навукі. Зададзенасць тэрміналагічнай адзінкі абазначаецца толькі канкрэтна ўстаноўленыя для яе асаблівасці абумоўліва строгую залежнасць такіх лексем ад іншых тэрмінародкаў і вызначае іх унутрысістэмную ўпарадкаванасць» [3, с. 101]. Усе эканамічныя тэрміны, такім чынам, утвараюць «тэрмінасістэму – упарадкавана мноства тэрмінаў з зафіксаванымі адносінамі паміж імі, якія адлюстроўваюць адносіны паміж абазначаемымі гэтымі тэрмінамі паняццямі» [4, с. 48]. Актуальнасць даследавання крыніц беларускай эканамічнай тэрміналогіі XX–XXI стст. заключаецца ў tym, што на падставе аналізу тэрміналагічнага матэрыялу адпаведных даведнікаў можна прасачыць узровень развіцця, сучасны стан і перспектывы ўзбагачэння беларускай эканамічнай тэрмінасістэмы.

У выніку праведзенай пошукува-бібліяграфічнай работы (вывучэння такіх крыніц, як «Летапіс друку Беларускай ССР» (1932–1991), «Летапіс друку Беларусі. Кніжны летапіс» (1992–2006) і «Кніжны летапіс Беларусі» (2007 – па ц. ч.) за перыяд ХХ–XXI стст. выяўлены наступныя крыніцы беларускай эканамічнай тэрміналогіі: слоўнікі па эканоміцы (50 адзінак), беларускія эканамічныя вучэбныя дапаможнікі і падручнікі (27 адзінак), метадычныя распрацоўкі і тэксты лекцый (56 адзінак).

Беларускія слоўнікі эканамічнай тэрміналогіі рыхтуюцца з мэтай апрацоўкі адпаведных тэрмінаў. Розныя кірункі эканамічнай дзейнасці знаходзяць сваё адлюстраванне ў слоўніковай практицы.

Згодна са сцвярджэннем Д. В. Дзятко, «тыпалогія слоўнікаў – гэта класіфікацыя лексікаграфічных выданняў і іх групоўка на аснове пэўных крытэрыяў. Праблема тыпалогіі слоўнікаў з'яўляецца адной з найважнейшых у тэорыі лексікаграфіі, паколькі яе вырашэнне дазваляе не толькі сістэматызаваць ужо створаныя працы, але і прагназаваць складанне новых тыпаў слоўнікаў» [4, с. 57]. Пры вызначэнні тыпу слоўніка была звернута ўвага на назну даведніка і яго будову. Такім чынам, у складзе беларускіх эканамічных слоўнікаў былі вылучаны тлумачальныя (3), перакладныя (16), слоўнікі-даведнікі (13), слоўнікі-дадаткі (18).

У тлумачальных слоўніках падаюцца не толькі тлумачэнні слоў, але і арфаграфічныя і граматычныя нормы. Першым крокам у спробе распрацоўкі беларускай эканамічнай тэрміналогіі стаў тлумачальны «Слоўнік бугальтэрскае тэрмінолёгіі» (1928). Даведнік ствараўся з мэтай авалодання спецыяльнай лексікай – тэрмінамі, «з якімі спатыкаеца раҳункавод у штодзённай працы» [5, с. 3]. «Слоўнік бугальтэрскае тэрмінолёгіі» налічвае 1642 тэрміналагічныя адзінкі. Значэнне «Слоўніка бугальтэрскае тэрмінолёгіі» заключаецца ў tym, што ў ім упершыню ў гісторыі беларускай эканамічнай лексікаграфіі была паставлена задача распрацоўкі і кадыфікацыі эканамічнай тэрміналогіі.

Перакладныя слоўнікі адыгрываюць значную ролю ў працэсе перакладу з адной мовы на другую. Аспірантам і спецыялістам эканамічнага профілю адрасаваны аднанакіраваны перакладны слоўнік¹⁷, які быў створаны з мэтай перакладу рускіх эканамічных тэрмінаў на беларускую мову. У слоўніку падаюцца рускія і беларускія тэрмінаадзінкі, напрыклад: рус. аўзі – бел. авіза [1, с. 4], рус. агент – бел. агент [1, с. 5]. Прыводзяцца магчымыя варыянты тэрміналагічных спалучэнняў з прапанаваным тэрмінам: рус. дата валютирования – бел. дата валютавання, рус. дата в страховании отчёта – бел. дата у страхаванні справаздачы, бел. дата истечения срока контракта – рус. дата сканчэння тэрміну контракта [1, с. 29].

Навуковая значнасць слоўнікаў-даведнікаў заключаецца ў tym, што ў іх прадстаўлены сістэматызаваныя звесткі пра тэрміны. Неабходнасць выдання «Слоўніка катэгорый эканамічнай тэорыі» (490 тэрмінаў) заключалася ў tym, што ў СССР «беларуская мова як бы адмяжоўвалася ад удзелу ў фармаванні навуковых палітыка-еканамічных паняццяў» [8, с. 3]. У даведніку падаюцца катэгорыі палітычнай эканоміі, катэгорыі, якія часта ўжываюцца ў рыначных адносінах, катэгорыі гаспадарчых адносін у Вялікім княстве Літоўскім (ВКЛ). У дадзеным даведніку упершыню ў беларускай лексікаграфіі была ажыццеўлена спроба аб'яднаць катэгорыі эканамічнай тэорыі на беларускай мове.

Слоўнікі-дадаткі ствараюцца з навучальнай мэтай і ўтрымліваюць яздзерныя тэрміны вузкіх галін эканомікі. Так, напрыклад, «Слоўнік важнейшых эканамічных тэрмінаў» (61 тэрмін) змешчаны ў якасці дадатку ў вучэбным дапаможніку «Некаторыя пытанні вывучэння гісторыі, эканамічнай тэорыі і культуралогіі ў ВНУ», а ў «Практыкуме па эканамічнай тэорыі» падаецца «Беларуска-рускі слоўнік эканамічных тэрмінаў» (192 тэрміны).

У падручніках і вучэбных дапаможніках выкладзены асновы навуковых ведаў па эканоміцы. Дадзеныя крыніцы складаюцца з навучальнай мэтай. Падручнік «Эканоміка» Дж. Бэрдшоў складаецца з дзвюх частак: мікраэканоміка і макраэканоміка. У даведніку аналізуецца «развіццё асноўных ідэяў эканамічнай тэорыі» [6, с. 5], падаецца тлумачэнне эканамічных працэсаў, удакладняецца змест вывучаемых паняццяў.

Прыкладныя пытанні эканамічнай дзейнасці дапаможа вырашыць падручнік П. Шаліма «Маркетынг і зневенееканамічная дзейнасць», у якім раскрываецца парадак правядзення дзелавых перамоў, структура зневенегандлёвага контракта, парадак яго складання і інш. Падручнікі па новых відах эканамічнай дзейнасці (маркетынг, лагістыка, менеджмент) з'яўляюцца запатрабаванымі на сённяшні дзень, што звязана з шырокай папулярнасцю адпаведных спецыяльнасцяў на эканамічных факультэтах.

Падручнікі па эканоміцы ўтрымліваюць апісанні эканамічных паняццяў, фактаў і з'яўў, уключаюць дастатковую колькасць практикаванняў, размешчаных у пэўнай паслядоўнасці (адпаведна тэмам).

¹⁷Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў (2011) (4650 тэрмінаў).

Вучэбныя дапаможнікі ўяўляюць сабой матэрыялы, якія выкарыстоўваюцца і як асноўны сродак навучання, і як сродак у якасці дадатку да падручніка. Так, «Пытанні грашовых адносін у прымяненні да сучасных умоў гаспадарання на макра- і мікраўзроўнях» [9, с. 2] раскрываюцца ў вучэбным дапаможніку А. П. Шаўлюкова «Грошы, крэдыт, банкі», у якім праведзена спроба комплекснага вывучэння пытанняў эканомікі.

Гісторыю эканомікі можна прасачыць у вучэбна-метадычным дапаможніку Л. М. Давыдзенка «Эканамічная тэорыя», дзе разгледжаны пытанні агульной эканамічнай тэорыі, прыводзіцца дасканалае парапнанне рыначнай і пераходнай эканомікі і г. д.

Вывучэнню эканамічнай тэорыі прысвечаны і вучэбны дапаможнік Ж. Р. Пляскач, М. В. Стравец, І. І. Сінчук¹⁸. Названая кнігазакранае не толькі пытанні эканомікі, але і гісторыі і культуры Беларусі, што дазваляе комплексна пашыраць светапогляд студэнтаў.

Асобную групу крыніц беларускай эканамічнай тэрміналогіі складаюць дапаможныя распрацоўкі: тэксты лекцый, практикаванні, метадычныя ўказанні і г. д. Іх мэтай перш за ўсё «з’яўляеца крытычны аналіз валодання культурай моўных зносін, правядзенне карэкцыі існуючых навыкаў валодання нарматыўным аспектам культуры мовы, камунікатыўным кампанентам і функцыянальнымі стылемі мовы, вызначэнне асаблівасцей, уласцівых кожнаму тыпу моўнай культуры, і шляхоў павышэння ўзроўню валодання культурай маўлення» [7, с. 4]. Дадзеная крыніцы ствараюцца перш за ўсё з навучальнай мэтай.

Першымі лекцыямі па эканоміцы з’яўляюцца «Курс палітэканоміі на 33–34 гг. і «Палітычная эканомія для завочнага камуністычнага універсітэта», якія носяць інфарматыўны харacter. У курсе лекцый раскрываюцца такія пытанні палітэканоміі, як «капітал і дадатковая вартасць», «прыбытак і цана вытворчасці», «Ленінская тэорыя імперыялізма» і г. д.

Метадычныя распрацоўкі для эканамічных факультэтаў пададзены разнастайнымі крыніцамі. Так, у «Практикуме па беларускай мове. Эканамічная лексіка» змешчаны заданні для паспяховага засваення эканамічных тэрмінаў, перакладу іх з рускай мовы на беларускую.

Метадычная распрацоўка А. В. Ермаловіч «Беларуская мова» ўключае ў сябе ўзоры найбольш распаўсюджаных дзелавых папер, змяшчае падручны тэматычны руска-беларускі слоўнік эканамічнай і агульнаўжыўальнай лексікі.

У XXI ст. «актуальнай задачай упрадкавання беларускай тэрміналогіі з’яўляеца вывучэнне практикі ўжывання тэрмінаў у навуковых тэкстах і публікацыя слоўнікаў рэкамендаваных тэрмінаў. Не страчае сваёй актуальнасці і праблема папаўнення паняційна-тэрміналагічнага фонду ў

адпаведнасці з узроўнем развіцця сучаснай науки» [2, с. 76]. Таму з мэтай аналізу і упрадкавання беларускіх эканамічных тэрмінаў істотным з’яўляеца правядзенне даследавання крыніц беларускай эканамічнай тэрміналогіі: іх класіфікацыя, выяўленне мэт, з якімі яны ствараюцца, асаблівасці адпаведных выданняў. Дадзеная харастарыстыка дапаможка выявіць праблемы і перспектывы беларускай эканамічнай тэрміналогіі.

Такім чынам, крыніцы беларускай эканамічнай тэрміналогіі прадстаўлены слоўнікамі, вучэбнымі дапаможнікамі і падручнікамі, а таксама метадычнымі распрацоўкамі.

Даследаванне крыніц беларускай эканамічнай тэрміналогіі дазваляе сцвярджаць, што адпаведная галіна тэрміналогіі здольна рэалізоўваць сябе ў мове, дзякуючы значнай ступені сваёй распрацаванасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Акуленка, А. А. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў / А. А. Акуленка, Г. Ф. Вештарт, Т. М. Трухан. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – 123 с.
2. Антанюк, Л. А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія / Л. А. Антанюк. – Мінск: АКППБ, 2005. – 99 с.
3. Беларуская мова: (прафесійная лексіка) : вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў БНТУ: у 4 ч. Ч. 3: Лексікалогія і лексікаграфія. Беларуская навуковая тэрміналогія / пад рэдакцыяй Л. А. Гіруцкай. – Мінск: БНТУ, 2008. – 138 с.
4. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучбны дапаможнік / Д. В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск: Беларусь, 2012. – 231 с.
5. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Вып. 17: слоўнік бухгалтарской тэрміналогіі: [расійска-беларускі слоўнік]: (проект) / Інстытут беларускай культуры. – 1928. – 71 с.
6. Бэрдшоў, Д. Эканоміка / Джон Бэрдшоў пры ўдзеле Энды Роса. – Мінск: Тэхналогія, 1996–1999. Ч. 1: Уводзіны. Мікразаноміка. – 558 с. Ч. 2: Макразаноміка. – 526 с.
7. Малашук, І. М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : камунікатыўны аспект / І. М. Малашук. – Мінск :БДЭУ, 2009. – 71 с.
8. Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі / С. Я. Янчанка (кіраўнік), Т. І. Адамовіч, А. І. Ванькевіч [і інш.]. – Мінск, 1999. – 286 с.
9. Шаўлюкоў, А. П. Грошы, крэдыт, банкі / А. П. Шаўлюкоў. – Гомель: ГКІ, 2001. – 560 с.

Е. Д. Приступа (Брест)

ПОВЕСТЬ «СЕМЕЙНОЕ СЧАСТЬЕ» В КОНЦЕПЦИИ НРАВСТВЕННОГО ИДЕАЛА Л. Н. ТОЛСТОГО

«Семейное счастье» – одна из ранних повестей писателя, она свежа, лирична, оптимистична. Ее сюжет предваряет будущий роман «Анна Каренина», но не с такой трагической концовкой. В «Семейном счастье» Толстой представил себе, что будет, если молодая женщина, вышедшая замуж, как ей казалось по любви, за пожилого человека, станет ему изменять. Но вернется к мужу, так как ее замучает совесть. И хотя позже писатель будет

¹⁸Некаторыя пытанні вывучэння гісторыі, эканамічнай тэорыі і культуралогіі ў ВНУ (1997).

стыдиться этого произведения, многим читателям и критикам «Семейное счастье» пришлось по душе своим искренним лиризмом, легкостью, откровенностью.

Это произведение связано с молодостью и любовью Льва Николаевича к Валерии Владимировны Арсеньевой. «Я был почти женихом, и есть целая пачка моих писем к ней», – писал Толстой своему биографу П. И. Бирюкову. Он размышлял о «Семейном счастье» в 1857–1859 годах, уже после того, как прервалась его переписка с Валерией Владимировной.

Арсеньева, как и главная героиня повести, Маша, была молодая сирота, соседка Толстого по имени. Маша – соседка по имени Сергея Михайловича. «Сергей Михайлович был близкий сосед наш и друг покойного отца». Обе эти девушки – и Арсеньева, и Маша, были состоятельными, но не богатыми, любящими музыку и литературу. Сергей Михайлович был намного старше, опытнее Маши. Маша любила играть на скрипке (далее в творчестве Толстого великий композитор так же будет играть немаловажную роль в повести «Крейцерова соната»), а он предлагал ей оценить гармоничного Моцарта. И Лев Николаевич учил В.В. Арсеньеву играть не столько с чувством, сколько с тактом: «Любить, как любит глупый человек, это играть сонату без такту, без знаков, с постоянной педалью, но с чувством, не доставляя этим ни себе, ни другим истинного наслаждения». Толстой рассуждал об искусстве фортепьянной игры, а получалась целая поэма о любви.

Л. Н. Толстой в своей переписке с Арсеньевой, определяя их совместное будущее, требует от своей невесты понимания и единомыслия: «Все приобретается трудом и лишениями, но зато, чем тяжелее труд и лишения, тем выше награда. А нам предстоит огромный труд – понять друг друга и удержать друг к другу любовь и уважение». Толстовский герой, Сергей Михайлович, также рассуждает о настоящем и будущем с Машей: «Я пережил много и мне кажется, что нашел то, что нужно для счастья. Тихая, уединенная жизнь в нашей деревенской глухи, с возможностью делать добро людям, которым так легко делать добро, к которому они не привыкли, потом труд, труд, который, кажется, что приносит пользу; потом отдых, природа, книга, музыка, любовь к близкому человеку – вот мое счастье, выше которого я не мечтал». Автор, как бы вторя своему герою (хотя мы знаем, что повесть написана немного позже), в письмах подробно рассказывал своей невесте, как они будут жить после женитьбы – главным образом в деревне, иногда в скромном городе, как они станут экономить для того, чтобы съездить за границу и не «опровергнуться». А вот слова Сергея Михайловича из повести: «Вот видишь ли, как мы устроимся, – говорил он перед отъездом из деревни, – мы здесь маленькие Крезы, а там мы будем очень небогаты, а потому нам надо жить в городе только до святой и не ездить в свет, иначе запутаемся...». В самом Сергеем Михайловиче, его мыслях, его поведении –

во всем этом без труда можно узнать Толстого. Он писал именно повесть, а не воспоминания о романе с Арсеньевой, и сюжет «Семейного счастья» не полностью тождественен его отношениям с ней. Автор писал не о том, что было, а о том, что могло бы случиться. Но можно привести еще пример совпадения из жизни Валерии Владимировны и толстовской героини Маши. Из письма писателя к Арсеньевой читаем: «...я так слаб, что готов верить тому, что вы никогда не были влюблены в Мортве». Толстой ревновал Арсеньеву к некоему музыканту Мортве. Он верил, что девушка была расположена к этому человеку и даже состояла с ним в переписке. Но, скорее всего, Лев Николаевич был не прав, потому что через два года, возможно, глубоко раскаиваясь, он запишет в дневнике: «Мортве, свинья, сделал историю с письмами». Значит, Толстой еще не забыл о своем увлечении Валерией Владимировной. В «Семейном счастье» есть эпизод, когда Маша с мужем ссорятся из-за раута: «Что-то он скажет, – думала я, с самодовольствием вспоминая, что нечем ему было упрекнуть меня за всю эту зиму....

– Ну, так я скажу тебе. Мне мерзко, в первый раз мерзко, то, что я чувствую и что не могу не чувствовать. – Он остановился, видимо, испугавшись грубого звука своего голоса...

– Мерзко, что принц нашел тебя хорошенько и что ты из-за этого бежишь ему на встречу, забывая и мужа и себя, и достоинство женщины, и не хочешь понять того, что должен за тебя чувствовать твой муж...»

«Семейное счастье» – лирическая повесть, написанная от лица провинциальной барышни, «девочки-фиялки» («Когда мне было одиннадцать лет, и он говорил мне ты, играл со мной и прозвал меня девочка-фиялка...»), восторженной невесты («Теперь мне казалось, что он весь передо мной, и что я вполне узнала его. И все, что я узнавала, было так просто и так согласно со мной. Даже его планы о том, как мы будем жить вместе, были те же мои планы, только яснее и лучше обозначившиеся в его словах»), светской женщины («Я очутилась вдруг в таком новом, счастливом мире, так много радостей охватило меня...») и, наконец, умной жены («...а новое чувство любви к детям и к отцу моих детей положило начало другой, но уже совершенно иначе счастливой жизни...»). Писатель, меняя тон повествования, сохраняет характер своей героини так, что нигде не нарушается впечатление подлинности ее записок.

Толстой последовательно рассказывает, как развивается нежное чувство Маши к Сергею Михайловичу. После смерти матери, безвыездно живя в деревне, Маша вела естественную, уединенную, непосредственную жизнь, и поэтому взгляды на эту жизнь были у нее такие же наивные. После встречи с опекуном, то есть Сергеем Михайловичем, она как бы оживает, начинает чувствовать живую жизнь, но не стремится ее анализировать. Во всех своих поступках и душевных проявлениях юная Маша

следует законам простоты, правды, добра. После встречи с Сергеем Михайловичем все то, что ее раньше волновало, мучило, приносило горе и печаль, уходит на задний план. Она постепенно влюбляется, но понимает это не сразу. Отношения Маши и Сергея Михайловича глубоко человечны и чисты, доверительны: «Ну, здравствуйте, молодая фиялка, как вы? Хорошо? – сказал он шепотом, подходя ко мне и пожимая мне руку... – А я отлично, – отвечал он на мой вопрос, – мне нынче тринадцать лет, хочется в лошадки играть и по деревьям лазить.

Сергей Михайлович ценит в Маше юную непосредственность, легкость и особую доброту к людям, но все же он сомневается, жениться ли ему. Но любовь победила разум у этого уже вроде бы опытного, бывалого мужчины: «Не знаю, но люблю, – отвечал он, глядя на меня своим внимательным, притягивающим взглядом». Самой Маше же казалось, что ее любовь, надежды, счастье, печаль «сливались в одно торжественное и приятное чувство...». Сама природа приветствовала ихвенчание: «...неподвижный свежий воздух, тишина, оголенность полей и бледное небо...».

Апогеем их самого главного дня, их свадьбы, стало то, что Машины чувства проявились в новой ипостаси: «...и я вдруг почувствовала, что не боюсь его, что страх этот – любовь, новая и еще нежнейшая и сильнейшая любовь, чем прежде. Я почувствовала, что я вся его, и что я счастлива его властью надо мной». Но часто даже самая крепкая любовь разбивается о быт. Тоже начало происходит и с толстовскими героями. Тем более, что Сергей Михайлович никак не хотел «впускать» молодую жену в свои дела, решал все самостоятельно. Все дела по дому решала Татьяна Семеновна, мама Сергея Михайловича. Маша начала скучать, не этого она ждала от брака, она хотела, чтобы с ней считались. Толстой показывает крушение романтических мечтаний о спокойной семейной жизни, столкновение с жизнью настоящей. Так без следа исчезают романтические иллюзии, автор спускает своих героев с небес на землю. Избыток чувства, напыщенные фразы, преувеличенные страсти вызывают у писателя иронию. Так Сергей Михайлович, жалея Машу, со вздохом цитирует отрывок стихотворения Лермонтова «Парус»:

*А он, безумный, просит бури
Как будто в бурях есть покой!*

Из этого иронического восклицания видно, что Сергей Михайлович не совсем понимает серьезность положения. Что в их молодой семье начались первые признаки разлада, и что именно он как более опытный человек должен был прислушаться, помочь, уладить, подсказать Маше, что не так в их жизни, и как сделать лучше. Ведь Маше не у кого было учиться семейной жизни: отец ее умер, когда она была маленькой и мать растила девочек сама. Но Сергей Михайлович не нашел ничего лучше, как вывезти

Машу в свет, вместо того, чтобы пересмотреть свое поведение по отношению к молодой, неопытной жене.

Для неискушенной деревенской девушки город стал настоящим испытанием и испытанием для их совместной семейной жизни: «Все это было так разнообразно, ново, весело, все это так тепло и ярко ..., что тихое деревенское житье показалось мне чем-то давнишним и ничтожным ... Я не могла понять, зачем он так сухо обращался с ними и старался избегать многих знакомств, казавшихся мне лестными».

Сергей Михайлович говорил жене, предупреждал ее, что надо быть осторожнее со светскими развлечениями, что светские люди «пусты» и не искренни: «Не знаю, чего ты ожидала, – продолжал он, – я мог бы ожидать всего худшего, видя тебя каждый день в этой грязи, праздности, роскоши глупого общества...». Но, неискушенность, молодость и, наконец, наивность Маши привели к тому, что вся эта светская мишуря вскружила ей голову. Она принимала все за чистую монету, а ее муж сначала только терпеливо наблюдал за происходящим, но, в конце концов, новый скандал и новые разочарования в семейной жизни и у Маши и у Сергея Михайловича еще более усугубили их взаимоотношения. Оба, страдая, никак не могли понять друг друга, их интересы совсем не совпадали, даже рождение ребенка не сблизило их, отношения в семье были холодно-спокойными. Сергей Михайлович тяжело переживал уход из жизни своей матери и все свои чувства и внимание перенес на маленького сына. Смерть Татьяны Семеновны вызвала у Маши сожаление, она «сочувствовала горю мужа», но в имении ей теперь «было приятнее и спокойнее».

После рождения сына «материнское чувство с такой силой охватило меня и такой неожиданный восторг произвело во мне, что я думала, новая жизнь начнется для меня...». Но через пару месяцев ее материнское чувство переросло в простую «привычку и холодное исполнение долга». Она любила сына, но ей было с ним скучно. Маша стала часто выходить в свет. Когда перед балом она заходила к сыну, чтобы на ночь поцеловать его, часто заставала там Сергея Михайловича, который с молчаливым укором смотрел на нее. Так они жили три года.

К концу повести Лев Николаевич рисует еще более пикантную ситуацию. Фактически изменения Маши мужу не было, но ее мысли, чувства, желания явно не соответствовали образу верной жены.

Отдыхая «на водах», муж и жена жили раздельно, и не просто раздельно, а в разных городах. Сергей Михайлович жил в Гейдельберге, а Маша в Бадене. Маше был 21 год, и жизнь «на водах» была для нее праздником весельем: «...все, кого я знала, мне казалось, любили меня; здоровье мое было хорошо, туалеты были мои лучшие на водах, я знала, что я была хороша, ... атмосфера красоты и изящества окружала меня». Круговорот безликих ухажеров просто был составляющим праздничной атмосферы. Но был

один: «...итальянский маркиз Д., ... он был молод, хорош собой, элегантен и, главное, улыбкой и выражением лба похож на моего мужа, хотя и гораздо лучше его». У Маши путались чувства: с одной стороны – муж и сын, с другой – новое, неизведанное чувство к молодому человеку. Но, случайно услышав разговор маркиза Д. с его приятелем, где эти молодые мужчины не хуже светских сплетниц обсуждали и сравнивали внешность и данные Маши и леди С: «Я была оскорблена тем, что сказал про меня француз, хотя втайне сознавала, что он только назвал то, что я сама чувствовала...». И после неудавшейся попытки соблазнения ее маркизом, Маша спасается бегством к мужу в Гейдельберг. Ее мучает совесть, она испытала к маркизу Д. кратковременную, но страсть и теперь убегает, чтобы он не воспользовался ее наивностью. Маша впервые в жизни лицом к лицу столкнулась с подлостью, цинизмом, обманом, пришло первое настоящее разочарование в том, что она недавно считала праздником и весельем. Она испытывала душевную и физическую боль, и теперь ее муж, Сергей Михайлович, и их совместная жизнь «представились мне в новом свете, и укором легла мне на совесть, ... в первый раз мне пришел в голову вопрос: какие же были его радости во все это время? И я почувствовала себя виноватою перед ним».

Всю дорогу до Гейдельберга Машу волновал один вопрос: почему Сергей Михайлович не остановил ее и как муж не употребил свою власть над ней? Приехав же к мужу, Маша хотела броситься к нему в объятия и выплакаться в надежде на его понимание и сочувствие. Но встретила с его стороны, как и до этого, только холодное равнодушное отношение к себе.

Вернувшись в Россию, в свое имение, Маша родила второго сына, но семейная жизнь так же была безликою, безрадостною: «И он все тот же, только глубже морщина между его бровей, больше седых волос в его висках, но глубокий внимательный взгляд постоянно заволочен от меня тучей. Все та же и я, но нет во мне любви, ни желания любви».

Но серьезный, судьбоносный разговор между супругами все-таки состоялся. Они многое друг другу высказали, прояснили. От чего на сердце у Маши становилось все спокойнее и спокойнее. После этого разговора их отношения перешли в новые мирно-дружелюбные семейные отношения, но уже без любви, а из чувства долга, как и у многих семей.

Толстой хотел подчеркнуть, что хорошие семейные отношения нужно строить не на безоглядной любви и страсти, а именно на чувстве долга и единомыслия. Писатель рисует, как ему казалось, идеальный образ мужа, жена же молодая и глупая поддалась пустым светским развлечениям и празднеству. Она променяла жизнь для мужа, сына, других людей на жизнь для себя. Променяла любящего мужа на внимание толпы и пустых кавалеров. Сергей Михайлович не смог или не захотел ее остановить, решив, что каждый должен в молодости пережить это. Он сознательно уничтожил в себе любовь к ней и бросил неопытную, молодую жену само-

стоятельно бороться с искушениями. И каждый из них, путаясь в своих заблуждениях, осуждая другого и выгораживая себя, медленно разрушали свое семейное счастье. В конце концов, они все-таки смогли на остатках былой любви создать новые супружеские отношения, но это уже было не то воздушно-возвышенное чувство. Герои повести счастливы не тогда, когда они влюблены друг в друга, а когда переживут все испытания.

Повесть «Семейное счастье» не встретила сочувственных откликов при своем первом появлении в печати. Эта небольшая повесть казалась далекой от занимавших всех социальных проблем. Сам писатель был недоволен этим произведением, назвав его иронично «милой повестью». Но от этого она не теряет своего очарования, так как в ней ставится вопрос, который волновал Толстого не меньше других – вопрос семейных отношений и семейных ценностей. И от гармоничного «Семейного счастья» до полной диссонансов «Крейцеровой сонаты» этот вопрос не оставлял писателя.

Список использованной литературы

1. Толстой, Л. Н. Собрание сочинений: в 12 т. / Л. Н. Толстой. – М., 1987. – Т. 3, 5.

Г. Салавей (Брэст)

ЗДАРОВЫ ЛАД ЖЫЩЦЯ І КУЛЬТУРА ЗНОСІНАЎ

Будзь здароў (-ва); будзыце здаровы – вельмі часты застольны зварот у беларусаў перад частаваннем віном, гарэлкай. *Будзыце здаровы, маладыя! Дай бог вам з сабою ючасліва пражыць!*

Дзе б ні адбывалася застолле, на стале ў хаце заўсёды будзе стаяць гарэлка. Гарэлка – моцны алкагольны напой; сумесь рэктыфікаванага этылавага спірту (35–56 аб’ёмных адсоткаў) са змяячонай вадой. На тэрыторыю Беларусі гарэлка трапіла з Германіі яшчэ падчас ВКЛ на мяжы XV–XV стст., як сведчыць і пачатковая назва, – «вино горелое» (калька з нямецкай мовы – Geprant Wein). Падобным чынам называлася гарэлка ва ўсіх народаў, што ўваходзілі ў Рэч Паспалітую, – палякаў, украінцаў, літоўцаў. Да XVII ст. была адносна дарагай і маладаступнай. Аднак з цягам адноснага змяншэння выдаткаў на яе вытворчасць паступова выцясняла піва і асабліва мёд пітны і з канца XVII – пачатку XVIII стст. займае месца асноўнага алкагольнага напою. Папулярныі напоямі шляхты былі розныя лікёры, настойкі і наліўкі на аснове гарэлкі з дадаткам зёлак, мёду, спецый, ягад, цукру – зуброўка, крупнік, крамбамбуля, трайнка і г. д. Гарэлка, вытрыманая ў дубовых бочках на працягу 5–10 гадоў, называлася старка. Асноўнай сыравінай для вырабу гарэлкі доўгі час было жыта, у тым ліку ў форме соладу, аднак з 1830-х гадоў спірт і гарэлку пачалі атрымліваць пераважна з бульбы.

У беларускай мове існуе шэраг фразеалагічных адзінак са значэннем «гарэлка»: зладзейка з наклейкай, божая сляза, зялёны змей, малако ад шалёнаі каровы, царскія слёзы, чортава зелле, шкляны бог. Зладзейка з наклейкай – гэта бутэлька гарэлкі дзяржаўнай вытворчасці. Паходжанне фразеалагізма пабудавана на метанімі: пітво, якое знаходзіцца ў бутэльцы з наклейкай, прыносць зло. Фразеалагізмы царскія слёзы, божая сляза хутчэй за ўсё ўзніклі па аналогіі з рускім фразеалагізмам хлебная слеза (устар.), які выкарыстоўваўся як вобразнае абазначэнне, перыфраза: пры перагонцы хлеба, зерня ў спірт апошні сцякае кроплямі, капае, нібы слёзы.

Сярод фразеалагізмаў-сінонімаў з агульным значэннем «выпіваць спіртнога, напівацца» існуюць наступныя адзінкі:

прамачыць горла – калька з нямецкай (sich die Kehle anfeuchten) ці французскай (se rincer la siffler) мовы. Выпіць трохі спіртнога: *Кажу я Базылю: у кутку дзе прысядзем і горла прамочым, жывату дарадзім;*

заливаць (залиць) чарвяка – паўкалька з польскай мовы (zalaczbaka). У польскай мове фразеалагізм ужываецца з другой паловы XVIII ст.;

закладваць (закідваць) за гальштук (за каўнер) – калька з французской мовы. Літаральна «закладваць глыток за гальштуку». Фразеалагізм успрымаецца як матываваны, з іранічным падтэкстам у кампаненце за гальштук;

мокнуць у гарэлцы – п'янстваць, многа і часта піць. А яшчэ пра таго, хто любіць выпіць, беларусы кажуць: *моліца шкляному бугу*.

Слоўнік В. Д. Ліцвінкі і Л. Д. Царанкова «Слова міма не ляціць» фіксуе 82 прыказкі пра п'янства, напрыклад: *У яго гарэлка не пракісне; Хоць рука трасецица, затое душа гарыць; Яго, відаць, хрысціў п'яны поп; Яму абы выпіць – хоць на хрэсъбінах, хоць на памінках; Куды еду, туды еду, ды ўсё карчмы не міну; Відаць, коркам падавіўся; Ён не п'е, а толькі нюхае; Залиў вочы гарэлкай; Моліца тишкляному бугу ды іншыя.*

Калі чалавек знаходзіцца ў стане ап'янення ды яшчэ і натварыў штосьці, беларусы гавораць, што ён гэта зрабіў па п'янай лавачцы. Будучы ў нецвярозым стане рабіць што-небудзь – пад п'янную руку; з п'янных вачэй (воч).

Выпішы гарэлкі, чалавек часцей за ўсё адчувае сябе больш упэўнена, смела. У сувязі з гэтым з'явіліся прыказкі: *Калі п'яны (як п'яны), дык капітан, а калі (як) праспіцца, дык свінні баіцца; Вініў на капейку, а задаецца на рубель; Не чалавек, а сатана ў бочцы. П'янаму нічога не страшна, усё не вартае ўвагі; П'яны горши шалёнага.* У такім стане і да бяды не-далёка, таму перасцерагаюць: *Ад маленькай чаркі да вялікай бяды адзін крок.* Пра таго, хто ў стане ап'янення не шкадуе грошай: *П'яніца і жонку аддасць за гарэлку; Дзе чарка, там і скварка (сварка).* У п'янага язык доўгі, а разум кароткі; У п'янага на язык бягунка нападае – маецца на ўзвеze, што цвярозы чалавек ніколі не выкажа тое, што можа выказаць п'яны. Да таго ж, п'яны не кантралюе свае паводзіны. Таму *Прыстаць, як п'яны да плота – неадчэпна, дакучліва.*

Хаду п'янага чалавека характарызуе беларускі фразеалагізм *ганяць гусей* «кісці хістаючыся». Гусь, якую гоняць (заганяюць), звычайна бяжыць не па прамой; крайня ў чарадзе паварочваюць адны ўлева, другія – ўправа. Пастух, гонячы гусей, мусіць ісці за імі не па прамой лініі, а зізгагамі.

Такое ж значэнне маюць і прыказкі: *Ідзе – нага за нагу чапляеца; Паўзуть як самы з палявання; Выпіў гарэлкі і піва – пойдзеш крыва; Барахтаеца як п'яны ў крапіве; П'янаму і да парога патрэбна дапамога.*

Пра таго, хто ап'яненій гавораць: *Не піў – не мог, а выпіў – ні рук, ні ног.* Часцей гаворыцца пра таго, хто пасля выпіўкі не хоча ці не можа працаўца: *П'янаму бог падсцілае падушку.* Гэтаксама кажуць, часам іранічна, пра моцна п'янага, які хоць і падае, але не калечыцца. Заліў вочы гарэлкай – кажуць, калі чалавек шмат выпіў, напіўся: *Моліца шкляному бугу – пра чалавека ў працэсе выпіўкі.*

Гарэлка – моцны напой, які мае пэўны семітычны статус. Згодна з запісамі са Століншчыны, Бог, ведаючы, што гарэлку гоніць чорт, благаваіць яе, каб людзі, што не злouжываюць, былі моцныя і здаровыя. У той жа час за выдумку чорта гнаць гарэлку з жытага, Бог у дзесяць разоў скараціць ураджай. З'яўленне першага бровару гэтаксама звязваецца з чортам. Захацеў ён выведаць у Ноя пра Божыя справы, але ніяк не мог развязаць яму языка. Вось і скарыстаўся чорт дапамогаю жанчыны, якая праз сваю цікаўнасць і даверлівасць дапамагла яму ў стварэнні гарэлкі. Рытуальная роля гарэлкі ў традыцыйных абрадах беларускага сялянства (вяселле ды іншыя) усталівалася параўнальна нядаўна, прыкладна ў XVIII ст., з глыбокай старожытнасці гэтую ролю адыгрывала піва.

Роля гарэлкі на вяселлі падкрэсліваецца нават самой абрадавай тэрміналогіяй, да прыкладу, запоіны, рытуал перапіваць маладых (дарыць) іншыя. Ды і народная мудрасць сцвярджае: *Маеш дачку – трymай гарэлку ў глячку.* Калі ў бацькоў ёсць дарослая дачка, то яны ў любы час павінны быць гатовыя да яе вяселля. З гарэлкай ішлі ў сваты, калі дзяўчына і яе бацькі давалі згоду, гарэлка тут жа ставілася на стол. Аднак, *Карчмар п'яніцу любіць, але дачку за яго замуж не аддасць.* Гарэлка выступае і як адзін са знакаў дзяўчынскаі маладой, у гэтым выпадку яна засалоджваецца (салоджкая гарэлка) альбо падфарбоўваецца ў чырвоны колер. З гарэлкі ладзілі гэтак званыя рагаткі, з чаркаю сустракалі маладых бацькі жаніха. Калі ў ханце ёсць незамужняя дзяўчына, то яе бацькам кажуць: *Гаспадар за гарэлку, гаспадыня за талерку.* У першы тыдзень пасля вяселля маладыя прыядзжалі да сваіх бацькоў: *Зяць на парог – цешча за бутэльку – пра гасціннасць цешчы пры сустрэчы з зяцем.*

У славянаў большасць прыказак і прымавак, у якіх асуджаецца п'янства: *Хто па гарэлку часта ходзіць, той сам сабе шкодзіць; Хто п'е, той доўга не жыве; Гарцы ўвядуць у старцы; П'янства розум з'ела; Чарка і сварка да добрага не давядуць; Чорту душу аддаў, бо часта ўгару*

заглядаў; Вада жывіць, а гарэлка губіць = Кто вино любит, тот сам себя губит; Балі ды гулі ў лапці абулі; Балявалі, гулялі, пакуль голыя не сталі; За баляваннем бывае галадаванне; Хмель не вада – чалавеку бяды; Гарэлка да добрага не давядзе; Гулі да добра не давядуць; Гулі і пана разулі = Пить да гулять – добра не видать; Ад гарэлкі разум мелкі; Гарэлкай разуму не прамыеш; Пі – дурнейши станеш = Пить – ум пропить. Лацінскі выраз *ebrietas est voluntaria insania* мае значэнне «п’янства – добраахвотнае вар’яцтва».

Спіртное ўпльвае на працаздолънасць чалавека: З п’яніцы работы, што з ялаўкі малака; Гарэлка працы не дапамагае, а разум аслабляе; Гарэлка працы не памочнік; Рукі залатыя, ды горла ўсё пражэрла; У пракосе недабірае, а чаркаю перабірае; Не піў – не мог, а выпіў – ні рук, ні ног. Часцей гаворыцца пра таго, хто пасля выпіўкі не хоча ці не можа працаўца.

Хая, магчымы, праз сваю талерантнасць асуджаючы, беларусы, пры ўсім тым, прымірлыся з выпіўкай: *Горкая гарэлка, але п’юць, дрэнна замужам, але ідуць* – гаворыцца жартайліва ці як суцяшэнне, што іншага выйсця няма, што з гэтым трэба прымірыцца. Таму *П’яніца праспіцца, а дурань ніколі – кажуць у апрауданне п’янага чалавека. Не за тое бацька біў, што гарэлку піў, а за тое, што пахмеляўся*. Для беларуса любая значы-мая ў жыцці падзея – нагода, каб выпіць, бо нават *Дзве бабы качэргі мянілі і то магарыч пілі*.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск: Выдавецтва: Універсітэцкае, 1985. – 152 с.

Я. Б. Самотіс (Львів, Україна)

ЮРІЙВСЬКА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ: СКОТАРСЬКІ МОТИВИ

Традицыйно-обрядова культура украінських горян відзначається над-зичайною колоритністю, різноманітністю проявів і форм. Тут переплетені християнські і дохристиянські вірування, раціональні знання і народні забобоні, логічне та незбагненне. Всі ці елементы проявились у традиційній весняній обрядовості гуцулов – однієй з етнографічных груп Украінських Карпат – зокрема, в обрядах та звичаях свята Юрія. День святого Юрія (6 травня) був навіть своеіднім кульмінаційним моментом гуцульської весняної обрядовості і носив найчастіше скотарський характер, адже тут відбито турботу про охорону худоби від поганого ока, відьом, забезпечення її продуктивності.

Метою нашої роботи є висвітлення та дослідження тих обрядів і звичаїв, у яких простежуються скотарські мотиви і які ще досі зустрічаються на досліджуваній території.

Серед дослідників, які вивчали проблематику народного веснянога календаря гуцулов в кінці XIX – на початку XX століття, В. Гнатюк, В. Шухевич, А. Онищук, І. Франко, а також зарубіжні автори О. Кольберг, Й. Шнайдер, Я. Фальковський, Р. Кайндль та ін., праці та розвідки яких торкались і юрійвської обрядовості. Окрім аспектів традиційної культури гуцулов зафіксовані у працях сучасних дослідників Р. Кирчіва, Л. Горошко, І. Дмитрук, М. Тиводара, А. Гоцалюк, К. Кутельмаха, Г. Кожолянка. Крім цього, джерельним матеріалом служать польові етнографічні матеріали, зібрані автором на території Гуцульщини¹⁹. Для кращого описання того чи іншого обряду нами будуть використовуватись цитати інформаторів, що забезпечить правильне трактування та ілюструватиме відношення до нього самих представників народної культури.

Як ми вже зазначали, особлива увага у день Юрія була прикута до худоби, оскільки вона годувала родину протягом року і відігравала важливе значення у народному господарстві Українських Карпат. Відповідно, у цей день намагалися, насамперед, добре її погодувати, вивести на найкраще пасовище, в окремих місцевостях плели спеціальні віночки на роги коровам [2, с. 298]. Така обрядова дія часто супроводжувалась ладканками (обрядовими піснями) і мала захисну функцію. Крім цього, в Карпатах з днем Юрія пов’язане також перше доіння овець, виготовлення сиру, який святили в церкві і роздавали бідним, «щоб вівці добре доїлися» [6, с. 248].

Важлива роль у юрійвській обрядовості відводилася вогню, який розкладали напередодні свята на городах, подвір’ях, біля стайні тощо, і намагалися постійно його підтримувати («Юрика палили»), що, в свою чергу, часто супроводжувалось різноманітними молодіжними розвагами. «Перед Юрія жертву Богу палили. Це видите коло тего дому горит, там, там, там. І спільні були такі [багаття]. Так з светом поздоровляли через вогонь»²⁰. Паливом для вогню служило переважно сміття, яке назидалося в обійті протягом зими [1, с. 107]. «Юрівку палют і худобу переводят через юрівку, через вогнище то переводят, паловище. І кладут тако на роздоріжжі палют юрівку, щоби здорова була худоба, щоб вона не слабувала цілий рік»²¹. Через юрійвську ватру гуцули переганяли худобу, попіл розсівали на пасовищах та сіножатях, щоб худоба була більш плідною та продуктивною. На Гуцульщині та Бойківщині існував звичай запалювати старі дерев’яні колеса та обручі і пускати іх з гір – це мало очистити від злих духів пасовища і сіножаті, і в таких діях простежується мотив очищення вогнем. Вірили

¹⁹ При використанні неархівованих польових записів вказуємо дату фіксації, населений пункт та відомості про інформатора.

²⁰ Зап. Самотіс Я. Б. 25.05.2013 р. в с. Гробище Путильського р-ну Чернівецької обл. від Полека Юрія Федоровича, 1939 р. народж.

²¹ Зап. Самотіс Я. Б. 4.08.2012 р. в с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл. від Григоряк Олени Панасівни, 1942 р. народж.

у надзвичайну здатність ватри відлякувати від хати зміїв, всяку «нечисту» силу, особливо відьом. Саме від них особливо оберігали худобу в ці дні, адже існувало повір'я, ніби відьма має силу відбирати молоко. Відтак вдавались до спеціальних обрядів: корову обсипали маком, дійки змащували салом, малювали дъогтем хрести на дверях стаєнь та ін. [2, с. 299]. Пощиреним охоронним засобом від відьми був також звичай ставити на воротах дернину («кецку») з весняними жовтими квітами: «Є жовті квіточки спеціально, «юріївки» їх називають. То викопували китичку таку разом з земелью і ставили так, де забор, та земелька з тою квіткою»²².

В день першого вигону худоби, який часто припадав саме на свято Юрія, гуцули Рахівщини ставили під поріг хлівів чи у воротах ланцюг, сокиру, кропили худобу свяченою чи «непочатою» водою, приказували заклинання з метою захисту тварин, забезпечення успішного випасу і здоров'я. Щоб вівці трималися купи, давали багато молока, перед вигоном на пасовиська в селі Рахові їх годували сумішшю воску з осиного гнізда і солі. Щоб захистити худобу від відьом та іншої нечистої сили, під перший міст, що трапляється при вигоні, пастухи клали шматки юріївського обрядового калача («юрівника») і дрібки солі [5, с. 339–340]. В Путильському районі Чернівецької області для захисту худоби під час першого вигону вдавались до таких ритуальних дій: «Корову на двір, посипают водоу свяченоу, маком свяченим, бечкою обходят кругом неї, щоби вовки не кивали худобу на полі»²³. Важливу роль тут виконували освячені предмети, зокрема гілка верби, якою неодмінно виганяли худобу на пасовиська.

Побутує повір'я, що на Юрія сходить весна на землю і від тепер можна трембітати і рушати з маржиною в полонини [4, с. 43]. Тому не випадково до Юрія зазвичай присвячували «полонинський хід» – урочистий вигін худоби (корів, волів, овець, кіз та інших свійських тварин) на полонину в супроводі музик і власників худоби. Готовились до нього вже на Благовіщення (7 квітня), коли жінки крадькома заховували хліб і сіль разом з весняними квітами у мурашниках, аби на Юрія все це дістати та пристити свою маржину й овець перед виходом на полонину [3, с. 221]. Полонинський хід супроводжувався релігійно-магічними церемоніями, грою на трембітах і флюрах, стрільбою з рушниць і пістолів, співом коломийок. За традицією старший пастух («ватаг») запалював на полонині ритуальне багаття («ватру»), яке необхідно було підтримувати протягом усього періоду випасу овець. Вірили, що цей вогонь охороняв отару від хижих звірів та інших нещасти. «Гнали в полонину, хто мав, то брав собі овець, кілька коров кождий рік. Вертали восени вже. До осені пасли та й робив

²²Зап. Самотіс Я. Б. 27.05.2013 р. в с. Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл. від Поліщук Євфросинії Іванівні, 1938 р. народж.

²³ Зап. Самотіс Я. Б. 4.08.2012 р. в с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл. від Григоря Олени Панасівни, 1942 р. народж.

бринзу, давав людям бринзу. А люди передавали гроші там на пастухів, хто по скільки договорився за літо. Та продавав бринзу, положив на базар та продавав»²⁴. Юріївський звичай передбачав вшанування пастухів грошима та обрядовим печивом – «мандриками», сиром, хлібом. Зважаючи на те, що на полонинах худоба залишалася протягом тривалого періоду, аж до осені, відповідно, проблема її захисту та щасливого повернення додому була першочерговою для гірського населення.

Доцільно зауважити, що характерною особливістю традиційної весняної обрядовості гуцулів є її насиченість народними віруваннями щодо активізації демонологічних істот, що стосується і свята Юрія, відповідно поширення набувають пов'язані з цим очисно-захисні обрядодії. Це мотивується негативним маркуванням часу і простору переважно у ранньовесняний період. Ймовірно, що актуалізація такої ознаки весняної обрядовості на Гуцульщині пов'язана із особливостями природно-географічних умов. Тому логічно, що обряди по своїй синтагматиці мають апотропейчний характер. Найпершим в цьому плані є звичай запалювання ритуального вогню (ватри), основне функціональне призначення якого – захист обійття, домашніх тварин від гадюк і нечистої сили (відьом).

Підsumовуючи, варто наголосити на тому, що юріївська обрядовість на Гуцульщині відзначається великою кількістю скотарських мотивів, які проявлялися як у підготовці до свята, так і в багатьох приурочених до дня Юрія обрядах. За функціональною спрямованістю їх умовно можна поділити на: обрядово-магічні дії для захисту та відвороту; ритуальні акції, спрямовані на забезпечення здоров'я і приплоду худоби. Віра українців Карпат у те, що за допомогою предметів, які мають відношення до церковного культу, можна вплинути на хід подій і явищ, знайшла свій вияв у широкому використанні під час обряду освячених предметів. Ймовірно, тут мають місце ще дохристиянські практики, які через оформлення в церковний ритуал дійшли до нашого часу, набувши сакралізованої форми. І хоча факт посвячування є культовою практикою, санкціонованою церквою, проте функції, які виконують ці предмети, мають магічне значення. Крім цього, юріївська обрядовість була підготовчим актом до полонинського ходу як вагомого явища у громадсько-культурному і господарському житті. І хоча полонинські хід у сучасних умовах поступово втрачає своє попереднє значення, однак надалі зберігає первинне езотеричне й езотеричне наповнення. Те саме загалом стосується й традиційної гуцульської обрядовості, яка піддається численним трансформаціям, однак це не применшує її ролі у побуті селян. Підтвердженням стійкої збереженості у пам'яті народу відповідних обрядодій, зокрема пов'язаних із днем Юрія, є наші польові етнографічні записи.

²⁴ Зап. Самотіс Я. Б. 25.05.2013 р. в с. Гробище Путильського р-ну Чернівецької обл. від Харука Юрія, 1921 р. народж., родом з с. Киселиці.

Список використаних джерел

1. Кайндль, Р. Ф. Гуцули: іх життя, звичаї та народні перекази / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
2. Кутельмах, К. М. Календарна обрядовість / К. М. Кутельмах // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 286–302.
3. Макарчук, С. А. Історико-етнографічні райони України: навч. посібн. / Степан Макарчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.
4. Онищук, А. Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907-10 р. в Зеленици Надвірнянського пов. / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 1–61.
5. Тиводар, М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2010. – 416 с.
6. Шухевич, В. Гуцульщина. Ч. 4 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Т. VII. – 271 с.

Я. Р. Самуйлік (Брест)

ГАВОРКА МЯСТЭЧКА ЦЕЛЯХАНЫ ІВАЦЭВІЦКАГА РАЁНА (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛІНГВІСТЫЧНАГА АТЛАСА «ГАВОРКІ ВЫГАНАЎСКАГА ПАЛЕСССЯ»)

Гаворка мястэчка Целяханы ўпершыню была выдзелена Самуйлікам Я. Р. у лінгвістычным атласе «Гаворкі Выганаўскага Палесся» (2009) [11]. Яна судносіцца з беражноўскім дыялектным тыпам [7], [8].

Выганаўскіе Палессе – рэгіён на сумежжы Берасцейска-Пінскага Палесся і Панямоння. Размешчаны ён у міжрэччы Ясельды (прыток Прывіпці) і Шчары (прыток Нёмана). У межах Выганаўскага Палесся заходзіцца азёры Выганашчанскае (26 км²), Бабровіцкае (9,47 км²) і інш. У дадзеным рэгіёне праходзіць Агінскі канал, які злучае Ясельду са Шчайрай, пабудаваны ў 1767–1783 гг. Адміністрацыйна – гэта ў асноўным паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханішчына, цэнтр – мястэчка Целяханы) і прылягаючыя тэрыторыі Ганцавіцкага і Пінскага раёнаў Брэсцкай вобласці. Выганаўскіе Палессе заходзіцца пераважна на поўначы Заходняга Палесся, на мяжы з Панямоннем. Геаграфічна і гістарычна названы рэгіён займае своеасабліве прамежкавае становішча паміж «тыповым» Заходнім Палесsem і Панямоннем, а ў этнографічным аспекте з'яўляецца месцам сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнографічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся.

Гаворка мястэчка Целяханы заходзіцца на ўзмежжы арэалаў паўночнабрэсцкіх (цэнтральнацеляханская падгрупа) і паўднёвачеляханскіх гаворак. Таму яна харектарызуецца значнай ступенню пераходнасці. Паводле нашага даследавання значная колькасць ізаглош адрознівае гаворку Целяхан ад цэнтральнацеляханская падгрупы паўночнабрэсцкіх і паўднёвачеляханскіх гаворак.

Гэта гаворка па шэрагу адметнасцей аб'ядноўваеца з цэнтральнацеляханская падгрупай паўночнабрэсцкіх гаворак, па многіх асаблівасцях – з паўднёвачеляханскімі гаворкамі. Шэраг адметнасцей аб'ядноўвае гаворку мястэчка Целяханы з панямонскімі гаворкамі, супрацьпастаўляючы яе асноўным масівам суседніх гаворак, паўночнабрэсцкім і паўднёвачеляханскім.

Дадзеная асаблівасці ў арэальным плане ўтвараюць своеасаблівы «клін», які цягнецца ад Выганаўскага возера ўздоўж Агінскага канала. Гэта дае падставы меркаваць, што па тэрыторыі адзначанага «кліна» здаўна праходзіў гандлёвы шлях, які злучаў старадаўнія гарады Пінск і Слонім. Падмацоўваеца наша думка наступным. Слонім знаходзіцца на рацэ Шчары. Адзін са старадаўніх гандлёвых шляхоў, які злучаў Балтыйскае мора з Чорным морам ішоў па рацэ Нёман, затым па яго прытоку Шчары і даходзіў да Выганаўскага возера. Тут неабходна было пераадолець Выганаўскіе Палессе і трапіць у раку Ясельду, прыток Прывіпці, якія адносяцца да басейна Чорнага мора. Вядома таксама, што колішнія купцы пры пераездах выкарыстоўвалі так званыя «стругі». Гэта паніжэнні, якія запаўняліся водой у час веснавых і асенніх паводак. Да нашага часу захаваліся ўрочышчы з назвай «Струга» (звычайна гэта сенажаць) [9, с. 6–8; 10, с. 40–42].

Гаворцы мястэчка Целяханы характэрны наступныя асаблівасці: галосныя [o], [ø] на месцы *o ў новых закрытых складах пад націкам (воз, нос, стол; воз, нос, стол і інш.); галосныя [e], [ɛ̄] на месцы націскнога *h (лес, сено, снег; лес, сено, снег і інш.); захаванне *oў ненаціскнога складах пасля цвёрдых зычных /o/ к а н н е/ (голова, дорога, кордва, молоко, сено, сено, лётмо, лётмо, садок, трава і інш.); захаванне *o або галосны [ø] ў прынаўніку пад (под; пôд); паслянаціскнага галосныя [e], [o] ў слове вёцер (вёцер; вёцёр); галосны [ɛ̄] на месцы *e, *h̄y першым пераднаціскногм складзе пасля цвёрдых губных (вэнà, бэдà, мэшòк); захаванне *e ў першым пераднаціскногм складзе пасля мяккіх пярэднеязычных *d, *t, *z, *c, *n /e к а н н е/ (денёк, земля, село); вымаўленне галоснага [o] або захаванне *e ў слове далёка (далёка; далёко); галосныя [e], [ɛ̄] на месцы *e ў пераднаціскногм і паслянаціскногм складзе ў лексемах глядзёў, злякáуся, злякáца, зáяц, пáмяць (гледéв, гледзёв, злекáвса, злекáтиса, зáец, пáмэть, пáмэць); захаванне *ыў націскнагм і першым пераднаціскногм складзе пасля губных зычных (бык, вы, выті, высько, высыпав, грыбы, мы, мыш, помыю, пыл і інш.); захаванне націскнога *ыў словах тыпу сын, валь, рыба, дым (сын, волы, рыба); цвёрдая губная пепрад рэфлексамі *e /ва ўсіх пазіцыях/, *h /у ненаціскногм складах/ (вэнà, мэд, бэрог, вэчор, до мэне, пэры, бэдà, мэшòк); мяккія пярэднеязычныя перад рэфлексамі *e (денёк земля, село, пôле); мяккія губныя і пярэднеязычныя перад рэфлексамі *i (міска, робіті, ліпа, зімà, ходіті); адсутнасць

дзекання-цекання (*ð'en'*, *m'enpér*, *xod'it'i*, *m'ixo*, *ð'ed*, *m'en'*); адсутнасць прыстаўных зычных або наяўнасць прыстаўнога [в] у лексеме *вóчы* (*ðóčy*; *vóčy*); адсутнасць прыстаўных зычных у слове *вúліца* (*úlіca*); цвёрдыя губныя і заднезычныя перад канчаткам -эй у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (*babéj*, *golovéj*, *jaméj*, *dorogéj*, *stréhxéj*); цвёрдыя заднезычныя перад [э] (*dóvgéj*, *korótkej*, *míxéj*); мяkkія заднезычныя ў гістарычных спалучэннях ***ты**, ***кы**, ***хы** (*dóvgi*, *korótki*, *míxi*); цвёрды [т] канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (*xód'it*, *xód'at*); наяўнасць паўмяккага зычнага ***р** (*er ad*, *gr éx*, *por ádok*, *por ézav*, *r éčka* і іш.); толькі цвёрдыя шыпачыя (жар, жыто, на мэжэ, шапка); толькі цвёрдытымалагічны мяkkі ***ц** (*molodíča*, *chlóptcy*, *čáčka*, *czéka*, *czép*); захаванне спалучэння ***-lj-**, ***-nj-** у пазыцыі паміж галоснымі (зéлье, насéнье); захаванне або аглушэнне звонкіх зычных у канцавым становішчы (*voz*, *dub*, *vos*, *dúp*); аглушэнне звонкіх зычных у сярэдзіне слова перад глухімі (*skáška*, *zagátká*); губна-губны [w] у пазыцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (*práwda*, *dówgi*, *kupíw*); ужыванне лексем *icho*, *io* [што]; ужыванне словаформ *ov'ëc, oúyëc* [авёс]; ужыванне словаформ *хлеў*, *хléў*, *хlew*, *hléw* [хлеў]; канчаткі **-em** (-эм), **-ém** назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку другога скланення з мяkkай і зацвярдзелай асновай у творным склоне (*koném*, *nójsem*, *eicém*; *koném*, *rublém*); канчатак **-éj** назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення родным склоне (*babéj*, *golovéj*, *dorogéj*, *stréhxéj*, *hatéj*, *jaméj*); формы назоўнікаў чобаты [боты] у меснім склоне множнага ліку (*u chobdýax*); націскнія і ненаціскнія канчаткі **-ая**, **-a** прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*molodáj*, *staráj*, *molodá*, *stará*; *dóbryja*, *nóvaya*, *dóbryba*, *nóvba*); націскнія і ненаціскнія канчаткі **-е**, **-é** прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*molodéj*, *staréj*, *molodé*, *staré*; *nóvje*, *sólódkéj*, *horódshéj*, *nóvz*, *sólódké*, *horódshé*); формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *von*, *voná*, *vonò*, *vonys*; *on*, *óna*, *ónò*, *ónys*; формы з *usimá*, *zo vsmiá* аззначальнага займенніка ўсе ў выразе *жáла жыта* з *usimí*; формы інфінітыва з асновай на галосны з фанематычным варыянтам суфікса **-ci**, **-ti** (*xodíti*, *robíti*, *spáti*); формы інфінітыва з асновай на [к] (*nekmeté*, *pekié*; *sékmi*, *séckjí*); формы *xód'it*, *xód'at* дзеясловаў другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з націскам на аснове; формы *nékút*, *stryégút*, *néčút* дзеясловаў першага спражэння з асновай на [ɛ], [k] у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: *бороновáti*, *волочýti* «баранаваць», *бэрэмne* «пластаваны абрэмак сена», *вðвчые*, *овэчье* «нэядомыя грыбы», *драбіна*, *страміна* «драбіны (прыстаўная лесвіца)», *дюба*, *дюб* «дзюба ў птушак», *жалó*, *жэлó* «джала (у пчалы)», *картоплі* «бульба», *ковнér*, *воротнík* «каўнер у кажусе», *кðоворот* «вага ў калодзежным

жураўlі», *красноголóvіk*, *красноголóvэц* «падасінавік», *курыца*, *кура* «курыца», *ліvэнь* «ліvenь», *мявкае* «кот мяўкае», *орабушок*, *варабéй* «верабей», *пёvэнь*, *пётух* «певень», *подлóga*, *подлóга* «падлога», *пэрэхмарок* «воблака», *радюшка* «палатняная коўдра», *рóджают*, *рухкают* «свіnnі рохкаюць», *свіnnе*, *свіnnі* «свіnnі», *сковпэц* «капец бульбы», *слонéчніk* «сланечник», *сокóчут*, *сокорát* «куры сакочуць», *сóнейко*, *сóненъко* «сóнейка», *судасіцца*, *устрэціцца* «устрэцца», *тёмно*, *поночы*, *поночы* «цёмна», *тепэр* «сёння», *тovканица* «таўчоная бульба (пюрэ)», *уздэчка*, *уздёчка* «аброць», *часнык*, *чеснок* «чеснок», *чэбðr*, *чыбур* «чабор».

У XVI–XVII стст. на Беларусі пашырліся мястэчкі – паселішчы, якія сумяшчалі ў сабе рысы горада і вёскі. Яны з'яўляліся эканамічнымі цэнтрамі навакольных акруг. У Выганаўскім Палесці і яго наваколлях такімі мястэчкамі з'яўляліся Выганашчы (упершыню згадваецца ў 1539 г., па іншых звестках – у 1554 г.), Хатынічы (вядома з 1450 г., па іншых звестках – з 1661 г.), Івацэвічы (упершыню згадваецца у 1501 г., па іншых звестках – у 1519 г.), Лагішын (упершыню ўпамінаецца ў 1552 г., па іншых звестках – у 1570 г.). Пазней найбольш значным мястэчкам Выганаўскага Палесся, яго «стalіцай» сталі Целяханы. У пісьмовых крыніцах упершыню згадваецца ў 1554 г. (па іншых звестках – у 1565 г.) як паселішча, якое ляжыць на старадаўнім шляху з Пінска да Слоніма. Статус мястэчка населены пункт атрымаў у XVII ст. З 6 снежня 1956 г. і пасённяшні дзень Целяханы – гарадскі пасёлак [1; 2, 7, с. 157, 9, с. 89–90, 11, с. 79–80, 17, с. 98; 3, с. 98–99, 135–136, 200, 212, 218, 240, 241; 4, с. 239–240, 441–444, 461–463, 509–513; 5, с. 423–425; 6, с. 368–369, 403–407, 460–463; 12, с. 201, 214–215, 338–339; 13, 3, с. 468, 4, с. 326, 5, с. 250, 6, кн. 2, с. 99]. Спецыфічная гаворка Целяхан, якая істотна адрозніваецца ад гаворак суседніх паселішчаў, відавочна, фарміравалася ў працэсе станаўлення гэтага населенага пункта як мястэчка. Па меркаванні некаторых даследчыкаў, у Целяханах, магчыма, захавалася гарадзішча (раскопкі не праводзіліся), што адносіцца прыкладна да VI–XIII ст. [11, к. VI]. Гарадзішча, калі яно існавала, магло быць цэнтрам для невялікай акругі. Ужо тады магла, відаць, фарміравацца спецыфічная гаворка ў паселішчы, якое знаходзілася на месцы сучаснага гарадзішча.

Такім чынам, гаворка мястэчка Целяханы выступае як выразна акрэсленая дыялектная адзінка даўняга ўтварэння, якая адасобілася ад іншых груп.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- Alexandrowicz, S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. / S. Alexandrowicz // Acta Baltico-Slavica / Białostockie Tow-wo Nauk. – Białystok, 1970. – T. 7: Archaeologia, Historia, Etnographia et Linguarum Scientia / red. J. Antoniewicz. – S. 47–108.

2. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 1996–2004. – 18 т.
3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты]: у 3 т. / Дзярж. кам. па маёmacі Рэсп. Беларусь; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск: Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 2009. – 1 атлас (244, [3] с.).
4. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. – Т. 3, кн. 1. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2006. – 528 с.: іл.
5. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. – Т. 4, кн. 2. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2007. – 608 с.: іл.
6. Гарады і раёны Берасцейшчыны: гісторыя і сучаснасць. Івацэвіцкі раён / У. В. Здановіч [і інш.]; пад агул. рэд. А. А. Гарбацкага. – Брэст: Брэсц. друк., 2009. – 563 с.
7. Клімчук, Ф. Д. Диалектные типы Полесья на общеславянском фоне / Ф. Д. Клімчук // Славянские этюды: сб. к юбилею С. М. Толстой / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения; редкол.: Е. Е. Левкиевская (отв. ред.) [и др.]. – М., 1999. – С. 214–227.
8. Клімчук, Ф. Д. Диалектные типы Полесья / Ф. Д. Клімчук // Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого: сб. ст.: в 2 т. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения; редкол.: Т. А. Агапкина [и др.]. – М., 1998. – Т. 1. – С. 118–135.
9. Клімчук, Ф. Д. Некоторые дискуссионные вопросы средневековой истории Надъ-яельдзя и Погорынья / Ф. Д. Клімчук // Palaeoslavica. – 2004. – Vol. XII, № 1. – Р. 5–28.
10. Памяць: гіст.-дак. хроніка Драгіч. р-на / уклад. С. А. Супрун; рэдкал.: Я. Я. Аляксейчык [і інш.]. – Мінск: БелТА, 1997. – 572 с.
11. Самуілік, Я. Р. Гаворкі Выганаўскага Палесся: лінгвіст. атлас для студэнтаў філал. фак. ун-та / Я. Р. Самуілік; Брэсц. дзярж. ун-т. – Брэст: БрДУ, 2009. – 199 с.
12. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область / Акад. наук БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора, Белорус. совет. энцикл.; редкол.: С. В. Марцелев (гал. ред.) [и др.]. – Мінск: БелСЭ, 1990. – 417 с.
13. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. энцыкл., 1993–2003. – 6 т.

I. У. Сацута (Брэст)

МАРФАЛАГІЧНАЯ СТРУКТУРА ПРЫСЛОЎЙ СТАРАБЕЛАРУСКАГА ПЕРАКЛАДУ «ГІСТОРЫИ АБ АТЫЛЕ»

Па сваёй марфалагічнай структуры прыслоўі старабеларускай мовы ўяўляюць застылыя формы той ці іншай зменнай часціны мовы. У разглядаемым помніку самымі пашыранымі з’яўляюцца ўтварэнні ад кароткіх прыметнікаў ніякага роду ў форме назоўна-вінавальнага склону адзіночнага ліку: бо⁹здоскоро на поча⁹ку панова⁹# свога и^ж вельми бы⁹ хотливы⁹до всіх рphче⁹ на во⁶ну потре⁶ны^x [1, с. 119]; вашого му^жства и шабель вжсе давно дознали [1, с. 143]; за⁶жды лh^{шы}⁹звы⁹клюзы⁹ливо быти[1, с. 151]; A простое просі⁹ и^x [1, с. 153]; тру⁹но и себе станові⁹ши што бы лепе⁹ [1, с. 155]; тунгрове суть люди эбuronскага народу недалеко w^m реки Моса в землі Лешнско⁹далеко w^m тое дороги Атылевои лежачои [1, с. 161]; ихвати⁹ши его кре⁹ко за го⁹ло выбила ему ичы [1, с. 173]; w

которо⁹ чыни⁹часто⁹ възм⁹ку [1, с. 181]; да⁹но доказать будете могли [1, с. 183]; летель тa⁹высоко, же его пото⁹ жадэ⁹ дозрэть не мо⁹ [1, с. 187]; въ вбозе Атылево⁹ вельми тру⁹но было в жы⁶носты [1, с. 189]; до⁹го сто⁹ мыслечы [1, с. 191]; бли⁹ко по⁹ му⁹ заеха⁹ [1, с. 189]; имыслиль еси бы⁹ сроко⁹ с# з на⁹ходить [1, с. 199].

Не менш прадуктыўныя ўтварэнні прыслоўяў ад іменных прыметнікаў у форме меснага склону адзіночнага ліку: смhле проти⁹ко непры⁹телю иши и мужне с# боронили [1, с. 111]; Абы тога часу котры⁹ миль w^m во⁶ны ма⁹не ... не трапи⁹ [1, с. 123]; до ni⁹волне ходили [1, с. 125]; " пe⁹не тога тве⁹дити не смhio [1, с. 129]; потреба абы то кожды⁹ з ва^c и себе тилne иважа⁹ [1, с. 141]; завжды то за rh⁹ лhтишую и хоро⁹шую почытано зацне а славне имереть [1, с. 141]; раду свою таемне w⁹на⁹міль [1, с. 151]; та⁹ далец вбачыти не можэ⁹ [1, с. 153]; " ... пры тобі спры#зливевірне и статычным сэрцэ⁹ буду сто#ль [1, с. 155]; просі⁹ его покорнее [1, с. 195]; подато⁹ рым#не на себе вложоны⁹ доброволне прын#ли [1, с. 201].

З кароткімі прыметнікамі жаночага роду суадносяща прыслоўі, утвораныя ад формы вінавальнага склону адзіночнага ліку з прыстаўкай но- і без яе: тою пора⁹ко люду свога Дэтры⁹ и Матэрнъ будучы непомалу засмучоны [1, с. 109]; вное m^hто по немe⁹ку названо Стра⁹ту⁹къ [1, с. 125]; и^x нewna⁹rnе⁹ а непоготову здыба⁹ [1, с. 133]; гуфъцэ наши добре справиши и вбъварова⁹ши имы⁹ли по малю⁹ку наза⁹ иходи⁹mi [1, с. 141]; Гуфъцэ з обу сторо⁹ по лe⁹ку поступовали [1, с. 147]; би⁹вы знову прагнучы⁹, жсда⁹ вто⁹гненъ# [1, с. 153].

Да прыслоўяў, суадносных з формамі роднага склону адзіночнага ліку кароткіх прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду, адносяща прыслоўі здалека, збли⁹ка: стрел#ючи здалека на непры⁹тел# ро⁹но бронею мешали и^x гуфъцы [1, с. 115]; з луко⁹ с котрыми добреимhли з далека вельми робили непры⁹тел# [1, с. 147]; могли з угры з бли⁹ка чынить вру⁹ m^hми [1, с. 147].

Прыслоўе вельми паходзіць ад творнага склону множнага ліку кароткіх асноў прыметнікаў на мяккі зычны: рым#не по⁹н#ши вельми много ra⁹ подали тыль [1, с. 115]. У старабеларускай пісьменнасці гэта прыслоўе ўжывалася надзвычай часта. У сучаснай беларускай мове яно спецыялізуецца ў функцыі прыпрыметнікавай і прыпрыслоўнай акалічнасці, а таксама можа спалучацца з дзеясловамі, пераважна з тымі, якія абазначаюць стан прадмета або асобы [2, с. 56].

Не зусім зразумела паходжанне зафіксованага ў даследуемым перакладзе прыслоўя ледво, якое часта сустракаецца ў старабеларускіх помніках: будучы в чоло з луку прострелень ледво ишо⁹ [1, с. 115].

Па харектары канчатка гэта форма нагадвае форму прыслоўяў, утвораных ад ускосных склонаў кароткіх прыметнікаў ніякага роду (параўн.: ледво – латво). Тут можна толькі спасылацца на тое, што

ў агульнаўсходнеславянскай мове існавалі прыслоўі *літъ* (у значэнні «магчыма», «ледзь») і *одъва* (у значэнні «ледзь», «злёгку»), якія па значэнні супадаюць з сучасным беларускім ледзьве [3, с. 269].

Многія прыслоўі прыметнікавага паходжання ўтвораны ад назоўнага або вінавальнага склонаў простай формы вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання поўных якасных прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду: где бы тэ^ж *непры^тель на больше⁶* налега^т сами на^дбегали [1, с. 111]; *рым[#]нелениве⁶ w^mпо^p иго^m* давали [1, с. 111]; *хоме^{чи}дале^{шица^{c#}}* свога досв^mчыти ...т[#]гнули до Ту^{ни} м^cте^чка [1, с. 113]; *Перве⁶ тогды ... ичынили игро^mны⁶ а стра^mливы⁶ шкрыкъ* [1, с. 113]; *w не^mвыше⁶пovedа⁶* [1, с. 115]; *тамъ где набольше⁶ налега^т непры^тель w^mпо^p даваль* [1, с. 115]; *w чо^mнижче⁶ повімъ шыре⁶* [1, с. 119]; вельмі с# клопотали готову^{чи} с# до про^mлое битвы 'ко налепе⁶ могли [1, с. 139]; *ла^mве⁶ могъ быти выкорене⁶* [1, с. 159].

Для прыслоўяў, утвораных ад назоўнікаў, характэрна зрашчэнне ў слова прыназоўнікава-склонавай формы: *Наза⁶трэ^e игрове ... будучы спрацована⁶ w^mпочынули* [1, с. 109]; *w^mпоранку а^ж до вечора* битва с# точыла [1, с. 111]; *потка⁶е* чынили з ними *врү^u* [1, с. 115]; *Наза⁶трэ^e некаторы⁶его вое⁶сказа⁶нери⁶* принесъ ему мічъ [1, с. 119]; *зара⁶вднога часу вое⁶ною остерегли с#* [1, с. 123]; *Атыл[#] мало пере⁶ты^mнатосре⁶ку* зе^mли фра^mци⁶кое не дот[#]нуль [1, с. 127]; *зара⁶з* тэ^ж то передъ себе внима⁶е беручы [1, с. 127]; *Почаль соби во все^mнадзвыча⁶небале⁶* почынати [1, с. 129]; *мнималь* абы ме⁶шого вое⁶ска мо⁶ міть *досыть* до иказа[#] того [1, с. 129]; *котрые еще с початку* игро^m зав^жды непры[#]тэ^mмы бывали [1, с. 133]; *не вжо зара³ мужністъ тво⁶ и панство твое з ру^k твоихъ* шты⁶де^m [1, с. 135]; *спереду на^c непры^тель налегае^m* [1, с. 141]; *имы⁶ли ... наза⁶ходи^m* [1, с. 141]; *Атыл[#] нешто жо⁶неро⁶напродъ* высла⁶ши ... волное би^mвы иска⁶ [1, с. 145]; *з вами во^cполо^k и жы⁶ и име^p* [1, с. 145]; " *с# напередъ* в непре³печності идамъ [1, с. 169].

Марфалагічна будова тут ясная, аднак іншы раз трэба звяртацца да этымалагічнага аналізу слова. Так, прыслоўе *подле*: *погре⁶ли и^x подле* [1, с. 113] узнякла ў выніку зліція ў адно слова прыназоўніка *но* і склонавай формы ўстарэлага назоўніка *долъ* у значэнні «даўжыня».

Некаторыя прыслоўі ўтвораны ад пэўных слонавых форм назоўнікаў: *гетмане подели⁶ши с# вое⁶ско^m ко^жды⁶ча^{c#}ю напоминанемъ а намовле⁶емъ, ча^{c#}ю тэ^ж непры^тельскию немо^жно^{c#} и троха людульжучы, чынили пілністъ* [1, с. 111]; *часомъ* му^жнога жо⁶нера, *часо^m* спра⁶нога гэ^mмана пові⁶ости чынечы [1, с. 117]; *Вал[#]мира бра^{ma} твоего дома* *тепе^p* мешкаючага зо^tави^r [1, с. 157].

Зафіксаваны таксама прыслоўі адлічэнікавага паходжання: *игрове* имысли *перве⁶имерети* [1, с. 113]; *што с# w^dна^k* было стало [1, с. 131]; *игрове ... повторе* зе^mлю иго^rскую были поснли [1, с. 209].

Большасць адзайменнікавых прыслоўяў старабеларускай мовы ўтворана афіксальнym спосабам. Яны адносяцца да словаўтваральных мадэлей, якія ўжо ў старабеларускі перыяд страцілі сваю актыўнасць, а з пункту гледжання сучаснай мовы з'яўляюцца мёртвымі і непрадуктыўнымі. Такія прыслоўі складаюць групы з так званымі звязанымі асновамі. Марфемную структуру ў іх можна выдзеліць толькі пры этымалагічным аналізе, абапіраючыся на факты гісторыі мовы ці на дыялектны матэрыял. Так, напрыклад, агульнаславянскае прыслоўе *ачъ* (параўн.польск. *acz*^{sc}, чэшск. *ač*, в. лужыцк. *hač*, стсл. *ache*) – вынік зліція злучніка *a* з займеннікамаранёвым элементам *че* (*Ч*(інд.-е. **k^ue*); у прыслоўі *тогдывыдзяляюща* займеннікавы каранёвы элемент *т-* і суфіксальная група *-^(o)гд-ы*; прыслоўе *отсюль* утворана ад займеннікавай асновы *c-*, прыстаўкі *от-* і суфіксальнай групы *-ю-ль*; прыслоўе *теперь* узыходзіць да агульнаславянскай формы *топрво*, якая ўзнікла шляхам складання ўказальнага займенніка *то* і іменнага парадкавага лічбніка ў форме назоўна-вінавальнага склону адзіночнага ліку ніякага роду, першапачатковы воблік прыслоўя зацямнілі міжскладовая асіміляцыя, змяненне моцнага рэдукаванага ў *e*, адпадзенне канцавога ненаціскнога склада; агульнаславянскае прыслоўе *коли* утворана шляхам спалучэння займеннай асновы і часціцы *ли*.

У групе адзайменнікавых прыслоўяў даследаванага помніка адзначаюцца прыслоўі з займеннікамаранёвымі элементамі *з-(кz-), k-, c-, m-* разнастайнымі прыстаўкамі, суфіксамі і суфіксальными групамі: *Кгды* *пере⁶давными часы гу⁶ове положыли с#* были *вбозо^m надъ рекою* Тисою [1, с. 107]; *тогды в то^m чась в Панъоніи ... ме⁶кали ро³ные народы* [1, с. 107]; *то есть в то^m краю которы⁶ теперь иго^rскимъ зовемо* [1, с. 107]; *Ta^m...еха^d до него Дэтрыкъ* [1, с. 107]; *цэлую ночь были снкты а забивали и все* *едн* *могли мечомъ* *тратили* [1, с. 107]; *Зобраши* *тэды* *wста^mки* *внога* *вое⁶ска...* *идарыли на ни^x* [1, с. 111]; *котрые с#* *были w^mисюль* *до него зо^mли* [1, с. 119]; *w^m на то^m м^cи^u *w^mкуль** *его приведено* *вбратъ соби* *ме⁶канье* [1, с. 135]; *верну^d с#* *до Рыму w^mкуль* *коли* *его приведено* *до цэсара* *за радою* Плацыдэи *маткы* *быль* *прын[#] в ла^kку* [1, с. 129]; *Котрые еще с початку* *игром* *завжды* *непры[#]тэ^mмы* *бывали* [1, с. 131]; *віру* *и люди его хвалечные* *#преследовати* *имысли⁶* *еси потыпоки* *его ласка мнh дае^m* [1, с. 135]; *Тоби* *дотуль* *тое мо^жности зе^mское* *ижывати допустi^m*, *поки ему буде^m с# здано* [1, с. 137]; *ле^dдотуль* *его* *ижывати буде^m докуль* *бо⁶ ... тоби* *назначы⁶* [1, с. 137]; *w^mсю^uл* *не можемъ* *иначе⁶вы⁶ти* [1, с. 141]; *никгды* *пере⁶ с#* *большыхъ* *му^жства* *своего* *не* *шказа⁶ знако⁶* [1, с. 143]; *если* *чого* *коли* *доказа⁶*, *тогды* *то* *ичыни⁶* [1, с. 145]; *Tu^m* *исторыкове* *не* *зожсао^m с#* *хто* *би^mвы* *выгра⁶...* [1, с. 149]; *Кгды* *и^xтакъ* *росказа⁶* *ичынити* [1, с. 153]; *кгды^cте* *м^cто* *вз[#]ли ...* [1, с. 165] *Ta^m* *тэ^ж часу* *набольшаго* *неща^{c#}* *а* *праве* *wстанигага* *крэсу* *богу* *душу* *дали* [1, с. 171].

Частка прыслоўя́ ў больш ясная па свайму марфалагічнаму складу. Яны ўтвораны ад склонавых форм указальных займеннікаў мужчынскага і някага роду з прыназоўнікам: *Потомъ ... не за дольги́ча́с всю дольную иго́скую землю ... подъ свою мо́ю подъбили* [1, с. 113]; *тое та́к великое па́ство ... крепче́шее напото́м было* [1, с. 117]; *словаки ... Матрёнови пере́ты на велико́помочыбыли* [1, с. 119].

Займеннікі могуць выкарыстоўваюцца і пры ўтварэнні ступеней параўнання: *штодале́ты бо́шезапал# с# ху́ю ро́шира# па́ства своего* [1, с. 117]; имысли^т тогды *штонабо́зде́идары́м* на слове́скую землю [1, с. 119].

Утварэнне прыслоўя́ ад дзеясловаў не было прадуктыўным. Магчыма, дзеяслоўнага паходжання зафіксаванае ў помніку прыслоўе **мимо**: *мл́рдье бо́же мимо вси и́шые лю́дские речы за́жды ва́жнешыя быти розумнemъ* [1, с. 165], утворанае пры дапамозе суфікса **-мо** ад той жа асновы, што і дзеяслоў **минуты** (параўн.: польск. *mijać*, чэшск. *mijeti* – «праходзіць міма, паблізу»).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Золтан, А. «Athila» М. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века / А. Золтан. – Нирэдзхаза, 2004. – 554 с.
2. Шуба, П. П. Прыло́е ў беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1962. – 194 с.
3. Нарысы па гісторыі беларускай мовы. – Мінск: Выд-ва Міністэрства асветы БССР, 1957. – 450 с.

T. I. Сінкевіч (Вітебск)

НАЗВАНИЯ ОЗЕР С ФОРМАНТОМ -ЕЯ, -ЭЯ, -ЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ ВИТЕБЩИНЫ

Витебская область входит в состав Беларуси и расположена на севере республики, в верхнем и среднем течении Западной Двины и в верховье Днепра. Северную, центральную и западную части области занимает Полоцкая низина, по окраинам расположены моренные возвышенности и гряды. Свыше 600 рек протекает по территории области. Они принадлежат к бассейнам Западной Двины, Днепра, Немана, Ловати и несут свои воды в Балтийское и Черное моря. Большая часть области расположена в Белорусском Поозерье. По количеству и площади озер Витебщина занимает первое место. Здесь насчитывается около трех тысяч озер.

В статье анализируется ряд названий озер, зафиксированных на территории Витебщины. Для обозначения 1256 озер (с площадью не менее 0,1 кв.км) использовано 1138 лимонимов (90,6 % от числа обозначаемых объектов), употребляемых либо в изолированном виде (*Абаб'е, Бабінічы, Валнея, Вера, Тартак* и др.), либо в сочетании с другими словами (*Асвей-*

скае возера, Белае возера, Валуйскае возера, Вялікі Супонец, Вялікае Камайскае возера и др.).

В своей работе мы придерживаемся традиционного рассмотрения всей совокупности лимонимов как со стороны их формы, так и содержания, намечая при этом лишь основные структурные и семантические типы. Мы разделяем мнение многих ученых о том, что «лингвистическая обработка топонимического материала без привлечения исторических и прочих сведений в большинстве случаев может рассматриваться только как предварительный прием исследования, первый шаг к цели», то есть к полному и всестороннему анализу географических названий региона.

Рассмотрим немногочисленный ряд названий озер с суффиксальным формантом **-ея, -эя, -ай**.

Под суффиксальными формантами мы понимаем суффиксы с нулевой или слившейся с ними материально выраженной флексией. Своёобразие лимонимического ландшафта исследуемой нами территории определяется наличием в лимонимах неславянских элементов, о чем говорилось в работах белорусских, русских, литовских топонимистов. Среди названий озер, оформленных неславянскими элементами, можно выделить лимонимы, в структуре которых вычленяются повторяющиеся финалы.

По поводу языковой принадлежности каждой из них можно привести определенные соображения, опираясь не только на лингвистические факты, но и на экстралингвистические факторы, повлиявшие на наличие в названиях озер на нынешней славянской территории неславянских элементов.

На Витебщине названий с таким суффиксальным формантом **-ея, -эя, -ай** зафиксировано 9: *Валнея, Усвея, Красамай, Арлея, Няклея, Карцэя* и др. Гидронимы с такими формантами немногочисленны. Их принято считать древними. Некоторые из них дали названия населенным пунктам, расположенным на их берегах, например, *Усвея, Арлея, Расалай*.

Ранее они, вероятно, были более многочисленны, потом получили оформление с помощью суффикса **-ка**. Формант **-ея-** принято считать славянским, но подобный формант есть и в балтской, и в финно-угорской гидронимии. По мнению В. М. Топорова и О. Н. Трубачева, некоторые из этих форм развились в процессе приспособления гидронима к господствующим моделям единственного числа женского рода (интересно, что у балтов формант **-ая** имеет значение «крыница», «водоем»). С точки зрения русской и белорусской грамматики, названия озер на **-ея, -эя, -ай** – это неправильные формы, так как они не соотносятся с существительным среднего рода «озеро», что, возможно, свидетельствует об их иноязычном происхождении [1]. По мнению некоторых исследователей, в названиях данных озер на месте **-я** может быть формант **-ю-** в значении «река», тем более, что большинство из них является проточными озерами, в которых

вода течет медленно, что и сближает их с реками, например озеро *Арлея* и река *Арлея* (правый приток Днепра) на территории Беларуси и Смоленщины.

Некоторые основы таких названий могут быть объяснены с помощью финно-угорского материала, например, название озера *Псоя* – коми «пось» – «горячий» [2], то есть озеро с теплой водой.

Все названия озер с формантами -ей, -эй, -ай расположены на северо-востоке Витебщины.

Повышенный интерес к онимам определяется их особым положением в языке. С одной стороны, они, несомненно, являются частью лексической системы, функционируют в ее рамках, развиваются по ее законам; с другой стороны, помимо лексического компонента, имена собственные в свое понятийное содержание более четко и объемно включают также историческую, культурологическую, этнографическую информацию и очень чутко реагируют на любые изменения, происходящие в обществе. Языковой и внеязыковой планы в онимии взаимосвязаны и взаимоусловлены, а этимологическое толкование онимических основ (а не только формантов) позволит вскрыть и выявить богатейшую лингвистическую и внелингвистическую информацию, что и привлекает к ним внимание исследователей.

Список использованной литературы

1. Популярная энциклопедия природы Беларуси. – Минск, 1987.
2. Ласкоў, І. Да пытання аб этнагенезе беларусаў / І. Ласкоў // Матэрыялы міжнар. наўук. канф. – Маладзечна, 1992 .
3. Анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. – М., 1962.

Л. В. Скибицкая (Брест)

СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ГАЗЕТНОГО ОЧЕРКА

В газетной публицистике очерк прописался давно и прочно, завоевав репутацию «короля жанров». Обосновывая подобный статус жанра, А. А. Тертычный подчеркивает: «...написать стоящий материал такого рода можно лишь тогда, когда хорошо разбираешься в предмете, о котором идет речь, когда владеешь разными методами отображения действительности, когда умеешь не просто увидеть те или иные факты, но и осмыслить, проанализировать их и воплотить полученное знание в такую форму, которая называется очерковой» [9].

За долгую историю своего существования очерк сформировал разветвленную жанровую парадигму, при этом границы между жанровыми разновидностями никогда не были строго очерченными. Кроме того, на

природу этого каноничного жанра повлияла тенденция к эссеизации повествования, столь характерная для современной журналистики. Потенциал гибридности, которым изначально обладал очерк, таким образом, осложнился жанровым синтезом и интерференцией. Проиллюстрируем это на примере путевого очерка «Мамахуана Доминикана» В. Елистратова.

Основная идея произведения обозначена подзаголовком «Искусство жить», который вместе с заглавием формирует читательское ожидание необычного сюжета, истории. Автор является одним из героев повествования, выступает живым свидетелем событий, в ряде случаев – и первооткрывателем. Большую роль играют в очерке детали, подробности – те элементы изображения, без которых не возникает ни образ человека, ни обстановка, ни картина действия. Страна Доминикана, что на острове Гаити, позиционируется автором как место «тотального отвяза»: «Дело даже не столько в феноменальных условиях острова Гаити, сколько в психологической атмосфере. Тут, даже если захочешь, не сможешь расстроиться или рассердиться...» [1, с. 24]. Дальнейшее повествование и призвано аргументировать эту авторскую интенцию.

Помогают обрисовать обстановку в стране мини-пейзажи, лаконичные, но выразительные, например: «Доминиканская Республика (не путать с Содружеством Доминики!) – это остров в стиле Баунти. Летом здесь +34, зимой +31. Вода – соответственно +28 и +25. Здесь лучшие пляжи в мире. Это вам не турецко-патаиские каменоломни с чахлой песочной присыпкой. Типа панировки на собачьих костях. Нет. Здесь все пляжи – категории «А» («А», чтобы вы знали, – минимум 6 метров в ширину, прямые, без сужений, и несколько километров в длину).

Доминиканские пляжи – пляжи «супер-А». Например, 100 метров в ширину и 53 километра в длину, не хотите? Нечто подобное встречается только на Кубе. У меня была в Доминикане одна-единственная проблема: я так и не смог за две недели на пляже найти ни одного камушка на память. Чистейший белый песок. Песок да песок... Безобразие, прямо даже противно!...» [1, с. 24].

Этот же пейзаж выполняет и другую функцию – является средством раскрытия характера автора-героя и жителя (коренного или приезжего) страны, потому что за описанием красот пляжа следует авторский вывод: «Я понимаю, почему Хулио Иглесиас принял доминиканское гражданство и живет здесь на своей вилле...» [Там же]. Кроме того, наличие в путевом очерке таких пейзажных зарисовок соответствует специфике жанра. С помощью пейзажей автор изображает то, что увидел, а детали увиденного составляют канву очерка. В портретном очерке одно какое-либо описание может стать главным, в путевом очерке – россыпь наблюдений на протяжении всего текста помогает воссоздать единую картину.

Среди всех форм публицистики очерк – наиболее личностный жанр, что проявляется в гиперактивности авторского «я», примерами чему являются и процитированные фрагменты. Так, авторское «я» В. Елистратова чувствуется практически в каждой строчке текста: «Я ни капли не обиделся ни на носильщика, ни на повара...»; «Я приобрел карибскую куклу без лица. Лиц у кукол нету по причине местной политкорректности. Чтоб не обижать ни черных, ни белых, ни красных, ни десятки их гибридных производных. Тут этих производных много. АбORTы-то запрещены...» и т. д. Таким образом, автор является участником события, которое стоит в центре изложения. Это проявляется в форме повествования от 1-го лица и в выражении авторского отношения. В целом повествование В. Елистратова позволяет читателю ощутить «эффект присутствия» на месте действия; более того, читатель проникается доминиканским «искусством жить» и непременно мечтает оказаться на этом острове.

Современный очерк осваивает самые разнообразные жизненные пластины. Эту особенность жанра подчеркнул С. Орловский, предпослав своему очерку «Изыщный каблучок итальянского сапога» [6] подзаголовок «Микст из футбола, истории и персиков». Текст очерка построен на «миксте» из социологических данных (портрет «среднего» итальянца), географических сведений об итальянском «сапожке» и описания занятий основного населения. «Футбольная» тема органично включается в портрет «среднего» итальянца через введение мини-диалога с итальянцем Паоло о России, Беларуси и славянах вообще.

Все же основное «зерно» очерка С. Орловского составляет материал о производстве персиков в Апулии: о том, как их тщательно выращивают и обрабатывают, прежде чем подать на рынок, белорусский в том числе. Вероятно, журналист и сам осознавал монтажность текста, отсюда жанровый подзаголовок. Однако подобный тип композиции (монтажный) весьма ограничен для очеркового жанра в целом.

Функционируя на стыке художественной литературы и публицистики, очерк активно использует типизацию как способ создания образов. Однако в отличие от литературной типизации, публицистический жанр оперирует строго фактическими данными, имеющими точный адрес. В то же время художественное моделирование не противоречит публицистической природе газетного очерка. Так, Л. Екель в очерке «Дневник председателя», используя «собственное воображение», которое, по его мнению, является «сплавом жизненного и душевного опыта», создает условную ситуацию написания героем дневника: «Вот я и вообразил, что когда-нибудь герой моего очерка сядет дома за письменный стол, положит перед собой стопку чистой бумаги и выведет на первой странице: «Дневник Героя Беларуси Василия Ревяко» [2]. В канву этого «воображаемого» композиционного каркаса и укладываются мысли, слова и действия героя.

В результате синтеза документальности и художественного моделирования конкретной ситуации рождается особый тип условности – публицистическая условность, формами которой являются: выбор определенного ракурса при изображении человека, авторская точка зрения, свобода выбора элементов повествования, сюжетное построение материала, различного рода домыслы и версии, специфика хронотопа и т.д.

Для современных очерков характерна условность авторского повествования, проявляющаяся в деформации реальных событий (очерки строятся не по хронологическому принципу, а по ассоциативному), в конкретном «вмешательстве» в частную жизнь людей. К примеру, в очерке С. Лескова «Золотой президент» [4], посвященном академику Мстиславу Келдышу, повествование организовано нелинейным образом. Журналист исходит из историко-культурных реалий прошлого, куда «включает» своего героя через параллельное введение деталей частного («Келдыш на пачке "Казбека" мог в пять минут решить задачу, над которой билась целая лаборатория...») и глобального масштаба («Он получил высокий титул "Теоретик космонавтики" и вошел в знаменитую "тройку К" – Курчатов, Королев, Келдыш...»). Вся фактологическая база очерка «заявляется» вокруг главного персонажа, высовчивает грани его личности и одновременно препятствует лакировке его образа.

Пространственно-временной континуум очеркового жанра формируют, по мнению Е.П. Прохорова, «репортажность, очерковость и статейность... Причем чаще всего в сочетании» [7, с. 315]. В то же время эти творческие стихии осложняют очерковое повествование, отсюда – движение очерка к смежным жанровым формам. Так, репортажные элементы формируют колорит места действия, очерковые характеристики создают целостный образ (событие, человек, место), статейные проявляются в поиске закономерностей, выявлении тенденций.

В современном очерке зачастую вместо баланса наблюдается усиление одной из составляющих, как правило, репортажной (путевой очерк) или статейной (проблемный очерк). Собственно очерковая стихия доминирует в портретном очерке. Многочисленным судебным очеркам, публикуемым «СБ. Беларусь сегодня», не хватает как раз очерковых средств и способов создания. Превосходно воссоздавая колорит места действия (репортажное начало), предпринимая попытки (более или менее успешные) разобраться в причинах и перспективах исследуемого явления (статейное начало), журналисты прибегают к очерковым характеристикам неохотно. К примеру, М. Кунявская структурирует тексты как событийные повествования, успешно использует способ реконструкции преступления, стремится понять психологию преступления. «Очерковое» начало в ее публикациях состоит во фрагментации текста на мини-главки, каждая из которых озаглавлена метафорически, а также в создании вводной части. Так, текст «Нож

как последний аргумент» начинается лаконичной мизансценой, которая формирует в сознании читателя совершенно прогнозируемый образ криминальной ситуации: «Вечер. Улица. Фонарь. К компании молодых людей приближается незнакомец. Косой взгляд, грубо брошенное слово. Одно слово цепляется за другое, третье за четвертое. Молниеносно отнюдь не литературный разговор перерастает в кулачный бой: один толкает, другой заламывает руку, третий бьет в глаз...» [3]. Журналистка моделирует вероятное развитие ситуации, динамично выстраивает ход событий, однако психологической мотивировкой изображаемой ситуации не получается. Вместо этого – комментарий специалиста, который, вероятно, должен восполнить недостающее звено.

По-другому структурирует очерк С. Рыков «Кражा», активно развивая очерковое начало. Вместо линейного повествования после воссозданного диалога с матерью в текст вводится портрет героя: «Он идет; рубашка на спине пузырится, выдавая худую спину и впадинку между лопаток. Трудный подросток Ромка Князев. Худенький злой мальчик со взрослым прозвищем, подаренным ему его фамилией, – Князь» [8]. Эта краткая характеристика создает убедительный образ подростка, у которого впереди вряд ли легкая судьба.

Современный газетный очерк чаще всего обращен к настоящему, но необходимость более глубоко осмыслить фрагмент действительности требует от автора панорамного повествования, отсюда в очерке временная дискретность, экскурсы в прошлое.

Очерк – жанр достаточно большого формата (по сравнению с другими текстами), а газетная полоса диктует свои условия, связанные с малым объемом. Преодолеть этот разрыв помогает очеркисту использование детали. Посредством удачно найденной детали публицист, ограниченный объемом текста, может передать характерные черты внешности человека, его речи, манеры поведения и т. д.; выпукло и зримо описать обстановку, место действия, какой-либо предмет, наконец, целое явление. Вот, например, как опорная деталь-символ – колючки татарника – обыгрывается в одноименном очерке: «Стас год как окончил базовую школу. Специальности никакой, соответственно, работы – тоже. Да и не особо кто-то с ним хотел вождаться. Отец Стаса сгорел от водки, когда малышу было всего 4 месяца. Мать, задавленная домашними хлопотами (кроме сына, в семье были три дочери, старшая из которых лишь недавно стала жить отдельно), не очень баловала Стаса вниманием. И потому рос он, как татарник на заброшенной пашне, – колючим, одиноким и, по сути, никому не нужным. В итоге в свои 16 уже имел полгода условно за хулиганство» [5]. Эта деталь типизирует историю преступления, потому что в качестве одной из причин, подтолкнувших юношу к убийству, оказывается среда, влияние которой точно, выпукло и емко передает названный троп. Часто в подоб-

ных очерках деталь выносится в заглавие, манифестируя читателю с самого начала о своей важности.

Структурная организация современного газетного очерка характеризуется специфичным авторским «я», интимизацией, эскизностью повествования, документальностью, малым объемом, активным использованием разных видов условности, ресурсов художественных элементов. Наиболее органичной формой очерка выступает монтажная структура, создающая объемный, выпуклый образ действительности.

Список использованной литературы

1. Елистратов, В. Мамахуана Доминикана / В. Елистратов // Моя семья. – № 29. – июль 2011. – С. 24–25.
2. Екель, Л. Дневник председателя / Л. Екель // СБ. – 2011. – 10 ноября. – С. 10.
3. Кунявская, М. Нож как последний аргумент / М. Кунявская // СБ. – 2011. – 12 марта. – С. 5.
4. Лесков, С. Золотой президент / С. Лесков // Известия. – 2011. – 3 февр. – С. 6.
5. Новиков, Д. Колючки татарника / Д. Новиков // СБ. – 2011. – 17 авг. – С. 13.
6. Орловский, С. Изящный каблучок итальянского сапожка / С. Орловский // СБ. – 2011. 16 июля. – С. 17.
7. Прохоров, Е. П. Искусство публицистики: размышления и разборы / Е. П. Прохоров. – М.: Сов. писатель, 1984. – 360 с.
8. Рыков, С. Кража / С. Рыков // ЛГ. – 2011. – 25 янв. // Литературная газета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lgz.ru/article/18135/>. – Дата доступа 1.12.2013.
9. Тертычный, А. Очерк – король жанров / А. Тертычный // Журналист. – 2003. – № 5. – С. 77–79 // Журналист: ежемесячный журнал для профессионалов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.journalist-virt.ru/mag.php?s=200305771>. – Дата доступа: 1.12.2013.

Т. П. Слесарева (Витебск)

АФОРИЗМЫ В РОМАНАХ ДАРЬИ ДОНЦОВОЙ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Афоризм (греч. *αφορίσμός*, «определение») – оригинальная законченная мысль, изречённая или записанная в лаконичной запоминающейся текстовой форме и впоследствии неоднократно воспроизведенная другими людьми.

Тематика афористики весьма разнообразна. Иногда она освещает философские вопросы, иногда имеет политическое содержание, часто трактует этические проблемы или касается бытовых ситуаций. Неоспорима воспитательная роль афоризмов: они расширяют мир духовных запросов людей и формируют их моральные убеждения.

Афоризмы всегда привлекали внимание людей. Мудрость мысли и красота ее выражения сближают пословицы и афоризмы, и поэтому они часто переходят друг в друга. Поговорки представляют собой народные,

устойчивые в речи, меткие выражения. Поэтому мы тоже будем причислять их к афоризмам.

Афоризмы играют большую роль в выразительности художественных произведений. Рассмотрим их употребление в иронических детективах Дарьи Донцовой – ярчайшего представителя этого жанра.

Нами проанализировано 33 романа из серии «Евлампия Романова. Следствие ведёт дилетант». Героиня серии, Евлампия Романова, в прошлом – Ефросинья Романова, поздний ребёнок и долгожданная дочь советского генерала-учёного и оперной певицы, окончила консерваторию по классу арфы, один раз была замужем, после развода сменила имя и научилась вкусно готовить. Лампа открыла своё детективное агентство, где работает частным детективом, дружит с майором милиции Владимиром Костиным. Позже вышла замуж за Макса Волка. Также имеет свекровь Капитолину, хозяйку бутиков в России и США.

Из романов нами было выписано 750 афоризмов, которые можно разбить на группы.

Самая многочисленная группа – это непосредственно пословицы и поговорки: «Кашу маслом не испортишь» («Гадюка в сиропе»), «Дурная голова ногам покоя не дает» («Созвездие жадных псов»), «Худой мир лучше добрых ссоры» («Канкан на поминках»), «Горбатого могила исправит» («Квазимодо на шпильках»), «Лучше поздно, чем никогда» («Ночная жизнь моей свекрови»), «С кем поведешься, от того и наберешься» («Костюм Адама для Евы»), «Назвался груздем – полезай в кузов» («Огнешушитель Прометея») и многие другие.

В этой группе афоризмов встретились не только русские мудрые изречения. Например, в романе «Гадюка в сиропе» нами обнаружена английская пословица «Если бы собаки заговорили, люди потеряли бы последних друзей», в романе «Созвездие жадных псов» – французская поговорка «Император для всех император, кроме своего парикмахера», а в романе «Брачный контракт кентавра» – немецкая пословица «В жизни все повторяется дважды». В романе «Бабочка в гипсе» мы прочитаем китайское изречение: «Все течет, все изменяется. Если сидеть тихо на берегу реки, мимо проплынет труп твоего врага».

Умело вводит в тексты своих романов Дарья Донцова и латинские крылатые фразы, такие, как: «Что позволено Юпитеру, то не позволено бык» у («Сволочь ненаглядная», «Покер с акулой», «Брачный контракт кентавра»), «Деньги не пахнут» («Обед у людоеда», «Синий мопс счастья»), «Duralex, sedlex» («Созвездие жадных псов»), «Abovo («Канкан на поминках», «Бабочка в гипсе»), «O tempora, o mores!» («Фигура легкого эпатаха»).

Особо хочется отметить пословицы и поговорки, которые повторяются в нескольких романах. Так, например, фраза «Утро вечера

мудренее» повторяется в 12 романах («Обед у людоеда», «Канкан на поминках», «Фиговый листочек от кутюр», «Принцесса на Кириешках», «Лампа разыскивает Алладина», «Любовь-морковь и третий лишний», «Бутик ежовых рукавиц», «Нежный супруг олигарха», «Фэн-шуй без тормозов», «Шопинг в воздушном замке», «Брачный контракт кентавра», «Император деревни Гадюкино»). Поговорка «В тихом омуте черти водятся» – в 5 романах («Созвездие жадных псов», «Фиговый листочек от кутюр», «Камасутра для Микки-Мауса», «Шопинг в воздушном замке», «Королева без башни»). В 5 романах нами встречена и фраза «Долг платежом красен» («Маникюр для покойника», «Обед у людоеда», «Фиговый листочек от кутюр», «Но-шпа на троих», «Бутик ежовых рукавиц»), в 4 – фразы «Не было бы счастья, да несчастье помогло» («Сволочь ненаглядная», «Покер с акулой», «Прогноз гадостей на завтра», «Но-шпа на троих»), «На нет и суда нет» («Маникюр для покойника», «Покер с акулой», «Созвездие жадных псов», «Прогноз гадостей на завтра»), «Нет ничего тайного, что не становится явным» («Маникюр для покойника», «Гадюка в сиропе», «Канкан на поминках», «Королева без башни»), «Не в коня корм» («Покер с акулой», «Канкан на поминках», «Синий мопс счастья», «Огнешушитель Прометея»).

Отдельную группу, правда, не очень многочисленную, мы выделили прямые цитаты. Так, в романе «Сволочь ненаглядная» читаем фразу Адлера: «Если у человека начинается фобия чистоты, это говорит, скорее всего, о грязной совести», в романе «Гадюка в сиропе» – фразу Рихтера: «Талант – это, конечно, хорошо, но у музыканта должен быть железный зад», в этом же романе и в романе «Обед у людоеда» Дарья Донцова цитирует Ларошфуко: «Старики так любят давать добрые советы, потому что не способны подавать дурные примеры».

Встречаются цитаты из комедии А.С. Грибоедова «Горе от ума»: «Слова в простоте не скажут» («Камасутра для Микки-Мауса»), «Злые языки страшнее пистолета» («Брачный контракт кентавра»), «А судьи кто?» («Королева без башни») и из произведений А.С. Пушкина: «Я другому отдана и буду век ему верна» («Камасутра для Микки-Мауса»), «Иных уж нет, а те далече» («Но-шпа на троих»), «Недаймнебогсойтисума, нет, лучше посох и сумма» («Золушка в шоколаде»), «Ах, обманутъменянетрудно! Я самобманыватьсярад!» («Фанера Милосская»), «Любви все возрас ты покорны» (Обед у людоеда»).

Найдем мы на страницах романов и цитаты из Библии: «И воздастся каждому по делам его» («Покер с акулой»), «Не судите, да не судимы будете» («Любовь-морковь и третий лишний»), «Единожды соглавший, кто тебе поверит?» («Золушка в шоколаде», «Нежный супруг олигарха»).

Интересную, на наш взгляд, группу представляют преобразованные афоризмы: «Муж и жена – единый организм» («Маникюр для покойника»),

«Ведьма ведьму видит издалека» («Созвездие жадных псов»), «Работа не Алимет, в горы не уйдет» («Прогноз гадостей на завтра»), «Чем дальше в лес, тем толще зайцы» («Лампа разыскивает Алладина»), «Слово не воробей, вылетело и долбануло» («Лампа разыскивает Алладина»), «Кто не работает, тот не имеет никаких деликатесов» («Безумная кепка Мономаха»), «От добра к добру не бегают» («Нежный супруг олигарха»), «Седина в бороду, бес не дремлет» («Фанера Милосская»), «Хорошо смеется тот, кто стреляет последним» («Фанера Милосская»), «Меньше говоришь – крепче спишь» («Обед у людоеда»), «Лучше лягушонок в руках, чем крокодил в реке» («Нежный супруг олигарха»), «Не в собаку мясо» («Брачный контракт кентавра»), «Чужая семья потемки» («Император деревни Гадюкино»), «Каждый человек сам убийца своего счастья» и «Каждый человек кузнец своего несчастья» («Королева без башни»), «Черного кобеля не выкрасить в блондина» («Черный список деда Мазая»), «Чем тише омут, тем активнее живущие в нем черти» («Огнештиль Прометея»).

Ну и, конечно же, отдельная группа – наблюдения и советы от Дарьи Донцовой: «Выход из безвыходного положения там же, где и вход» («Сволочь ненаглядная»), «Если ситуацию невозможна изменить, следует измениться самой» («Фиговый листочек от кутюр»), «Любовь открывает, только одних она превращает в птицу, а других в летучую мышь» («Квазимодо на шпильках»), «Когда одна дверь в счастье захлопывается, обязательно в тот же момент открывается другая, просто люди часто не замечают произошедшей метаморфозы, потому что тупо смотрят в закрытую дверь» («Принцесса на Кириешках»), «Безвыходных положений не бывает, даже если тебя сожгли, отыщутся две двери наружу» («Бутик ежовых рукавиц»), «На всякий аналитический мужской ум есть женская хитрость» («Нежный супруг олигарха»), «Если хочешь сохранить семью, не долби клювом печень второй половины» («Фанера Милосская»), «Чтобы выбраться из ямы с водой, нужно опуститься на самое дно и сильно оттолкнуться ногами» («Брачный контракт кентавра»), «Брак – это единственный вид тюрьмы, из которой тебя выпустят на свободу за плохое поведение» («Ночная жизнь моей свекрови»), «Удар, который судьба наносит тебе кулаком в спину, заставляет сделать большой шаг вперед чисто по инерции, чтобы не упасть мордой в грязь, и ты неожиданно оказываешься в месте, где тебя ждет удача» («Королева без башни»), «Бойтесь людей, витающих в облаках. Если они оттуда свалиются, то сползнутся прямо на голову своим крепко стоящим на земле родственникам» («Королева без башни»), «Нельзя прерывать человека, даже если его несет не в ту степь, может, именно в этой степи и зарыта собачка» («Огнештиль Прометея»), «Старости не избежать, но только от тебя зависит, какой она будет» («Огнештиль Прометея»).

Таким образом, привлечение Дарьей Донцовой в свои романы прецедентных текстов, точных или преобразованных цитат подчиняется стилистическим целям и творческим задачам, стоящим перед автором, выявляет индивидуально-авторский подход, делая иронический детектив еще более живым, ярким и экспрессивным. И в заключение еще один совет от королевы жанра: «Читайте детективы – источник знаний!» («Маникюр для покойника»).

Л. Ф. Станкевич (Брест – Будапешт)

КУРЫЦА НЕ ПТУШКА, А БАБА НЕ ЧАЛАВЕК? (УСТОЙЛIVЫЯ АДЗІНКІ МОВЫ З КАМПАНЕТАМІ-НАЗВАМІ «СВОЙСКІЯ ПТУШКІ»)

Птушкі ў міфапаэтычных ўяўленнях беларусаў, як і ў іншых народоў свету, выступаюць як сімвалы верхняга свету, неба, паветраных стыхій, грому, маланкі, у птушках знаходзяцца душы памерлых продкаў [1, с. 397; 2, с. 47]. За пэўнымі птушкамі замацавалася пэўная символіка. Так, паводле беларускай народнай традыцыі *арол* – цар птушак, *бусел*, *бацян*, *буська* – чалавек ці анёл, пакараны за цікаўнасць, сімвал радзімы, дзетароднасці, пасрэднік паміж «тым» і «гэтym светам», святая птушка, варона – нячыстая, праклятая птушка, *воран*, *крук*, *крумкач* звязаны з сакральнымі водамі і светам памерлых, *«вяшчун»*, голуб – святая, божая птушка, увасабленне чысціні, лагоднасці і дабрыні, *гусь* – сутвортца Сусвету, якая падымае з дна мора першыя кавалкі зямлі, сімвал-пасрэднік паміж «тым» і «гэтym светам», *жыццём* і смерцю, *жаяўна*, *вялікі чорны дзяяцел* – гэта пчалляр-бортнік, ператвораны Богам у птушку, вешчая птушка, звязаная са светам чалавека і светам духаў, *жаяўранак* – божая птушка, журавель, жораў – святая птушка, сімвал дабрабыту, *зязюля* – ператвораная ў птушку жанчына, звязаная "з тым светам", са смерцю, вястунка сумных падзеяў, сімвал самотнасці, удаўства, жалю, *качка* – здаўна прырученая, свойская птушка асацыюеца з пачатковымі водамі і першымі фазамі касмагенезу, ёй падуладнія вада, зямля і паветра, яна звязана са шлюбнай сімволікай, *кариун* успрымаеца як дробны і непрыемны шкоднік, у якога сезонна ператвараецца зязюля, *кнігаўка*, *каня* – таямнічая птушка, якая вечна пакутуе ад смагі, таму што адмовілася працаўаць – чысціць мора – пры стварэнні свету, і Бог забараніў ёй піць з вадаўмай, а дазволіў толькі лавіць дажджавыя краплі, *курыца* – увасабленне пладаноснага жаночага пачатку, *вяшчунка*, *ластаўка* – чыстая, святая птушка, надзеленая жаночай сімволікай, *лебедзь* звязаны з першымі фазамі касмагенезу, сімвалізуе вернасць у каҳанні, харство, чысцінію, святасць, жаночы пачатақ, *певень* – свойская птушка, сімвал Сонца, шчасця, жыццёвай сілы, урадлівасці, *перапёлка* мае дачыненне да чаргавання пораў года і рэгулявання працы ў полі, надзелена

жаночай сімволікай, сава – птушка іншасвету, асацыюеца з хваробамі і са смерцю, з ведамі і мудрасцю, салавей – высакародная птушка, высока цанённая за дасканалы спеў, сарока – сімвал нячыстай сілы, увасабленне душы чараўніцы, уdot – былы цар птушак, але Бог пакараў яго за гонар і зрабіў смярдзючым, увасабленне нячыстай сілы, чужаземец сярод птушак [1; 3].

Беларусы захапляюцца птушкамі, судносяць іх з чалавекам. Як не прыгадаць тут верш «непрырученай птушкі Палесся» Я. Янішчыц: «*Мне па душы глухія пушчы, Лістоты замець на дварэ. Я непрыручанаю птушкай Жыву між сполаха і дрэў. Каторы дзень настрой губляю I зноў па-новаму люблю. Бягу, гукаю, выгляджаю, Шукаю, думаю, не сплю. О людзі! – Вечныя пытні, Вытокі мудрасці і зла. Нясу ў сваё святое ранне Любоў і гнеў на паўкрыла. Мяне ў палёце не скарылі. А будзе што не так – малю: Скруціце стомленае крылле I кіньце ў родную раллю!*» [4, с. 26–27].

У беларускай мове існуе і шэраг фразеалагізмаў з кампанентамі-назвай *птушка* (*птах*): *вольны птах, вольная птака, вольная птушка* «свабодны, незалежны чалавек», *важная птушка, птушка высокага палёту* «пра чалавека, які займае высокое становішча ў грамадстве», *залётная птушка* «чужы, нетутэйшы чалавек», *ранняя птушка* «дбайны, руплівы чалавек, які рана ўстае ці раней за іншых прыходзіць куды-н.», *сіняя птушка* «сімвал шчасця; тое, што ўвасабляе для каго-н. найвышэйшае шчасце», *стрэляная птушка* «вельмі вонятны, спрактыкаваны чалавек», *відаць, бачыць птушку па палёце* «(відаць) па знешнасці, паводзінах, справах, што за чалавек» і інш.

Беларусы з даўніх часоў займаліся развядзеннем свойскай птушкі – гусей, індыкоў, курэй і пеўняў. У выдадзенай у 2009 годзе кулінарнай кнізе «Наша страва: сапраўдная беларуская кухня» (укладальнік Алесь Белы) [5] прыгадваюцца стравы, у тым ліку забытая з дарасійска-дасавецкіх часоў, з выкарыстаннем свойскай птушкі, асабліва з гусі. Гэта і чорная поліўка – густая страва часцей з гусінай ці качынай крыві, і гусь, засмажаная ці запечаная цалкам на дзень святога Марціна, і гуска з грыбамі, і вэнджаныя падгускі, і локшына з курынымі вантробамі, і шматлікія стравы з яйкамі...»

Але свойскія птушкі былі для людзей не толькі крыніцай харчавання. Шмат стагоддзяў нашыя продкі назіралі за паводзінамі, асабліва сцяямі харктуру той ці іншай птушкі. Вынікам такіх назіранняў з'явілася стварэнне ўстойлівых адзінак мовы з кампанентамі-назвамі *свойскія птушки*.

Мэтай нашай працы з'яўляецца аналіз устойлівых адзінак мовы з кампанентамі-назвамі *гусь, індык, курица, певень*. Крыніцамі для аналізу з'яўляюцца фразеалагічныя слоўнікі-працы, у тым ліку Ф. Янкоўскага [6], І. Лепешава [7] і С. Мілач [8].

У аснову ўтварэння фразеалагізмаў з кампанентамі-назвамі *свойскія птушки* пакладзены:

1. Бытавыя назіранні за паводзінамі і ладам жыцця птушак.

Так, хаду п'янага чалавека характарызуе беларускі фразеалагізм *ганяць гусей* («ісці хістаючыся; пра п'янага»). Гусь, якую гоняць (заганяюць), звычайна бяжыць не па прамой; крайняй ў чарадзе паварочваюць – адныя ўлева, другія ўправа. Пастух, гонячы гусей, мусіць ісці за імі не па прамой лініі, а зізагамі [9, с. 329–330; 10, с. 95]. А ўзнікненне запазычанай з рускай мовы ўстойлівай адзінкі *дражніць (раздражніць)* гусей «выклікаць злосць у каго-н., злаваць каго-н.» звязана з агрэсіяй гусей у дачыненні да чалавека. Гэты выраз вядомы ў рускай мове з пачатку XIX стагоддзя; фраза з канцоўкі байкі І. А. Крылова «Гусі» (1811): «Чтоб гусей не дразнить» [11, с. 142; 10, с. 122].

Назіранні над тым, як з гусі ці гусака з-за адмысловай тлушчавай змазкі апярэння лёгка скочваеца вада, прывялі да стварэння агульнага для ўсходнеславянскіх моў фразеалагізма *што (як, нібы) з гусі вада* і ўласнабеларускай адзінкі *як з гусака вада* са значэннем «абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н., не хвалюе, не кранае каго-н.» [10, с. 416–417, с. 428; 11, с. 142–143].

А на аснове падабенства няўдалага спявання з крыкам пеўня, які часам зрываетца на высокіх нотах, утварыўся выраз з іранічнай афарбоўкай *пускаць (пусціць)* пеўня «выдаваць пісклівыя гукі, сарваўшыся на высокай ноце пры спяванні, маўленні».

Раней, яшчэ да таго, як гадзіннікі сталі агульнастуپнымі, начны час вызначалі па спевах пеўняў. На працягу ночы пеўні співалі тро разы – апоўначы, нездадоўга да світання і на досвітку. Адсюль і фразеалагізмы – да <перых> пеўняў «вельмі позна; да сярэдзіны ночы, да паўночы (сидзець, гуляць, не спаць і інш.)», да другіх пеўняў «нездадоўга да світання (быць дзе-н., чакаць і інш.)» і да трэціх пеўняў «да самага світання (быць дзе-н., займацца чым-н. і інш.)» (параўнайце таксама з *курамі класціся спаць* «вельмі рана, як толькі сцямнее») [10, с. 109, с. 112, с. 114].

2. Пераасэнаванне значэння выразу тэрміналагічнага характару.

Фразеалагізм-паўкалька з рускай мовы *падсадная качка* «тайны агент, правакатар» утвораны на аснове спецыяльнага паляўнічага тэрміна. Падсадная качка – гэта свойская спецыяльна адгадаваная качка (передусім ёй падрэзываюць крылле і навучаюць не баяцца гуку стрэльбы), якая выкарыстоўваецца паляўнічымі ў якасці прынады пры паляванні на качапа.

3. Сувязь са старожытнымі міфамі.

Узнікненне фразеалагізмаў *чырвоны певень «пажар» і пускаць (падпускаць) «чырвонага» пеўня (певуна), пусціць (падпусціць) «чырвонага» пеўня (певуна)* «зламысна падпальваць што-н.» звязана з міфапаэтычнай сімволікай пеўня ў славян (певень – сімвал Бога агню) і са звычаем ахвяравання пеўня, "каб залагодзіць, зрабіць літасцівым бога агню" [10,

с. 413] (парўнайце таксама: *смажаны певень клюнуў (дзябнуў)* <у зад, у азадак> «хто-н. сустрэўся з сапраўднымі жыццёвымі цяжкасцямі, зведаў нягody ў жыцці»).

У складзе аналізуемых устойлівых адзінак мовы выкарыстоўваюцца і кампаненты, якія абазначаюць часткі цела свойскай птушкі:

– нага, ножка, лапка: *стайць як на курынай назе* «перакошана», *хата, хатка на курыных ножках (на курынай ножцы)* «невялікая і звычайна старая» (абодва выразы з народных казак; як заўважае І. Я. Лепешаў: «Казачны вобраз хаткі на курыных ножках узник,магчыма, на аснове канкрэтнага зрокавага ўяўлення: драўляныя зрубы, калі мясціна была багністая, ставілі на слупкі або пні» [10, с. 239]); *гусіныя лапкі «верападобныя маршчынкі (каля вока)»* (відаць, калька з французскай мовы (patte-d'oie), узник праз супастаўленне з малюнкам перапончатых гусіных лап [10, с. 105]);

- пуп: *сінець, ссінець, пасінець* як гусіны пуп «вельмі моцна»;
- сіся: *курынную сісю і (дый, ды) тую не ўсю ведаць, мець, атрымаць «нічога, зусім нічога не (ведаць, мець і пад.)»;*
- скура: *гусіная скура «ссінелая скура, пакрытая дробнымі пухіркамі, якія ствараюцца ад холаду ці ад хвалявання».*

Дзве ўстойлівія адзінкі з'яўляюцца народнымі назвамі раслін: курыная слепата«травяністая расліна сямейства казяльцовых; кураслеп (anemone silvestris L.)» і гусіныя лапкі«травяністая расліна сямейства ружакветковых са складкаватымі лістамі; гусялапка (alchemillaL.)».

Назіранні за свойскай птушкай прывялі да стварэння і цэлага шэрагу ўстойлівых парапінанняў па большасці сваёй з заніканай стылістычнай афарбоўкай: *ідуць як гусі за гусаком «ланцужком», гаварыць (пагаварыць) як гусь з парадсём «не разумеочы адзін аднаго, па-рознаму адносячыся да предмета размовы», як гусь на бліскавіцу глядзець (паглядзець) «нічога не разумеочы, здзіўлена, разгублена», на Беларусі пчолы як гусі «вельмі вялікае што-н.», пазычыў як у гусі аўса «нічога не (пазычыў)», трymaeцца як на гусі вада «зусім не (трymaeцца)», чyрвоны як індык «пачырванець ад злосці (пра твар)», фанабэрыца як індык «трymацца з фанабэрыяй, зазнайствам, ганарлівасцю», начапурыўся (прычапурыўся) як індык «надзымуўся (пра чалавека)», б'юцца як пеўні «вяяуніча, задзрыста (б'юцца)», задзірлівы як певень «задзрысты (пра чалавека)», выскачыў (вырваўся) як певень з канапель «зусім нечакана, знянацку», пагрозны як певень «які выражае пагрозу», фарсісты як певень вясною «франтаваты, модны», ходзіць як кокавінь (певень) сярод курэй (з курамі) «пра таго, хто адчувае сябе вельмі важным».*

Але вернемся да прыказкі, якую вынеслі ў назму нашага артыкула. Чаму ж *курыца – не птушка, а баба не чалавек*?

Так сталася, што з усіх свойскіх птушак менавіта курыцы не пашибавала больш за ўсё: яна стала аб'ектам для пагардлівых насмешак ці парапінанняў (відаць, за свае "курыныя мазгі", а таксама за лішнюю пражэрлівасць). Парапінайце: пра нездагадлівага, прастакаватага чалавека неадбэральна гавораць курына галава, а вобразнай асновай для ўзнікнення фразеалагічнай гіпербалы *грошай куры не клююць (не клявалі)* са значэннем «вельмі многа» магчыма паслужылі і рэальныя бытавыя назіранні за тым, колькі ядуць куры (парапінайце: *Галоднай курыцы проса на думцы*) [10, с. 207; 11, с. 325]. Таксама пра блізарукага чалавека гавораць – сляпая курыца, а пра чалавека, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд або праслабавольнага і бесхарактарнага – мокрая курыца. Апошні фразеалагізм "узнік у выніку асацыяцыі па падабенстве з курыцай, якая, калі вымакне на дажджы, мае мізэрны выгляд" [10, с. 226; 11, с. 324]. Калі нехта робіць што-небудзь недарэчнае, вартася кіпінаў, насмешкі кажуць куры будуць *смяяцца* (з *каго*), куры засмяяць (*каго*). Каламбурны характар гэтага алагічнага фразеалагізма, як і выразаў *курам на смех* са значэнням 1) «вельмі дрэнны» 2) «вельмі недарэчна, бяссэнсава, смехатворна» 3) «зусім малаі куры не шэпчуць са значэннем «ніхто нічога не гаворыць пра *каго-н., хто-н.* не з'яўляеца аб'ектам размовы», заключаеца ў тым, што куры не ўмеюць ні смяяцца, ні гаворыць, ні шаптаць [10, с. 176, с. 206; 11, с. 324].

Назіранні за паводзінамі курэй прывялі да стварэння і шэрагу ўстойлівых парапінанняў з заніканай стылістычнай афарбоўкай: *насіца* як курыца з яйкам (з *яйцом*), *пісаць* як курыца лапай (*лапкай*) <грабе>, *піша* як курыца пазурамі, *грабеца* як курыца, *купчыца* як курыца на кубле, *сядзіць* як курыца на яйках, як курыца на сметніку, *кулаеца* ў *грашах* як курыца ў пяску, *прыгожса (красіва, чапурна, хороша; убралася)* як курыца (*свіння*) у дождж, *пяець* як курыца перед смерцю, *распляялася (распела-ся)* як курыца на бяду, *стайць* як курыца на вяселі.

Цяпер зразумела, што ў народных уяўленнях нашых продкаў курыца не асацыявалася з сапраўднай (пригожай, свабоднай, якая лунае ў небе) птушкай (*курыца – не птушка*).

Што да другой часткі прыказкі *Курыца – не птушка, а баба не чалавек* «гаворыцца як адмоўная ацэнка жанчыны, яе кемлівасці, здатнасці і пад.» (парапінайце таксама *Курыца – не птушка, нявестка – не дачушка, Бяда ў тым доме, дзе куры пяюць, а пеўням волі не даюць*), то трэба адзначыць, што згодна з народнымі вераваннямі беларусаў, як і многіх іншых народаў, жанчына ўзнікла пасля мужчыны. Ва ўяўленнях нашых продкаў (з пункту погляду мужчын) жанчына – гэта істота зачастую непаўнацэнная ў інтэлектуальным і эмаксыяналным плане. У пэўнай частцы ўстойлівых выслоўяў нават канстатуеца думка, што жанчына не чалавек. У гісторыі індаеўрапейцаў вядома сярэдневяковая спрэчка, калі адзін з епіскапаў на Маконскім саборы (585 г.) адкрыў дыскусію пра тое, ці можна

жанчыну называець словам *homo* (чалавек) [2, с. 75]. Заўважым таксама, што ў сучаснай украінскай мове слова *чоловік* – гэта мужчына, мужык.

Магчыма, уся справа ў слове. Навукоўцы да сённяшняга дня не могуць даць адназначны адказ, што абазначае слова *чалавек*. Слушны погляд выказвае У. В. Колесаў у працы «Мир человека в Древней Руси». Ён прыходзіць да высновы, што «старое слово человек обозначает «тот, кто имеет полную силу», т. е. взрослый, муж, важный для жизни рода член коллектива» [12, с. 146]. Менавіта такое значэнне ўтрымлівае слова чалавек і ў сучаснай украінскай мове.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевічінш. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
2. *Маслова, В. А.* Преданыя старины глубокой в зеркале языка / В. А. Маслова. – Мінск: Пейто, 1997. – 128 с.
3. *Аляхновіч, М. М.* Лінгвакультуралогія : даведнік для студ. філал. фак. / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч. – Брэст: Выд-ва БрДУ, 2007. – 71 с.
4. *Янішчыц, Я.* Выбранае / Я. Янішчыц. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
5. Наша страва: сапраўдная беларуская кухня / Алеся Белы [і інш.]. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2009. – 468 с.
6. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Беларуская навука, 2004. – 494 с.
7. *Лепешаў, І. Я.* Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І. Я. Лепешаў: у 2 т. Т. 1. А-Л. – Мінск: БелЭн, 1993. – 590 с.; Т. 2. М-Я. – Мінск: БелЭн, 1993. – 607 с.
8. *Мілач, С. В.* Слоўнік фразеалагізмаў з кампанентамі-заонімамі (на матэрыйяле беларускай і нямецкай моў) / С. В. Мілач. – Брэст: БрДУ, 2010. – 256 с.
9. *Янкоўскі, Ф.* Роднае слова / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выш. школа, 1972. – 448 с.
10. *Лепешаў, І. Я.* Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.
11. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб.: Фолио-Пресс, 2001. – 704 с.
12. *Колесов, В. В.* Мир человека в Древней Руси / ЛГУ им. А. А. Жданава. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. – 311 с.

C. A. Сянкевіч (Брэст)

СЛОВА Ў РЭКЛАМНЫМ РАДКУ

Эфектыўнасць рэкламы ў многім залежыць ад правільнага, памістэрскага ўжытага слова, апраўданага выкарыстання вобразных сродкаў мовы. Чытач павінен атрымаць яснае, дакладнае ўяўленне пра аб'ект рэкламы, пра асаблівасці і якасці тавару, яго прызначэнне, ужыванне. Адсюль важнае патрабаванне да рэкламнага тэксту – эканомія моўных сродкаў, лаканічнасць выказвання побач з інфармацыйнай насычанасцю. Рэкламны тэкст павінен быць доказным, лагічна пабудаваным, канкрэтным, сціслым.

Гэта не значыць, што ён павінен быць сухім, будзённым, трафарэтным. Рэкламны тэкст павінен быць арыгінальным, не падобным да іншых. Вобразная сродкі мовы ажыўляюць, актуалізуюць рэкламны тэкст.

Складанне рэкламнага тэксту – справа індывідуальная, творчая. Няма ўніверсальных прыёмаў і формаў падачы тэксту рэкламы. Эмацыянальная афарбаванасць, чаргаванне стандартных і экспрэсіўных сродкаў мовы ў рэкламе садзейнічаюць больш жывому і глыбокаму ўспрынняцю інфармацыі.

Вялікую ролю ў рэкламным тэксле адигрываюць эпітэты – слова, якія падкрэсліваюць характэрную якасць або ўласцівасць прадмета, дазваляюць больш ярка, вобразна ўяўіць аб'ект, падкрэсліць яго асаблівасці, напр.: *Новый «Доместос» – ультрабелый; Ваш цвет волос – такой насыщенный, с шоколадными переливами, сияющий-сияющий; Пленительный блеск твоих волос; Ярким вкусом знаменит «Скит» – на кухне фаворит; Пейте «Боржоми» – чистую, первозданную воду; «Jakobs» три в одном по новой, улётной цене; Хватит быть неприметной и скучной, живи ярко!; Салон «Диана». Создай свои идеальные формы; Европейское качество по справедливой цене; Настоящее словацкое пиво с мягким бархатным вкусом; Тёплые цены от «5-го элемента».*

Мнагазначнасць аднаго і таго ж слова ці выразу дазваляе актуалізаваць выказванне шляхам супастаўлення яго сэнсавых планаў – прамога і пераноснага, напр.: *«Називин»: дышите впечатлениями (пра рэклamu кропель ад насмарку); Пейте «Славную», славную, как ни крути (рэклама мінеральнай вады); Попади в десяточку, будь в радиусе. Радиус FM (пазыўная радыёстанцыя); Скажите «финии» грязной посуде. «Финии» – посудомоечная машина; Осень пришла – и Вы приходите в «Корону»– Техно; «Кардиомагніл» – маленькие сердечки для больших сердец.*

Чытача цікавіць перш за ўсё аб'ектыўнасць рэкламы, таму часта для стварэння рэкламнага вобраза выкарыстоўваецца парапунанне – супастаўленне двух паняццяў або з'яў: *«Гроприносин», как надёжный спецназ, от вирусов спасает нас; Чувствуете себя как выжжатый лимон? Голова раскалывается? Замучил насморк? Попробуйте «Ринза»...*

Выкарыстанне метафор дазваляе выявіць найбольш істотныя і важныя рысы рэкламуемага прадмета, напр.: *Успокоительное средство «Седавит» – настройте внутреннюю гармонию; Знакомство «Life» – соединяя жизні; Новая эра в окрашивании волос; «Амексин»: подъёмная сила при простуде и гриппе; Теперь «Siemens» подумает о стирке, когда Вам не до неё. «Siemens» – будущее приходит в дом; Листья опали – цены упали... Скидки в магазине «5-й элемент»; Смарттэхнагогія робяць кожны дзень асаблівым. Яны падкрэсліваюць нашу індывідуальнасць, дазваляюць не заляжаць ад абставінаў і адчыняюць дзвёры ў заўтрашні дзень. Заўтра пачынаецца сёння; Чай «Akbar» – искусство жыць со вкусом.*

Гіпербала – прыём перабольшання, мэтай якога з'яўляецца прыцягненне ўвагі спажыўца да пэўных якасцей тавара ці паслугі, – таксама нярэдка прымяняецца ў рэкламе: *Одного укуса достаточно, чтобы разбудить в себе льва; Попробовав однажды нашу воду, Вы не расстанетесь с ней никогда; Величайший прорыв в кулинарии! Крепчайшее керамическое покрытие с эффектом лотоса!; «Мара» – узор чысці; Уют и быт усилим во сто крат торговый центр «ВамРад».*

Фразеалагічныя адзінкі мовы з'яўляюцца яркім стылістычным сродкам не толькі ў мастацкім, але і ў рэкламным тэксле, пазбаўляючы яго невыразнасці, трафарэтнасці, бясколернасці. Устойлівыя адзінкі адыхіраюць важную ролю ў адэкватным успрыманні аб'ектаў рэкламы, ярчай высвечаючы ілакуцы (мэтаўстаноўкі) аўтара, ствараючы новыя сэнсавыя адценні, узбагачаючы сувязі слоў: *В шоколад фабрики «Россия – щедрая душа» мы вкладываем всю душу; У каждого свои тараканы в голове. Твои думают, что без абонентской платы не обойтись? Попробуй «Lief»; Даже если производитель сделал хитрый ход, то на ценнике и этикетке должно быть точное наименование продукта; Смотри в оба (рэклама акуляраў).*

Іншы раз у рэкламе выкарыстоўваючыя прыказкі, прымаўкі, крылатыя слова і выразы, цытаты з папулярных песень і вершаў: *Каблук-шилька рубль бережёт; Крепче за баранку держись, шофёр! (аб прафілактыцы ДТЗ); Легка работа, если есть охота (пра вакансіі працоўных месцаў); Чтение – вот лучшее учение (А. С. Пушкин); Точность – вежливость не только королей (рэклама гадзіннікаў).*

Каб стварыць яркі, каларытны вобраз аб'екта рэкламы, нярэдка выкарыстоўваецца і прыём антытэзы (стылістичная фігура, якая складаецца з супастаўлення паняццяў, вобразаў, з'яў): *Кто-то любит растягивать удовольствие, а кто-то предпочает удовольствие на ходу. Кому-то удовольствие достаётся после обеда, а кому-то заменяет обед. Кому-то нужна компания, а кто-то любит удовольствие в тишине. В нежных йогуртах с кусочками свежих ягод и фруктов каждый найдёт своё удовольствие. «Савушкин продукт»... Приятного удовольствия!*

Такім чынам, выкарыстоўваючы розныя адценні слова, яркія моўныя сродкі, можна значна павысіць эфектыўнасць рэкламы, зацікаўць спажыўца, эмацыянальна ўздзейнічаць на чытача, стварыць шматгранныя рэкламныя вобразы.

P. Тарнавский (Львов, Украина)

ТОЛОКА (ТАЛАКА): СООТНОШЕНИЕ ТЕРМИНА И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЯВЛЕНИЯ

В ходе исследования исторических источников этнографических явлений чрезвычайно важно понимание связи народной культуры и языка.

Одними из первых на эту проблему обратили внимание представители мифологической школы в народоведении, впоследствии – эволюционисты. Сейчас эту проблематику исследуют этнолингвисты [8, с. 19; 20, с. 21]. В этом исследовании на основе лингвистического и этнографического материалов мы попытаемся кратко изложить собственную гипотезу относительно этимологии распространенного среди славян термина «толока» («талака»).

В современном энциклопедическом словаре «Беларуская міфалогія» указано, что термин обозначает покровительницу жатвы и плодородия, которую почитали на территории всей Беларуси. Именно в ее честь устраивали торжественные празднования во время сбора урожая: на «дажынках» жницы бросали жребий, кому выполнять роль «Талаки» – избранную девушку украшали цветами, в руки ей давали сноп, а на голову надевали венок покрывало. «Талака» возглавляла торжественное шествие жнецов в дом хозяина, у которого происходили «дажынки». Она получала от него хлеб-соль, а он от нее – сноп. После этого происходило угождение, во время которого «Талака» в венке и покрывале сидела в углу. После ужина она отдавала венок хозяину, а покрывало оставляла себе на память [4, с. 503]. Подобные данные о «Талаке» во второй половине XIX в. приводил представитель мифологической школы в народоведении, российский этнограф и фольклорист Александр Афанасьев [1, с. 767–769]. Однако первым в этнографической историографии такое «божество» славянской мифологии, как «Талака» («покровительницу жатвы и плодородия»), описал белорусский писатель и этнограф Павел Шпилевский в своем этнографическом труде «Белорусские народные предания», опубликованном в 1846 г. под псевдонимом П. Древлянский» [21].

В белорусской этнографической литературе слово «талака» в значении связанного с жатвой мифологического персонажа отсутствует. Да и достоверность информации, представленной П. Шпилевским в своих трудах, подверглась значительной критике. Известный современный российский этнолингвист Андрей Топорков считает, что характеризируя «Талаку», П. Шпилевский приписал функции божества народному обычью коллективной взаимопомощи, известному в хозяйственных работах белорусов, других славян [5, с. 491; 13, с. 416; 14, с. 275; 15, с. 5; 21].

Южной границей распространения слов, сходных по звучанию и написанию к «толоке» («талаке»), применяемых в контексте трудовой взаимопомощи, является территория проживания южных славян, румын и молдаван, а северной – финнов. Самой восточной территорией, где встречались такие термины, были территории проживания русских, западной – земли бывшей Пруссии. Именно от древнего прусского или эстского «talk» («talck») в значении «плата за труд угождением», без должной аргументации, выводили происхождение слова «толока» у славян российские этнографы Иван Сне-

гирев, Иван Сахаров и Михаил Забылин. По утверждению И. Сахарова, белорусы называли «талакой» только угощение рабочих, обозначая саму взаимопомощь словом «помочь». Так, коллективный труд имел названия и с другими корнями, например: «помочь» (у русских), «моба» (у сербов, македонцев, боснийских мусульман) и т. д. [7, с. 350; 11, с. 95; 12, с. 39; 16, с. 35; 17, с. 201–203].

По мнению украинских этимологов, украинское слово «толока» или «клака», белорусское «талака», русское «толока», польское «tlaka», болгарское, македонское и сербо-хорватское «tlaka», словенское «tlaka», литовское и латвийское «talka» и т. д. несомненно являются родственными. Предполагают, что термин «tlaka» может происходить от глаголов «tlačit» и «tlačít», которые в чешском и словацком языках означают соответственно «топтать» и «толочь». Кроме глаголов «толочити» (украинцы), «tołkti» (поляки), слово «толока», скорее всего, семантически может быть связано также с польским «tłok», в значении «скопления людей, предметов». Существуют мнения, что слово «толока» происходит именно от большого количества людей, созванных на работу, а его этимологию следует выводить не от глагола «толочь», а от «толкать». Многие лингвисты предполагали, что балтские (прусы, литовцы, латыши), финно-угорские (эстонцы, финны) и романские (молдаване, румыны) этносы заимствовали термин «толока» от славян. Высказываются также мнения о том, что славяне переняли слово «толока» с балтских языков, скорее всего с литовского. Можно предположить и то, что этот термин может иметь балтско-славянские источники. Однако несомненным остается то, что территория его распространения совпадает преимущественно с территорией проживания и миграции склавинов и антов – носителей славянских пражско-корчацкой и пеньковской археологических культур V–VII вв., прародиной которых были украинские этнические земли [2, с. 80–88; 9, с. 594; 22, с. 73; 23, с. 177].

Во времена полевых этнографических исследований, проведенных нами на различных украинских территориях, а также прорабатывая материалы литературных источников, в частности словарей, мы обнаружили, что употребление термина «толока» для определения украинцами взаимопомощи не является однозначным. Чаще всего этим словом обозначали взаимопомощь во время жатвы (однако для нее существовало и специфическое название – «обжики») и строительства с использованием значительного количества глины (каркасной и бескаркасной строительных техник). А для взаимопомощи во время других работ (очистка кукурузы или капусты, фасоли, подсолнухов, скубание перьев и т. д.) существовали различные локальные названия: «чистильник», «комашня», «оденьки» и т. п. Характерным было и то, что на тех территориях, где распространилось строительство из глиносоломы (Ополье, восточная часть Волыни, Подолье, Среднее Поднепровье, Слобожанщина, Юг Украины, Украинская Букови-

на, Покутье) термин «толока» («клака») для определения взаимопомощи был чрезвычайно распространен. Глино-соломенный замес традиционно готовили так: где-то поблизости двора выкапывали неглубокую яму, в которой волы перемешивали до готовности глину или землю с рубленой соломой и водой. Если в хозяйстве не было волов, применяли лошадей. Часто глиносолому месили ногами сами толочане, преимущественно женщины. В селах смежных территорий Бойковщины и Покутья словом «толока» называли только взаимопомощь при строительстве, жатве и копании картофеля, а другие толочные работы имели специфические народные названия: «підродахи» (взаимопомощь при скубании перьев), «чистилі» и «сікалі» (во время чистки и крошения капусты), «боболущики» (шелушение бобов и фасоли) и т. д. Относительно взаимопомощи при строительстве и жатве, то на этих территориях для определения первой работы слово «толока» употребляли чаще. И специфика заключалась в том, что строительство деревянных домов осуществляли мастера-специалисты, а словом «толока» называли только обмазывание глиной стен и потолка, которое помогали выполнить родственники и соседи. Зато на тех территориях, где традиционно преобладало именно деревянное строительство (Полесье Украины, западная часть Волыни, Надсянье, Бойковщина, большая часть Закарпатья и др.) взаимопомощь обозначали такими терминами, как «поміч», «помоч», «на охоту», а словом «толока» называли в основном общественное пастбище для скота [18; 19].

Именно в пастбище для скота мы видим первоначальную семантику слова «толока». Термин «толока» в этом смысле, в отличие от значения «взаимопомощь», встречается на всех украинских этнических территориях, землях других славян. Если учесть, что первоначально слово «толока» означало «пастбище», то тогда его этимология должна быть связана с рабочим скотом: существительное «толока» происходит от глагола «тovkти», «толочь» в значении «вытаптывать посевы, траву» (корень «tovk = толк»). Так благодаря скоту, который во время выпаса вытаптывал траву, слово «толока» приобрело значение «пастбище».

То, что термин «толока» («tolka») – праславянского происхождения и образован от глагола «толочь» («telkti») в значении «топтать, вытаптывать», отмечают и современные лингвисты: термин «толока» («tolka») является синонимом терминов «ток» («tokъ»), «гумно» («gumno»), а последний образован сложением слов «gov» (крупный рогатый скот) и «тьпо» (мять), и указывает, что для обмолачивания, вытаптывания зерна из колосьев древние славяне применяли домашних животных, прежде всего, быков [10, с. 121]. Как видим, на это же указывает и слово «толока». Таким образом, термин «толока» использовался древними славянами для обозначения явлений народной культуры, связанных с действием «толочь», которое исполнял домашний скот.

Еще раз отметим, что на украинской территории прослеживается существование значительного количества специфических локальных названий для обозначения различных коллективных сельскохозяйственных работ, а также применение для определения трудовой взаимопомощи при срубном строительстве, в основном, термина «поміч» («помоч») (это характерно и для русских, и для белорусов). А для определения коллективной работы при каркасном и бескаркасном строительстве украинцы употребляют, в основном, слово «толока». Следовательно, можно предположить, что слово «толока» сначала употреблялось в значении пастваща для скота и только впоследствии – из-за использования скота для перемешивания строительного глино-соломенного замеса, приобрело значение коллективной работы при строительстве (отметим, что каркасная техника строительства была известна склавинам и антам V–VII вв. [2, с. 35–36, 51; 3, с. 16, 20, 67]). Именно с коллективной работы при строительстве термин «толока» распространился на коллективный труд в целом, а с утверждением фольваркового хозяйства – и на особую форму отработочной ренты – выполнение преимущественно жатвенных работ для помещиков.

Приобретение термином «толока» значения «обжинки» произошло в эпоху позднего Средневековья – раннего Нового времени. Судя по описаниям, в т. ч. с территории Полесья, «обжинки» происходили колоритно и весело (по обычанию, на такие «толоки» помещики не жалели для толочан водки в течение всего дня, а вечером устраивали для них гулянье с музыкой и танцами [6, с. 334]). Главным действующим лицом «обжинок» была молодая девушка или девочка, которая вручала хозяину венок или сноп. Именно этот обычай и стал основой информации П. Шпилевского про покровительницу жатвы и плодородия «Талаку».

Список использованной литературы

1. Афанасьев, А. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов / А. Афанасьев. – М.: Издание К. Солдатенкова, 1869. – Т. III. – 843 с.
2. Баран, В. Д. Давні слов'яни / Володимир Данилович Баран. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1998. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. III).
3. Баран, В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю / В. Д. Баран. – К.: Наукова думка, 1972. – 244 с.
4. Васілевіч, У. Талака / У. Васілевіч // Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
5. Вештарт, Г. Ф. Талака / Г. Ф. Вештарт // Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя / гал. рэд. І. П. Шамякін. – Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989. – С. 491.
6. Возняк, М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пійтровського / Михайло Возняк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1995. – Т. CCXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 303–350.
7. Гром, Я. К. Сравнительные замечания о русских словах // Известия Императорской Академии Наук по отделению русского языка и словесности / Яков Карлович Гром. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1836. – Т. V. – Вып. 2. – С. 348–354.
8. Дельсеж, Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Робер Дельсеж; пер. з фр. Євгена Марічева. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 287 с.
9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. V: Р–Т / уклад. Р.В. Болдирев та ін. – 704 с. – (Словники України).
10. Журавлев, А. Ф. Материальная культура древних славян по данным праславянской лексики / А. Ф. Журавлев // Очерки истории культуры славян / ред. кол. В. К. Волков, В. Я. Петрухин, А. И. Рогов и др. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1996. – С. 116–144.
11. Забылин, М. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. Репринт. воспроизв. изд. 1880 г. / М. Забылин. – М.: Совместное советско-канадское предприятие «Книга Принтшоп», 1990. – III + 607 + VIII с.
12. Копержинський, К. Обряди збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу добу розвитку / Кость Копержинський // Первісне громадянство та його пережитки на Україні / За ред. К. Грушевської. – К.: Державне видавництво України, 1926. – Вип. 1–2. – С. 36–75.
13. Носович, И. И. Сборник белорусских пословиц / И. И. Носович. – СПб.: Типография Кукол-Ясонпольского, 1866. – 485 с.
14. Носович, И. И. Словарь белорусского наречия / И. И. Носович. – СПб: Типография Императорской Академии Наук. – 1870. – 756 с.
15. Романов, Е. Р. Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1912. – Вып. 8: Быт белорусса: Внешний быт. Народный календарь. Народные верования. Семейный быт. Родины, крестьяне. Свадьба. Похороны. Детские игры. – VIII + 601 с.
16. Сахаров, И. П. Сказания русского народа / И. П. Сахаров. – Санкт-Петербург: [Б. у. и.], 1849. – Т. II. – Кн. 5–8. – 224 с.
17. Снегирев, И. М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды / И. М. Снегирев. – М.: Университетская типография, 1837. – Вып. 1. – 246 с.
18. Тарнавський, Р. Семантика терміна «толока» в заняттях і звичаєвості українців / Роман Тарнавський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2011. – Вип. 46 / заред. Р. Сіромського. – С. 346–371.
19. Тарнавський, Р. Б. Толока та супряга в громадському побуті селян Південно-Західного історико-етнографічного регіону України: культурно-генетична проблема. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Роман Богданович Тарнавський. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – 20 с.
20. Толстой, Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М.: Индрик, 1995. – 466 с.
21. Топорков, А. Л. О «Белорусских народных преданиях» и их авторе [Електронний ресурс] / Андрей Топорков // Рукописи, которых не было. Подделки в области славянского фольклора / сост.: Т. Г. Иванова, Л. П. Лаптева, А. Л. Топорков. – М.: Ладомир, 2001. Режим доступа до статті:http://kapija.narod.ru/Ethnoslavistics/top_belorus.htm.

22. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачев. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. – Т. IV : Т-Яшур. – 864 с.
23. Шеппинг, Д. О. Русская народность в ее поверьях, обрядах и сказках / Д. О. Шеппинг. – М.: Типография Бахметьева, 1862. – Т. I. – 212 с.

A. M. Худніцкая (Мінск)

ДЗЕЯСЛОВЫ З КАНАТАЦЫЙНЫМ ЗНАЧЭННІЕМ У СУЧАСНай БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (ДА ПАСТАНОЎКІ ПЫТАННЯ)

Вывучаючы стылістычны аспект мовы, ІІІ. Баллі адзначаў, што «чалавечая думка пастаянна вагаецца паміж успрыняццем і эмоцыяй; мы або разумеем, або адчуваем; часцей за ўсё наша думка складваецца адначасова з лагічнай ідэі і пачуцця» [1, с. 182]. Вядомы мовазнаўца слушна заўважаў, што «ў роднай мове лінгвістычныя пачуцці ахопліваюць сабой усё, што б мы ні гаварылі ці слухалі; мы значна больш адчуваем, чым разумеем» [1, с. 189].

Пытанні даследавання феномена канатацыі і з'явы экспрэсійнасці моўных адзінак у апошняі некалькі дзесяцігоддзяў трывала занялі месца сярод найбольш актуальных проблем, што стаяць перад сучаснай лінгвістычнай навукай. Канатацыя як уласцівасць сродкаў маўлення вывучаецца на самых розных узроўнях моўнай сістэмы – ад словаўтворальнага да тэктуюльнага. Існуюць самыя розныя погляды на праблему вызначэння сутнасці з'явы канатацыі моўных адзінак. Але амаль заўсёды моўныя паказчыкі выражэння прагматычнага зместу застаюцца па-за ўвагай мовазнаўцаў – і на ўзроўні слова, і на ўзроўні выказвання. А між іншым менавіта моўныя фармальныя сродкі і способы іх знакавага выражэння ў першую чаргу павінны цікавіць таго, хто прэтэндуе на навуковае, сапраўды мовазнаўчае, асвяленне моўных фактаў.

Увага менавіта да дзеясловаў выклікана тым, што дзеяслоўныя адзінкі па сваёй прыродзе з'яўляюцца вельмі прыдатным матэрыялам для адпаведных даследававанняў. Асноўная функцыя дзеясловаў з канатацыйным значэннем – не столькі назваць дзеянне або працэс, колькі ахарактарызаўцаць, апісаць іх, даць ім колькасную або якасную ацэнку: *драць* «брэць за што-небудзь празмерную плату, назначыць высокую цену», *распаліца* «моцна ўзрушыцца, расхвалявацца, разгневацца» [4, с. 116].

На дадзены момант беларуская літаратурная мова абмежавана выкарыстоўваецца ў размоўным, штодзённа-побытавым маўленні, сферы, дзе канатацыйны фонд найбольш поўна рэалізуе свой фармальна-зместавы патэнцыял, развіваецца і папаўняецца. Па сутнасці, у сучасных лексікаграфічных крыніцах адлюстраваны канатацыйныя адзінкі размоўнага выкарыстання 20 ст. Апошнім часам асобныя лексічныя інавацыі можна адзначыць у публістычных, мастацкіх творах, а таксама ў інтэрнэт-слоўніках, складзеных лексікографамі-аматарамі.

Дзеясловы-канататывы літаратурнай і дыялектнай мовы валодаюць як агульной зместавай сутнасцю, так і агульнымі механізмамі яе рэалізацыі. Аднак, нягледзячы на агульную фармальна-семантычную базу, літаратурныя і дыялектныя дзеясловы істотна адрозніваюцца паводле прыярытэтаў у спосабах рэалізацыі канатацыі. Калі ў гаворках найбольш запатрабаваным сродкам з'яўляюцца нерэгулярныя карані, то ў літаратурнай мове пераважае семантычная вытворнасць: *разломіца* «моцна, няцерпна балець (пра галаву)», *сплыць* «хутка зрасходвацца». Такім чынам, узбуйненне лексічнага фонду літаратурнай мовы ідзе ў напрамку развіцця зместу за кошт эканоміі формы. У гаворках сітуацыя адваротная: дзеяслоўныя экспрэсіі з'яўляюцца ў выніку знаходжання моўцам прынцыпова іншай каранёвой марфемы, якая служыць новай формай для старога, па сутнасці, зместу [4, с. 114].

Абсалютную большасць дзеяслоўных канататываў літаратурнай мовы складаюць адзінкі, што апісваюць сітуацыю, у цэнтры якой знаходзіцца чалавек. Сярод іх найбольш прадстаўленыя слова са значэннем энергетычна насычанага дзеяння, дзе асобе належыць суб'ектная роля. Нават калі гаворка ідзе пра з'явы прыроды ці рэалізацыю натуральных працэсаў (награванне, ахалоджванне), чалавек таксама выступае ў дзельнікам сітуацыі, вызначаючы норму прайўлення працэсу і адпаведным чынам кваліфікуючы з'яву. Пры гэтым з прычыны таго, што чалавечая свядомасць лягчэй улоўлівае колькасныя адрозненні ў парыўнанні са спецыфічнымі якасцямі, значэнне інтэнсіўнасці ў змесце слова выцясняе ўсе іншыя прыкметы дзеяння.

«Ацэначны кампанент канатацыі, – піша В. Д. Старычонак, – выражает ацэнку (станоўчу ці адмоўную, пахвальну ці непахвальну) прадметаў і з'яў рэальнага свету. У адрозненне ад эмацыйнальнасці, якая характэрна як моўцу, так і слухачу, ацэнничасць уласціва толькі таму, хто гаворыць. Ацэнничасць звычайна выступае ў трох разнавіднасцях – нейтральнай, станоўчай (меліяратыўнай) і адмоўнай (дэрагатыўнай, пеяратыўнай)». На прыклад, дзеяслоў *нарэзіца* «выпіць вельмі шмат (спіртных напояў)» рэалізуе негатыўную ацэнничасць з прычыны адмоўнай сацыяльнай ацэнкі празмернага ўжывання спіртных напояў [6, с. 330].

Ю. В. Маліцкі лічыць, што ацэначна адмоўную афарбоўку значэнне дзеяслова набывае і тады, калі дзеянне рэалізуецца з недастатковай энергетычнай насычанасцю, істотна меншай за прынятую норму: чухацца «марудна, няўмела, без жадання рабіць што-небудзь», пецкацца «вельмі марудна рабіць што-небудзь». Падставай для ўзнікнення негатыўнай ацэнкі ў гэтым выпадку выступае ўяўленне аб дэфектнасці дзеяння – адхіленнях ад традыцыйнага, эффектыўнага, спосабу яго выканання [3, с. 126].

П. А. Рааго выказаў меркаванне, што семная структура дзеяслова мае даволі складаныя характеристары. Акрамя адносна абстрактных працэсualных

сем, такіх як «станаўленне», «быцінась» , «дзеянне», «стан», «адносіны», для значайнай часткі дзеясловаў уласцівы больш канкрэтныя так званыя субстанцыяльныя семы, якія ўказваюць на ўдзельнікаў сітуацыі і на іх прыметы – функцыянальныя, колькасныя, якасныя, г. зн. суадносяць дзеяслоў з імёнамі прадметаў [5, с. 99]. Дзеясловы з канатацыйным значэннем, не залежна ад сферы функцыянавання, звязаны з уяўленнем аб інтэнсіўнасці, энергетычнай насычанаасці дзеяння. Гэтыя паказчыкі рэалізујуцца ў межах трох паняццевых сфер: 1) сіла выканання/працякання дзеяння; 2) хуткасць выканання/працякання дзеяння; 3) выніковы аб'ём дзеяння [2, с. 33].

Сіла дзеяння найбольш адэкватна выражаеца праз характарыстыку «моцна»: моцна пабіць – **змясіць**; моцна прыціскацца – **ліпнуць**; моцна крычаць/пець – **раўці** і г. д. Хуткасць дзеяння выражаеца праз характарыстыку «хутка»: хутка з'ездзіць – **падскочыць, злётаць**; хутка пайсці – **шмыгнуць**; хутка напісаць – **чыркнуць** і г. д. Выніковы аб'ём дзеяння – праз характарыстыку «шмат»/«многа»: шмат прайсці – **адмахаць**; многа есці – **жэрці, лопаць, мяць** і г. д. [4, с. 115].

Шырокі разгляд дзеясловаў з канатацыйным значэннем беларускай літаратурнай мовы прыводзіць да пытання аб класіфікацыі лексічных адзінак з прэфіксамі тыпу аб(а)-, паза-, пана-, папа-. Слоўнікавыя дэфініцыі ТСБМ адзначаюць за імі здольнаасць выражаць значэнне колькасна выніковага дзеяння, якое з'яўляеца зместавым крытэрыем дзеяслоўнай экспрэсіі: **пазакасваць** «закасаць усё, многае», **празамярзаць** «моцна змерзнуть – пра усіх, многіх». Аднак ілюстрацыйныя прыклады рэдка пацвярджаюць канатацыйную магчымасці, што дэкларуюцца ў дэфініцыях. У большасці кантэкстаў гаворка ідзе, хутчэй, пра шматразовае, працягlaе па часе дзеянне, а таксама – аб працэсе, вынікі якога распаўсюджваюцца на ўсіх ўдзельнікаў сітуацыі. Так у некаторым сэнсе актуалізуеца колькасны аспект дзеяння, але да экспрэсіі ён мае вельмі няпэўнае дачыненне. Сапраўдная, чистая канатацыя, на думку Ю. В. Маліцкага, звязана з найвышэйшай мяжой энергетычнай насычанаасці дзеяння, з максімальна высокай ступенню праяўлення прыкметы, зыходзячы з актуальных магчымасцей суб'екта дзеяння. Пры гэтым разумееца, што дзеянне пры іншых умовах можа выконвацца і з меншай энергетычнай насычанаасцю. Зместавыя характарыстыкі адзінак тыпу **пазапісваць, паналіваць, панабегаць** такой якасцю валодаюць не заўсёды. Аднак на карысць меркавання аўтнічнасці экспрэсіі гаворача фармальныя паказчыкі згаданых дзеясловаў [4, с. 114].

Словы з канатацыйным (эмацыйнальна-экспрэсіўна-ацэнчным) значэннем – гэта слова, якія кожны з нас штодзённа выкарыстоўвае ў майленні. Аднак, далёка не кожны зможа дакладна растлумачыць, якія слова называюцца экспрэсіўнымі, а якія – эмацыйнальна-ацэнчнымі, чым яны адрозніваюцца аднано ад аднаго і ад «звычайных», нейтральных, слоў. А між

іншым, слова тыпу ляпнуць, ляснуцца, цацкацца, чахвосціц і да іх падобныя складаюць значаную частку беларускага лексікону, як літаратурнага, так і дыялектнага. Таму зразумела, што дзеясловы з канатацыйным значэннем, і, несумненна, патрабуюць спецыяльнага манаграфічнага даследавання.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Балли, Ш. Французская стилистика: пер. с франц. / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 393 с.
2. Маліцкі, Ю. В. Эмацыйнальна-ацэнчныя і экспрэсіўныя дзеясловы / Ю. В. Маліцкі // Роднае слова. – 2005. – № 4. – С. 32–34.
3. Маліцкі, Ю. В. Сінтаксічны ўзровень рэалізацыі экспрэсіўнасці дзеяслові / Ю. В. Маліцкі // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2006. – № 2. – С. 125–130.
4. Маліцкі, Ю. В. Экспрэсіўныя дзеясловы беларускай літаратурнай мовы: зместаватэматычны аспект / Ю. В. Маліцкі // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2009. – № 2. – С. 113–117.
5. Рааго, П. А. Да пытання семантычнага ўзгаднення суб'екта і дзеяслоўных прэдыкатагаў / П. А. Рааго // Беларуская лінгвістыка. – 2012. Вып. 68. – С. 98–105.
6. Старычонак, В. Д. Беларуская мова ад А да Я / В. Д. Старычонак. – Мінск: Выш. школа, 2000. – 367 с.

Ю. В. Шарец (Барановичи)

КАТЕГОРИЯ ФАЗОВОСТИ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЕ В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Под фазовостью (или фазисностью) обычно понимают значение начала, продолжения и конца какого-нибудь процесса или действия. Действие, протекающее в фазах начала, продолжения и завершения, имеет место в любом языке. Так, изучению категории фазовости в русском языке посвящены работы О. М. Соколова, Е. Я. Титаренко, Т. В. Лариной, В. М. Дериваса и др [3, с. 4]. В. М. Рагимова, например, в своих работах сопоставляет фазовые глаголы в лезгинском и немецком языках.

На словообразовательном уровне фазовая семантика прежде всего заключена в так называемых фазовых глаголах (ФГ), которые передают все оттенки смысловой категоризации действия и делают это точнее, чем виевые пары глаголов.

Если фазовость является категорией универсальной, то она должна прослеживаться во всех языках. Область наших интересов – белорусский язык. В белорусском языкоznании проблемам словообразования всегда-делялось большое внимание, однако фазовость как целостная, формально организованная категория не являлась предметом отдельного, самостоятельного исследования. Хотя налицо наличие словообразовательного инвентаря белорусских глаголов, представленного целой группой глаголь-

ных приставок; белорусских фразеологических единиц, в состав которых входят глаголы, и сам универсальный характер таких значений, как «начало действия», «продолжение действия» и «конец действия».

Глаголы белорусского языка могут дифференцировать самые различные аспекты глагольной семантики, что находит отражение в их отнесенности к тому или иному разряду. Ср.: глаголы действия и деятельности, глаголы бытия, состояния, глаголы отношения и др. [Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание. – М., 1999]. Классификация подобных лексико-семантических групп подробно и основательно изучена еще советскими лингвистами (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, Е. А. Земская и др.). Производные глаголы в составе каждой из этих групп, системой языка так или иначе «запрограммированы» на представление значений начала названного действия, его продолжения или завершения (за-звінець – звінець – ад-звінець).

Известно, что те или иные префиксы белорусского языка в сочетании с конкретными глаголами определенных лексико-семантических групп способны выражать указанные фазовые значения. Правда, следует обратить внимание на «избирательность» префиксов по отношению к конкретным представителям тех или иных лексико-семантической групп глагола. К примеру, в белорусском языке весьма обширна префиксальная периферия группы глаголов физического действия (*аб-церці, за-туманіць, высечы* т. д.). В сочетании с глаголами названной лексико-семантической группы префиксы *аб-, вы-, у-, с-, да-* передают значение «доведения действия до предела»: *у-качаць, да-габляваць*. Приведём примеры функционирования перечисленных словообразовательных производных в речи: *У 1829 году арабскі правадыр Абдэль-Геліль атачыў горад Сокку. Для таго каб голадам прымусіць жыхароў здаца, ён загадаў высечы ўсе на-вакольныя фінікавыя пальмы* (*prilesie.by*). *Мне патрэбен яичэ год, а мо і болей, каб дагабляваць* текст (*www.svaboda.org*).

«Начинательность» в той же группе глаголов физического действия выражена посредством префиксов *за-* или *раз-*: *за-гуляць, за-вярцецца, разбушавацца* (*Работы няма, только зладзеіства. А выпіць, загуляць хочацца. І невядома, ці такую разбазараную моладзь утрымаюць* (*niva.iig.pl*). ... *калі падзеі цягнуцца адна за адной, віруюць, імкліва змяняюцца, а ядро, вакол якога пэўным з гэтых аскепкаў час бы ўжо завярцецца, не з'яўляецца?* (*ales-sushceuski.livejournal*). *Толькі а чацвертай яна дазволіла сабе разбушавацца* (*nastauka.livejournal.com*)).

Если говорить о группе глаголов речевой деятельности и их префиксальных эквивалентах, то она представлена следующими производными: *за-балабоніць* (З *выглядзу замухрышку, але добры авантурыст і шчасліўчык, які ўмеў добра забалабоніць* (*kamunikat.org*); *за-балбатаць* (*Што-та я забалбаталася, хочацца сказаць і за хадавыя якасці* (*animezen*.

gi)); *за-журчаць* (*Арганізаторы запэўнілі, што ўсе створаныя кампазіцыі знікнуць з тэрыторыі сада толькі тады, калі захурчаць першыя вясноўныя ручай* (*tvt.by*); *за-званіць*; *за-лямантаваць*; *раз-бубніцца* (– *Калі яичэ раз такое пачую, то торбачкаю па галаве дам. Янка паўччуваў: – Вы не вельмі. Разбубніцся*, што чмялі (*globallib.ru*), *раз-гусціці* и т.д. Перечисленные глагольные производные содержат значение «начала действия», передаваемое преимущественно префиксом *за-*, который весьма продуктивен в выражении начинательного значения и в сочетании с глаголами становления признака: *Перажытае адбілася і на яе абліччы, абрысы твару завастрыліся, пад вачыма праляглі ўёмныя кругі* (*lyban2009.narod.ru*); *Пры чыгуначных пераездах і скрыжаваннях дарог захаўцел зрублены...* (*dyatlovo.info*).

В этой же лексико-семантической группе глаголов речевой деятельности можно проследить значение «завершения действия, доведение действия до предела»: *да-гаварыцца, за-моўкнуць, з-ляяць*.

Префиксальные производные от глаголов движения могут представлять значение «начала действия»: *за-бегаць* (*Смаргонцы ў 1/16 кубка Беларусі па футболе стварылі мінчанам проблемы. Першы тайм гаспадары выйгралі 1:0, чым прымусілі гасцей хутчэй забегаць па полі* (*rh.by*)); *за-вярцецца, па-ехаць, па-лящець, па-несціся*. Завершительное значение представлено в таких глагольных формах, как: *пры-бегчы, пры-быць, да-гуляцца*.

Отметим, что фазовые значения передаются не только префиксами, но и суффиксами, весьма частотными в образовании фазовых глаголов. Особенно это характерно для глаголов, в составе которых есть префиксы *вы-* или *за-*: *вычэрпаць – вычарпаць, выратоўваць – выратаваць, забяспечваць – забяспечыць* и др. Например:

ВЫЧАРПАЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

1. *Чэрпаючы, выдаліць, выбраць усё, да канца. В. ваду з вядра. 2. пераноснае значэнне: Зрасходаваць поўнасцю, давесці да канца. В. усе запасы. В. праграму. 3. пераноснае значэнне: Уладзіўшы, вырашыўшы, пакласці канец чаму-н. (кніжнае). Індыдэнт вычарпаны. || незакончанае трыванне: вычэрпваць* (*tv-blr.com/slounik*).

ВЫРАТАВАЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

1. *Пазбавіць ад чаго-н. (страшнага, небяспечнага і пад.). В. тапельца. Захаваць у цэласці, зберагчы. В. рукапіс ад знішчэння. || незакончанае трыванне: выратоўваць. || назоўнік: выратаванне* (*tv-blr.com/slounik*).

ЗАГАРАДЗІЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

Зрабіць агароджу, плот, абнесці якой-н. перашкодай. 3. плот. 3. уваход. 3. сабой каго-н. || незакончанае трыванне: загароджваць. || зваротны

стан: загарадзіца. || незакончанае трыванне: загароджвацца (rv-blr.com/slounik).

Фазовость – категория, функционирующая не только на уровне словообразования. К средствам выражения данной категории относятся и несловообразовательные единицы – деривационные сочетания. Поскольку в языке (не только в белорусском) существуют несоотносительные глаголы несовершенного вида со значением непредельности (что препятствует аффиксальному образованию видовой пары), необходимо средство, позволяющее передать фазовые значения таких глаголов. Вот здесь-то и нужны деривационные сочетания, включающие собственно фазовый глагол (*пачаць, працягваць, перастаць, скончыць*) и непредельный глагол (или глагольную связку): *быць, знаходзіца, з'яўляцца, складацца, лічыцца, значыць, азначаць, ставіцца, каштаваць* и др. Приведем примеры аналитических сочетаний с фазовыми значениями:

З распаўсюджаннем хрысціянства законным *пачаў лічыцца царкоўны шлюб, заключаны паводле норм кананічнага права* (be.wikipedia.org).

Падчас яго кіравання Бутан *працягваў знаходзіца практична ў поўнай ізоляцыі ад знешняга свету, абмяжоўваючыся вельмі беднымі адносінамі з Брытаніяй...* (be.wikipedia.org).

Пачынаючы з XVI стагоддзя тытул эрцгерцага *перастаў азначаць выключна манафта Аўстрыі, а стаў выкарыстоўвацца ўсімі членамі дынастыі Габсбургau* (be.wikipedia.org).

В выражении фазовых значений активно участвуют устойчивые глагольно-именные сочетания, многочисленные примеры которых можно найти во фразеологическом словаре И.Я. Лепешева [1, с. 2]. Особенность таких сочетаний заключается в том, что входящий в их состав глагол обозначает фазу протекания действия, названного именной частью этих сочетаний. Приведем некоторые примеры таких словосочетаний:

Канкурсантам аж двойчы прыйшлося **брацца за пяро**: акрамя гэтага выпрабавання, у іх было хатнє заданне – сачыненне-эсэ на тэму «Мой мир – без войны!» (brsu.by).

Думаю так: сам **заварыў** гэтую **кашу**, самому трэба тэрмінова рата-ваць хлопца. Бяру паперу і падрабязна пішу... (zvyazda.minsk.by).

Апостал **падводзіць** **рысу** свайго жыцця і піша, што ён выканав свой абавязак, як атлет на спаборніцтвах, ён прабяжсаў забег даўжынёй у жыццё... (be.wikipedia.org).

В белорусском языке категория фазовости представлена разнообразными средствами, как синтетического, так и аналитического характера. Эти средства характеризуются определенными особенностями образования, употребления в речи, что, безусловно, заслуживает дальнейшего комплексного исследования.

Список использованной литературы

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1. – 530 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 2. – 607 с.
3. Соколов, О. М. Фазовость как лексико-грамматическая категория русского глагола / О. М. Соколов // Русское языкознание. – Вып. 10. – Киев, 1985. – С. 51–58.

Н. Р. Якубук (Брэст)

ТАПАНІМЧНЫЯ КЛАСЫ ПАБУЖЖА: АГУЛЬНАЕ І СПЕЦЫФІЧНАЕ

У працэсе фарміравання айканіміі і гіраніміі Пабужжа выяўляюцца як агульныя, так і спецыфічныя рысы. Утварэнне найменняў гідрааб'ектаў і населеных пунктаў даследуемага рэгіёну адбываецца і адбываецца ў ідэнтычных моўных, сацыяльна-эканамічных, культурных умовах. Гэтым, як правіла, абумоўлена наяўнасць агульных рыс, характэрных для розных тапанімічных класаў. Агульнасць прайяўляецца ў тым, што працэсы намінацыі ў айканіміі і гіраніміі не ізоляваныя, а паміж імі ўвесь час адбываецца ўзаемадзеянне і ўзаемапранікненне пры тым, што кожнаму з іх уласціві свае індывідуальныя асаблівасці. Назвы розных тапанімічных класаў даволі цесна ўзаемвязаны і, узятыя разам, складаюць сістemu ўласных геаграфічных найменняў Пабужжа, паміж адзінкамі якой устанаўліваюцца шматлікі і разнастайныя адносіны: в. Гута – д. Гутніцька дорога – д. На Гуту – кан. Гутніцкая канава; в. Камароўка – ч.воз. Комаріўскі куток – л. Коло Комаріўскі нывкы – паша Комарыўське – с. Комарыськэ; р. Лютая – в. Люта – луг Пудлютте; воз. Мутнае – в. Мутвіца – канава Мутвіцкі канав; уроч. Дахлава – в. Дахлава – р. Дахлаўка – лес Дахлаўскі лес; уроч. Катра – р. Катра – в. Катра – р. Катэрка – лес Котэрска бэрэзына; в. Лукава – воз. Лукавское – чл. Лукавскі – канава Луковскій канав; в. Дубок – канава Дубковская канава – дар. Дубоцька – лес Дубоцькі ліс – Дубоцькі гостынец; г.п. Дамачава – р. Дамачаўская – дар. Дамачаўска – воз. Дамачаўскае возера; р. Ставы – п.л. Подстав’е – л. Пуд Ставамы – с. Ставоцька – б. Став – ніз. Ставышчэ і інш.

У шырокім значэнні слова агульнасць прасочваецца на лексіка-семантычным узроўні: і айканімія, і гіранімія фарміруюцца на базе адных і тых жа лексічных элементаў – апелятываў і онімаў. Пры больш жа канкрэтным падыходзе аказваецца, што існуюць пэўныя прaporцы ў выкарыстанні тых ці іншых груп лексікі, тых ці іншых аnamастычных класаў, апелятыўных і аnamастычных сродкаў, у адборы і характеристы апелятыўных асноў, у граматычным афармленні і г.д.

Разам з тым, айканімы і гіронімы розняцца прынцыпамі намінацыі.

Так, напрыклад, калі ў аснове назваў водных аб'ектаў найчасцей ляжаць фізіка-геаграфічныя паняцці, то ў аснове назваў паселішчаў – слова, якія абазначаюць паняцці, звязаныя з практичнай дзеянасцю чалавека. Такім чынам, айканімія, у парыўнанні з гідраніміяй, носіць больш выразны са-цыяльны характар.

Спэцыфіка назіраеца і пры вызначэнні суаднесенасці паміж апелятыўнай і анамастычнай лексікай, якая была выкарыстана ў якасці ўтваральнай базы ўласных геаграфічных назваў вывучаемай тэрыторыі (гл. Табліцу № 1). Так 60 % ад агульнай колькасці гідронімаў складаюць водныя найменні апелятыўнага паходжання, тады як у айканіміі пераважаюць аданамастычныя ўтварэнні (58 %).

Як вынік узаемадзеяння назваў двух тапанімічных класаў з'яўляеца наяўнасць аманіміі, якая ставіць пытанне, што ад чаго ўтварылася: назва паселішча ад назвы ракі ці наадварот. Адназначна сказаць даволі цяжка, чаму ёсць аб'ектыўныя прычыны: адсутнасць надзеіных ранніх пісьмовых крыніц, якія б фіксавалі тапонімы вывучаемага рэгіёну; многія водныя аб'екты з цягам часу перасыхаюць, знікаюць, мяняюць рэчышча, набываюць новыя найменні. Таму часта пры высвярдленні пытання, якая ж назва паслужыла зыходнай, асноўным крэтынерам выступае семантычны. Пры агульнай форме рачной назвы і назвы паселішча даўнейшай па паходжанні звычайна лічыцца рачная. Аднак гэта з'яўляеца слушным толькі ў адносінах вялікіх рэк. Што тычыцца найменняў невялікіх гідрааб'ектаў, то яны могуць быць як першаснымі, так і другаснымі ў аманімічных парах.

У ходзе лексіка-семантычнага аналізу айканімічнага і гідранімічнага матэрыйялу Пабужжа было выяўлена, што ў пераважнай большасці выпадкаў першасным элементам з'яўляеца назва воднага аб'екта. Так да адгідранімічных намі аднесены айконімы, якія па структуры цалкам супадаюць з назвамі рэк і азёр, на берагах якіх размешчаны даныя паселішчы; якія ў сваёй аснове маюць гідранімічныя прыкметы, характеристыкуюць гідрааб'ект (указываюць на колер, смак, тэмпературу вады, на характар цячэння, асаблівасці дна, канфігурацыю): Зеляніца, Лазіца, Камянка, Пясчатка; да якіх хаця і не выяўлены гідранімічныя адпаведнікі ў даследуемых рэгіёне, аднак для іх знойдзены суадносныя гідронімы на тэрыторыі Беларусі: в. *Бельск* (р. Белая), в. *Чэрск* (р. Чэра. р. Чэрня), в. *Іласк* (р. Ілія).

Трэба адзначыць, што гідронімы і айконімы Пабужжа маюць розную ступень літаратурнай апрацоўкі. Больш апрацаванымі з'яўляюцца назвы населеных пунктаў, таму што яны часцей траплялі ў пісьмовыя крыніцы, дзе прыйшлі літаратурную апрабацыю. Што тычыцца гідронімаў, то назывы парыўнальна вялікіх рэк, азёр, каналоў, якія значыліся ў спісах і на картах, выступаюць у асноўным у літаратурнай форме. Тады як найменні невялікіх гідрааб'ектаў (штучных вадаёмаў, крыніц, ручаёў, каналаў і інш.) зафіксаваны ў ablіччы, у якім існуюць на месцы бытавання, з'яўляюцца неапрацаванымі і неўнормаванымі.

У структурна-словаўтаральным аспекте ўдзельная вага агульных для айканіміі і гідраніміі даследуемага рэгіёну рыс значна меншая, чым у лексіка-семантычным плане.

Сярод словаўтаральных тыпаў у цэлым пераважае бязафіксы. Але сярод бязафіксых ўтварэнняў у айканіміі пашырана множнілікавая мадэль, а ў гідраніміі – адзіночнілікавая. Мадэль «назва – субстантызаваны прыметнік» узаемадзеяння для гідраніміі (Глыбоке, Чорная).

На другім месцы па колькасці ўтварэнняў у айканіміі і гідраніміі Пабужжа знаходзіцца афіксальны тып. Абсалютная большасць афіксальных назваў абодвух тапанімічных класаў утворана суфіксальным спосабам. Для гідронімаў выяўлена 39 словаўтаральных мадэлей, для айконімаў – 28. Агульныя характар маюць мадэлі з фармантамі: -ка, -аўка (-оўка), -еўка, -ін (-ын), -іна (-ына). Да спэцыфічна гідранімічных можна аднесці афіксы: -іца (-ыца), -ніца, -анка (-янка), -інка. У афармленні названых суфіксаў на Пабужжы зафіксаваны і айконімы, аднак у большасці выпадкаў назывы паселішчаў выступаюць другаснымі ўтварэннямі ў адносінах да гідронімаў ці з'яўляюцца вынікам узаемадзеяння айканімічных і гідранімічных асноў.

Айканімія адзначанага рэгіёну таксама мае ўласны інвентар словаўтаральных сродкаў: суфіксы -ск, -шчына, -аўшчына (-оўшчына), -ец (-ец), -поль; мадэлі множнага ліку на -ічи (-ычи), -авічи (-овічи), -іцы (-ыци), -аўцы, -аны (-аны).

Параўнальная вывучэнне асаблівасцей ўтварэння найменняў двух тапанімічных класаў дае падставы зрабіць пэўныя падагульненні:

- асобныя фарманты і мадэлі з'яўляюцца ўніверсальнімі сродкамі, таму што актыўна выкарыстоўваюцца як у апелятыўным, так і ў анамастычным словаўтарэнні (-ка, -ок, -янка, -інка (-ынка), -іца (-ыца), -ышча, -зы, -е);

- агульныя для айканіміі і гідраніміі словаўтаральныя мадэлі выяўляюць розную прадуктыўнасць на даследуемай тэрыторыі. Так фармант -ка больш прадуктыўны ў гідраніміі, чым у айканіміі (адпаведна 24,6 % і 8,3 %), у афармленні суфікса -аўка (-оўка) адзначана 22 айконімы і ўсяго 10 гідронімаў; па мадэлі «назва – субстантызаваны прыметнік» утворана 57 найменняў паселішчаў і 68 назваў гідрааб'ектаў;

- асобныя фарманты і мадэлі могуць узаемадзейнічаць, пераходзіць з аднаго класа ў другі, змяняючы пры гэтым прадуктыўнасць (у афармленні ўласнага гідранімічнага суфікса -іца (-ыца) ў даследуемым рэгіёне выяўлена болей айконіміяў, чым гідронімаў). Накірунак развіцця словаўтаральных мадэлей абумоўлены ўнутранымі патрабаваннямі класа.

Для абодвух тапанімічных класаў Пабужжа характэрны састаўныя найменні. Аднак найбольшая іх колькасць функцыянуе ў якасці назваў гідрааб'ектаў (36 % у парыўнанні з 12,5 % у айканіміі). Прычым у айканіміі першае месца належыць найменням, дзе азначэнне – якасны прыметнік,

што ўказвае на зневишнюю прыкмету аб'екта ці на адносную храналогію ўзнікнення паселішчаў (калі састаўныя назвы ўзніклі на ўзроўні айконімаў), а ў гідранімі – найменням, у якіх атрыбутыўны кампанент, выражаны адносна-прыналежным прыметнікам, матываваны пераважна антрапонімамі.

Складанне на вывучаемай тэрыторыі адносіцца да непрадуктыўных тыпаў утварэння і айконімаў, і гідронімаў і прадстаўлена спарадычна.

Як спецыфічную рысу гідранімі Пабужжа трэба адзначыць наяўнасць 9 гідронімаў у форме прыназоўнікава-іменных канструкцый. У гэтай форме выступаюць выключна назвы мікрагідрааб'ектаў, якія па сутнасці знаходзяцца яшчэ на этапе пераходу ад імя агульнага да імя ўласнага.

Суднесенасць паміж тыпамі і способамі ўтварэння ўласных геаграфічных найменняў двух тапанімічных класаў паказана ў табліцы № 2.

Узаемадзеянне паміж геаграфічнымі назвамі разнатаўпных аб'ектаў праяўляецца і на структурным узроўні. Аналіз словаўтваральнай будовы гідронімаў і айконімаў дапамагае пры вызначэнні храналагічнай паслядоўнасці ўзнікнення генетычна звязаных назваў рэк і назваў паселішчаў. Так структура найменняў многіх водных аб'ектаў (пераважна невялікіх) указвае на тое, што даныя гідрааб'екты атрымалі свае назвы па назвах населеных пунктаў, каля якіх знаходзяцца. У абсалютнай большасці яны аформлены суфіксамі *-ски* (-*цкі*), *-ская* (-*цкая*), *-скае* (-*цкае*), *-ка*, якія далучаюцца да асновы-айконіма (в. Шыкілі – р. Шыкіліўська, в. Хмялёва – р. Хмялёўськая рыка, в. Селяхі – воз. Селяхоўскае, в. Бярнады – воз. Бернадовское озеро, в. Гута – канава Гутніцкая, в. Навасады – канава Новасадская, в. Пажэжын – р. Пажэжынка, в. Замшаны – р. Замшанка і пад.).

Адным са спосабаў пазбегнуць аманіміі паміж гідронімамі і айконімамі з'яўляецца змяненне словаўтваральнай будовы аднаго з іх: р. Чэрня – в. Чэрні, р. Язвінка – в. Язвінкі, р. Белая – в. Бельск, р. Лешня – в. Лешніца, воз. Меднае – в. Медна, р. Лютая – в. Люта, р. Рудавка – в. Рудавец, р. Лепясоўка – в. Лепясы.

На тэрыторыі Пабужжа выяўлены выпадкі трансфармацыі айконімаў і гідронімаў, напрыклад: р. Коціра – в. Катэра (неаф. Коціра) – р. Коцірка, р. Кобрынь – г. Кобрынка.

У моўных адносінах сістэма словаўтварэння ўласных геаграфічных назваў Пабужжа ў сваёй аснове – уласнабеларуская. Наяўнасць іншамоўных элементаў (пераважна польскіх і ўкраінскіх) абумоўлена галоўным чынам геаграфічным суседствам тэрыторый і складае зусім нязначны працэнт.

Табліца 1
Суадносіны адапелятыўных і аданамастычных назваў
у двухтапанімічных класах

Класы	Гідронімы		Айконімы	
Асновы	у адзінках	у %	у адзінках	у %
Апелітатыўныя	364	60	306	38
Анамастычныя	201	33	467	58
• антрапанімічныя	77	12,6	424	52,6
• тапанімічныя	124	20,2	43	5,2
Нявысветленыя	43	7	32	4
Усяго	608	100	805	100

Табліца 2
Удзельная вага тыпаў словаўтварэння ў двух тапанімічных класах

Класы	Гідронімы		Айконімы	
Тыпы словаўтварэння	у адзінках	у %	у адзінках	у %
Простыя назвы	375	62	695	86,3
• бязафіксныя	193	31,7	190	23,6
• афіксальныя	149	24,5	168	20,8
• у форме множнага ліку	33	5,4	337	41,8
Складаныя назвы	4	0,6	9	1,1
Састаўныя назвы	220	36	101	12,5
Назвы ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый	9	1,4		
Усяго	608	100	805	100

С. А. Янковская (Гродно)

**ЛОКАТИВНЫЕ СУБСТАНТИВЫ С ЧАСТНЫМ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ
«МЕСТО, КОТОРОЕ ХАРАКТЕРИЗУЕТСЯ ПРИЗНАКОМ,
НАЗВАННЫМ ПРОИЗВОДЯЩЕЙ ОСНОВОЙ»
В СЛОВООБРАЗОВАНИИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО
ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА**

В современной лингвистике описанию пространственных отношений посвящено большое количество лингвистических работ.

Данная категория выдвигается на первый план не только в лингвистике (С. Ю. Богуславская, Н. Т. Валеева, Л. В. Букина, Дж. Динсмор, А. В. Дыбо, С. А. Зарецкая, И. Л. Исаакян, И. В. Каменская, и др.), но и в смежных с ней науках: искусствоведении (И. А. Никитина и др.), психологии (Н. Н. Николаенко и др.), культурологии (Л. Н. Семенова и др.), философии (И. А. Андреев и др.) и др. [6].

Несмотря на большой интерес к этой категории, проблема описания пространства на данном этапе развития лингвистики не может быть признана окончательно решенной. В связи с этим и само понятие не получило единой трактовки. Так, одни ученые рассматривают его узко и применяют только в тех случаях, когда речь идет о локативном местоположении объекта (С. Ю. Богуславская, С. Ю. Семенова и др.). Другие, наоборот, определяют «пространство» широко и говорят о различных его видах: временном (С. В. Кодзасов, О. Н. Селиверстова), денотативном (Э. Ф. Керо-Хервиля), ментальном (С. В. Кодзасов), зрительном (Н. Н. Болдырев) пространстве, бытийном квазипространстве (Е. С. Яковлева) и др. [6].

Некоторые исследователи сужают предмет своего изучения в рамках категории пространства и изучают только некоторые аспекты реализации пространственных отношений в языке. Так, например, под пристальным вниманием Г. В. Беляковой оказались суффиксальные локативные субстантивы.

Одной из активно исследуемых групп локативных субстантивов [1, с. 53] является группа *nominaloci* с частным словообразовательным значением «место, которое характеризуется признаком, названным производящей основой»: **болотина** «Болотистое место» [3], **высь** «Пространство, находящееся высоко над землей, в вышине» [3], **глушь 1.** «Глухое, заросшее место»; 2. «То же, что захолустье» [3], **даль 1.** «Далекое место» (разг.); 2. «Далекое пространство, видимое глазом» [3], **низина** «Низменное место» [4], **слабина 2.** Спец. «Менее плотное, менее прочное место в чем-л.». 3. перен. **Прост.** «Недостаток, слабое место у кого-л., в чем-л.» [4] и др.

Nominaloci с данным словообразовательным значением свойственно установление мотивационных связей между словами с общим корнем. Сравните: **высь** «Пространство, находящееся высоко над землей» (1-ое значение) [4], **вышина** «Пространство, находящееся высоко над землей; высь» (2-ое значение) [4], **выпуклость** «Выпуклое, выдавшееся место на чем-л.; выпуклина» (2-ое значение) [4], **гуша** «Густая заросль, чаща»|| «Место наибольшего скопления, средоточия кого-, чегол.» (2-ое значение) [4], **низъ** разг.-снизж. «Низкое место» [2], **пустота** «Пустое, ничем не заполненное пространство» || перен. «Одиночество, отсутствие близкого общения с людьми или с кем-л. близким» || перен. «Отсутствие каких-л. ощущений, сознания» (2-ое значение) [4], **узина** разг.-снизж. «Узкое место, незначительная ширина чегол.» [2] и др.

В данном случае можно говорить об эксплицитной связи между перифразами, которые приводятся в толковых словарях, и производными локативами данной группы.

Отдельную группу субстантивов с частным словообразовательным значением «место, которое характеризуется признаком, названным производящей основой» образуют единицы с имплицитной связью. В подобных случаях перифразы к словам, приводимые в толковых словарях, не содержат мотивационных единиц. Например: **пустошь** «Незаселенный, невозделанный участок земли» [4], **теснина** «Узкая глубокая речная долина с очень крутыми склонами» || «Узкий проход между горами, утесами» [4], **чаща** «Густой, труднопроходимый лес» || чегол. «Густая заросль» [4], **слабина** Спец. «Менее плотное, менее прочное место в чем-л.» (2-ое значение) [4] и др.

Однако при толковании таких nominaloci в качестве перифраз вполне возможно приведение аналитических словосочетаний с родственными производными номинациями единицами. Например: пустошь «**пустое место**», теснина «**тесное место**», **чаща** «**частный лес**», **слабина** «**слабое место**».

Перифразы, приводимые толковыми словарями локативам с ЧСЗ «место, которое характеризуется признаком, названным производящей основой», чаще всего принимают вид словосочетания **прилагательное-мотивирующая единица + место, пространство** (возможна конкретизация в виде лексем лес, заросль). Сравните, например: **болотина** Прост. **«Болотистое место»** [4], **выпуклость** «Выпуклое, выдавшееся место на чем-л.» (2-ое значение) [4], **глушняк** местн. «Глухой, непроходимый лес; глухие, непроходимые заросли чегол.» || [2], **гуша** «Густая заросль, **чаща**» (2-ое значение) [4], **даль** «Далекое пространство, видимое глазом; простор, ширь» (1-ое значение) [4], **низъ** разг.-снизж. «Низкое место» [2], **пустота** «Пустое, ничем не заполненное пространство» (2-ое значение) [4], **узкость** «Узкая часть, узкое место фарватера» (2-ое значение) [4], **узина** разг.-снизж. «Узкое место, незначительная ширина чегол.» [2].

В качестве мотивирующих единиц для данной группы локативных субстантивов могут выступить наречия: **высота** «Пространство, находящееся высоко над землей; вышина, высь» (2-ое значение) [4], **высь** «Пространство, находящееся высоко над землей» (1-ое значение) [4], **даль** разг. «Далеко расположенное, отдаленное место» (2-ое значение) [4].

Незначительному числу многозначных локативов данной группы в толковых словарях русского литературного языка приводятся перифразы, включающие мотивирующие единицы, выраженные как адъективом, так и адвербативом, например: **даль 1.** Далекое пространство, видимое глазом; простор, ширь. 2. (с указат. и определит. мест.). Разг. Далеко расположенное, отдаленное место [4].

Nominaloci исследуемой группы вступают в более сложные системные отношения и образуют различные фрагменты словообразовательных гнезд. Так, в количественном соотношении для локативов по тому или иному признаку характерно преобладание *отадъективных* словообразовательных гнезд: **высокий** – высота (I ступень словообразования) [5, т. 1, с. 201-203]; **выпуклый** – выпуклость (I) [5, т. 1, с. 201]; **глубокий** – глубина (I) [5, т. 1, с. 224]; **густой** – гуща (I) [5, т. 1, с. 265]; **низкий** – низина (I) [5, т. 1, с. 670]; **пустой** – пустошь (I) [5, т. 1, с. 845 – 847]; **слабый** – слабина (I) [5, т. 2, с. 117]; **тесный** – теснина (I) [5, т. 2, с. 226]; **частый** – чаща (I) [5, т. 2, с. 362].

В Словообразовательном словаре А.Н. Тихонова отмечаются также *отсубстантивные и отадвербальные (или отпределожные)* словообразовательные гнезда суффиксальных производных локативов с ЧСЗ «место», которое характеризуется признаком, названным производящей основой»: **край** – окраина (I) [5, т. 1, с. 486]; **окрест** (нареч. и предлог) – **окрестный** (I) – окрестность (II) [5, т. 1, с. 695].

Образование локативных субстантивов данной группы происходит на *первой и второй ступенях словообразования*:

высокий – **высота, высь, вышина** (I ступень словообразования) [5, т. 1, с. 201-203]; **глубокий** – глубина, глубь (I) [5, т. 1, с. 224]; **глухой** – глушь, глушина, глушняк, глушник (I) [5, т. 1, с. 225]; **далёкий- даль** (I) [5, т. 1, с. 267-268]; **низкий** – низина, низь (I) [5, т. 1, с. 670] и др;

окрест – окрестный (I) – окрестность (II) [5, т. 1, с. 695]; **частый – чаща (I) – чащоба (II)** [5, т. 2, с. 362].

Некоторые номинации выражают семантику локативности на исходной ступени словообразования. Например: **болото** «Топкое место, часто со стоячей водой» [4] [5, т. 1, с. 108]; **лог** «Широкий, значительной длины овраг с отлогими склонами» [4] [5, т. 1, с. 550]; **ложбина** «Неглубокий овраг с пологими склонами» [4] [5, т. 1, с. 551]. В подобных случаях семантика признака, на основе которого формируется локативность, представлена не на словообразовательном, а на лексическом уровне посредством вполне конкретных признаковых сем («топкое место», «широкий овраг»).

В составе словообразовательных гнезд данной лексико-семантической группы локативов «по признаку» некоторые производные характеризуются множественностью словообразовательной структуры, в частности, обнаруживают двойственные мотивационные связи. Сравните: **густой – гущина 2 (I) и густой – гуща (I) – гущина 1 (II)** [5, т. 1, с. 265].

Для локативов исследуемой группы характерны следующие словообразовательные типы:

- **Словообразовательный тип Adj + -ин-:** выш-ин(а), выпукл-ин(а), глуб-ин(а) (2 и 3 значения), глуш-ин(а) (2-ое значение), гущ-ин(а), низ-ин(а), slab-ин(а) (2-ое значение), тесн-ин(а), уз-ин(а);

- **Словообразовательный тип Adj + -Ø-:** выс, глубь, глушь, даль, низ;
- **Словообразовательный тип Adj + суффикс -от-:** выс-от(а) (2 и 3 значения), пуст-от(а) (2 и 4 значения);
- **Словообразовательный тип Adj + -ость-:** выпукл-ость, узк-ость (2-ое значение);
- **Словообразовательный тип Adj + -Ø- (a) :** гущ-а (2-ое значение), чащ-а;
- **Словообразовательный тип Adj + -няк- (-ник-):** глуш-няк, глуш-ник;
- **Словообразовательный тип Adj + -ошь-:** пуст-ошь;
- **Словообразовательный тип Adj + -ырь-:** пуст-ырь;
- **Словообразовательный тип Adj + -ын-:** пуст-ын(я);
- **Словообразовательный тип Adj + -об-:** чащ-об(а).

Для nominaloci с частным словообразовательным значением «место», которое характеризуется признаком, названным производящей основой» характерны как ряд общих черт, свойственных локативным субстантивам всех частных словообразовательных значений (наличие имплицитной и эксплицитной связей, различная частеречная принадлежность мотивирующих единиц и др.), так и ряд специфических черт, в частности, наличие аффиксов, характерных только для данной группы локативов.

Многообразие средств реализации локативной семантики в языке обусловлено тем, что пространство как форма существования материи объективно, оно не зависит от познающего их субъекта и поэтому универсально, а языковые средства выражения данной категории разнообразны.

Список использованной литературы

1. Белякова, Г. В. Словообразовательная категория суффиксальных локативных существительных в современном русском языке [Текст]: монография / Г. В. Белякова. – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2007. – 170 с.
2. Ефремова, Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000.
3. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1988. – 748 [2] с.
4. Словарь русского языка: в 4 т. / АН СССР; Ин-т рус. яз ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1981–1984.
5. Тихонов, А. Н. Словообразовательный словарь: в 2 т. / А. Н. Тихонов. – М.: Русский язык, 1985. – Т. 1–2.
6. Федосеева, Л. Н. Пространственные отношения в современном русском языке: семантика и средства выражения: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.11.2004 / Л. Н. Федосеева; Елец. гос. ун-т. – Елец, 2004. – 22 с.

ПРОСТОРЕЧИЕ КОНСТРУКЦИИ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В АФРО-АМЕРИКАНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Просторечие – слово, грамматическая форма, оборот речи, не являющиеся нормативными для литературного языка, но употребляющиеся в обиходной речи, в литературных произведениях используются как средство создания определённой стилистической окраски [1].

Просторечные конструкции являются одним из наиболее употребительных способов передачи национального колорита. Противопоставление литературного языка и просторечия отражает различие в культурной ориентации их носителей. Целью нашего исследования является анализ просторечных конструкций как средства создания национального колорита в афро-американских народных сказках.

Афро-американский народный язык – афро-американский вариант английского языка. Черты языка, которые отделяют его от стандартных американских языков:

- особенности произношения,
- отличительная лексика,
- отличительное использование глаголов,
- влияние западноафриканских языков,
- использование двойных негативов.

В качестве объекта исследования выступают следующие сказки: «Brer Fox Catches Old Man Tarrypin», «Brer Rabbit Earns a Dollar-A-Minute», «Never Mind Them Watermelons», «Never Mind Them Watermelons», «Wait Until Emmet Comes».

В рассмотренных нами текстах просторечие выражается нафонетическом, синтаксическом, морфологическом и лексическом уровнях. К синтаксическим отклонениям относятся:

- нарушение согласования подлежащего и сказуемого:

«Oh, **I** is drowning [нормативный вариант – *I am drowning*], shouted Old Man Tarrypin when his head bounced out of the water» [3].

«**I** is [нормативный вариант – *I am*] glad of yo' company, but when Emmet comes, you done tell him I been heah and went» [6].

- двойное отрицание:

«I ain't no good at climbing myself» [3].

«Yaco uldn't see no-how [нормативный вариант – *anyhow*] and could hardly breathe» [3].

«There ain't going to be nobody...» [5].

Примерами морфологических отклонений являются:

- неверное употребление видовременных форм глагола:
«You seen [нормативный вариант – *Have you seen*] Brer Rabbit anywhere?» [4].

«Goo'nightcats. I is glad of yo' company, but when Emmet comes, **you done tell** [нормативный вариант – *tell*] him I been [нормативный вариант – *I had been*] heah and went» [6].

Pa swallowed hard and continued: «It's safe for your buddies to walk that path «cause they ain't [нормативный вариант – *aren't*] family» [2].

«There ain't [нормативный вариант – *isn't*] going to be nobody here but you in a minute, Sam Gibb told the gnarled creature» [5].

К фонетическим отклонениям от нормы относятся:

- редукция:

«**Brer** [нормативный вариант – *Brother*] Fox knew that the old turtle wanted to pull him down under that water and drown him» [3].

«**Goo'night** cats [нормативный вариант – *Goodnight*]» [3].

«The Lawd will take careo' [of] me» [6].

- фонетическое искажение:

«But if you go there, the ghost will come fer [нормативный вариант – *for*] you» [2].

«The **Lawd** [нормативный вариант – *Lord*] will take careo' me» [6].

«**Ya** [нормативный вариант – *you*] couldn't see no-how and could hardly breathe» [5].

«I is glad of yo' company, but when Emmet comes, you done tell him I been heah [нормативный вариант – *here*] and went» [6].

«I know moonrise, I know star-rise, Lay **dis** [нормативный вариант – *this*] body down». I walk in de [нормативный вариант – *the*] moonlight, I walk in de starlight, To lay dis body down».

«I 'll walk in **de** [нормативный вариант – *the*] graveyard, I'll walk through de graveyard, To lay **dis** [нормативный вариант – *this*] body down».

«I 'll lie in **de** [нормативный вариант – *the*] grave and stretch out my arms; Lay **dis** [нормативный вариант – *this*] body down...» [3].

«I is glad of yo' [нормативный вариант – *your*] company, but when Emmet comes, you done tell him I been heah and went» [6].

«The Lawd will take careo' [нормативный вариант – *of*] me» [6].

Клектическим отклонениям относятся:

«Brer Fox knew that the old turtle wanted to pull him down under that water and drown him, so he learned to swim **mightyquick** [нормативный вариант – *very quickly*]» [5].

Таким образом, наиболее распространёнными в рассмотренных нами афро-американских народных сказках отклонениями являются: фонетическое искажение, редукция, неверное употребление видовременных форм глагола. Основная функция просторечий заключается в подчёркивании

принадлежности персонажей, в речи которых они встречаются, к своей социокультурной среде и выделении соответствующих художественных произведений в отдельный пласт национальной афро-американской литературы.

Список использованной литературы

1. Толковый словарь С.А. Кузнецова // [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа :<http://enc-dic.com/kuzhecov/Prostorechie-37332.html>. – Дата доступа : 11.10.2013.
2. I Know Moonrise: Afro-American folk tale // [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://americanfolklore.net/folklore/2013/09/i_know_moonrise.html. – Date of access: 17.10.2013.
3. BrerFoxCatchesOldManTarrypin: Afro-American folk tale // [Electronic resource]. – 2010. – Mode of access: http://americanfolklore.net/folklore/2010/07/brer_fox_catches_old_man_tarry.html. – Date of access: 10.10.2013.
4. BrerRabbitEarnsADollar-A-Minute: Afro-American folk tale // [Electronic resource]. – 2010. – Mode of access: http://americanfolklore.net/folklore/2010/07/brer_rabbit_earns_a_dollaramin.html. – Date of access: 20.10.2013.
5. NeverMindThemWatermelons: Afro-American folk tale// [Electronic resource]. – 2010. – Mode of access:http://americanfolklore.net/folklore/2010/07/never_mind_them_watermelons.html. – Date of access: 07.10.2013.
6. Wait Until Emmet Comes: Afro-American folk tale // [Electronic resource]. – 2010.–Mode of access:http://americanfolklore.net/folklore/2010/07/wait_until_emmet_comes.html. – Date of access: 20.10.2013.
7. Wikipedia: African American Vernacular English // [Electronic resource]. – 2010.–Mode of access:http://en.wikipedia.org/wiki/African_American_Vernacular_English#Tense_and_aspect. – Date of access: 22.10.2013.
8. Nonstandard_Features// [Electronic resource]. – 2010. – Mode of access:http://www.uni-due.de/SVE/VE_Nonstandard_Features.htm. – Date of access: 21.10.2013.

Л.І. (Яўдошына Брэст)

СПЕЦЫФІКА СЛОВА Ў МАСТАЦКІМ КАНТЭКСЦЕ

У мастацкім тэксле ўзікаюць асаблівія, пазначаныя індыўдуальнай пісьменніцкай прыродай творчасці, умовы функцыянавання моўных сродкаў, у тым ліку асноўнай адзінкі мовы – слова. Адметная роля апошняга пацвярджаеца тым фактам, што «ў творах слоўнага мастацтва іншай рэальнасці, апрача слова, німа, усё вобразнае багацце выяўляеца праз мову і ў рэаліях мовы» [1, с. 49]. З’яўляючыся матэрыйям твора і спосабам мастацкага выражэння, слова сапраўды выступае ў тэксле як знак мастацтва і матывеца яго законамі [2, с. 113]. Звяртаючы ўвагу на спецыфіку слова ў мастацкім кантэксце, большасць даследчыкаў пагаджаюцца з думкай, што любое слова, трапіўшы ў мастацкі тэкст, можа набываць вобразную і эстэтычную значнасць. У свой час А.М. Пяшкоўскі ўвогуле прапанаваў канцепцыю агульнай вобразнасці моўных сродкаў мастацкага твора, па-

водле якой кожнае слова вызначаеца непазбежнай вобразнасцю, таму што яно падаеца ў тэксле з мастацкім мэтам і матывеца вобразным зместам [3, с. 63]. На самой справе вобразнасць слова часта знаходзіца ў прямой залежнасці ад яго семантычнага і стылістычнага патэнцыялу, які можа рэгламентавацца мастацкім кантэкстом.

На тое, што мастацкі кантэксцт стварае ўмовы для прайўлення іманентнай уласцівасці слова вар’іраваць сваё значэнне, звярталі ўвагу многія даследчыкі. У тэкстах літаратурных твораў слова сапраўды могуць не толькі захоўваць узуальныя значэнні, але і трансфармаваць іх, ускладняць сваю зместавую структуру і набываць новыя семантычныя адценні. Такія дадатковыя сэнсы з’яўляюцца галоўнай адметнасцю мастацкага слова. Іх яшчэ называюць семантычнымі нюансамі (Л. У. Шчэрба), прырашчэннямі сэнсу (В. У. Вінаградаў), семантычнымі абertonамі (Б. А. Ларын). Разнастайныя зруші ў семантычнай структуры слова павялічваюць вобразнасць самой моўнай адзінкі і больш шырокага кантэксту. Цікавым выпадкам семантычнай шматпланавасці слова і кантэксту з’яўляеца адначасовая рэалізацыя розных значэнняў слова, што ўвасабляеца, напрыклад, у такім стылістычным прыёме, як зеўтма. У адным з абрэзкоў Ф. Янкоўскага чытаем такі сказ: *Вяла мама сваю нітку і сваю песню* («Трэба ж дапрадаць»). У гэтым сказе слова *вяла* рэалізуе два значэнні дзякуючы спалучэнню з рознымі, не сінанімічнымі словамі: *вяла (нітку)* – «прапала», *вяла (песню)* – «спявала».

Змест моўнай адзінкі, як правіла, найбольш выразна прайўляеца на фоне шырокага кантэксту, часам нават у перспектыве ўсяго твора. Асабліва вылучаюцца ў такім выпадку так званыя моўныя лейтматывы – ключавыя слова, што паўтараюцца на працягу твора. З’яўляючыся адначасова вобразнай дамінантай і элементам кампазіцыйнай будовы, яны ствараюць глыбокі эмацыйна-асацыятыўны план харатастыкі жыццёвых з’яў, перажыванняў і разваг герояў, выяўляючы пры гэтым свой багаты семантычны патэнцыял. Напрыклад, у цыкле абрэзкоў Ф. Янкоўскага «Талака, або Радасць мая з маленства» неаднаразова паўтараеца і зведвае пераасэнсаванне слова *талака*. На пачатку твора *талака* – добры народны звычай, форма калектыўнай працоўнай узаемадапамогі. І амаль адразу пісьменнік акцэнтаваў увагу на тым, што людзей на талацэ вызначаюць добраахвотнае жаданне і шчырэя супольныя намаганні дапамагчы таму, хто мае ў гэтым патрэбу. Далей ужыванне кантэкстуальных сінонімаў *гурт*, *зборня*, *людская дружнасць*, *грамада* падкрэслівае дадатковыя суб’ектыўна-аўтарскія асацыяцыі, звязаныя са словам *талака*, і актуалізуе канататыўны элемент зместу гэтага слова, што, у сваю чаргу, павялічвае сэнсава-стылістычную значнасць моўнай адзінкі і яе вобразную акрэсленасць, бо *талака* выступае як сімвал і знак патрэбнай людской еднасці і згуртаванасці. Трансфармацыя вобраза перарастае межы згаданага твора і

набывае новыя сэнсавыя прырашчэнні ў образку «Варта вартаваць»: *Гэта ад яе, талакі, ад чалавечнасці і рулівасці* чалавека *пра чалавека*. Выдзеленыя кантэкстульныя сіонімы высвечаюць нечаканаць асацыятыўных разваг аўтара і выводзяць аказіянальны змест вобраза: *талака* становіца сімвалам чалавечнасці ў людзях.

Той факт, што слова здольнае быць не толькі сродкам, але і прадметам мастацкага адлюстравання ў літаратурным творы, падкрэслівае складаную прыроду гэтай моўнай адзінкі і выяўляе сапраўды розныя падыходы філолагаў да асэнсавання спецыфікі мастацкага слова, яго ўласцівасцей. Так, Р. В. Вінакур заўважыў, што для мовы мастацтва харктэрна рэфлексія на слова, і вызначыў у якасці адметнай рысы мастацкага слова яго рэфлектыўнасць, гзн. звернутасць да самога сябе [4, с. 248, 392]. Такую рэфлектыўнасць, абумоўленую гукапісам, заўважаем, напрыклад, у наступных радках з верша А. Разанава:

Бор – збор, сабор самых адборных дрэў, абрэвіатура, якая да ўсіх мае дачыненне...

У бары бруіцца крынічка.

Бор пахне жывіцою і чаборам,

З барам бораецца барэй і братоаецца бура.

Вобраз бору ў дадзеным выпадку заснаваны на паэтычнай рэфлексіі аўтара на слова, яго гучанне і вырастает з суб'ектыўных асацыяцый, презентаваных праз алітарацыі і асанансы (у прыкладзе яны выдзелены).

М.М. Бахцін гаварыў пра іншую адметнасць мастацкага слова – яго накіраванасць па-за сябе, бо яно «нібы жыве на мяжы свайго і чужога кантексту» [5, с. 73]. Арыгінальной стала думка даследчыка пра дыялагічнасць мастацкага слова, увасобленая ў канцэпцыі двухгалосага слова [6, с. 340].

Дыялагічнасць слова таксама выразна прайяўляецца пры выкарыстанні пісьменнікамі пэўных стылістычных прыёмаў. Напрыклад, недаказ, ці ўмоўчанне, здольнае перадаваць тонкія эмацыянальныя адцені думкі і выклікаць чытача на невербальны дыялог з аўтарам, на суперажыванне. Так, у «Полымі» – аўтабіографічным і шчымліва-уражлівым творы Ф. Янкоўскага – знаходзім такія радкі, дзе аўтар піша пра сябе:

Паказваючы на полымя, я казаў: яму веслей... варушыцца і спяшаецца...

І бацькава. Пра імклівы ручаёк... Жыве...

Прапушчаныя звені моянага выкладу не маюць пэўнай эксплікацыі. Іх роля – стварыць уражанне глыбокага перажывання і роздуму героя над сваім далейшим лёсам. Пісьменнік піша пра сябе, успамінаючы той час, калі яго ў трывцаць год прывезлі з Мінска цяжка хворага, калі «*цяжскавата было дайсці да ложска ад лавы, не слухалася левая нога, нібы чужая вісела левая рука*» і ў маі каля печкі «*не хапала цеплыні*».

Такім чынам, можна канстатаваць, што ў мастацкім кантэксле слова не толькі выяўляюць свае ўзуальныя значэнні, але і часта набываюць аказіянальныя семантычныя адцені ці сэнсы, эксплікуючы свой семантычны патэнцыял. Значную ролю ў гэтым адыгрываюць мастацкія прыёмы ўжывання слоў, накіраваныя на павышэнне вобразна-эстэтычнага гучання слова.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Яскевіч, А. С. Грані майстэрства / А. С. Яскевіч. – Мінск : Маст. літ., 1974. – 156 с.
2. Маслова, В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Выш. школа, 1997. – 156 с.
3. Пешковский, А. М. Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы / А. М. Пешковский // Ars poética: Сб. ст. / Гос. Акад. худож. наук. Литературная секция; Под ред. М. А. Петровского. – М. : Издание ГАХН, 1927. – Вып. 1 – С. 29–68.
4. Винокур, Г. О. Язык художественной литературы. Язык писателя / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Гос. учеб.-пед. Изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1959. – С. 227–393.
5. Бахтін, М. Слово в поэзии и в прозе / М. Бахтін // Вопросы литературы. – 1972. – № 6. – С. 55–85.
6. Бахтін, М. Проблемы поэтики Ф. Достоевского / М. Бахтін. – 3-е изд. – М.: Худ. лит., 1972. – 470 с.

ЗМЕСТ

<i>Абрамова Е. И.</i> Концепт «голова» в русской наивной картине мира.....	3
<i>Албут А. А.</i> Эпістальярны этыкет як частка беларускага маўленчага этыкету (на матэрыяле ліставання Максіма Танка)	6
<i>Андреева Т. М.</i> Образно-виражальная основа українських тавтологічних фразеологізмів	10
<i>Баглай М. В.</i> Обрядове деревце – неодмінний атрибут купальського святкування у волинян (за матеріалами етнографічної експедиції у Гощанському районі Рівненської області) ...	14
<i>Барковіч А. А.</i> Кантэкстная рэалізацыя лексічнага патэнцыялу	18
<i>Барычэўская І.</i> Афарызымы ў абрэзках і апавяданнях Ф. Янкоўскага.	22
<i>Борсук Н. М.</i> Чалавек – час – прастора ў паэтычнай творчасці Алеся Паплаўскага	24
<i>Бут-Гусайм С. Ф.</i> Характарыстычныя прозвішчы ў кантэксце трывогі Уладзіміра Гніламёдава «Сямейная хроніка ў стылі барока»	29
<i>Варонік С. А.</i> Афарыстычныя выслоюі У. Калесніка з нарыса пра У. Караткевіча	33
<i>Васильченко В. М.</i> Українські фразеологізмы, мотивовані обрядом присяги	36
<i>Вязова М. В.</i> Фразеологизмы белорусского языка, связанные с работой, в зеркале народной культуры	39
<i>Галімава Н. П.</i> Агульнае і асаблівае ў архітэктуре барока на Берасцейшчыне	43
<i>Гарбачык М. Р.</i> Пратэтычныя зычныя ў брэсцк-пінскіх гаворках	46
<i>Гарбуль П. І.</i> Зараджэнне беларусазнаўства	50
<i>Гілевіч І. Я.</i> Польові этнографічні дослідження історико-этнографічнаго регіону як об'ект історіографічных студій	54
<i>Годуйко Л. А., Галузо Н. В.</i> Прагматонимия Брестчины (на примере названий мясных изделий)	58
<i>Давідзюк Г.</i> Экспрэсіўнасць як моўная катэгорыя	62
<i>Дзяябёлая А. В.</i> Нарматыўнасць ужывання фразеалагізмаў у творах беларускіх празаікаў	64
<i>Дзяйнека В. В.</i> Мянушкі як ацэначна-характарыстычны сродак у кантэксце трывогі Уладзіміра Гніламёдава «Сямейная хроніка ў стылі барока»	68

<i>Домбровская Н. Н.</i> Формирование социокультурной компетенции как основы межкультурного общения	71
<i>Зубровський А. В.</i> Народні традиції повсякденного хлібопечения українців південно-західного історико-етнографічного регіону в кінці XIX – кінці XX століття: технологічні методы та прийоми, поведінкові стереотипи і табу, приписи та прикмети, що супроводжують етап перебування хліба у печі	74
<i>Калагрыў С. А.</i> Нацыянальна-культурная адметнасць аманастычнай прасторы аповесці А. Бензерука «Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў караля».....	82
<i>Каляда В.</i> Творчасць А. Разанава ў ацэнках даследчыкаў.....	86
<i>Касцючык В. М.</i> Тыпы фразеалагізмаў у дыялектнай мове	90
<i>Касюк Н. С.</i> Введение в лингвокультурологию: цель, структура и содержание дисциплины (проект типовой учебной программы).....	95
<i>Кевлюк І. В.</i> «Любо оком глянути»: фразеологізми із компонентом око у українській усній народній творчості.....	99
<i>Кісель Т. А.</i> Фітонімы лацінскага паходжання ў заходнепалескіх гаворках.....	103
<i>Клундук С. С.</i> Інтэртэкст на газетнай паласе.....	107
<i>Конопка В. М.</i> Звичай залишати обжинкову «бороду» в українців: ареальна характеристика (на матеріалах польских этнографічных експедицій)	111
<i>Круглова В.</i> Парэміі ў паэзіі Я. Лучыны	117
<i>Куліковіч У. І.</i> Асноўныя арфаграфічныя тэрміны на старонках вучэбных дапаможнікаў для школы і ВНУ	120
<i>Лаптева Н.</i> Становление жанра фэнтези в современной русской литературе	124
<i>Леванцэвіч Л. В.</i> Невербальная мова ў кантэксце мастацкага твора.....	129
<i>Макарэвіч А. В.</i> Пенсія, жалаванне ці заробак?	133
<i>Марковска В.</i> Фонетические ошибки польских студентов-русистов в речи на русском языке: пути устранения.....	135
<i>Марчанкава А. Р.</i> Рэгіянальныя асаблівасці ткацкіх вырабаў (на прыкладзе вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі БрДУ імя А. С. Пушкіна).....	144

<i>Мацукава В.</i> Фразеалагізмы ў мастацкіх творах М. Стральцова	148
<i>Навачук Н.</i> Сіонімы ў паэтычным радку А. Лойкі	150
<i>Немец В. Р.</i> Структурні элементы дівич-вечора у традицыйному весіллі Волині та Полісся (др. пол. XIX– пер. пол. XX ст.).....	152
<i>Ничишина Е. О.</i> Просторечие как средство характеристики социального статуса персонажа в ирландских народных сказках	158
<i>Посохина Г. И.</i> Место языка в межэтническом и межкультурном взаимодействии стран восточной Африки	159
<i>Праконіна В. У.</i> Крыніцы беларускай эканамічнай тэрміналогіі XX–XXI стст.	163
<i>Приступа Е. Д.</i> Повесть «Семейное счастье» в концепции нравственного идеала Л. Н. Толстого	167
<i>Салавей Г.</i> Здаровы лад жыцця і культура зносаінай.....	173
<i>Самотіс Я. Б.</i> Юріївська обрядовість українців Карпат: скотарські мотыві	176
<i>Самуйлік Я. Р.</i> Гаворка мястэчка Целяханы Івацэвіцкага раёна (на матэрыяле лінгваграфічнага атласа «Гаворкі Выганаўскага Палесся»)	180
<i>Сацута І. У.</i> Марфалагічныя асаблівасці прыслоўяў старабеларускага перакладу «Гісторыі аб Атыле»	184
<i>Сінкевіч Т. И.</i> Названия озер с формантом <i>-ея</i> , <i>-эя</i> , <i>-ей</i> на территории Витебщины	188
<i>Скібицкая Л. В.</i> Структурная организация публицистического текста (на материале современного газетного очерка).....	190
<i>Слесарева Т. П.</i> Афоризмы в романах Дарьи Донцовой: структурно-семантический аспект	195
<i>Станкевіч Л. Ф.</i> Курыца не птушка, а баба не чалавек (устойлівия адзінкі мовы з кампанентамі-назвамі свойскія птушкі).....	199
<i>Сянкевіч С. А.</i> Слова ў рэкламным радку.....	204
<i>Тарнавский Р.</i> Толока (талака): соотношение термина и историко-культурного явления	206
<i>Худніцкая А. М.</i> Дзеясловы з канатацыйным значэннем у сучаснай беларускай літаратурнай мове	212
<i>Шарец Ю.</i> Категория фазовости и ее выражение в белорусском языке	215

<i>Якубук Н. Р.</i> Тапанімічныя класы пабужжа: агульнае і спецыфічнае.....	219
<i>Янковская С. А.</i> Локативные субстантивы с частным словообразовательным значением «место, которое характеризуется признаком, названным производящей основой» в словообразовании современного русского литературного языка.....	223
<i>Ярович И. В.</i> Просторечие как средство создания национального колорита в афро-американских народных сказках	228
<i>Яўдошына Л. І.</i> Спецыфіка слова ў мастацкім кантэксьце	230

Навуковае выданне

МОВА І КУЛЬТУРА

Зборнік навуковых артыкулаў

У аўтарскай рэдакцыі

Адказны за выпуск *У. І. Куліковіч*
Камп'ютарная вёрстка *Н. М. Лазар*

Падпісана да друку 16.04.2014. Фармат 60×84/16.

Папера афсетная. Рызографія.

Ум. друк. арк. 13,8. Ул.-выд. арк. 16,7. Тыраж 50 экз. Заказ 28.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
дзяржаўная ўстанова адукацыі

«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы».

Пасведчанне аб дзяржаўнай регістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/174 ад 12.02.2014.

Вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск.